

T.C

GİRESUN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

AVRASYA ARAŞTIRMALARI ANA BİLİM DALI

**SOĞUK SAVAŞ SONRASI TÜRKİYE’NİN TÜRK DÜNYASI
ÇALIŞMALARI (1991-2002)**

**THE TURKISH WORLD STUDIES TURKEY AFTER THE COLD WAR
(1991-2002)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Büşra ULUKUŞ

(172028008)

Tez Danışmanı:

Prof. Dr. Selçuk DUMAN

GİRESUN-2020

JÜRİ ÜYELERİ ONAY SAYFASI

Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün 25 Haziran 2020 tarihli toplantısında oluşturulan jüri, Sosyal Bilimler Enstitüsü Avrasya Araştırmaları Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi Büşra ULUKUŞ'un "Soğuk Savaş Sonrası Türkiye'nin Türk Dünyası Çalışmaları (1991-2002)" başlıklı tezini incelemiş olup aday 25 Haziran 2020 tarihinde, saat 13:30'da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Aday çalışma, sınav sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans/Doktora/Sanatta Yeterlik tezi olarak kabul edilmiştir.

Sınav Jürisi	Unvanı, Adı Soyadı	İmzası
Üye (Başkan)	Prof. Dr.Selçuk Duman	
Üye	Dr. Öğr. Üyesi Abbas Karaağaçlı	
Üye	Prof. Dr. İlhan Aksoy	
Üye		
Üye		

ONAY

...../...../202..

.....

Enstitü Müdürü

Prof. Dr. Güven ÖZDEM

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans / Doktora / Sanatta Yeterlilik tezi olarak sunduğum “Soğuk Savaş Sonrası Türkiye’nin Türk Dünyaları Çalışmaları (1991-2002)” adlı çalışmamın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım kaynakların kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

.../.../2020

Büşra ULUKUŞ

ÖNSÖZ

Türkler gittikleri her yerde siyasal bir yapı oluşturmuş, günümüzde kimi bağımsızlığını devam ettirirken, kimi başka bir devletin himayesi altında kalmıştır. Türkiye, Soğuk Savaş sonrası değişen yeni dünya düzeninde bağımsızlığını ilan eden devletlere ve diğer Türk topluluklarına siyasal yapılarını oluşturması, kalkınması ve karşılıklı kültürel birliğin sağlanması için çalışmalarda bulunmuştur. Bu nedenle çalışmamızı 1991-2002 zaman parametrelerinde Türkiye'nin ilgili ülkelere ve topluluklara siyasi, ekonomik, askeri, kültürel ve sosyal çalışmaları olarak inceledik.

İncelemeyi yaparken akademik disiplin çerçevesinde yapıların ve toplulukların ayrı ayrı veya bir bütün halinde olan bütün bulguları bulup sınıflandırdık. Daha sonra sınıflandırılan bu bilgilerle akademik usul ve metot yöntemi ile fişleme ve yazım aşamasını gerçekleştirdik. Ancak bu konuyla ilgili ülkelerin dilleri ile yazılan kaynaklar kullanılamamıştır. Bu konuya ekleme yapmak isteyen bilim insanları ilgili ülkelerin ilgili literatürlerini kullanarak konuyu daha da genişletebilir.

Bu çalışmamın her aşamasında benden destek ve anlayışını hiçbir zaman esirgemeyen, her zaman geliştirici rehberliğiyle araştırmalarımnda, bilgi ve birikimiyle bana yardımcı olan ve akademik disiplin ve metot kazanmamda önemli katkıları olan danışman hocam Prof. Dr. Selçuk DUMAN'a en içten dileklerle teşekkür ederim.

ÖZET

Türkiye'nin Soğuk Savaş sonrası Türk Dünyası ile olan ilişkilerini inceleyen bu çalışmada; öncelikle bölge ülkelerinin ve topluluklarının daha iyi anlaşılabilmesi adına coğrafi ve tarihi tanımlanması yapılmıştır. Ardından Türkiye'nin ilgili devletlere ve yapılara düzeylerine göre; “Türkiye'nin Azerbaycan İle İlgili Çalışmaları”, “Türkiye'nin Kazakistan İle İlgili Çalışmaları”, “Türkiye'nin Özbekistan İle İlgili Çalışmaları”, “Türkiye'nin Kırgızistan İle İlgili Çalışmaları”, “Türkiye'nin Türkmenistan İle İlgili Çalışmaları”, Türkiye'nin Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti İle İlgili Çalışmaları”, “Türkiye'nin Diğer Türk Yapıları ve Toplulukları İle İlgili Çalışmaları” olarak yedi ana başlık halinde ele alınmış ve alt başlıklarda siyasi, ekonomik, kültürel ve sosyal, askeri çalışmaları incelenmiştir.

Araştırmada, Türkiye'nin bu ülkeler ve yapılarda, büyük çoğunluğu imzalanan anlaşmalar çerçevesinde olmak üzere, yürüttüğü faaliyetlerin artıları ve eksileri incelenmiştir. İnceleme sonucunda yapılan faaliyetlerin eksiklikleri ve aksayan yönler tespit edilmiştir. Bu eksikliklerle ilgili öneriler ve tavsiyeler sunulmuş ve çalışma sonuçlandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Türk Dünyası, Soğuk Savaş Sonrası Dönem, Çalışmalar

ABSTRACT

Turkey's post-Cold War relations with Turk World in this study that examine; Firstly, geographical and historical definition has been made in order to better understand the countries and communities of the region. Then, Turkey's relations with the relevant state and structure; "Turkey, Azerbaijan Related Studies", "Turkey, Kazakhstan Related Studies", "Turkey, Uzbekistan Related Studies", "Turkey, Kyrgyzstan Related Studies", "Turkey, Turkmenistan Related Studies", Turkey, Turkish Republic of Northern Cyprus Related Studies ", Turkey, Turkey Other Structures and Communities Related to Studies "are discussed in seven main headings. These main titles are divided into sub-titles as political, economic, military, cultural and social, and the study is detailed.

In the study, Turkey's pros and cons of the activities carried out that the majority of which are within the framework of the signed agreements in these countries and structures were investigated. As a result of the investigation, the deficiencies of the activities carried out and the failing aspects were determined. The study was concluded by presenting suggestions and recommendations regarding these deficiencies.

Keywords: Turkey, Turkish World, After The Cold War Period, Studies

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
ÖZET	ii
ABSTRACT	iii
İÇİNDEKİLER	iv
KISALTMALAR	vi
TABLolar	ix
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	22
1. TÜRKİYE’NİN AZERBAYCAN İLE İLGİLİ ÇALIŞMALARI	22
1.1. Siyasi Çalışmalar	22
1.2. Ekonomik Çalışmalar	34
1.3. Kültürel ve Sosyal Çalışmalar	38
1.4. Askeri Çalışmalar	43
İKİNCİ BÖLÜM	47
2. TÜRKİYE’NİN KAZAKİSTAN İLE İLGİLİ ÇALIŞMALARI	47
2.1. Siyasi Çalışmalar	47
2.2. Ekonomik Çalışmalar	52
2.3. Kültürel ve Sosyal Çalışmalar	57
2.4. Askeri Çalışmalar	65
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	68
3. TÜRKİYE’NİN ÖZBEKİSTAN İLE İLGİLİ ÇALIŞMALARI	68
3.1. Siyasi Çalışmalar	68
3.2. Ekonomik Çalışmalar	75
3.3. Kültürel ve Sosyal Çalışmalar	80
3.4. Askeri Çalışmalar	85
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	88
4. TÜRKİYE’NİN KIRGIZİSTAN İLE İLGİLİ ÇALIŞMALARI	88
4.1. Siyasi Çalışmalar	88
4.2. Ekonomik Çalışmalar	92
4.3. Kültürel ve Sosyal Çalışmalar	97
4.4. Askeri Çalışmalar	102

BEŞİNCİ BÖLÜM	104
5. TÜRKİYE’NİN TÜRKMENİSTAN İLE İLGİLİ ÇALIŞMALARI	104
5.1. Siyasi Çalışmalar	104
5.2. Ekonomik Çalışmalar	107
5.3. Kültürel ve Sosyal Çalışmalar	114
5.4. Askeri Çalışmalar	120
ALTINCI BÖLÜM	123
6. TÜRKİYE’NİN KUZNEY KIBRIS TÜRK CUMHURİYETİ İLE İLGİLİ ÇALIŞMALARI	123
6.1. Siyasi Çalışmalar	123
6.2. Ekonomik Çalışmalar	132
6.3. Kültürel ve Sosyal Çalışmalar	138
6.4. Askeri Çalışmalar	143
YEDİNCİ BÖLÜM	146
7. TÜRKİYE’NİN DİĞER TÜRK YAPILARI VE TOPLUMLARI İLE İLGİLİ ÇALIŞMALARI	146
7.1. Siyasi, Ekonomik, Kültürel ve Sosyal, Askeri Çalışmalar.....	146
SONUÇ	154
KAYNAKÇA	159
ÖZGEÇMİŞ	211

KISALTMALAR

a.g.e. : Adı Geçen Eser

a.g.m. : Adı Geçen Makale

A.Ş. : Anonim Şirketi

AA : Anadolu Ajansı

AB : Avrupa Birliği

ABD : Amerika Birleşik Devletleri

AGİK : Avrupa Güvenlik İşbirliği Konferansı

AGİT : Avrupa Güvenlik İşbirliği Teşkilatı

ASAM : Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi

BİO : Barış İçin Ortaklık

BM: Birleşmiş Milletler

BOTAŞ : Boru Hatları İle Petrol Taşıma Anonim Şirketi

BTE : Bilişim Teknolojileri Enstitüsü

Çev. : Çeviren

DEİK : Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu

Der. : Derleyen

DPT : Devlet Planlama Teşkilatı

Düz. : Düzenleyen

ECO : Ekonomik İşbirliği Örgütü

Ed. : Editör

Ens. : Enstitüsü

EOKA : Ethniki Organosis Kyprion Agoniston-Kıbrıslıların Milli Mücadele Örgütü

FETÖ : Fetullahçı Terör Örgütü

GKRY : Güney Kıbrıs Rum Yönetimi

Haz. : Hazırlayan

HDTM : Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı

HGB : Hazar Geçişli Türkmenistan-Türkiye-Avrupa Gaz Boru Hattı Projesi

İHH : İnsani Yardım Vakfı

İTO : İstanbul Ticaret Odası

KAFKASSAM : Kafkasya Stratejik Araştırmalar Merkezi

KEİB : Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi

- KEK : Karma Ekonomik Komisyonu
KKTC : Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
M.Ö. : Milattan Önce
MEB : Milli Eğitim Bakanlığı
NATO : North Atlantic Treaty Organization-Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü
NTV : Nergis Televizyonu
ORSAM : Ortadoğu Araştırmaları Merkezi
ÖSYM : Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezi
PTT : Posta ve Telgraf Teşkilatı
R.F. : Rusya Federasyonu
s. : Sayfa
SSCB : Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
T.C : Türkiye Cumhuriyeti
TANAP : Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı Projesi
TASAM : Türkiye Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi
TBMM : Türkiye Büyük Millet Meclisi
TDBB : Türk Dünyası Belediyeler Birliği
TİKA : Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı
TMO : Toprak Mahsülleri Ofisi
TMT : Türkmenistan Devlet Radyo-Televizyon Komitesi
TMT: Türk Mukavemet Teşkilatı
TOBB : Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TPAO : Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı
TRT : Türkiye Radyo Televizyon Kurumu
TSKB : Türkiye Sanayi Kalkınma Bankası
TURANSAM : Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi
TÜBİTAK : Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu
TÜDEV : Türk Devlet ve Topulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Kurultayı
TÜRKSAT : Türk Uydusu
TÜRKSÖY : Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı
TV : Televizyon
Ü. : Üniversite
vb. : Ve benzeri
vd. : Ve diğerleri

Y.L. : Yüksek Lisans

yay. : Yayınlayan

YÖK : Yüksek Öğretim Kurumu

TABLÖLAR

Tablo I: 1992-2002 Yılları Arasında Türkiye-Azerbaycan Ticaret Hacmi (Milyon \$)

Tablo II: 1991-2002 Yılları Arasında Türkiye-Kazakistan Ticaret Hacmi (Milyon \$)

Tablo III: 1992-2002 yılları arasında Türkiye-Kırgızistan Ticaret Hacmi (Milyon \$)

Tablo IV: 1992-2002 yılları arasında Türkiye-Türkmenistan Ticaret Hacmi (Milyon \$)

Tablo V: 1992-2002 yılları arasında Türkiye-KKTC Ticaret Hacmi

GİRİŞ

Bugün “Türk Dünyası”nın genel hatları Asya’nın batısında Avrupa’nın doğusunda, kara ve deniz sınırlarıyla ayrılmış bir alan olarak tanımlanmaktadır. Türklerin ilk yerleşim yerlerinin; Altay-Sayan Dağları aralarından Tanrı Dağlarına inerken güneyinde Balkaş Gölü, güneybatısında Aral Gölü ve Hazar Denizi’nin kuzey ve kuzeydoğu bozkırları olduğu görülmüştür. Totaliter biçimde Türk Dünyası sınırlarını; kuzeyden Rusya Federasyonu, doğudan Çin, güneyden Pakistan, Afgan bölgesi ve İran, güneybatıdan Arap ülkeleri ve batıdan Avrupa ülkeleriyle çizebiliriz.¹

Türkler gittikleri her bölgede siyasal bir yapı oluşturmuş; kimisi tam bağımsız olarak hakimiyetini devam ettirirken kimisi de özerk ve yarı özerk statüde başka bir devletin himayesi altında kalmıştır.

Türk devlet ve toplulukları genel olarak 19. yüzyılın ortalarından itibaren bağımsızlıklarını kaybetmeye başlamışlardır. Özellikle SSCB’nin kurulmasıyla birlikte Türk devlet ve topluluklarının önemli bir kısmı Sovyet kontrolüne geçmiştir. Ancak Soğuk Savaş sonrası yaşanan ekonomik ve siyasal nedenlerle 25 Aralık 1991² tarihinde Sovyetler Birliği dağılmış ve 15 Cumhuriyet bağımsızlıklarını ilan etmiştir. Yaşanan bu dağılma ile birlikte SSCB bünyesinde ittifak Türk Cumhuriyetleri olarak bulunan Azerbaycan, Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Kırgızistan Cumhuriyetleri bağımsızlıklarını ilan ederken, diğer Muhtar ve Yarı Muhtar Türk Cumhuriyetlerinden olan; Başkurdistan, Çuvaşistan, Tataristan, Dağıstan, Hakasya, Yakutistan, Kabardin-Balkar, Tuva ve Altay SSCB’nin devamı niteliğinde olan Rusya Federasyonu hakimiyeti altında kalmıştır.

Günümüzde varlığını bağımsız, yarı bağımsız ve bağımlı olarak devam ettiren Türk yapıları şu şekildedir: Bağımsız statüde olanlar; Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Özerk (Muhtar) statüde olanlar; Tataristan, Başkurdistan, Çuvaşistan, Tuva,

¹ Ramazan Özey, “Türkiye’nin Türk Dünyası İçindeki Yeri ve Önemi”, <http://www.ekodialog.com/Makaleler/turk-dunyasi-ve-topluluklari.html>, (Erişim Tarihi:16.09.2018).

² “Sovyetler’de Geriye Dönüşün Gecikmiş İlanı”, **Evensel Haber**, 25.12.2017, <https://www.evrensel.net/haber/341521/sovyetlerde-geriye-donusun-gecikmis-ilani-25-aralik-1991>, (Erişim Tarihi:17.09.2018).

Dağıstan, Kabardin-Balkar, Karakalpak, Nahçıvan, Gagavuz, Doğu Türkistan, Yarı Özerk (Muhtar Oblast) statüde olanlar ise; Gorno-Altay, Hakas, Doğu ve Batı Azerbaycan, Hemedan, Zencan, Kozbin ve Erdebil'dir.³ Ek olarak; Gagavuz Özerk Yeri Moldova'ya, Karakalpakistan Özbekistan'a, Nahçıvan Azerbaycan'a Doğu Türkistan Çin'e, Doğu Azerbaycan, Batı Azerbaycan, Hemedan, Zencan ve Erdebil İran'a bağlı statüdedir.

Türkiye'nin Türk dünyasına yönelik faaliyetlerini anlatırken özellikle bağımsız Türk devletleri üzerinden hareket edeceğimiz için, bu bağımsız devletler hakkında genel bilgiler vermek istiyorum.

Azerbaycan Türk Cumhuriyeti; bugünkü Azerbaycan coğrafyası, Türklerin ilk yerleşim yerlerinden olup, Türkler buraya M.Ö. 7. yüzyılda Derbent Yolu (Türk Kapısı) ile Kafkasların kuzeyinden gelerek yerleşmişlerdir.⁴ Bu coğrafya Hun, Göktürk, Hazar ve Bulgar Türk devletlerinin kontrolünde 8. yüzyıla kadar devam etmiştir. 8. yüzyıldan itibaren bölgeye yönelik Arap istilalarını görmekteyiz. Bu istilalar sonucunda Azerbaycan Türkleri İslam dinini benimsemişlerdir. 11. Yüzyılın başlarında ise bir Müslüman Türk devleti olan Selçuklular bölgede etkin olmaya başlamışlardır.⁵ Söz konusu bölge; 16. Yüzyılda Safevi Hanedanlığı'nın (Azerbaycan Türkleri) kontrolüne⁶, 18.Yüzyıla gelindiğinde ise Nadir Şah kontrolündeki Afşar Türk Hanedanlığı'nın himayesine geçmiştir.

Azerbaycan'da Rus işgalleri 19. Yüzyılın başlarından itibaren başlamıştır.⁷ 1813 Gülistan ve 1828 Türkmençay Anlaşmasıyla Rusya, Nahçıvan'da dahil olmak üzere bugünkü Kuzey Azerbaycan toprakları olarak tanımladığımız bölgeyi işgal etmiştir.⁸ Böylece Azerbaycan topraklarının 3/1'i Rusya tarafından ele geçirilmiştir.⁹

Azerbaycan Türkleri bu işgalden sonra bağımsızlıklarını kazanmak için birçok girişimleri olmuştur. Özellikle 28 Kasım 1917'de diğer Kafkas halkları ile

³ Selçuk Duman, "Türk Dünyası ve Hegemonya", **Türk Dünyası ve Hegemonya II. Uluslararası Demokrasi Sempozyumu, Emperyalizm, Hegemonya ve İstihbarat Hareketleri**, Giresun, 30 Kasım-2 Aralık 2017, s.4.

⁴ Selçuk Duman, **Avrasya Genel Siyasi Tarihi Ders Notları**, 2017-2018 Güz Dönemi.

⁵ Saadettin Gömeç, **Türk Cumhuriyeti ve Toplulukları Tarihi**, (Genişletilmiş 5. Baskı) Akçağ Yayınları, Ankara, 2015, s.32.

⁶ Zakir Avşar, Ferruh Solak, **Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri**, Vadi Yayınları, Ankara, 1994, s. 86.

⁷ Rovshan Ganiyev, "Siyasal Özellikleri ve Devlet Açısından Azerbaycan Halk Cumhuriyeti (1918-1920)" Hacettepe Ü., SBE, Tarih Ana Bilim Dalı, Y.L. Tezi, Ankara, 2004, s.15.

⁸ Anıl Çeçen, **Türk Devletleri**, Fark Yayınları (4. Baskı), Ankara, 2007, s.400.

⁹ **Azerbaycan Mevzuatı**, TİKA Yayınları, Ankara, 1996, s.32.

birlikte yaptıkları girişimler son derece önemli olarak gösterilmiştir.¹⁰ Nihayetinde bu girişimleri olumlu sonuç vermiş ve 28 Mayıs 1918’de Mehmet Emin Resülzade önderliğinde Gence merkezli (Daha sonra başkent Bakü’ye taşınacaktır.) Bağımsız Azerbaycan Devleti kurulmuştur.¹¹ Ancak Azerbaycan’da kurulan bu devlet 28 Nisan 1920 tarihinde SSCB’nin bölgeyi Sovyetleştirmesiyle son bulmuştur.¹² 19 Mayıs 1922 tarihinde ise Azerbaycan resmi olarak SSCB’ye dahil edilmiştir.¹³ 1937 yılında resmi adı; Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti olmuştur.¹⁴

Azerbaycan, 1991 yılına kadar SSCB himayesinde bir devlet olarak devam etmiştir. Azerbaycan Türkleri 1970’den itibaren başlayan yumuşama politikaları ve 1980’lerden sonra Sovyetlerin ekonomik ve siyasal sıkıntılar yaşadığı dönemlerde Halk Cephesi’nin öncülüğünde ve Ebülfeyz Elçibey’in liderliğinde bağımsızlığa yönelik harekete geçmiş ve 18 Ekim 1991 tarihinde bağımsızlığını ilan etmiştir.

Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti’nin başına Ayaz Mutalibov geçmiştir. Daha sonra yapılan demokratik seçimler sonucunda Elçibey Cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir. Ancak Azerbaycan’ın jeopolitik ve jeostratejik öneminden dolayı Elçibey gibi önemli bir şahsiyetin görevini devam ettirmesi mümkün olmamış, Rusya’nın çeşitli girişim ve destekleriyle Azerbaycan devletinin başına önce Haydar Aliyev, daha sonra İlham Aliyev geçmiştir.

Yüzölçümü 86.600 kilometrekare¹⁵ olan Azerbaycan’ın Başkenti Bakü olarak tayin edilmiş, para birimi Manat, resmi dili ise Azerbaycan dili olarak belirlenmiştir. Ülkenin idari yapısı; 66 rayon (vilayet)¹⁶ ve bir özerk cumhuriyetten (Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti)¹⁷ oluşmaktadır. Kuzeyde Rusya, kuzeybatıda Gürcistan, batıda Ermenistan ve güneyde İran ile komşu olan Azerbaycan’ın topraklarının %25’i

¹⁰ Djabbar Gharehayaghi , “Yeni Azerbaycan Devleti (Sosyo-Ekonomik ve Siyasal Boyutuyla)”, İstanbul Ü., SBE, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Y. L. Tezi, İstanbul, 2003, s.12.

¹¹ Mehmet Saray, **Azerbaycan Türkleri Tarihi**, Nesil Matbaacılık, İstanbul, 1993, s.29.

¹² İlnur Dalkılıç, “Azerbaycan’ın Bağımsızlık Süreci ve Türkiye-Azerbaycan İlişkileri (1991-2000)”, Dokuz Eylül Ü., Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Ens., Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Y. L. Tezi, İzmir, 2015, s.39.

¹³ Saray, **Azerbaycan Türkleri Tarihi**, s.41.

¹⁴ Dalkılıç, **a.g.e.**, s.39.

¹⁵ “Azerbaycan Ülke Künyesi”, **T.C Dışişleri Bakanlığı**, <http://www.mfa.gov.tr/azerbaycan-kunyesi.tr.mfa>, (Erişim Tarihi: 18.09.2018).

¹⁶ Rayon: Azerbaycan dilinde il/ilçe anlamına gelmektedir.

¹⁷ “Azerbaycan’ın Siyasi Görünümü”, **T.C Dışişleri Bakanlığı**, <http://www.mfa.gov.tr/azerbaycan-siyasi-gorunumu.tr.mfa> , (Erişim Tarihi: 18.09.2018).

Ermenistan'ın işgalinde olup, 230.000 kilometrekare alanı ise İran'ın sınırları içerisinde kalmaktadır.

Azerbaycan'ın nüfusu 2018 yılı verilerine göre yaklaşık 10 milyon olup, yaklaşık %90'ını Azerbaycan Türkleri %10'unu diğer etnik ırklar oluşturmaktadır. Ülke nüfusunun çoğunluğu "Şia" mezhebi ağırlıklı olmak üzere İslam inancını benimsemiştir.¹⁸

Petrol ve doğalgaz rezervlerine sahip olan Azerbaycan, her zaman diğer devletlerin ilgisinin üzerinde olduğu bir Kafkas ülkesi olmuştur. Bunların yanı sıra demir cevheri, kobalt, bakır, çinko, sülfat, kömür ve kurşun¹⁹ gibi önemli rezervlere sahip olması ile birlikte sanayi sektörü de bu yer altı kaynakları üzerine gelişmiştir. Ülkenin diğer gelir kaynağı tarım ürünleri üzerinedir. Bunların başlıcaları; pamuk, tütün ve çaydır.

Kazakistan Türk Cumhuriyeti; bugünkü Kazak coğrafyası 2.724.900 kilometrekarelik alanı ile Orta Asya Türk devletleri içerisinde en büyük yüz ölçüme sahip ülke olarak bilinmektedir. Kazak Türkleri tarih sahnesinde ilk olarak; 15. yüzyılda Türk kavimlerin ve kabilelerin aralarındaki iç karışıklıklar sonucu birbirlerinden ayrılması ile ortaya çıkmışlardır.²⁰ İlk milli yapılanmaları; Deşt-i Kıpçak yöresinde bulunan diğer Türk toplumları ile Nogay Hanlığı çatısında buluşmalarıdır. Daha sonra bu hanlık; 1465'ten 1847 yılına kadar Kırgız topraklarında ki Türk topluluklarının ortak çatısında Kazak Hanlığı adıyla devam etmiştir.²¹ Kazak Hanlığı, Büyük Cüz, Küçük Cüz ve Orta Cüz olarak üç ayrı yapıdan yönetilmiş fakat bu yapılar zamanla birbirlerinden bağımsız hareket etmişlerdir.

Bölgede Rus işgalleri 18. Yüzyılın ortalarından itibaren başlamıştır.²² Kazak Hanlığı tamamıyla Rusların kontrolüne geçtiğinde ise isimleri "Kazak Kırgızları Hanlığı" olarak değiştirilmiştir. Çarlık Rusya'sında yaşanan ihtilalin getirdiği

¹⁸ Ceylan Tokluoğlu, "Azerbaycan", **Yeni Türkiye Dergisi**, Yıl:9, Sayı:53-54, Eylül-Ekim, Ankara, 2013, s.1477.

¹⁹ Mehmet Saray, **Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1996, s.12.

²⁰ A. Kayyum Kesici, **Dün, Bugün ve Hedefteki Kazakistan**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2003, s.17.

²¹ Anar Beisbekova, "Kazakistan'ın Ekonomik Yapısı ve Türkiye ile Dış Ticaret İlişkileri", İstanbul Ü., SBE, Siyaset Bilimi ve Uluslar arası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Y.L. Tezi, İstanbul, 2011, s.4.

²² Nadir Devlet, **Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi (2. Baskı), Ankara, 1999, s.28.

yönetim boşluğunu fırsat bilen Kazaklar; Ruslara karşı 1917 yılına kadar devam eden milli ayaklanmalar başlatmışlardır.²³ Bu ayaklanmalar sırasında yıkıcı olaylar yaşansa da halkın bağımsızlık istekleri olumlu olarak sonuçlanmış ve Kazak Türkleri 1917’de “Alaş Orda Devleti”ni kurmuşlardır. Fakat 1920’de SSCB’nin bölgeyi Sovyetleştirilmesiyle bu devletin bağımsızlığı son bulmuştur.²⁴

Kazakistan 1920’de özerk devlet statüsünde kabul edilmiş, daha sonra 1936’da “Kazakistan SSC” olarak birlik bünyesinde SSCB’ye ittifak cumhuriyeti olarak bağlanmıştır.²⁵ Sovyetler Birliği şemsiyesi altında varlığını sürdüren bu devlet yönetimin adaletsiz politikaları nedeniyle birçok ekonomik, sosyal ve siyasal sıkıntılarla uğraşmak zorunda kalmıştır. Bunun sonucunda Kazaklar, 1979 ve 1981 yıllarında milli kimliklerine sahip çıkarak yönetime başkaldırıda bulunmuşlardır.²⁶ Son olarak 1986’da bir ayaklanma daha başlatmışlar ve bu ayaklanma bağımsızlığın kazanılması yolunda önemli bir olay olarak tarih kayıtlarına geçmiştir.²⁷ Nihayetinde Kazakistan, Nursultan Nazarbayev’in önderliğinde 16 Aralık 1991 tarihinde bağımsızlığını ilan ederek dünya arenasında yerini almayı başarmıştır.

Kazakistan Cumhuriyeti’nin ilk Cumhurbaşkanı 1991’de mecliste gizli oy yöntemi kullanılarak yapılan oylamayla Nursultan Nazarbayev seçilmiştir.²⁸ 2005’de anayasada yapılan değişiklik ile ömür boyu seçimlere girme hakkı verilmiştir.²⁹ Nazarbayev’in görevden istifa etmesi üzerine yerine, 10 Haziran 2019 tarihinde yapılan seçim ile Kasım Cömer Tokayev geçmiştir.

Kazakistan’ın bağımsızlık sonrası ilk faaliyetleri; ülkeyi sosyal, siyasal ve ekonomi alanlarında sağlam bir düzleme oturtmak olmuştur. Bu bağlamda yapılan ilk

²³ Zeyneş İsmail, **Kazak Türkleri**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.68.

²⁴ Abdulvahap Kara, “Kazakistan’da Almatı Olaylarının İyüzü ve Etkileri”, Mimar Sinan Ü., SBE, Y.L. Tezi, İstanbul, 1997, s.13.

²⁵ Kazakistan Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliği, **Kazakistan: Bir Yaşam Deneyimi**, Elma Basım, Ankara, 2015, s.207.

²⁶ Doğacan Başaran, “Jeltoksan Ayaklanması ve Bu Ayaklanmanın Kazakistan’ın Bağımsızlığındaki Rolü”, **Ankasam Bölgesel Araştırmalar Dergisi**, Ankara, 2017, s.63.

²⁷ Bağdad Amreyev, **Doğu ve Batı Küreselleşme Çağrısı**, Hayat Yayın Grubu, İstanbul, 2011, s.447.

²⁸ Serdar Yılmaz, “Bağımsızlığın 25. Yılında Kazakistan: Bozkırın Rasyonel Çocuğu”, https://www.academia.edu/30397549/Ba%C4%9F%C4%B1ms%C4%B1zl%C4%B1%C4%9F%C4%B1n%C4%B1n_25._Y%C4%B1n%C4%B1nda_Kazakistan_Bozk%C4%B1r%C4%B1n_Rasyonel_%C3%87ocu%C4%9Fu, (Erişim Tarihi: 20.09.2018).

²⁹Şükrü Ateş, “Kazakistan Ülke Raporu” https://www.academia.edu/3814273/KAZAK%C4%B0STAN_%C3%9CLKE_RAPORU?auto=download, s.4, (Erişim Tarihi: 20.09.2018).

faaliyetler para biriminin Tenge, resmi dillerin Kazakça ve Rusça olarak belirlenmesi olmuştur. 1998’de Başkent Almatı’dan Astana’ya taşınmıştır.³⁰ Kazakistan idari yapısı ise iki özel bölge olan Almatı ve Astana şehirleri dışında 14 idari eyalete (Oblast) daha bölünmüş ve toplamda 16 bölgeye ayrılmıştır.³¹ Son olarak, ülkede 2018 yılında yapılan değişik ile Kazakistan’ın ‘Güney Kazakistan’ eyaletinin adı ‘Türkistan’ eyaleti olarak değiştirilerek eyalet merkezinin buraya taşınması kararlaştırılmıştır.³² Yaklaşık olarak 17,9 milyon nüfuslu ülkenin, %65,2’sini Kazak Türkleri, %21,8’ini Ruslar, %3’ünü Özbek Türkleri, %1,8’ini Ukrainerler, %1,4’ünü Uygur Türkleri, %1,3’ünü Tatar Türkleri, %4,4’ünü ise diğer etnik ırklar oluşturmaktadır.³³ Nüfusun % 70’i İslam inancını³⁴ %30’luk kısmı ise diğer dini inançları benimsemiştir.

Bağımsızlığını kazandıktan sonra Kazak yönetimi, ekonomi alt yapısını eski sosyalist düzenden uzaklaştırarak liberal ekonomiyi benimsemeye çalışmışlardır.³⁵ Bu bağlamda ülkenin ekonomi alt yapısını sağlamlaştırılmadığı en büyük avantajlarından biri yer altı kaynakları olmuştur. Petrol ve doğalgazın başını çektiği rezervlerin yanında kurşun, uranyum, kömür, bakır, demir yatakları, çinko ve altın bakımından da zengin rezervlere sahiptir. Diğer gelir kaynakları ise tarım ve hayvancılığa dayanmaktadır.

Türkistan coğrafyasının tarihi ve coğrafi merkezi olarak bilinen **Özbekistan Türk Cumhuriyeti**³⁶, bugün 447.400 kilometrekare yüzölçümünden oluşmaktadır.³⁷ Tarihte Özbek adı ilk kez 1313’te Altın Orda Devleti’nde “Özbek” isimli birinin başa

³⁰ Nursultan Nazarbayev, *Avrasya’nın Kalbinde*, Astana, 2005, s. 104-108.

³¹ “Kazakistan’ın Siyasi Görünümü”, **T.C Dış İşleri Bakanlığı**, <http://www.mfa.gov.tr/kazakistan-siyasi-gorunumu.tr.mfa>, (Erişim Tarihi: 20.09.2018).

³² ‘Kazakistan’da Güney Kazakistan Eyaletinin Adı Türkistan Eyaleti Olarak Değiştirildi’, **AA Haber**, 19.06.2018, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kazakistanda-guney-kazakistan-eyaletinin-adi-turkistan-eyaleti-olarak-degistirildi/1179026>, (Erişim Tarihi: 21.09.2018).

³³ “Kazakistan Ülke Künyesi”, **T.C Dış İşleri Bakanlığı**, <http://www.mfa.gov.tr/kazakistan-kunyesi.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 21.09.2018).

³⁴ Didar Shauyenov, “Kazakistan’da Din ve Dini Hayat”, *Türk Yurdu Dergisi*, Yıl:99, Sayı:274, Haziran, 2010 <https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=1977>, (Erişim Tarihi: 21.09.2018).

³⁵ Büşra Ulukuş, “Nursultan Nazarbayev’in Ailesi, Siyasi Hayatı ve Faaliyetleri”, Giresun Üniversitesi, SBE, Avrasya Araştırmaları Ana Bilim Dalı, Y.L Seminer Çalışması, 2018, s.20.

³⁶ Orhan Kavuncu, “Türkiye-Özbekistan Siyasi ve Ekonomik İlişkileri”, *Türk Yurdu Dergisi*, Yıl:97, Sayı:247, Mart, 2008, s.17.

³⁷ **Özbekistan Ülke Etüdü**, İstanbul Ticaret Odası (Yay. Haz. Bahar Özsu), İTO Yayınları, İstanbul, 2002, s.3.

geçmesiyle ve halkına da Özbek adını vermesiyle görülmüştür.³⁸ Özbekler; 1428-1468 yılları arası Buhara Hanlığı ve 1500-1597 yılları arası Şeybani Özbekleri döneminde en güçlü zamanlarını yaşamış, 1740 yılına gelindiğinde Nadir Şah kontrolündeki Afşar Hanedanlığı'nın Buhara'yı işgal etmesiyle egemenlikleri sona ermiştir.³⁹ Özbekler; 1753'de Mangıt Hanedanlığı adı altında tekrar bir milli çatı oluşturup, bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir.⁴⁰ Ancak bu durum fazla devam edememiş, 1885'de Özbek toprakları tamamen Rusların kontrolü altına girmiştir.⁴¹ İşgal altındaki bu topraklar; Buhara Hanlığı, Hive Hanlığı ve Guberniya Türkistan (Türkistan Genel Valiliği) olarak üç idari kola ayrılmıştır.⁴² Bu işgalden sonra Özbek halkı yönetimin adaletsiz politikaları karşısında bağımsızlık için birçok girişimde bulunmuştur. Bu girişimlerle her ne kadar milli kimlik ve benliklerini korumaya çalışsalar da Rus baskısı ve rejiminden bir türlü kurtulamamışlardır. Nihayetinde 1924'te Tacikistan Muhtar SSC ile birlikte Özbekistan bir ittifak cumhuriyeti olarak SSCB bünyesine dahil edilmiş ve 1929'da bu iki sosyalist devlet birbirinden ayrılmıştır.⁴³ 1936 yılına gelindiğinde ise Karakalpakistan Muhtar Cumhuriyeti Özbekistan'a bağlanmıştır.⁴⁴

Özbekistan, 1991 yılına kadar SSCB himayesinde bir devlet olarak devam etmiştir. Özbekistan Türkleri 1970'den itibaren başlayan yumuşama politikaları ve 1980'lerden sonra Sovyetlerin ekonomik ve siyasal sıkıntılar yaşadığı dönemlerde İslam Kerimov'un öncülüğünde bağımsızlığa yönelik harekete geçmiş ve 16 Aralık 1991 tarihinde bağımsızlığını ilan etmiştir. Kerimov'un ölümü üzerine 4 Aralık 2016 tarihinde yapılan demokratik seçimlerle ülkenin başına bugünkü devlet başkanı Şevket Mirziyoyev gelmiştir.⁴⁵

³⁸ Abdullah Demir, **Tarihten Günümüze Rus Yayılmacılığı ve Yeni Kurulan Cumhuriyetler**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1998, s.157.

³⁹ Murat Kayıkçı, "Bağımsızlık Sonrası Özbekistan'da Siyasal ve Anayasal Yapılanma", Kocaeli Ü., SBE, Kamu Hukuku Ana Bilim Dalı, Y. L. Tezi, Kocaeli, 1997, s.4.

⁴⁰ Haktan Birsnel, **Gizli Çember ve Özbekistan**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2005, s.71.

⁴¹ Birsnel, **a.g.e.** 71.

⁴² Saray, **Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi**, s.283.

⁴³ Salih Çelik, "Özbekistan'ın Sosyo-Ekonomik Yapısı", İstanbul Ü., SBE, Yeni Türk Cumhuriyetleri'nin Çalışma Sorunları ve Sosyo-Ekonomik Yapısı Ana Bilim Dalı, Y.L. Tezi, İstanbul, 2002, s.12.

⁴⁴ Çiğdem Balım, Y. Emre Gürbüz, "Özbekiston Respublikası: Özbek Modeli", **Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Orta Asya Cumhuriyetleri: Türk Dilli Halklar-Türkiye İle İlişkiler** (Ed. Ayşegül Aydıngün, Çiğdem Balım), Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2012, s.226.

⁴⁵ "Özbekistan'ın Siyasi Görünümü", **T.C Dışişleri Bakanlığı**, <http://www.mfa.gov.tr/ozbekistan-siyasi-gorunumu.tr.mfa>, (Erişim Tarihi: 25.09.2018).

Özbekistan devletinin sınır komşuları; doğusunda Kazakistan ve Tacikistan, kuzeyinde Kazakistan, güneyinde Afganistan ve Tacikistan, batısında Kazakistan ve Türkmenistan olarak yer almaktadır. Başkenti Taşkent olarak ilan edilen Özbekistan'ın, 12 vilayeti ve 1 Özerk Cumhuriyeti (Karakalpakistan Özerk Cumhuriyeti) vardır.⁴⁶ Nüfusu 31,2 milyon olan ülkenin %80'ini Özbekler, %5,5'ini Ruslar, %5'ini Tacikler, %3'ünü Kazaklar, %2,5'ini Kazaklar, %1,5 ini ise Tatarlar oluşturmaktadır.⁴⁷ Nüfusun yaklaşık %93'ü Müslüman, %7'si Hıristiyan ve diğer dini inanışları benimsemiştir.⁴⁸

Bağımsızlıktan sonra ülke siyasi, ekonomik ve sosyal açıdan yeniden yapılanma sürecine girmiş, milli bağımsızlık sembolleri belirlenmiştir.⁴⁹ Bu bağlamda; ülkenin para birimi Som, resmi dili Özbek dili ilan edilmiştir. Bunun yanında ülkenin ekonomisi de eski Sovyet mirasından soyutlanmaya çalışılıp, yeni bir düzenle iyileştirilmeye çalışılmıştır. Özbekistan'ın bu anlamda, yer altı kaynakları açısından zengin rezervlere sahip olması önemli bir gelir etkenidir. Bu yer altı kaynakları petrol ve doğalgaz başta olmak üzere; kömür, altın, bakır, gümüş, volfram ve tungsten'dir.⁵⁰ Ülkenin önemli gelir kaynaklarından bir başkası ise tarım sektörüdür. Pamukta dünya üretiminin %20'sini karşılanması açısından önemli bir avantaja sahiptir.⁵¹ Bunun dışında pirinç, buğday, arpa, mısır, kayısı, elma yetiştiriciliği de yapılır.⁵²

Coğrafi hatlarının Tanrı ve Altay Dağları ile belirlendiği **Kırgızistan Türk Cumhuriyeti**'nin yüzölçümü; 199,900 kilometrekareden oluşmaktadır.⁵³ Bugünkü Kırgızistan topraklarına Türkler 920 yılında Çin baskıları sebebiyle göç etmişlerdir.⁵⁴ Bu topraklara göç etmeden önce, M.S 557 yılında Kök Türk Devleti himayesinde

⁴⁶ Ergash Jumaey, "19. Yüzyıl Sonu ile 20. Yüzyıl Başında Özbekistan'ın Sosyal ve Ekonomik Tarihi", Marmara Ü., SBE, İktisat Ana Bilim Dalı, Y. L. Tezi, İstanbul, 2010, s.7.

⁴⁷ "Özbekistan Ülke Künyesi", T.C Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/ozbekistan-kunyesi.tr.mfa>, (Erişim Tarihi: 24.09.2018).

⁴⁸ "Özbekistan", AA Haber, 06.09.2017, <https://www.aa.com.tr/tr/ulke-profilleri/ozbekistan/902420>, (Erişim Tarihi: 24.09.2018).

⁴⁹ Çiğdem Balm, "Özbekistan", Yeni Türkiye Dergisi, Yıl:3, Sayı:16, Temmuz-Ağustos, Ankara, 1997, s.1752.

⁵⁰ Ülke Profilleri; Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan, Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı, , Ankara, 2001, s.137.

⁵¹ Birsal, a.g.e., s.61.

⁵² Erman Çığır, "Özbekistan'da Demografik Yapı", Marmara Ü., Türkiyat Araştırmaları Ens., Türk Dünyası Coğrafyası Ana Bilim Dalı, Y.L. Tezi, İstanbul, 2010, s.5.

⁵³ "Kırgızistan Genel Bilgiler", T.B.M.M., https://www.tbmm.gov.tr/dostluk_gruplari/kirgizistan/genel_bilgiler.htm, (Erişim Tarihi: 31.09.2018).

⁵⁴ Yeni Bir Yüzyıla Doğru Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, s.33.

yaklaşık bir yüzyıl boyunca yaşamlarını devam ettirmişlerdir.⁵⁵ 743 yılına gelindiğinde ise Kök Türklerden sonra kurulan Uygur Türk Devletine karşı büyük mücadeleler vermişler, sonucunda da “Büyük Kırgız Kazanlığı”nı kurmuşlardır.⁵⁶ 10. yüzyılda Karahanlı Türk Devleti bölgeye hakim olmuştur.⁵⁷ 12. Yüzyılın başlarında Moğollar bölgede yaklaşık 200 yıl etkin olmuş, 14. Yüzyılın sonlarına doğru ise bölge Özbeklerin kontrolü altına geçmiştir.

19. Yüzyıldan başlayıp 20. Yüzyıla kadar devam eden süreçte Kırgız toprakları Ruslar tarafından işgal edilip, kontrol altında tutulmuştur.⁵⁸ Bu işgalden sonra Kırgız Türklerinin bağımsızlıklarını kazanmak için birçok önemli girişimleri olmuştur. Bu girişimlerin en ses getirenleri; 1885’de Oş şehrinde 1898’de Andican şehrinde mevcut olan rejimin olumsuz şartlarına karşı çıkan ayaklanmalardır.⁵⁹ Ayrıca 1917’de Türkistan’da yayılan ayaklanmalara Kırgızlar da ortak olmuşlar, fakat bu ayaklanma sonucunu can kayıpları, sürgünler ve ülkeyi terk etme gibi ağır bedellerle ödemişlerdir.

Kırgız Türkleri her ne kadar milli benliklerini korumaya çalışmak istese de Sovyet bünyesi altına girmekten kaçamamışlardır. Kırgızistan; ilk olarak 1918’de “Türkistan Özerk SSC”nin içinde yer almış,⁶⁰ daha sonra 1925’de “Kara Kırgız Özerk Bölgesi (Muhtar Oblastı)” olarak kabul edilmiş, yine aynı yıl “Kırgız Özerk Bölgesi”(Muhtar Cumhuriyeti) olarak ismi değiştirilmiş, 1936 yılına gelindiğinde ise Kırgızistan ittifak cumhuriyeti olarak birlik bünyesi içerisinde resmi olarak yerini almıştır.⁶¹

Kırgızistan, 1991 yılına kadar SSCB bünyesinde bir devlet olarak devam etmiştir. 1970’den itibaren başlayan yumuşama politikaları ve 1980’lerden sonra

⁵⁵ Feyzullah Budak, **Kırgızistan’ın Dünü, Bugünü, Yarını**, Ocak Yayınları (2. Baskı), Ankara, 2000, s.12.

⁵⁶ Yeşim Doğan, “1990 Sonrası Türk Dış Politikasında Dış Türkler Faktörü”, Gazi Ü., SBE, Uluslar arası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Y.L. Tezi, Ankara, 2009, s.37.

⁵⁷ TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, **a.g.e.**, s.33.

⁵⁸ Füsün Kara, “Sovyetler Birliği Döneminde Kırgızistan”, Fırat Ü., SBE, Tarih Ana Bilim Dalı, Y.L. Tezi, Elazığ, 2010, s.13.

⁵⁹ Budak, **a.g.e.**, s.18.

⁶⁰ Mustafa Erdem, **Kırgız Türkleri**, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 2000, s.72.

⁶¹ Çağrı Gülerer, “Bağımsızlık Sonrası Türkmenistan ve Kırgızistan’ın Siyasi Sistemlerinin Karşılaştırılması”, Yalova Ü., SBE, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Y.L. Tezi, Yalova, 2018, s.10.

Sovyetlerin ekonomik ve siyasal sıkıntılar yaşadığı dönemlerde Kırgızistan, Askar Akayev önderliğinde 31 Ağustos 1991 tarihinde⁶² bağımsızlığını ilan etmiştir.

Bağımsız Kırgızistan Cumhuriyeti'nin ilk Cumhurbaşkanı olarak seçilen Askar Akayev'in 'Turuncu Devrim' olarak da nitelendirilen 2005'de çıkan halk ayaklanmasının da etkisiyle görevine son verilmiştir. Bu ayaklanmalardan sonra ülkede geçici bir hükümet kurularak yerine Kumanbeg Bakiyev gelmiş fakat 2010 yılında tekrar bir halk ayaklanması yapılarak onunda devlet başkanlığı görevine son verilmiştir.⁶³ 2010'da yapılan demokratik seçimlerle ülkenin başına Almazbek Atambayev gelmiştir. 2016 yılına kadar görevini sürdüren Atambayev, 2017 yılında koltuğunu bugünkü devlet başkanı Sooronbay Ceenbekov'a bırakmıştır.

Bağımsızlık ilan edildikten sonra ülkede ulus-devlet inşa sürecine girilmiş ve siyasi, ekonomik, sosyal açıdan istikrar sağlanmaya çalışılmıştır. Ülkenin para birimi Kırgız Som'u, resmi dili Kırgız dili olarak ilan edilmiştir. Başkenti Bişkek olarak kabul edilen ülkenin idari yapısı; 7 vilayete (Oblast) ayrılmış, Oş ve Bişkek şehirlerine özel statü verilmiştir.⁶⁴ Nüfusu; 6,2 milyon olan ülkenin, %72,6'sı Kırgız, %14,4'ü Özbek, %6,4'ü Rus, %6,6'sı ise diğer etnik kesimlere aittir.⁶⁵ Halkın %92,6'sı Müslümanlığı, geriye kalan kısım ise diğer dini inanışları benimsemiştir.⁶⁶

Kırgızistan'ın da ekonomisinde diğer Türk Cumhuriyetleri gibi eski Sovyet mirasından soyutlanmaya çalışılmış, yeni bir düzenin adımları atılmıştır. Ülkenin temel geçim kaynağı, tarım ürünleri üzerine yoğunlaşmaktadır. Yer altı kaynaklarından altın rezervi dışında; petrol ve doğalgaz, cıva, kömür, çinko rezervleri yetersiz olduğundan gelir elde edilememektedir.

Coğrafi, tarihi ve kültürel açıdan Asya'nın doğusu ile batısının, güneyi ile kuzeyinin jeopolitik anlamda önemli bir noktada toplandığı **Türkmenistan Türk**

⁶²“Kırgızistan Tarihi”, T.B.M.M, https://www.tbmm.gov.tr/dostluk_gruplari/kirgizistan/tarih.htm, (Erişim Tarihi:30.09.2018).

⁶³ “Kırgızistan'da Halk Darbesi”, **Milliyet Haber**, 08.04.2010, <http://www.milliyet.com.tr/kirgizistan-da-halk-darbesi/dunya/haberdetay/08.04.2010/1222128/default.htm>, (Erişim Tarihi:30.09.2018).

⁶⁴ “Kırgızistan'ın Siyasi Görünümü”, T.C Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/kirgizistan-siyasi-gorunumu.tr.mfa>, (Erişim Tarihi: 31.09.2018).

⁶⁵ “Kırgızistan Ülke Künyesi”, T.C Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/kirgizistan-kunyesi.tr.mfa>, (Erişim Tarihi: 31.09.2018).

⁶⁶ İhsan Çapcıoğlu, “Kırgızistan'da Dini Hayat: Sosyo-Kültürel ve Teolojik Bakış”, http://tfij.net/Makaleler/1146226781_43_ihsan_capcioglu.pdf, (Erişim Tarihi: 31.09.2018).

Cumhuriyeti'nin⁶⁷ yüzölçümü 488.100 kilometrekare olmakla birlikte,⁶⁸ ülke topraklarının 3/1'ni Kızılıkum Çölü oluşturmaktadır. Türkmenlerin Selçuklu İmparatorluğu'nun himayesinde ilk olarak Azerbaycan ve Anadolu topraklarına yerleştikleri görülmüştür.⁶⁹ Selçuklu Devleti'ne karşı Moğol istilaları başlayınca Türkmenler; iki gruba ayrılmış, bir taraf Maverünnehir, Horasan ve Mangışlak bölgelerine, diğer taraf da Anadolu ve Azerbaycan bölgelerine göç etmiştir.⁷⁰ İran'ın Horasan bölgesine göç eden Türkmen boyları, orada ortaya çıkan nüfus yaklaşması ile devletleşme sürecine girmiştir. Daha sonra İran Şahlığının istilalarına uğrayıp Hive ve Merv bölgelerine yerleşmişlerdir. 18. Yüzyılın ortalarına gelindiğinde, Türkmenler İran Şahlığı'nı yenilgiye uğratarak bağımsızlık süreci içerisine girmişlerdir.⁷¹

19. yüzyılda bölgede Rus işgalleri görülmektedir. Ruslar sırasıyla; 1866'da Buhara Hanlığı'nı 1873'de Hive Hanlığı'nı, 1876'da Hokand Hanlığı'nı ve son olarak 1873-1881 yılları arasında Merv'i kontrol altına almışlardır.⁷² 1899 yılına gelindiğinde ise Türkmenistan, SSCB bünyesinde "Türkistan Genel Valiliği"nin içerisinde yer almış, 1924'de Türkmenistan ittifak cumhuriyeti olarak ayrılmıştır.⁷³

Türkmenistan 1991 yılına kadar bir SSCB ittifak devleti olarak varlığını devam ettirmiştir. Türkmenler; 1970'den itibaren başlayan yumuşama politikaları ve 1980'lerden sonra Sovyetlerin ekonomik ve siyasal sıkıntılar yaşadığı dönemlerde Safarmurat Niyazov'un (Türkmenbaşı) liderliğinde bağımsızlığa yönelik harekete geçmiş ve 27 Ekim 1991 tarihinde bağımsızlığını ilan etmiştir.

Bağımsız Türkmenistan Cumhuriyetinin ilk devlet başkanı Türkmenbaşı olarak seçilmiştir. Türkmenbaşı'nın hayatını kaybetmesinin ardından 2007 yılında

⁶⁷ Durmuş Tatlıoğlu, "Türkmenistan'ın Toplumsal Yapısı ve Türkmenistan Cumhuriyeti Üzerine", **Yeni Türkiye Dergisi**, Yıl:9, Sayı:53-54, Ankara, Eylül-Ekim, 2013, s.1837.

⁶⁸ Yahya Akyüz v.d, **Türk Tarihi ve Kültürü**, (Ed. Cemil Öztürk), Pegem Yayıncılık (3. Baskı), Ankara, 2005, s.180.

⁶⁹ Avşar, Solak, **a.g.e.**, s.185.

⁷⁰ Saray, **Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi**, s.333.

⁷¹ Çeçen, **a.g.e.**, s.533.

⁷² Bekir Yılbat, "XIX. Yüzyıl Seyyahlarına Göre Türkmenistan Tarihi", Ankara Ü., SBE., Tarih Ana Bilim Dalı, Y. L. Tezi, Ankara, 2001, s.28.

⁷³ Mehmet Seyfettin Erol, "Türkmenistan Cumhuriyeti", Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi (ASAM) Türkistan Araştırmaları Masası, <https://docs.google.com/viewerng/viewer?url=http://www.altayli.net/wp-content/uploads/2016/06/T%C3%9CRKMEN%C4%B0STAN-CUMHUR%C4%B0YET%C4%B0.pdf&hl=tr>, s.1186, (Erişim Tarihi:01.10.2018).

yapılan demokratik seçimlerle devletin başına Gurbangulu Bedrimuhamedov gelmiştir.⁷⁴

Türkmenistan'ı batıda Hazar Denizi, kuzeyde Kazakistan ve Özbekistan, güneydoğuda Afganistan ve güneyde İran çevrelemektedir. Diğer bağımsız Türk devletleri gibi Türkmenistan'da da milli bağımsızlık sembolleri belirlenmiştir. Bu bağlamda para birimi Manat, resmi dili Türkmen dili olarak ilan edilmiştir. Ülke vilayetlere göre 5 ayrı bölgeye ayrılmış,⁷⁵ başkenti Aşkabat olarak tayin edilmiştir. Nüfusu 5,4 milyon olan ülkenin; %85'i Türkmen, %5'i Özbek, %4'ü Rus, %6'sı diğer etnik unsurlardan oluşmaktadır.⁷⁶ Halkın %88'lik kısmı Müslüman, %10'u Ortodoks, %2'si ise diğer dini inanışlara sahiptir.⁷⁷

Türkmenistan'ın temel geçimi yer altı kaynakları ve tarım üzerine dayanmaktadır. Doğalgaz ve petrol, brom, magnezyum, sülfür, kaya tuzu, kömür ve potasyuma yer altı kaynaklarını,⁷⁸ pamuk ve meyan kökü ise başlıca tarım ürünlerini oluşturmaktadır.⁷⁹

Orta Asya'da bulunan beş bağımsız Türk cumhuriyetlerini takiben konu bağlamında ele alacağımız son bağımsız Türk cumhuriyet; **Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti**'dir. Tarih boyunca birçok uygarlığın ilgisi altında olan Kıbrıs adası; 1571'de Osmanlı topraklarına dahil edilmiş ve yaklaşık 50 bin Türk bölgeye yerleştirilmiştir.⁸⁰ 1878'de söz konusu ada, Osmanlı tarafından İngiltere'ye geçici olarak devredilmiştir.⁸¹ 1914 yılına gelindiğinde İngiltere; "Order In Council" yayımlayarak Kıbrıs'ı topraklarına kattığını ilan etmiştir.⁸² 1950'li yıllara

⁷⁴ "Türkmenistan'ın Siyasi Görünümü, T.C Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/turkmenistan-siyasi-gorunumu.tr.mfa>, (Erişim Tarihi: 02.10.2018).

⁷⁵ Şükür Ateş, "Türkmenistan Ülke Raporu" https://www.academia.edu/3814285/T%C3%9CRKMEN%C4%B0STAN_%C3%9CLKE_RAPORU, (Erişim Tarihi: 02.10.2018).

⁷⁶ "Türkmenistan Ülke Künyesi", T.C Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/turkmenistan-kunyesi.tr.mfa>, (Erişim Tarihi: 02.10.2018).

⁷⁷ Ülke Profilleri; Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan, TİKA, s.175.

⁷⁸ Avrasya Dosyası, "Türkmenistan Cumhuriyeti Ülke Raporu", *Üç Aylık Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Cilt:7, Sayı:2, 2001, s.6.

⁷⁹ *Bağımsızlığın 20. Yılında Türkmenistan*, (Ed. G.Orazgulyev), Meteksan Matbaacılık, Ankara, 2013, s.82.

⁸⁰ Selçuk Duman, "Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ne Dikkat", https://www.academia.edu/29606946/KUZEY_KIBRIS_T%C3%9CRK_CUMHUR%C4%B0YET%C4%B0NE_D%C4%B0KKAT, s.1. (Erişim Tarihi: 02.10.2018).

⁸¹ Soyalp Tamçelik, "Avrupa Topluluğu-Kıbrıs ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti", Gazi Ü., SBE, Tarih Ana Bilim Dalı, Y.L. Tezi, Ankara, 1995, s.1.

⁸² Selçuk Duman, *Kıbrıs'ta Türk Milli Mücadelesi ve 1958 Türkiye Mitingleri*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2013, s.30.

gelindiğinde ise adada yaşayan Rumlar; plebisit (oylama) yaparak Yunanistan'ın Kıbrıs adasını ilhak etmesini istemiş İngiltere bu isteklerini kabul etmemiştir. 9 Ağustos 1954 tarihinde Rumlar, Kıbrıs halkının self-determinasyon uygulama isteğini resmi olarak BM'ye taşınmış ancak buradan da istenilen karar çıkmamıştır.⁸³

1959 yılında Türkiye, Yunanistan ve İngiltere arasında bir toplantı gerçekleştirilmiştir. Bu toplantıda Londra ve Zürih antlaşmaları imzalanarak Kıbrıs adasının Türk ve Rum ortaklığında bağımsız bir devlet statüsünde olması kabul edilmiştir.⁸⁴ Bu kararın öncesi ve sonrasını takip eden süreçte Rumlar “ENOSİS” ideası doğrultusunda adada yaşayan Türklerin göç etmesi için bazı zoraki uygulamalarda bulunmuştur. Bu idea ile 1955 yılından itibaren “EOKA” isimli bir terör örgütü ortaya çıkmıştır.⁸⁵ Bu örgütün Kıbrıs Türk halkına yönelik katliamları ve baskılarının artması üzerine 1957 yılı sonbaharında kurulan ve 1958 yılı 1 Ağustosundan itibaren Türkiye tarafından desteklenen Türk Mukavemet Teşkilatı (TMT) ile Türkler bu saldırılara karşı durmaya çalışmışlardır.⁸⁶ Kıbrıs'ın garantör devletlerinden biri olan Türkiye; bu şiddet gösterilerine sessiz kalamayıp, bölgede barışı tesis etmek için silahlı kuvvetlerini söz konusu bölgeye gönderip orada bulunan Türklere destek sağlamıştır. Bu bağlamda 20 Temmuz 1974'de I. Kıbrıs Barış Harekatı, 14 Ağustos 1974'te ise II. Kıbrıs Harekatı yapılmıştır. 30 Temmuz 1974 tarihine gelindiğinde Türkiye, İngiltere ve Yunanistan arasında yapılan Cenevre Konferansında; adada güvenliğin sağlanması, işgallerin durdurulması ve Rum-Türk tarafı olmak üzere iki ayrı idari yapı kurulması kabul edilmiştir. 15 Kasım 1983 tarihine gelindiğinde ise oybirliğiyle resmi olarak Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ilan edilmiştir.⁸⁷

Asya, Afrika ve Avrupa'nın merkezi konumunda olan Kıbrıs adası; önemli askeri üslere ev sahipliği yapmakla birlikte, lojistik merkezi olarak da kullanılması açısından Doğu Akdeniz'in stratejik açıdan önemli noktasında yer almaktadır. Kıbrıs

⁸³ Mehmet Altun, “Kıbrıs Olayları (1960-1974) ve Gaziantep Kıbrıs Gazileri”, Gaziantep Ü., SBE, Tarih Ana Bilim Dalı, Y.L. Tezi, Gaziantep, 2016, s.46.

⁸⁴ Şükrü Sina Gürel, **Tarihsel Boyut İçinde Türk Yunan İlişkileri**, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1993, s.124.

⁸⁵ Selçuk Duman, “Birleşik Kıbrıs İsteyenlere Kanlı Noel Hatırlatması”, https://www.academia.edu/30574829/B%C4%B0RLE%C5%9E%C4%B0K_KIBRIS_%C4%B0STEYENLERE_KANLI_NOEL_HATIRLATMASI, s.2. (Erişim Tarihi: 03.10.2018).

⁸⁶ Selçuk Duman, “Kıbrıs Türklerinin Bağımsızlık Mücadelesinde Milli Bir Teşkilat TMT”, **Kıbrıs Türk Stratejik Araştırmalar Dergisi**, Yıl:1, Sayı:2, Aralık 2009-Ocak 2010, s.30.

⁸⁷ Melih Ünsal, “Kıbrıs-Avrupa Birliği İlişkileri Çerçevesinde Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Ekonomisi”, Kadir Has Ü., SBE, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Y.L. Tezi, İstanbul, 2008, s.13.

adasının Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ne ait olan kısmının yüzölçümü 3.241 bin kilometrekareden oluşmaktadır.⁸⁸ Kuzeyinde Türkiye, doğusunda Suriye, güneydoğusunda Filistin, İsrail ve Lübnan, güneyinde ise Mısır bulunmaktadır.⁸⁹ Ülkede yaygın olarak konuşulan dil Türkçedir ve para birimi olarak Türk Lirası kullanılmaktadır. Nüfusu; 294,906⁹⁰ olan ülkenin bugün hala BM nezdinde statüsü “işgal edilmiş topraklar” olarak kabul edilmektedir.

Türk Dünyasında bağımsız olan devletlerin yukarıda genel bir tanıtımını yaptıktan sonra özerk, yarı özerk ve topluluk olarak yaşayan Türkler hakkında kısaca bilgi vermek istiyorum.

Sibirya Bölgesi Türkleri; Yakut (Saha), Tuva, Hakas, Altay, Şor, Dolgan ve Batı Sibirya Türklerinden oluşmaktadır. Bölgede topluluk halinde yaşayan Türklerin dışında Türklerin çoğunlukta olduğu dört adet siyasal yapılanma bulunmaktadır.

Yakut Türkleri; bugün 3.062.100 kilometrekare yüzölçümüne⁹¹ sahip özerk bir yapı altında yaşamaktadırlar. Bu yapı; 27 Nisan 1922 tarihinde SSCB bünyesinde “**Yakutistan Muhtar Cumhuriyeti**” olarak yer almış,⁹² daha sonra 13 Mayıs 2000 tarihinde ise Rusya Federasyonu'na bağlı Uzak Doğu Federal Bölgesi'ne bağlanmıştır.⁹³ 2010 yılı nüfus sayımı verilerine göre nüfusu 958,528 iken Yakutların nüfusu 466.492 bin olup bu yapının %49,9'unu oluşturmaktadır.⁹⁴ Bölgede uranyum, altın, elmas ve kömür⁹⁵ gibi yer altı kaynakları bulunduğundan önem arz eden bir konuma sahip niteliktedir.

⁸⁸ “Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, T.C Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, <https://www.csgb.gov.tr/diyih/contents/ulkekunyeleri/kkktc/>, (Erişim Tarihi: 04.10.2018).

⁸⁹ Ahmet Mor, M. Dursun Çiftçi, “KKTC’de Kentleşme”, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/26892>, s.225, (Erişim Tarihi: 04.10.2018).

⁹⁰ Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Ülke Künyesi, T.C Dış İşleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/kkktc-kunyesi.tr.mfa>, (Erişim Tarihi: 04.10.2018).

⁹¹ Fatma Özkan, “Sibirya Türkleri”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Yıl: 3, Sayı:16, Temmuz-Ağustos, Ankara, 1997, s.1556.

⁹² Erdoğan Aslıyüce, **Adım Adım Türk Yurtları**, Yesevi Yayıncılık, İstanbul, 1997, s.162.

⁹³ Eyüp Bacanlı, “Sibirya’daki Saha (Yakutistan), Tıva, Hakasya, Altay Cumhuriyetleri: Uzaktaki Kimlikler ve Diller”, **Sovyetler Birliği’nin Dağılmasından Yirmi Yıl Sonra Rusya Federasyonu: Türk Dilli Halklar-Türkiye ile İlişkiler** (Ed. Erhan Büyükkakıncı, Eyüp Bacanlı), Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2012, s.621.

⁹⁴ “Karlar İçinde Kalmış Bir Türk Devleti: Saha-Yakut Özerk Cumhuriyeti”, **Rusya Araştırmaları Enstitüsü**, 08.06.2018, <http://www.rusen.org/rusenhaber-karlar-icinde-kalmis-turk-devleti-saha-yakut-ozerk-cumhuriyeti/> (Erişim Tarihi: 04.10.2108).

⁹⁵ M. Fatih Kirişioğlu, “Sahalar(Yakutlar)”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Yıl:3, Sayı:16, Ankara, Temmuz-Ağustos, 1997, s.1558.

Sibiryaya Türklerinin başka bir kolu olan Tuvalar; yüzölçümü 3.100.000 kilometrekare civarında olan “**Tuva Muhtar Cumhuriyeti**”nde yaşamaktadırlar. Bu yapı; ilk olarak SSCB bünyesinde 10 Ekim 1961 tarihinde Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti olarak ilan edilmiş, daha sonra 28 Ağustos 1991 tarihinde ise Rusya Federasyonu’na bağlı Tuva Cumhuriyeti unvanını almıştır.⁹⁶ Kuzey Doğu ve Batı Sayan Dağları ile çevrili olan bölgenin geçim kaynağı koyun, sığır, ren geyiği ve domuz yetiştiriciliği üzerinedir.⁹⁷ Demir, cıva, altın ve kömür yer altı zenginliklerindedir.

Kırgızların Sibiryaya bölgesindeki kolu Hakaslar olarak adlandırılmaktadır. Bugün Hakaslar Rusya Federasyonu’ndaki Kraznoyarsk bölgesine bağlı “**Hakasya**” özerk yapısında yaşamaktadırlar. Tarih itibariyle Hakasya; 3 Ağustos 1991 tarihinde “Muhtar Cumhuriyet” olarak Rusya Federasyonu içerisinde yerini almıştır.⁹⁸ Yüzölçümü 61,900 kilometrekare olan bu yapının nüfusu 2010 yılı ilk verilerine göre 502,402’dir ve bunun %12’lik kısmını Hakaslar teşkil etmektedir.⁹⁹ Bölgenin geçim kaynağı tarım ve hayvancılık üzerinedir. Bunun dışında yer altı kaynakları açısından kömür ve altın rezervlerine sahiptir.

Altay Türkleri; çoğunlukla bugün Rusya Federasyonu’na bağlı, Kazakistan, Rusya, Çin ve Moğolistan ile çevrili “**Gorno-Altay**” özerk bölgesinde¹⁰⁰ yaşamaktadırlar. Bu yapı, 7 Mayıs 1992 tarihinde Rusya Federasyonu bünyesine katılmış ve Altay Cumhuriyeti adını almıştır. Yüzölçümü 92,600 kilometrekare olan bu yapının nüfusu 2010 verilerine göre 206,168’dir.¹⁰¹

Sibiryaya Türklerinin diğer yerli halklarından; Batı Sibiryaya Tatarları; Tobol, Tümen, Tomsk, Omsk, Novosibirsk ve Baraba şehirlerinde yaşamlarını devam ettirirken Şorlar “Novakuznetsk” eyaletinde yaşarlar. Bunun dışında Kuzedeeva, Miski Tostogol’da yaşayanlarda vardır. Dolganların ise; Yakutistan’ın Anabar kesiminde ve Krasnoyarsk Krayı’nın Taymir bölgesinde yaşadıkları görülmektedir.

⁹⁶ Ekrem Arıkoğlu, “Tuva Cumhuriyeti ve Tuva Türkleri”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Yıl:3, Sayı:16, Temmuz-Ağustos, Ankara, 1997, s.1563.

⁹⁷ Lokman Uzel, “Bizi Hatırlayın! Tuva/Urganhay/Yiş Kızı Türk Cumhuriyeti”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Yıl:3, Sayı:16, Temmuz-Ağustos, Ankara, 1997, s.1590.

⁹⁸ Fatma Özkan, **a.g.m.**, s.1553-1554.

⁹⁹ Bacanlı, **a.g.m.**, s.616.

¹⁰⁰ Peter B. Golden, **Türk Halkları Tarihine Giriş** (Çev. Osman Karatay), Karam Araştırma ve Yayıncılık, Ankara, 2002, s.345.

¹⁰¹ Bacanlı, **a.g.m.**, s.616.

İdil-Ural bölgesini Tatar, Başkurt ve Çuvaş Türkleri oluşturmaktadır.

Çuvaşlar; bugünkü Rusya Federasyonu içerisinde 18,300 kilometrekare¹⁰² yüzölçümüne sahip “**Çuvaşistan Özerk Cumhuriyeti**”nde yer almaktadır. Çuvaşistan, SSCB bünyesinde 24 Haziran 1920 tarihinde “Muhtar Oblast” statüsünü almış, 21 Nisan 1925 tarihinde “Muhtar Cumhuriyeti” statüsüne yükselmiş, 1992 yılına gelindiğinde ise Rusya Federasyonu’na bağlı Çuvaş Özerk Cumhuriyeti’ne dönüşmüştür.¹⁰³ Başkenti Çeboksarı olarak tayin edilen yapının, kuzey ve kuzeybatısında Mari Özerk Cumhuriyeti ve Gorki bölgesi, doğusunda Tataristan, güneyinde Ulyanovsk bölgesi, batısında ise Arzaman bölgesi bulunmaktadır.¹⁰⁴ Toplam nüfusu 1.240.000 olan özerk yapının %67’sini Çuvaşlar, %27’sini Ruslar, %3’ünü ise Tatarlar oluşturur.¹⁰⁵ Bölgenin yer altı kaynakları fosforit, alçı, trepel ve kumdur.¹⁰⁶ Ayrıca bölgede önemli miktarda petrol ve doğalgaz çıkarılmasından dolayı Rusya için kilit bir noktadır.

Bugün Tatarların çoğunlukta yaşadığı “**Tataristan Cumhuriyeti**”nin; yüzölçümü 67.836 kilometrekare olup, doğusunda Başkurdistan ve batısında Çuvaşistan bulunmaktadır.¹⁰⁷ 27 Mayıs 1920 tarihinde Muhtar Cumhuriyet statüsünde SSCB himayesi altına girmiştir. Her ne kadar birçok defa demokratik yollarla bağımsızlığını ilan etme girişimlerinde bulunsa da Rus egemenliği altına girmekten kurtulamamış, 30 Ağustos 1990 tarihinden itibaren Rusya Federasyonu içerisinde Kazan merkezli özerk yapı olarak kabul edilmiştir. 2016 yılı verilerine göre Rusya içerisinde yaşayan Tatar nüfusu 5 milyon 310 bin olmakla birlikte, Tataristan’daki toplam nüfus; 3.786.358 iken bunların %53,2’sini Tatarlar,

¹⁰² Oğuzhan Durmuş, “Uzaktaki Kuzenlerimiz: Çuvaşlar” **Sovyetler Birliği’nin Dağılmasından Yirmi Yıl Sonra Rusya Federasyonu: Türk Dilli Halklar-Türkiye ile İlişkiler**, (Ed. Erhan Büyükkakıncı, Eyüp Bacanlı), Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2012, s.380.

¹⁰³ Metin Yılmaz, “Çuvaşistan, Çuvaşlar ve Çuvaşça”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Yıl:3, Sayı:16, Temmuz-Ağustos, Ankara, 1997, s.1538.

¹⁰⁴ Metin Yılmaz, **a.g.m.**, s.1537.

¹⁰⁵ “Çuvaşistan Cumhuriyeti”, **T.C Kazan Başkonsolosluğu**, <http://kazan.bk.mfa.gov.tr/Mission/ShowInfoNote/192793> (Erişim Tarihi: 04.10.2018).

¹⁰⁶ Yakup Deliömeroğlu, “Çuvaşistan Cumhuriyeti’nin İdari ve Ekonomik Yapısı”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Yıl:3, Sayı:16, Temmuz-Ağustos, Ankara, 1997, s.1548.

¹⁰⁷ Yakup Deliömeroğlu, “Tatarlar ve Tataristan”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Yıl:3 Sayı:16, Ankara, Temmuz-Ağustos, 1997, s.1437.

%39,7'sini Ruslar, %3,1'ini Çuvaşlar, %4'ünü ise diğer etnik kesimler teşkil etmektedir.¹⁰⁸ Bölgenin en büyük zenginliği petrol ve doğalgazdır.

“Başkurdistan Cumhuriyeti”; Güney ve Orta Ural Dağları'nın Batı kısmında yer almaktadır. İlk olarak 29 Kasım 1917 tarihinde SSCB egemenliği altında Muhtar özerk statüsü alan Başkurdistan,¹⁰⁹ 11 Ekim 1991 tarihinde ise Rusya Federasyonu bünyesine girmiş ve bu yapısı devam etmiştir.¹¹⁰ Başkenti Ufa olan yapının, yüzölçümü 144.000 kilometrekareden¹¹¹ oluşmaktadır. 2015 nüfus sayımı verilerine göre Başkurtların toplam nüfusu 1.584.554 olup, 1.172.000'i Başkurdistan'da yaşarken, yapının etnik dağılımı % 36,1 Rus, % 29,5 Başkurt, % 25,4 Tatar, %2,9 Çuvaş, %2,6 Mari, % 1,3 Ukraynalı ve %3 diğer etnik kesimler olarak belirlenmektedir.¹¹² Yer altı kaynakları açısından Rusya Federasyonu'nun en zengin petrol ve doğalgaz bölgesidir.

Kumuklar, Balkarlar, Nogaylar, Karaçaylar, Kunduzlar, Kafkas Türkmenleri, Afşarlar ve Avarlar ise Kafkasya bölgesi Türkleri olarak bilinmektedir. Bölgede topluluk halinde yaşayan Türklerin yanında 2 siyasal yapılanma görülmektedir. Bunlar; Dağıstan Muhtar Cumhuriyeti ve Kabardin-Balkar Muhtar Cumhuriyeti olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çoğunluk olarak Kumuklar, Nogaylar, Avarlar ve Azerbaycan Türklerinin yaşadığı **“Dağıstan Muhtar Cumhuriyeti”**nin Başkenti Mohaçkale'dir. İlk olarak SSCB bünyesinde 20 Ocak 1921 tarihinde Dağıstan Özerk SSC olarak kabul edilmiş, 17 Eylül 1991 tarihinde gelindiğinde ise Dağıstan Cumhuriyeti adını alarak Rusya Federasyonu içerisinde yerini almıştır.¹¹³ Nüfusu 2 milyon civarında olan bu özerk yapının yüzölçümü 50.300 kilometrekareden oluşmaktadır.¹¹⁴ Kuzeyinde Kalmuk Cumhuriyeti, kuzeybatısında Stavropol Cumhuriyeti, güneyinde Azerbaycan,

¹⁰⁸ “R.F Tataristan Cumhuriyeti”, T.C Kazan Başkonsolosluğu, <http://kazan.bk.mfa.gov.tr/Mission/ShowInfoNote/237670>, (Erişim tarihi: 05.10.2018).

¹⁰⁹ İsenbike Togan, “Başkurdistan'da Sosyopolitik Durum”, **Sovyetler Birliği'nin Dağılmasından Yirmi Yıl Sonra Rusya Federasyonu: Türk Dilli Halklar-Türkiye ile İlişkiler**, (Ed. Erhan Büyükkakıncı, Eyüp Bacanlı), Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2012, s.295.

¹¹⁰ **Türk Dünyası**, TDBB, (Haz. Özgen Keskin) Seçil Ofset, İstanbul, 2014, s.137.

¹¹¹ İsa Kayacan, **Orta Asya Türk Cumhuriyetleri**, Ece Yayınları, Ankara, 1993, s.246.

¹¹² “R.F Başkurdistan Cumhuriyeti”, T.C Kazan Başkonsolosluğu, <http://kazan.bk.mfa.gov.tr/Mission/ShowInfoNote/238424>, (Erişim Tarihi: 05.10.2018).

¹¹³ Ali Asker, “Halklar ve Diller Labirenti Dağıstan”, **Sovyetler Birliği'nin Dağılmasından Yirmi Yıl Sonra Rusya Federasyonu: Türk Dilli Halklar-Türkiye ile İlişkiler**, (Ed. Erhan Büyükkakıncı, Eyüp Bacanlı), Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2012, s. 540-541.

¹¹⁴ Keskin, a.g.e., s.141.

güneydoğusunda Gürcistan, doğusunda Hazar Denizi, batısında ise Çeçenistan ve İngus vardır. Hazar Denizi'ne kıyısı olması nedeniyle petrol ve doğalgaz bakımından zengin rezervlere sahiptir.

Bugün Balkar Türklerinin yoğunlukta olarak yaşadığı “**Kabardin-Balkar Muhtar Cumhuriyeti**”nin Başkenti Nalçik'tir. Doğusunda Kuzey Osetya, güneyinde Gürcistan, kuzeyinde Stavropol Krayı¹¹⁵, batısında ise Karaçay-Çerkez Cumhuriyeti yer almaktadır. 12.500 kilometrekare yüzölçümünden oluşan bu özerk yapının 800 bin civarında olan nüfusunun¹¹⁶ %57,2'sini Kabardinler oluştururken %12,7'sini ise Balkarlar oluşturmaktadır.¹¹⁷

Dağınık halde yaşayan diğer Kafkasya Türk topluluklarından; Nogay Türklerinin sayısı; 2010'da yapılan nüfus sayımı verilerine göre Dağıstan'da 40,407, Karaçay-Çerkez Cumhuriyeti'nde 15,654, Astrahan'da 7,589, Çeçenistan'da 3,444, Stavropol'da 2,206 ve Krasnoyarsk'da 950 olarak gösterilmektedir.¹¹⁸ Karaçay Türklerinin sayısı; 2002 verilerine göre 192,182 iken bunlardan %88'lik yüzdelik dilimiyle 169,198'i Karaçay-Çerkez Cumhuriyeti'nde yaşamaktadır.¹¹⁹ Kunduz ve Kafkas Türkmenlerinin nüfusları ise 15 bin civarında olduğu tahmin edilmektedir.

Bir başka Türk topluluğuna mensup olan Gagavuz Türkleri; büyük bir çoğunluğu Güney Moldova bölgesinde olmak üzere (Gagavuz Özek Yeri)¹²⁰, Ukrayna'nın Odessa kenti, Belgrad, Kabardin-Balkar Cumhuriyeti, Kazakistan, Kırgızistan, Türkiye, Yunanistan ve Romanya'da yaşamaktadırlar.¹²¹ Gagavuzların

¹¹⁵ Kray: Rusya Federasyonu'nda Oblast statüsünün bir alt kademesine verilen isimdir.

¹¹⁶ Farrukh Rahimov v.d., “Türk Özerk Cumhuriyetleri Üzerine Bir Çalışma: Yakustistan Örneği”, **I. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu (18-21 Mart 2014) Bildirileri Kitabı (Haz. Abdüresit Jelil Qarluq, Hikmet Koraş, Cilt II, Niğde Üniversitesi Kaşgarlı Mahmut Uygur-Çin Uygulama ve Araştırma Merkezi, Niğde, 2014, s.2294.**

¹¹⁷Ufuk Tavkul, “Karaçay-Çerkez ve Kabardin-Balkar Cumhuriyetleri ve Karaçay-Malkarlar”, **Sovyetler Birliği'nin Dağılmasından Yirmi Yıl Sonra Rusya Federasyonu: Türk Dilli Halklar-Türkiye ile İlişkiler**, (Ed. Erhan Büyükkakıncı, Eyüp Bacanlı), Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2012, s.511.

¹¹⁸ Ali Asker, “Nogay Halkı: Siyasal Bölünmüşlüğün Etnik Bütünlük Üzerindeki Tahribatı”, **Tehlikedeki Diller Dergisi**, Cilt:2, Sayı:2, 2013, s.249.

¹¹⁹Ali Yiğit, “Rusya Federasyonu'nda Türk Topluluklarının Yaşadığı Bölgelerdeki Nüfus Hareketleri ve Değişen Etnik Yapı”, İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi Sempozyum Bildirileri, (Ed. Mehmet Yüce), **Ülkümüz Dergisi**, Yıl:3 Sayı:6, Celalabad, Aralık 2006, s.78.

¹²⁰Günden Peker Çınar, “Gagoğuzlar”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Yıl:3, Sayı:16, Ankara, Temmuz-Ağustos, 1997, s.1612.

¹²¹ Harun Güngör, “Gagavuzlar”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Yıl:3, Sayı:16, Ankara, Temmuz-Ağustos, 1997, s.1595.

toplam nüfusunun 300-400 bin arasında olduğu tahmin edilirken,¹²² bunlardan yaklaşık 156 bini Gagavuz Özerk Yerinde yaşamaktadır.¹²³

2. Dünya Savaşı'ndan sonra sürgüne tabi tutulan Kırım Tatarlarının birçoğu Ukrayna'nın Herson Oblastı'nın güneyinde ve Rusya'nın Kuban bölgesinin batısında bulunan bölgede, Muhtar Cumhuriyet statüsünde yaşamlarını sürdürürken Rusya ilhakı ile akıbeti belirsiz bir şekilde devam etmektedirler. Yine 2. Dünya Savaşı'ndan sonra bir başka sürgün toplumu olan Ahıska Türkleri'nin çoğunluğu ise dağınık halde bulunup küçük bir çoğunluğu Gürcistan'ın Ahıska ve Mesket bölgelerinde yaşamaktadır.

Doğu Türkistan Türklerinin yaşadığı bölge olarak bilinen ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin sınırlarının 1/6'sını teşkil eden **"Doğu Türkistan"**ın (Sincan-Uygur Özerk Bölgesi) yüzölçümü 1.828.418¹²⁴ kilometre kareden oluşmaktadır. Başkenti Urumçi olan bu özerk yapının, kuzeybatısında Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan bulunurken, güneydoğusunda Mongolya Cumhuriyeti, güneybatısında Afganistan, güneyinde Pakistan, Hindistan ve Tibet bulunmaktadır.¹²⁵ Yaklaşık 23 milyonluk nüfusu olan bölgenin %45'ini Uygur Türkleri, %40'mı ise Çinliler oluşturmaktadır.¹²⁶ Bölgedeki Türk toplulukları ise; Kazak, Kırgız ve Özbeklerdir.¹²⁷

Batı Trakya, Sancak, Bulgaristan, Kosova ve Makedonya Türkleri topluluk halinde yaşayan Balkan Türkleri olarak da adlandırılmaktadır.

Batı Trakya Türkleri; bugün yaklaşık 150.000 nüfusu ile Yunanistan'a ait Batı Trakya bölgesinde yaşamaktadırlar.¹²⁸ Bölge; Dedeoğaç, Gümülcine ve İskeçe şehirleriyle idari açıdan üçe ayrılmakla birlikte,¹²⁹ bugünkü durumu 24 Temmuz

¹²² Rafet Köksal, "Gagavuzlar", **Türk Yurdu Dergisi**, Yıl:103, Sayı:318, Ankara, Şubat, 2014, <https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=102> (Erişim Tarihi:06.10.2018).

¹²³ İlyas Kemaloğlu, "Gagavuz Özerk Bölgesi ve Bölgedeki Bazı Sorunlar", **ORSAM**, 09.10,2013, <http://orsam.org.tr/tr/gagavuzya-ozerk-bolgesi-ve-bolgedeki-bazi-sorunlar/>, (Erişim Tarihi:06.10.1995).

¹²⁴ M.Rıza Bekin, "Doğu Türkistan Gerçeği", **Yeni Türkiye Dergisi**, Yıl:3, Sayı:16, Ankara, Temmuz-Ağustos, 1997, s.1391.

¹²⁵ Rana Türkistan, "Doğu Türkistan Sorunu", **Yeni Türkiye Dergisi**, Yıl: 3, Sayı:16, Temmuz-Ağustos, Ankara 1997, s.1415.

¹²⁶ "İHH'dan Doğu Türkistan Raporu", Doğu Türkistan Haber ve Araştırma Merkezi, 4.11.2016 <http://www.dogu-turkistan.net/2016/11/04/8730/>, (Erişim Tarihi:06.10.2018).

¹²⁷ Serdal Fidan, "Türk Dünyasında Sosyo-Kültürel Bütünleşme", Kırıkkale Ü., SBE, Sosyoloji Ana Bilim Dalı, Y.L. Tezi, Kırıkkale, 2004, s.86.

¹²⁸ Gömeç, **a.g.e.**, s.304.

¹²⁹ Hikmet Öksüz, **Batı Trakya Türkleri**, Karam Yayıncılık, Çorum, 2006, s.2.

1924 tarihinde yapılan Lozan Antlaşması ile belirlenmiş, bölgedeki %85'lik Türk nüfusu azınlık durumunda Yunanistan'a bırakılmıştır.¹³⁰

Sancak Türkleri; Avrupa'nın en küçük kara parçalarından biri olan Sırbistan'a ait Sancak bölgesinde yaşamaktadır. Karadağ, Bosna ve Sırbistan'ın kesiştiği noktada yer alan bölge, yaklaşık 350 bin Sancak Türkü ve Müslümanlarını barındırmaktadır.

Bulgaristan Türkleri; Bulgaristan nüfusunun %12'sini oluşturmakta olup, yaklaşık 1,5-2 milyon nüfusu ile¹³¹ Bulgaristan'ın Sofya, Şumnu, Kırcaali, Filibe, Dobruca, Varna, Silistre ve Plevne yerlerinde yaşamaktadırlar.¹³²

Kosova Türkleri; yaklaşık 40-50 bin civarında nüfusuyla Kosova'nın Prizren şehrinde yoğunlukta olarak yaşamlarını sürdürmektedir. Makedonya Türklerinin nüfusları ise yaklaşık 98 bin civarında olup, Makedonya'nın Gostivar ve Rapišta şehirlerinde varlıklarını devam ettirmektedirler.¹³³

Irak, Suriye, Afganistan ve İran Türkleri Ortadoğu Türkleri olarak nitelendirilmektedir.

Bugün İran sınırları içerisinde Güney Azerbaycan Türkleri, Kaşgay Türkleri ve Türkmenler başta olmak üzere birçok Türk grubu bulunmaktadır. Bunların toplam nüfusu 40 milyon civarında olup, Güney Azerbaycan Türkleri ise bu nüfusun yaklaşık 30 milyonunu meydana getirmektedir.¹³⁴ Güney Azerbaycan bölgesinde Oston olarak adlandırılan idari yapılanmayla Hemedan, Zencan, Doğu ve Batı Azerbaycan, Erdebil ve Kazvin eyaletleri bulunmaktadır.

Irak Türkleri (Türkmenler) resmi olarak 1926 yılından itibaren Türkiye Cumhuriyeti'nin Misak-ı Milli sınırları dışında kalarak Irak bünyesinde yer almaya başlamışlardır.¹³⁵ Türkmenlerin yaşadıkları yerler Diyala, Selahattin, Kerkük, Musul

¹³⁰ Işık Saadet Ahmet, "Bir İnsan Hakları Dramı: Batı Trakya", **Yeni Türkiye Dergisi**, Yıl:3 Sayı:16, Temmuz-Ağustos, Ankara, 1997, s. 1793.

¹³¹ Anıl Çeçen, **Türkiye ve Avrasya**, Fark Yayınları, Ankara, 2006, s.59.

¹³² Gömeç, **a.g.e.**, s.323.

¹³³ Baskın Oran, "Balkan Türkleri Üzerine İncelemeler (Bulgaristan, Makedonya, Kosova)", <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/460/5238.pdf>, s.131, (Erişim Tarihi:07.10.2018).

¹³⁴ Selçuk Duman, **Güney Azerbaycan Türklerinin Demokratik Hak ve Özgürlük Mücadelesi**, Berikan Yayınları, Ankara, 2017, s.7.

¹³⁵ Bilal N. Şimşir, **Türk-İrak İlişkilerinde Türkmenler**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2004, s.47.

ve Erbil illeri olarak belirtilirken,¹³⁶ bu bölgelerde yaklaşık 2-2,5 milyona yakın Türkmen halkının yaşadığı bilinmektedir.¹³⁷

Suriye Türkleri; genellikle ülkenin kuzeydoğu ve kuzeybatı kesiminde yerleşim alanları bulunurken,¹³⁸ yoğun olarak Suriye'nin kuzeyindeki Lazkiya ve Halep bölgesinde yaşamaktadırlar.¹³⁹ Bölgede 3,5 milyona yakın Türkmen nüfusu olduğu bilinmektedir.

Afganistan Türkleri bugün Afganistan'ın %40'ını (12 milyon civarını) oluşturan nüfusuyla ülkede çoğunluk durumunda olup bu yüzdeler dilimin yaklaşık %15'ini Özbekler, %12'sini Hazaralar, %7'sini Türkmenler, %4'ünü Aymaklar, %1'ini Afşarlar ve %1'ini ise diğerleri oluşturmaktadır.¹⁴⁰

Türk Dünyası içerisinde yer alan yapıların genel bir tanıtımını yaptıktan sonra Türk Dünyasına yönelik Türkiye'nin faaliyetlerini artık bölümlerimiz içerisinde açıklayabiliriz.

¹³⁶ Soner Doğan, "Irak Türkmenleri", https://www.academia.edu/36948771/IRAK_T%C3%9CRKMENLER%C4%B0, s.3. (Erişim Tarihi: 08.10.2018).

¹³⁷ Sinan Marufoğlu, "Irak Türkleri", <https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=358846&/Irak-T%C3%BCrkleri-/-Yrd.-Do%C3%A7.-Dr.-Sinan-Marufo%C4%9Flu->, (Erişim Tarihi: 09.10.2018).

¹³⁸ Davut Hut, "Ortadoğu (Irak-Suriye-İran) Türklüğü ve Osmanlı'dan Günümüze Devletle Olan İlişkileri", **AfyonKarahisar I. Türk Tarihi Sempozyumu: Türklerde Devlet** (Ed. Hayrunnisa Alan, Ali Ahmetbeyoğlu, Uğur Demir, Adnan Baycar), İstanbul, 2018, s.389.

¹³⁹ Nazif Öztürk, "Suriye Türkleri ve Türkiye Suriye İlişkileri", **Yeni Türkiye Dergisi**, Yıl:3, Sayı:16, Temmuz-Ağustos, Ankara, 1997, s.1677-1678.

¹⁴⁰ Selçuk Duman, "Afganistan'ın Sahipsiz Çoğunluğu: Türkler", **V. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri Kitabı** (3. Cilt), Almatı, 11-13 Ekim 2018, s.358.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. TÜRKİYE’NİN AZERBAYCAN İLE İLGİLİ ÇALIŞMALARI

1.1. Siyasi Çalışmalar

Azerbaycan Devleti, bağımsızlığını ilan etmesinin ardından jeopolitik ve jeostratejik anlamda önemli konumda olmasının da etkisiyle Türkiye başta olmak üzere diğer dünya devletlerinin dikkatini çekmiştir. Azerbaycan’ın siyasi ve askeri açıdan zayıf olması, Türkiye’nin ise özellikle petrol ve doğalgaz bakımından Rusya’ya bağımlılığının azaltmak istemesinden dolayı bu iki devletin yaklaşması karşılıklı ciddi menfaat sağlamıştır. Türkiye bu dönemde Azerbaycan’a siyasi politikalarını; kültürel, askeri ve ekonomik faaliyetlerinin yanı sıra ülkenin bağımsızlığının korunması ve Dağlık Karabağ bölgesinin ülke topraklarına geri kazandırılması üzerine yoğunlaştırmıştır. Bunlara ek olarak iki devletin ilişkileri; etnik, tarihi, dinsel, geleneksel ve kültürel bakımdan ortak değerlere sahiptir. Bu eksende Türkiye, iki kardeş ülkenin manevi yakınlık ve milli çıkarların birlikte korunabilmesi adına önemli çalışmalar yapmıştır.

Türkiye’nin Azerbaycan üzerinde ki çalışma parametreleri; Ebulfez Elçibey’in devlet başkanlığına kadar ki dönem, Elçibey dönemi ve Haydar Aliyev dönemi olarak ayrılmıştır.

Azerbaycan’ın bağımsızlığının ilk yıllarında devlet başkanı olan Ayaz Mutalibov döneminde ülke her ne kadar Rus yanlısı bir politika izlese de Türkiye, bu ülkeyle ilgili çalışmalarını devam ettirmekten kaçınmamıştır. İlk olarak ülkenin mevcut durumun tespit edilmesi için 13 Eylül 1991 tarihinde dönemin büyükelçisi Bilal Şimşir öncülüğünde Azerbaycan’a bir heyet gönderilmiş ve burada ülkenin bağımsızlık kararı kutlanarak Türkiye’den beklentiler sorulmuştur.¹⁴¹ İlgili heyet Türkiye’ye döndükten sonra, raporları olumlu olarak atfedilmiş ve ikili ilişkilerin diplomatik seviyede ilerlemesi kararlaştırılmıştır. Türkiye bu görüşmeler neticesinde 9 Kasım 1991 tarihinde Azerbaycan Cumhuriyeti’ni resmi olarak tanıyarak yeni

¹⁴¹ Bilal N. Şimşir, *Azerbaycan: Azerbaycan’ın Yeniden Doğuş Sürecinde Türkiye-Azerbaycan İlişkileri*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2011, s.244.

bağımsız devlete saygı gösterdiğini açıkça ilan etmiştir.¹⁴² Ardından 30 Aralık tarihinde yayımlanan kararname ile Bakü'deki Türkiye'ye ait başkonsolosluğun büyükelçilik düzeyine yükseltilmesi kararlaştırılmıştır.¹⁴³ Bu kapsamda 14 Ocak 1992 tarihinde “Yeniden Diplomatik İlişkilerin Tesisi Hakkında Protokol” ile Bakü'ye Büyükelçilik açılarak diplomatik ilişkilerin temeli atılmıştır.

Türkiye, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'ne de hassasiyetle yaklaşmış, bu yapıyla Azerbaycan'dan farklı anlaşma ve projeler yapmıştır. 24 Mart 1992 tarihli Türkiye-Nahçıvan İşbirliği Protokolü bu hassasiyeti destekler nitelikte olmuştur. Ayrıca 1991 yılında imzalanan anlaşma ile Aras nehri üzerine Nahçıvan ve Türkiye arasında karayolu köprü projesi üzerine ortak çalışmalar başlatılmıştır. “Hasret Köprüsü” adını verdikleri bu köprü 28 Mayıs 1992 tarihinde Başbakan Demirel'in katılımıyla açılışı yapılmıştır. 16 Haziran 1992 tarihinde ise Başkent Nahçıvan'a ayrı bir Konsolosluk açılmıştır.¹⁴⁴ Böylece iki halk arasında kültürel bağlar diplomatik ilişkiler ile daha da güçlendirilmiştir

Büyükelçiliğin açılmasının ardından siyasal ilişkiler kapsamında dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın daveti üzerine Mutalibov 23-27 Ocak 1992 tarihleri arasında Türkiye'yi ziyaret etmiştir. İlk etapta Başbakan Demirel ile görüşen Azerbaycan Devlet Başkanı, yapılması planlanan projeleri beyan etmiş ve ülkenin ihtiyaçlarını sıralamıştır. Karşılıklı görüşmeler esnasında Demirel de bağımsızlığın önemini altını çizerek ülkenin Latin alfabesine geçme kararını da kutlamıştır. Ziyaret kapsamında 24 Ocakta medya ve iletişim yönünde işbirliği sağlamak amacıyla “Türkiye Radyo Televizyon Kurumu ile Azerbaycan Devlet Teleradyo Verilişleri Arasında İşbirliği Protokolü” kabul edilmiştir. Yine aynı tarihte devlet başkanları tarafından imzalanan ve önemli nitelikte olan “Azerbaycan ve Türkiye Cumhuriyetleri arasında Dostluk, İşbirliği ve İyi Komşuluk Anlaşması” imzalanmıştır.¹⁴⁵ Anlaşma da; tarafların birbirlerinin egemenliklerine, toprak

¹⁴² Dalkılıç, a.g.e.,s.49.

¹⁴³ Tolga Gürler, “Azerbaycan-Türkiye İlişkileri (1991-2003): Siyasi, Askeri, Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Açıdan”, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Ü., SBE, Tarih Ana Bilim Dalı, Y.L Tezi, Nevşehir, 2015, s.59.

¹⁴⁴ “Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, 24.07.1992, Sayı: 21294, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21294.pdf> (Erişim Tarihi:09.10.2018).

¹⁴⁵ “Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Dostluk, İşbirliği ve İyi Komşuluk Anlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulduğuna Dair Kanun”, **TBMM**, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc076/kanuntbmmc076/kanuntbmmc07603889.pdf, (Erişim Tarihi:09.10.2018).

bütünlüklerine saygı ve iç işlerine müdahale etmeme ilkelerine bağlı olarak; ekonomik, bilimsel, sosyal, kültürel dayanışma ve yardımlaşma konuları üzerinde durularak işbirliği sağlanması amaçlanmıştır.¹⁴⁶ Fakat Azerbaycan'da yaşanan politik iç karışıklıklar, ülke içi huzursuzluklar, Ermeni işgalleri v.b problemleri olması nedeniyle bu anlaşma Azerbaycan yönetimi tarafından onaylanamamıştır.¹⁴⁷

Yıllardır süregelen Ermenistan işgalleri Azerbaycan'ın en büyük sorunlarından biri olmuştur. Ermeniler, Azerbaycan Türklerini topraklarından kuvvet kullanarak çıkarmış ve bu esnada birçok can kaybı hatta katliamlar yaşanmıştır. Bu sorun Türkiye'yi de yakından ilgilendirmiş, Türk yönetiminin bu konuda ki tutumu Azerbaycan-Türkiye ilişkilerini etkilemiştir.

28 Şubat-6 Mart 1992 tarihleri arasında dönemin Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin yaklaşık 140 kişilik bir heyetle Türk Cumhuriyetlerine gezi planlanmış, başta Bakü ziyaret edilerek uzun vadede işbirliği kurulması amaçlanmıştır.¹⁴⁸ Ülkenin ihtiyaçları konusunda durum tespiti yapmak ve planlanan projeleri hızlandırmak için çalışmalar yapılmıştır. Bunun yanında Dağlık Karabağ sorununun üzerinde durularak işgal edilen toprakların Azerbaycan Türklerine ait olduğunu dolayısıyla Türkiye'nin bu noktada Azerbaycan'ın yanında olacağı vurgulanmıştır.¹⁴⁹ Ziyaret sırasında "Vize Muafiyeti Anlaşması" ve iki devletin Dışişleri Bakanlığı arasında "İşbirliği Protokolü" imzalanmıştır.

Dışişleri Bakanlığı düzeyinde Türk Cumhuriyetlerine yapılan ziyaretlerin ardından 27 Nisan-4 Mayıs 1992 tarihleri aralığında Başbakanlık düzeyinde Demirel 200 kişilik dikkat çekici bir heyetle yeniden resmi ziyaretlerde bulunmuş, ülkelere eğitim, askeri, ekonomik ve diğer birçok konuda yardımlar yapılacağı konusunda vaatler vermiştir. Türk Cumhuriyetlerine yapılan bu gezi dünya kamuoyunda dikkatleri üzerine çekmiş, hem Demirel'in "Adriyatik'ten Çin Seddine" kadar Türk

¹⁴⁶ **Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Anlaşmalar (1990-1992): Cilt I Azerbaycan-Kazakistan**, TOBB, (Haz. Bilal Şimşir), Ankara, 1993, s.62-63.

¹⁴⁷ Fariz Farzali, "XX. Yüzyılda Azerbaycan-Türkiye İlişkileri", Erciyes Ü., SBE, Doktora Tezi, Kayseri, 2011, s.40.

¹⁴⁸ "Türkiye'den Gövde Gösterisi", **Milliyet Haber**, 28.02.1992, s.12, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/WAyoKtaAqLYi2Nn7rg49Ig_x3D_x3D, (Erişim Tarihi:08.10.2018).

¹⁴⁹ Tayfun Atmaca, **Yirminci Yüzyıl Sonunda Azerbaycan-Türkiye Münasebetleri (1993-1998)**, Şafak Matbaası, Ankara, 1999, s.109.

dünyası tanımı¹⁵⁰ hem Özal'ın “Dört yüzyıldan sonra ilk kez Türklerin önüne bölge lideri olma fırsatı çıktığı” söylemi, Türkiye'nin “Pantürkist” ve “Turancı” yaklaşımla hareket ettiği eleştirilerine maruz kalmasına neden olmuştur. Ayrıca Türkiye'nin dış politikası hedeflerinde diğer Türk devletlerine model ülke statüsünde şekillendirmesi başka bir tartışma konusu yaratmıştır. Demirel bu eleştirilere Türkiye'nin böyle bir çaba içerisinde olmadığını, sadece bağımsızlığını kazanan devletlerin uluslararası ortama ayak uydurmasını kolaylaştırma ve politikalarını oturtmasında destek sağlama amacı güttüğünü dile getirmiştir.¹⁵¹ Nitekim Süleyman Demirel Başbakanlık ve Cumhurbaşkanlığı görevindeyken Türk dünyasına yaklaşım konusunda yapılan faaliyetlerde öncü rol üstlenmesi bunu destekler nitelikte olmuştur.¹⁵² Bu ziyaretin 2 ve 3 Mayıs tarihleri Azerbaycan'a ayrılmıştır.¹⁵³ Ülkenin yeni siyasi düzeninin istikameti konuları hakkında istişare edilmiş, tarafların AGİK'in Nihai Senedi ve Paris şartındaki ilkelerine bağlı oldukları üzerinde durulmuştur.¹⁵⁴ Ayrıca 600 ortaöğretim 1400 yükseköğretim'de olmak üzere toplam 2000 Azerbaycanlı öğrenciye Türkiye'de burslu okuma sözü verilmiş kardeş ülkeler arasında dil ve kültür birliğine katkı sağlanması amaçlanmıştır.¹⁵⁵ Demirel'in ortaya attığı fikirle Türk Cumhuriyetlerinin yakınlaşmaları açısından devlet başkanları bünyesinde zirve toplantıları yapılması da kararlaştırılmıştır. Ziyaret sonucunda “Hava Taşımacılığı Anlaşması”, “TRT ile Azerbaycan Devlet Radyo Televizyon Komitesi Arasında İşbirliği Protokolü”, “Eğitim, Öğretim, Uzmanlık Hizmetleri, Teknik ve Bilimsel İşbirliği Anlaşması” imzalanmış ve “Türkiye-Azerbaycan Ortak Bildirisi” yayımlanmıştır. Bu bildirin siyasi noktasını; bölgesel ve uluslararası sorunların dışında Azerbaycan'ın mevcut sorunu Dağlık Karabağ bölgesi teşkil etmiştir. Bildiri de genel olarak; Dağlık Karabağ bölgesinin Azerbaycan topraklarına ait olduğu,

¹⁵⁰ “Sovyetlerin Dağılması Türkiye'yi Büyüttü”, **Milliyet Haber**, 24.02.1992, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/CwmZrSQ_x2F_XtgqK6GkK1pxvg_x3D_x3D_, s.10, (Erişim tarihi: 09.10.2018).

¹⁵¹ Nil Tuncer, “Süleyman Demirel”, **Türk Dış Politikasında Liderler** (Düz. Ali Faik Demir), Bağlam Yayınları, İstanbul, 2007, s.226-240.

¹⁵² Uğur Ünal, “Reşat Genç İle Türkiye'nin Türk Dünyası Politikalarına Genel Bir Bakış”, **Türk Yurdu Dergisi**, Yıl:2005, Sayı:215, Ankara, s.41.

¹⁵³ “Azerbaycan Türkiye Bütünleşecek”, **Milliyet Haber**, 04.05.1992, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/Ofifn9ldJei90AgXGU0umw_x3D_x3D_, s.12, (Erişim Tarihi: 09.10.2018).

¹⁵⁴ Atmaca, **a.g.e.**, s.90.

¹⁵⁵ Mitat Çelikpala, “Son Yirmi Yılda Türkiye'nin Azerbaycan, Gürcistan ve Ukrayna'ya Yönelik Dış Politikası ve Bu Ülkelerdeki Faaliyetleri”, **Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Azerbaycan, Gürcistan ve Ukrayna: Türk Dilli Halklar-Türkiye ile İlişkiler** (Ed. İsmail Aydınğün, Çiğdem Balım), Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2012, s.322.

orada Azerbaycan Türklerinin yaşadıklarını, bu toprakların yasal olmayan yollarla ele geçirilemeyeceği ve bir an önce bu soruna barışçıl yollarla çözüm bulunması hükümleri yer almıştır.¹⁵⁶

İşgallerin devam ettiği bu süre zarfında, Mutalibov yönetimi izlediği politikaların başarısız olması nedeniyle yönetimden istifa etme durumunda kalmış yerine üç aylık bir süre zarfında Meclis Başkanı Yakup Memmedov geçmiştir. Nihayetinde 7 Haziran 1992 tarihinde yapılan ilk demokratik serbest seçimle Elçibey başa gelmiş, Türkiye'nin Azerbaycan'a yakınlaşması bakımından önemli bir fırsat doğmuştur. Nitekim Elçibey'in Atatürk'e ve Türkiye'ye yakından ilgi duyması nedeniyle, ülke politikalarını da Türkiye'nin milli menfaat ve çıkarlarını doğrultusunda uygulayacağını açıkça beyan etmiştir. Buna karşılık Türkiye'nin Azerbaycan'la olan ilişkileri yeni bir ivme kazanmıştır. Karabağ olaylarında da insani yardım yapılmış ve ülkenin eğitim-öğretim ihtiyaçlarını karşılamaya çalışılmıştır. Ancak Karabağ sorununda askeri yardımdan kaçınılmış, Azerbaycan'ın yaralananları taşıması için istediği helikopterleri bile vermemiştir.¹⁵⁷

Elçibey, 26 Haziran 1992 tarihinde KEİB zirvesine katılarak ilk ziyaretini Türkiye'ye gerçekleştirmiştir. Zirvede düzenlenen faaliyetler sonucunda iki ülke arasında Ortak Bildiri yayımlanmış, bu sırada dostluk ve işbirliğinin temelini yeniden inşa etmek ve destek sağlamak için Türkiye'den teknik bir ekibin Azerbaycan'a gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Karar neticesinde 13-17 Temmuz 1992 tarihleri arasında, başında Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Büyükelçi Özdem Sanberk'in bulunduğu, Merkez Bankası, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, Maliye ve Gümrük Bakanlığı, Ulaştırma Bakanlığı, Bankalar Birliği, Devlet İstatistik Enstitüsü, PTT, YÖK, DPT, BOTAŞ, HDTM, TPAO, TSKB gibi önemli kuruluşların uzmanlarından oluşan 23 kişilik bir heyet Bakü'ye gönderilmiştir.¹⁵⁸ Böylece yeni bağımsız devletin ilk etapta ekonomik, siyasal ve sosyal anlamda devlet politikalarını oturtması için destek sağlanmıştır.

¹⁵⁶ **Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri ve Türk Toplulukları Arasında Yapılan Anlaşmalar, İlişkiler ve Faaliyetler (Birinci Kitap)**, Milli Eğitim Bakanlığı, (Haz. Tahir Erdoğan Şahin, Fatma Zehra Esmeray, Metin Akgüney), Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1993, s.120.

¹⁵⁷ Serdar Arıkan, "Türkiye Azerbaycan Enerji Birlikliğinde TANAP Örneği", İstanbul Ü., SBE, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Y.L Tezi, İstanbul, 2014, s.30.

¹⁵⁸ Şimşir, a.g.e., s.450.

Demirel'in Türk Cumhuriyetleri gezisi sırada, Türk Dili Konuşan Devlet Başkanları Zirvesi'nin oluşturulması fikri 30-31 Ekim 1992 tarihleri arasında Ankara'da 6 Türk Cumhuriyetinin devlet başkanlarının bir araya gelmesiyle hayata geçirilmiştir.¹⁵⁹ Açılış konuşmasını Cumhurbaşkanı Özal'ın yaptığı zirvede; devletlerarasında ortak iradeyle hareket edip dayanışma sağlanması planlanarak Ankara Bildirisi yayımlanmıştır.¹⁶⁰ Bildiride; Türk halkları arasındaki ortak tarih, kültür ve işbirliği esasları vurgulanmış, BM, Helsinki Nihai Senedi ve AGİK'in esaslarına bağlı Avrasya'da güvenlik, barış ve istikrar konusunda katkıda bulunma amaçları belirtilmiştir.¹⁶¹

Elçibey de zirve toplantısı vesilesiyle 28 Ekim-5 Kasım 1992 tarihleri arasında Türkiye'ye resmi ziyarette bulunmuş, bu sırada ortak bildiriye imzalamıştır.¹⁶² Dolayısıyla bu zirve Türkiye'nin Azerbaycan başta olmak üzere diğer Türk devletleriyle faaliyetlerini ve ilişkilerini ortak bilinç ve irade ile yürütebilmesi ve işbirliği çerçevesinde geliştirilip hareket edebilmesi açısından önemli bir adım olmuştur.

Elçibey'in ziyareti sırasında, Gazi Üniversitesi tarafından Uluslararası İlişkiler alanında Elçibey'e fahri doktora verilmiş,¹⁶³ iki devlet arasında birçok alanda anlaşma yapılmıştır. Bunlar: "Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması", "Uluslararası Karayolu Taşımacılığı Anlaşması", "Turizm İşbirliği Anlaşması", "TÜBİTAK ile Azerbaycan İlimler Akademisi Arasında Bilimsel Teknik İşbirliği Anlaşması", "İşbirliği ve Dayanışma Anlaşması" "Mutabakat Muhtırası", "Uzman Eğitim Konusunda Protokol", "Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme Alanında Teknik İşbirliği Protokolü", "T.C Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü ile Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi Arasında İşbirliği Programı", "T.C Milli

¹⁵⁹ "Türk Birliğine Doğru", **Milliyet Haber**, 29.10.1992,

http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/XXM83jBJkpFa6HN2TZfWMA_x3D_x3D_, s.15, (Erişim Tarihi: 09.10.2018).

¹⁶⁰ "Ankara'da Ortak İrade Zirvesi", **Cumhuriyet Haber**, 30.10.1992, <https://www.cumhuriyetarsivi.com/monitor/index.xhtml> (Erişim Tarihi: 09.10.2018).

¹⁶¹ Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi, "Ankara Bildirisi", http://www.turkkon.org/Assets/dokuman/11_AnkaraBildirisi1992_1.DevletBaskanlariZirvesi_20140418_104048.pdf, (Erişim Tarihi: 09.10.2018).

¹⁶² Celal Cemil Karaman, "Bağımsızlık Sonrası Türkiye-Azerbaycan İlişkileri", Beykent Ü., SBE, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Y.L Tezi, İstanbul, 2012, s.28.

¹⁶³ Selçuk Duman, "Elçibey Dönemi Türkiye Azerbaycan İlişkileri (7 Haziran 1992-Haziran,Ağustos 1993)", <https://kafkassam.com/elcibey-donemi-turkiye-azerbaycan-iliskileri-7-haziran-1992-haziran-agustos-1993.html>, (Erişim Tarihi: 09.10.2018).

Eğitim Bakanlığı ile Azerbaycan Halk Tahsili Bakanlığı Arasında Eğitim Konusunda İşbirliği Mutabakat Zaptı”, “T.C Milli Eğitim Bakanlığı ile Azerbaycan Halk Tahsili Bakanlığı Arasında Eğitim Konusunda İşbirliği Anlaşması”dır. Böylece ekonomiden eğitime ve daha birçok farklı alanda yardımlaşma sağlanarak işbirliği hukuki zemine oturtulmaya çalışılmıştır.

Devlet başkanları tarafından imzalanan ve önemli nitelikte olan “İşbirliği ve Dayanışma Anlaşması” iki devletin birbirlerinin egemenliklerine, toprak bütünlüklerine, bağımsızlığına saygı çerçevesinde kardeş devletlerin tarihi, kültürel, geleneksel ve dostluk bağlarının geliştirilmesi genel hükümlerine dayandırılmış; eğitim, kültür, sanayi, ticaret, sağlık ve daha birçok konuda işbirliği yapılması kararlaştırılmıştır.¹⁶⁴

Türkiye’nin Türk devletleri ve toplulukları ile dostluk ve kardeşlik bağlarını güçlendirmesi açısından önemli bir adımda; Alparslan Türkeş ve Demirel öncülüğünde Türk devlet ve topluluklarının, devlet başkanları ile önemli devlet adamlarının bir çatıda toplanabildiği “Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Vakfı’nın (TÜDEV) kurulması olmuştur. Bu vakıf bünyesinde, 21-23 Mart 1993 tarihlerinde Antalya’da ilki düzenlenen “Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Kurultayı”na¹⁶⁵ Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan, Kırgızistan, Özbekistan, KKTC, Özerk Cumhuriyetlerin ve toplulukların yetkili ve üst düzey yöneticileri katılarak¹⁶⁶ Türkiye’nin bu girişimine olumlu tavrı sergilemişlerdir.

Açılış konuşmasını Cumhurbaşkanı Özal’ın yaptığı Kurultay’da Türkiye’nin Türk dünyasına faaliyetleri kapsamındaki genel görüşleri şu konuşması ile dikkat çekmektedir:

¹⁶⁴ “Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında İşbirliği ve Dayanışma Anlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun”, **TBMM**, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc076/kanuntbmmc076/kanuntbmmc07603905.pdf , (Erişim Tarihi:09.10.2018).

¹⁶⁵ Kurultayın genel kuruluş siyasal amacı; Türk devlet ve topluluklarının üst düzey yöneticilerini ve üyelerini bir araya toplanıp tanıştırmak ve aralarındaki bağı geliştirmek, aralarında çıkabilecek sorunları barışçıl çözümlene yöntemiyle düzeltmek, demokrasinin, hukukun ve insan haklarının devletlerin ve yapıların yönetim biçimine uygulanması için işbirliği yapmak esaslarına bağlanmıştır.

¹⁶⁶ “Antalya’da Türk Kurultayı”, **Milliyet Haber**, 22.03.1993, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/yQnpxG5Aq6lMBkeT3Oragg_x3D_x3D_ , s.15, (Erişim Tarihi: 09.10.2018).

“...Aramızdaki hür, eşit ve hakkaniyete dayalı bu kardeşçe ilişkiler etrafımızdaki diğer ülkeleri rahatsız edecek herhangi bir yön taşımadığı gibi, onlar için de gün geçtikçe daha çok örnek alınacak bir model oluşturmaktadır. Bununla beraber biz, ülke, toplum ve devlet olarak siyasi, ekonomik ve kültürel tecrübemizi, en başta kardeş Türk cumhuriyetleri ile topluluklarıyla paylaşmak arzusundayız.

...Bütün gönlümlle, her alanda başlattığımız bu işbirliği ve yardımlaşmanın bu güzel birlik ve beraberlik şuurunun güçlenerek devamını arzu ve temenni ediyorum.”¹⁶⁷

Kurultaya Azerbaycan’ı temsilen Başbakan Ali Mövsimov katılmış, Elçibey’in müracaatını aktarırken, Azerbaycan’ın Türkiye’ye bakış açısı konusunda şu nokta dikkat çekmektedir:

“...Kurultayınızın, büyük önderimiz yüce Atatürk’ün kurduğu Türkiye Cumhuriyeti’nde yapılması da özel ve değerli mana ifade etmektedir. Kardeş devlet ve toplulukların iştirakiyle yapılan bu kurultayın çalışmalarının ortak dil ve medeniyetimizin yeniden bütünleşmesi yolunda önemli bir adım olduğuna inanıyorum.”¹⁶⁸

Kurultayın Siyaset-Hukuk Komisyonu Raporundaki Azerbaycan’ı ilgilendiren paragrafta; Karabağ’ın bazı bölgelerinde ve Hocalı’da yapılan katliamlar kınanarak, insanlık suçu olarak görülmüş ve Ermenistan uluslararası hukuka dayanarak “saldırgan devlet” olarak gösterilmiştir.¹⁶⁹ Ayrıca ortak alfabe, tarih ve kültür çalışmalarına karar verilerek Türk dünyası adına önemli bir adım atılmıştır.

13-15 Nisan 1993 tarihlerine gelindiğinde, Özal Bakü’ye resmi ziyarette bulunmuş, görüşmelerin ağırlıklı noktasını devam eden Ermenistan işgalleri oluşturmuştur. Özal, bu konuda Ermenistan’ın kuvvet kullanarak işgallerinin kabul edilemez olduğunun altını çizerek, bu konuda Azerbaycan ile birlikte hareket

¹⁶⁷ **Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Kurultayı (Karar ve Bildiri Metinleri)**, Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Vakfı, Levent Ofset Matbaacılık-Yayıncılık, Ankara, 1993, s.31.

¹⁶⁸ Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Vakfı, **a.g.e.**, s.49.

¹⁶⁹ Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Vakfı, **a.g.e.**, s.174.

edeceklerini açıkça beyan etmiştir.¹⁷⁰ Fakat Cumhurbaşkanının bu konuda ki sert tutum ve söylemlerine rağmen, ziyaret sonrası bir konuşmasında Azerbaycan'ın sorununun kendi başına halletmesi gerektiğini, maddi ve manevi desteğin dışında Azerbaycan devleti adına savaşılmayacak gibi¹⁷¹ açıklamaları kafa karıştırıcı nitelikte olmuştur. Türkiye, bu sorun karşısında ilk zamanlarda arabuluculuk yapma konusunda kaçınacak tavırlar sergilese de daha sonrasında bu konuda öncü bir adım atmaya karar vermiştir. Dışişleri Bakanı 6 maddelik bir barış planı hazırlamış ancak Özal'ın Ermeniler aleyhinde bir takım söylemlerde bulunması, Cumhurbaşkanı ile Başbakanın bu konudaki çelişen konuşmaları ve 1992 yılında yaşanan Hocalı Soykırımından sonra Türkiye'de oluşan kamuoyu tepkileri gibi nedenlerle bu girişim son bulmuştur.

İşgaller seyrini devam ettirirken Azerbaycan'da iktidar değişikliği yaşanmış, Elçibey; Rusya'nın da yönlendirdiği iddia edilen bir darbe girişimi ile görevden uzaklaştırılarak yerine Haydar Aliyev göreve gelmiştir. Böylece dengeler değişmiş Demirel-Aliyev dönemi başlamıştır.¹⁷² Türkiye'nin ilk etapta ortaya koymuş olduğu tutum Azerbaycan kamuoyunda Elçibey yanlısı olarak nitelendirildiği için iki ülke arasındaki ilişkiler durağanlaşmıştır. Bu süre zarfında Elçibey döneminde yapılması planlanan işbirliği projeleri ve anlaşmalar askıya alınmış, Türkiye artık Azerbaycan'ın odak noktası olmaktan çıkmış ve Rusya'ya daha fazla yakınlaşma sağlanmıştır. Fakat bu yakınlaşmaya rağmen Ermeni işgalleri konusunda Rusya mevcut olan tutumunu devam ettirmiştir. Azerbaycan bu durum sonrasında Batıya ve Türkiye'ye yönelik ilişkilerini yeniden gözden geçirerek politikalarını denge siyaseti çerçevesinde yürütmeye çalışmıştır. Türkiye de, Azerbaycan'ın Rusya'ya yakınlaşma konusundaki girişimlerine endişeyle bakmış, bunu önleyebilmek ve Rusya'nın Azerbaycan üzerindeki baskısını azaltmak için Aliyev yönetiminin yanında olduğunu açıkça beyan etmiştir. Nitekim, Türkiye'nin bu tutumu sözde kalmamış, 8 Eylül 1993 tarihinde Başbakan Tansu Çiller'in Rusya'ya yaptığı resmi ziyaret sırasında Aliyev

¹⁷⁰ "İşgali Kabul Edemeyiz", **Cumhuriyet Haber**, 06.04.1993, <https://www.cumhuriyetarsivi.com/monitor/index.xhtml>, (Erişim Tarihi:10.10.2018).

¹⁷¹ Şükrü Elekdağ, "Yanlış Politika", **Milliyet Haber**, 18.04.1993, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/3ndrHx1lIEJLVC7qgd8wtA_x3D_x3D_, (Erişim Tarihi:10.10.2018).

¹⁷² Yalçın Sarıkaya, "Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinde Sivil Toplumun Rolü", **Bağımsızlıklarının 20. Yılında Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye**, (Ed. Okan Yeşilot), Ümraniye Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 2012, s.118.

ile Türk Büyükelçiliğinde görüşme yaparak Ermenistan'ın işgalleri konusunda Azerbaycan'ın maddi ve manevi olarak yanında olduklarını dile getirmiştir.¹⁷³

Avrupa Güvenlik İşbirliği Teşkilatı başta olmak üzere birçok uluslararası platformda da işgallerin göz önünde tutulması için çalışma yapılmıştır. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi bünyesinde Helsinki'de yapılan toplantıda, Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin yaptığı açıklamada Karabağ'da yaşanan olaylara dikkat çekerek, Kafkasya'da barış ve istikrarın sağlanması konusunda bir an önce harekete geçilmesini gerektiğini belirtmiştir.¹⁷⁴ Ayrıca Türkiye, Ermenistan işgallerinin uluslararası hukuk kurallarına aykırı olduğu gerekçesiyle kara sınırlarını da kapatmış, diplomatik ilişkilerini keserek tepkisini somut olarak göstermiştir.¹⁷⁵

Türk Zirvesi bünyesinde de bu sorun dile getirilmiş, altıncısı Bakü'de gerçekleştirilen zirvede 8 Nisan 2000 tarihinde 17 maddeden oluşan Bakü Bildirisi yayımlanarak bildirinin 12. Maddesinde Azerbaycan sorununa değinilmiştir:

“...Devlet Başkanları Ermenistan-Azerbaycan ihtilafıyla ilgili BM Güvenlik Konseyi'nin kararlarına bağlılıklarını ifade etmişler, ihtilafın AGİT Lizbon Zirvesi'nde kabul edilen üç ilke esasında barışçıl yollarla çözümlenmesini desteklediklerini bir kez daha teyit etmişlerdir.”¹⁷⁶

Yine zirve bünyesinde; 19 Ekim 1994 tarihinde imzalanan İstanbul Bildirisi'nin 4. Maddesinde, 21 Ekim 1996 tarihinde imzalanan Taşkent Bildirisi'nin 15. Maddesinin ikinci paragrafında, 9 Haziran 1998 tarihinde imzalanan Astana Bildirisi'nin 15. Maddesinin üçüncü paragrafında, 27 Nisan 2001 tarihinde imzalanan İstanbul Bildirisi'nin 14. Maddesinde Ermenistan-Azerbaycan uyuşmazlığı konusu her seferinde tekrarlanmış ancak Türkiye'nin girişimlerine rağmen diğer devletlerin bu konuda karardan öteye gidemedikleri görülmüştür.

8-10 Şubat 1994 tarihleri arasında Aliyev Türkiye'ye resmi ziyarette bulunmuş, bu esnada “Bir Millet, İki Devlet” söylemi dikkat çekici nitelikte

¹⁷³ Bahadır Karımov, “Haydar Aliyev Döneminde Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Dış Politikası”, İstanbul Ü., SBE, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Y.L Tezi, İstanbul, 2007, s.63.

¹⁷⁴ Atmaca, **a.g.e.**, s. 135.

¹⁷⁵ Hakan Kantarcı, **Kısaçtaki Bölge Kafkasya**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 75-77.

¹⁷⁶ Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi, “Bakü Bildirisi”, http://www.turkkon.org/Assets/dokuman/06_BakuBildirisi2000_6.DevletBaskanlariZirveBildirisi_20140418_103714.pdf, (Erişim Tarihi:11.10.2018).

olmuştur. Buradan da anlaşılmaktadır ki Türkiye yeni yönetimle soğuk olan ilişkilerini düzelterek güven tazelemiştir. Bu ziyaret sırasında, birçok anlaşma ve protokol imzalanarak yeni devlet başkanı döneminde yeni hukuki zemin oluşturulmuştur. Bunlardan önemli nitelikte olanları; Dostluğun ve Çok Yönlü İşbirliğinin Geliştirilmesine İlişkin Anlaşma ile İşbirliği ve Karşılıklı Yardımlaşma Protokolü'dür.

Dostluğun ve Çok Yönlü İşbirliğinin Geliştirilmesine İlişkin Anlaşma'da özetle; tarafların birbirlerinin toprak bütünlüğünü, egemenliğini, sınırların dokunulmazlığını ve bağımsızlığını BM Antlaşması ilkelerine göre düzenleneceğini, iki taraftan herhangi birinin saldırıya uğraması durumunda yine BM hükümlerine göre hareket edileceğini, Kafkasya'da barışın, istikrarın ve güvenliğin sağlanabilmesi için BM, AGİK ve Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi çerçevesinde işbirliği yapılacağı genel hükümlerini içermektedir.¹⁷⁷ Devlet başkanları tarafından imzalanan bu anlaşma da Türkiye, Azerbaycan topraklarının ihlal edilmesine karşı siyasal düzlemde, uluslararası kurumlar çatısında daha etkin şekilde destek vermeyi amaçladığını açıkça göstermiştir.

İşbirliği ve Karşılıklı Yardımlaşma Protokolü'nde özetle; tarafların herhangi birinin saldırıya uğraması durumunda, BM ilkelerine göre duruma müdahale edilmesi ve devletin temel mekanizmasını oluşturan kurumların oluşturulması ve yapılanmasında tarafların işbirliği çerçevesinde hareket etmesini öngörmekle birlikte iki ülkenin Dış İşleri Bakanları tarafından imzalanmıştır.¹⁷⁸

Azerbaycan'a siyasal yaklaşım noktasında Parlamentolararası ilişkilerinde rolü büyüktür. Nitekim 1994 yılı TBMM Başkanı Hüsamettin Cindoruk'un başkanlığındaki heyetin Azerbaycan ziyareti ile başlayan ilişkiler, üç yıl sonra 19-20

¹⁷⁷ "Milletlerarası Anlaşma", **T.C Resmi Gazete**, 30.05.1994, Sayı: 21945, <http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21945.pdf&main=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21945.pdf>, (Erişim Tarihi:10.10.2018).

¹⁷⁸ "Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Dostluk, İşbirliği ve Karşılıklı Yardımlaşma Protokolünün Onaylanmasının Uygun Bulduğuna Dair Kanun", **TBMM**, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc078/kanuntbmmc078/kanuntbmmc07804028.pdf, (Erişim Tarihi: 10.10.2018).

Mart tarihlerinde Türkiye Parlamento Başkanı Mustafa Kalemli başkanlığındaki milletvekillerinden oluşan heyet ile de pekiştirilmiştir.¹⁷⁹

7 Aralık 1995 tarihinde, Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel Azerbaycan'a tekrar bir resmi ziyarette düzenlemiştir. Bu ziyaret sırasında Demirel, Azerbaycan Parlamentosu'nda bir konuşma yaparak, Azerbaycan'ı demokratik bir ülke olarak tanımlamış ve iki ülke arasındaki dayanışma, işbirliği ve Ermenistan işgalleri gibi konulara dikkat çekmiştir.¹⁸⁰

1995-1996 tarihlerinden itibaren anlaşmalar ve ziyaretler Bakanlıklar düzeyinde sağlanmıştır. 8 Eylül 1997 tarihinde Türkiye Dışişleri Bakanı İsmail Cem'in Bakü'deki ziyaretinde Azerbaycan Dışişleri Bakanı Hasan Hasanov ile Dışişleri Bakanlıkları Arasındaki İşbirliğine ve Siyasal Danışmalara İlişkin Anlaşma sağlanarak iki ülkenin bakanlıkları arasında çalışmalar başlatılmıştır.¹⁸¹

7 Şubat 2000 tarihinde TBMM Başkanı Yıldırım Akbulut'un Azerbaycan ziyaretinde Batılı bazı devletlerin Ermeni soykırımını tanıma mevzusu gündeme gelmiştir.¹⁸² Ahmet Necdet Sezer, Cumhurbaşkanlığı görevinde Temmuz 2000 tarihinde ilk yurt dışı gezisini Azerbaycan'a yapmış olsa da Demirel gibi sıcak temaslar sağlanamamıştır. Bundan iki yıl sonra 7 Şubat'ta TBMM Başkanı Ömer İzgi, Azerbaycan'ın başkentini ziyaret etmiş, Dağlık Karabağ meselesi çözülmeden Ermenistan ile ilişki kurulmayacağına altını çizmiştir.¹⁸³ Dolayısıyla 1995'den Sezer'in Cumhurbaşkanlığı dönemini de varsayarak 2000 yılları arasında devlet başkanları arasındaki anlaşmalardan da yola çıkarak iki ülke arasındaki siyasi ilişkilerin durağanlaştığını söylemek mümkün olacaktır.

Azerbaycan'daki siyasi iktidarların değiştiği süre zarfında, Türkiye ile ilişkiler inişli çıkışlı seyir halinde devam etmesine rağmen Türkiye Azerbaycan'a yakınlaşma konusunda siyasal, ekonomik, askeri ve kültürel anlamda istikrarlı

¹⁷⁹ Genire Paşayeva, "Parlamentolar Arası İlişkiler: Başarılar ve Perspektifler", **Azerbaycan-Türkiye: Dostluk, Kardeşlik ve Strateji Ortaklık** (Der. Cavid Veliyev, Reşat Resullu, Kenan Aslanlı), Berikan Yayınları, Ankara, 2012, s.64.

¹⁸⁰ "Demirel Azeri Meclisinde", **Milliyet Haber**, 08.12.1995, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/tr_x2B_1Tujr6DxuJd6OVGemqg_x3D_x3D (Erişim Tarihi: 10.10.2018).

¹⁸¹ "Milletlerarası Anlaşma", **T.C Resmi Gazete**, 18.10.1997, sayı:23144, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/23144.pdf> (Erişim Tarihi:10.10.2018).

¹⁸² Paşayeva, **a.g.m.**, s.64.

¹⁸³ Paşayeva, **a.g.m.**, s.65.

şekilde davranmıştır. İki devlet arasında birçok alanda anlaşma sağlanarak ilişkiler pekiştirilmiştir. Türkiye, ağırlıklı olarak Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü konusunu her siyasal girişimde tekrarlamış ve bu konuda destek vermekten geri durmamıştır. Ancak Türkiye'nin güvenlik politikaları kapsamında tek başına yardım etmekten kaçınması ve bu konuda mesafeli davranması Azerbaycan hükümetince yeterli görülmemiş¹⁸⁴ dolayısıyla Karabağ olaylarının çözümsüzlüğü ilişkilerin seyrini etkilemiştir.

1.2. Ekonomik Çalışmalar

Azerbaycan ile kurulan siyasi ilişkilerin yanında yeni bağımsızlığını ilan eden devletin ekonomik ilişkilerinin de geliştirilmesi için önemli çalışmalar yapılmıştır. İlk etapta Azerbaycan'ın ekonomik alt yapısını oluşturma aşamasında Türkiye'den yapılan yardımların önemi büyük olmuştur. Yardımlar kapsamında Türk Eximbank, TİKA, TPAO, TMO ve Hazine Müsteşarlığı gibi kuruluşlar baş sırada kendini göstermiştir. Bu kuruluşlar vasıtasıyla Azerbaycan'a 1992-1996 yılları arasında toplam 163.448 dolar, 1997-2002 yılları arasında ise toplam 126.733.242 dolar hibe ve kredi sağlanmıştır.¹⁸⁵ Özellikle Elçibey döneminde Eximbank yoluyla ülkeye 250 milyon dolarlık kredi açılmış, Türk yatırımcıları teşvik edilerek bölgeye 1 Milyar dolarlık yatırım yapılması sağlanmıştır.¹⁸⁶ Açılan kredinin 100 Milyon doları Mal Anlaşması 150 milyon doları ise Proje Anlaşması kapsamında olmuştur.¹⁸⁷ Ayrıca kredi ekseninde ekmek fırınları, elektrikli ev aletleri tesisi ve havaalanı renovasyonu gibi sanayi ürünleri finans edilmiştir.¹⁸⁸ Böylece Azerbaycan'ın yeni ekonomik düzeninin gelişimine ciddi katkı sağlanmış, iki devleti ekonomik anlamda birbirine daha çok yakınlaştırmıştır.

Elçibey'in 28 Ekim-5 Kasım 1992 tarihindeki Türkiye ziyaretinde imzalanan, bugün iki devletin ekonomik ilişkilerin temelini belirleyen ve hala yürürlüğü devam eden Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması; 1 Kasım 1992 tarihinde

¹⁸⁴ Şule Kut, "Yeni Türk Cumhuriyetlerinin Dış Politikaları", **Bağımsızlığın İlk Yılları (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan)**, (Haz. Büşra E. Behar v.d.), T.C Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara, 1994, s.250.

¹⁸⁵ Nükrettin Parlak, **Orta Asya-Kafkasya-Balkan Ülkeleriyle İlişkiler ve Türk Dış Yardımları (1992-2003)**, TİKA Yayınları, Ankara, 2007, s.89-91.

¹⁸⁶ Yılmaz Topçu, "Elçibey Dönemi Türkiye Azerbaycan İlişkileri", **KAFKASSAM**, <https://kafkassam.com/elcibey-donemi-turkiye-azerbaycan-iliskileri.html>, (Erişim Tarihi: 09.10.2018).

¹⁸⁷ **Azerbaycan Ülke Bülteni**, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, Ankara, Kasım 2007, s.20.

¹⁸⁸ TİKA, **a.g.e.**, s.45.

imzalanmıştır. Sınır ticaretini kolay hale getirme, gümrük birliği ve serbest ticaret bölgesi konusunda anlaşmalara ilişkin ayrıcalık tanınması, taraf ülkelerin karşılıklı müteşebbislere teşvik etme, bankalar arasındaki ilişkileri pekiştirme, maden, turizm, petrokimya, tarım ürünleri, inşaat, petrol arama, ulaştırma ile telekomünikasyon ve sanayi sektöründe karşılıklı işbirliği sağlanması öngörülmüştür.¹⁸⁹ Bu anlaşmadan da açıkça görülmektedir ki Türkiye'nin dış ticaret ilişkisi başka ülkelere nazaran daha etkin olduğu ülke Azerbaycan olmuş, iki ülkenin ekonomileri birbirini tamamlamıştır. Bu bağlamda ham madde ülkesi olan Azerbaycan'ın piyasa ekonomisine geçiş döneminde imalat sanayisi üzerine Türk yatırımcıları önemli katkı sağlamıştır.

İki devlet; karşılıklı yatırımların devam etmesi ve teşvik edilmesi noktasında önemli çaba sarf etmişlerdir. Bu çabaya yönelik 1994'de “Gelir Üzerinden Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması” imzalanarak devletlerin vatandaşlarının diğer devletin ülkesindeki kazancının vergilendirilmesi hususlarına ilişkin işbirliği sağlanmıştır.¹⁹⁰

Ekonomik ilişkiler kapsamında iki ülke arasında ki en kayda değer konu enerji aktarımı noktasında işbirliği projeleri yapılması olmuştur. Azerbaycan'ın petrol ve doğalgaz rezervlerine sahip olması ekonomisini iyileştirme noktasında avantaj sağlarken Türkiye ile ekonomik ilişkilerin de alt yapılarından birini oluşturmuştur. Bu kapsamda Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı anlaşması önemli niteliktedir. Anlaşmaya göre Hazar Denizi ham petrolünün dünya piyasasına ulaştırılmasını sağlayan 1037 kilometrelik hattın büyük bir bölümü Türkiye sınırları içerisinden geçecek olup hattın toplam uzunluğu yaklaşık olarak 1.730 kilometre olarak belirlenmiştir.¹⁹¹ 29 Ekim 1998 tarihinde Azerbaycan, Türkiye, Kazakistan ve Gürcistan devletleri bu hattın gerçekleştirilmesi için Ankara Bildirgesini imzalamış, 18 Kasım 1999 tarihinde ise Azerbaycan, Türkiye ve Gürcistan liderleri AGİT

¹⁸⁹ Araz Aslanlı, “Türkiye-Azerbaycan Ekonomik İlişkileri”, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/458499>, s.17, (Erişim Tarihi:09.10.2018).

¹⁹⁰ “Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, 27.06.1997, Sayı: 23032, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/23032.pdf>, (Erişim Tarihi:09.10.2018).

¹⁹¹ “6 Milyar Dolarlık İmza”, **Hürriyet Haber**, 19.11.1999, http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/6-milyar-dolarlik-imza-39114240?fbclid=IwAR1minq2SV5FCp_pPdS2k3INkGAROOOLPAKV5vmwP_0j1PVIJnYmGVqbgcEI, (Erişim Tarihi:09.10.2018).

İstanbul zirvesinde bir araya gelerek uzlaşmaya varmışlardır.¹⁹² Bunun yanında İngiltere, Japonya, Norveç, ABD ve Türkiye'nin 20 Eylül 1994 tarihinde imzaladığı 'Asrın Projesi'¹⁹³ olarak da nitelendirilen Azerbaycan, Çıralı ve Güneşli petrol yataklarından çıkan rezervlerin ortak bir kuruluş çatısı altında birlikte işletilmesine ve paylaşılmasına ilişkin anlaşma önemli nitelikte olmuştur. Bu anlaşma ile Türkiye Petroller Anonim Ortaklığı şirketine (TPAO) %6,75'lik bir pay verilmiştir.¹⁹⁴

Petrolün yanında Azerbaycan doğalgazında da işbirliği sağlanmıştır. 12 Mart 2001 tarihinde Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Boru Hattı (BTE) adıyla bilinen Şah Deniz yatağından Türkiye'ye doğalgaz satış anlaşması imzalanmıştır.¹⁹⁵ Dolayısıyla bu anlaşmalar ile Türkiye enerji koridoru bakımından kilit ülke konumuna yükselmiş ve petrol ve doğalgaz bağımlılığı konusunda kendisine alternatif enerji kaynağı sağlamıştır.¹⁹⁶ Tüm bu gelişmeler Türkiye'nin Orta Asya petrol borsasının merkezi olmasında büyük rol oynamıştır.¹⁹⁷

1995 yılına gelindiğinde iki ülke arasında "Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması" imzalanmıştır. Bu anlaşma ile şirketlerin karşılıklı yatırım ve ihracat-ithalat faaliyetleri hız kazanmıştır.

¹⁹² Eyüp Zengin, *Piyasa Ekonomisine Geçiş Sürecinde Azerbaycan*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul, 2010, s.338.

¹⁹³ Yusuf Yazar, *Enerji İlişkileri Bağlamında Türkiye ve Orta Asya Ülkeleri*, (Ed. Murat Yılmaz), SFN Televizyon Tanıtım Tasarım Yayıncılık, Ankara, 2011, s.65.

¹⁹⁴ Ramin Talibov, "Azerbaycan Petrol Politikası ve Türkiye ile İlişkileri: 1991-2004", İstanbul Ü., SBE, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, İstanbul, 2005, s.26.

¹⁹⁵ "Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Azerbaycan Doğal Gazının Türkiye Cumhuriyeti'ne Sevkiyatına İlişkin Anlaşmasının Onaylanmasına Uygun Bulunduğuna Dair Kanun Tasarısı ve Dışişleri Komisyonu Raporu" **TBMM**, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d21/c081/tbmm21081044ss0780.pdf>, (Erişim Tarihi:09.10.2018).

¹⁹⁶ "Yüzyılın İmzası", **Milliyet Haber**, 19.11.1999, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/V4MIu3sFnI4NDZ7xsiPLlw_x3D_x3D_, s.11, (Erişim Tarihi: 09.10.2018).

¹⁹⁷ "Ceyhan Dünya Petrol Merkezlerinden Biri Oluyor", **Milliyet Haber**, 11.04.1993, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/jk93fZwIT_x2F_oQ_x2B_DvIKyUm6g_x3D_x3D_, s.5, (Erişim Tarihi:09.10.2018).

Tablo-I: 1992-2002 Yılları Arasında Türkiye-Azerbaycan Ticaret Hacmi (Milyon \$)

YILLAR	İHRACAT	İTHALAT
1992	102.7	35.0
1993	68.2	33.9
1994	132.1	8.8
1995	161.3	21.7
1996	239.9	39.2
1997	319.7	58.3
1998	327.2	50.3
1999	248.1	44.0
2000	230.4	95.5
2001	225.2	78.0
2002	222.7	61.0

Kaynak: Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu¹⁹⁸

Tablo I'den görüldüğü üzere 1992-2002 yılları arasında alım ve satım noktasındaki paralelliğin devam ettiği görülmüştür. Azerbaycan'ın 1992 yıllarından itibaren sanayi sektörü yeni geliştiğinden Türkiye'nin ihracatta ithalattan daha önde olduğu tespit edilmiştir. 1995'ten sonra imzalanan işbirliği anlaşmaları ve Azerbaycan enerjisinin etkileriyle ithalatta önemli bir artış görülmüş, yıllar içinde denge oturtulmaya çalışılmıştır.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra on yıllık zaman diliminde Azerbaycan'da yabancı yatırımlar içerisinde yüzde 15'lik bir dilime sahip olan Türkiye, 1267 tane Türk firmasının kurulması ile en fazla yatırım yapan ülkelerden

¹⁹⁸ Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, a.g.e., s.19.

biri olmuştur.¹⁹⁹ Bu noktada enerji, telekomünikasyon, sigorta, perakende, inşaat, bankacılık, otomotiv, gıda, tekstil, petrokimya, eğitim ve taşımacılık sektörlerine yatırım yapılmıştır. En fazla ihraç edilen ürünleri ise un, şeker, bakliyat, temizlik ürünleri, tekstil, makine sanayi oluşturmaktadır.²⁰⁰ Yapılan araştırmalar sonucu 1992'den itibaren Türk firmalarının Azerbaycan'a toplam yatırımları yaklaşık 500 milyon dolar olduğu tahmin edilmektedir.²⁰¹

Taşımacılık sektöründe de 1995 yılında Türk Mercedes Benz şirketinin 350 otobüsün satışıyla ilgili 70 milyon mark değerinde anlaşma sağlanması önem teşkil etmiştir.²⁰² Ayrıca anlaşma sonrasında Türk yatırımcılar Azerbaycan'a giderek birçok sektörde yatırım yapmış, ağırlıklı olarak inşaat ve petrol arama sektörüne yönelmişlerdir.²⁰³

1995'de Ziraat Bankası ile Türk Bankası açılarak bankacılık faaliyetleri geliştirilmeye çalışılmış, Azerbaycan'ında içinde bulunduğu Avrasya Borsalar Federasyonu kurularak borsada işbirliği sağlanması amaçlanmıştır.²⁰⁴

1.3. Kültürel ve Sosyal Çalışmalar

Türkiye'nin Azerbaycan'a hassasiyetle yaklaştığı bir diğer nokta kültürel anlamda yakınlaşma konusu olmuştur. Bu yakınlaşmanın temelini oluşturan en önemli unsur; iki devletin etnik, tarihi, dinsel, geleneksel ve kültürel boyuttan ortak bir mirasa sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Bu çerçevede karşılıklı kültürel ve sosyal alanda işbirliği sağlanmaya çalışılmış, anlaşmalar, projeler ve toplantılarla kardeşlik bağları güçlendirilmiştir.

İlk etapta Azerbaycan ile birçok eğitim anlaşmaları yapılmış, ülkenin Latin Alfabesine geçme kararına destek çıkmıştır. İki ülke arasında 29 Şubat 1992 tarihinde imzalanan "Mutabakat Zaptı" ile Azerbaycan'ın öne süreceği alfabenin

¹⁹⁹ Tufan Ekin, "Ekonomi ve Enerji Politikaları Kapsamında Türkiye-Azerbaycan İlişkileri (1991-2005)", Hacettepe Ü., Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Ens., Ankara, 2007, s.39.

²⁰⁰ Ekin, a.g.e., s.39.

²⁰¹ Alper Gedik, **Türk Cumhuriyetlerinin Bağımsızlık Sonrası Türkiye ile Dış Ticaret İlişkileri**, Aybil Yayınları, Konya, 2016, s.68.

²⁰² Aynur Baba-zada, "Türkiye-Azerbaycan Diplomatik İlişkiler: 1918-2014", İnönü Ü., SBE, Y.L Tezi, Malatya, 2017, s.26.

²⁰³ Elnur Hasan Mikail, Alper Tazegül, **Türkiye ile Azerbaycan Siyasi ve Ekonomik İlişkileri (1945-1950)**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2012, s.116.

²⁰⁴ Parlak, a.g.e., s.91-92.

Türkiye tarafından basımının üstleneceği, eğitim sisteminde yapılacak yeniliklere destek olacağı, müfredat kitaplarının uzmanlar ile hazırlanmasında yardım edeceği, Azerbaycanlı öğrencilere Türkiye üniversitelerinde eğitim görme hakkı sağlanacağı ve Azerbaycan diplomatlarının Türkiye’de eğitim ve staj görme imkanları tanınacağı gibi hükümler yer almıştır.²⁰⁵

İki ülkenin eğitim kurumları: Milli Eğitim Bakanlığı ve Halk Tahsili Nazirliği arasında da işbirliği sağlanmış, “Eğitim-Öğretim Alanında İşbirliği Anlaşması” imzalanmıştır. Anlaşmada özetle; ortaokul ve lise öğrenimi gören öğrencilerin karşılıklı değişimi, ülkelerin öğretmenlerinin 1 ya da 2 aylık sürelerle karşı tarafta mesleğini icra etmesi, yine tarafların öğretim üyesi ve elemanlarının 3 ay, 6 ay ve 1 yıllık süreçlerde karşılıklı mübadelesi, her ülkenin kültürünü, edebiyatını ve tarihini birbirlerine tanıtılması, tarafların karşılıklı eğitim merkezlerinin açılması ile öğrencilere bursluluk ve yatılılık imkanları gibi kararlara değinilmiştir.²⁰⁶

Demirel’in 2-3 Mayıs 1992 tarihindeki Azerbaycan ziyaretinde imzalanan “Eğitim, Öğretim, Uzmanlık Hizmetleri, Teknik ve Bilimsel İşbirliği Anlaşması”nda ise tarafların her türlü öğretim kadrosunda yer alan personellerinin karşılıklı temas içinde bulunması, her ülkenin bilim, öğretim, uzmanlık ve danışmanlık alanlarında araştırmacıların çalışmalarında işlerini kolay hale getirilmesi ve onlara katkı sağlanması, tarafların karşılıklı teknik bilgilerini anlaşma hükümleri çerçevesinde değişim yapılması ve bu bilgi birikim konusunda projeler, konferanslar, toplantılar ve uzman mübadelesi yapılması hükümleri belirlenmiştir.

Yapılan anlaşmalar çerçevesinde; Türkiye Azerbaycan’ın farklı şehirlerinde bir üniversite (Kafkas Üniversitesi)²⁰⁷, bir ilkokul ve 15 Anadolu lisesi açmış, Nahçıvan’da da 19 eğitim kurumu ile destek sağlamıştır.²⁰⁸ Bu eğitim kurumları; Bakü Türk Anadolu Lisesi (1993), Bakü Türkçe Eğitim Merkezi (1994), Bakü Türk İlköğretim Okulu (2000) Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde açılırken, Özel Eğitim Merkezleri olarak ise Çağ Öğretim A.Ş (1992-1996), Türkiye Diyanet Vakfı (1994), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı (1992), Feza A.Ş (1992-1993) kurulmuştur. Türk

²⁰⁵ Milli Eğitim Bakanlığı, **a.g.e.**, s.88-89.

²⁰⁶ Milli Eğitim Bakanlığı, **a.g.e.** s.93-94.

²⁰⁷ FETÖ (Fetullahçı Terör Örgütü) ile bağlantılı olduğundan kapatılmıştır.

²⁰⁸ Mehmet Saray, **Gaspıralı İsmail Bey’den Atatürk’e: Türk Dünyasında Dil ve Kültür Birliği**, Çantay Kitapevi, İstanbul, 2003, s.125.

Dünyası Araştırmaları Vakfı tarafından Türk Dünyası İşletme Fakültesi, Türkiye Diyanet Vakfı tarafından ise Mehmet Emin Resülzade adına İlahiyat Fakültesi açılmıştır.²⁰⁹ Ayrıca Büyük Öğrenci Projesi ile orta, yükseköğrenim, lisansüstü ve doktora eğitiminde 4613 öğrenciye Türkiye’de burslu okuma imkanı sağlanmış, Eğitim Bakanlığı tarafından Azerbaycan Eğitim Bakanlığına ise 1991-1997 yılları arasında yaklaşık 1.220.000 bin dolarlık yardımda bulunulmuştur.²¹⁰

8-10 Mart 1993 tarihinde Türk birliğinin yakınlaşması noktasında önemli bir adım olan, Dışişleri Bakanlığı ve TİKA ev sahipliğinde yapılan Alfabe-İmla Konferansı’na Azerbaycan’da katılım sağlamıştır. Bu konferansta Ortak Türk Alfabesi belirlenmiştir.

Kültürel ve sosyal faaliyetler kapsamında; devlet kurumlarının yanı sıra devlet destekli özel kuruluşların da rolü büyük olmuş, YÖK, TRT, Milli Eğitim, Kültür Bakanlıkları, Diyanet İşleri Başkanlığı, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Kurumu, Türk Kültür ve Araştırma Enstitüsü ve Türk Dünyası Araştırmalar Vakfı gibi kurumlar bu desteğin başını çekmiştir.²¹¹ Bunun yanında iki ülke arasındaki yakınlaşmayı pekiştirmek açısından TİKA yardımları vasıtasıyla da eğitim, teknik ve kültürel anlamda büyük başarı sağlanmıştır. Azerbaycan’a yönelik ekonomi, turizm, eğitim, tarım, sosyo-kültürel v.b. alanlarındaki çalışmalar 1994 yılında imzalanan “Teknik İşbirliği Protokolü” gereği TİKA Bakü Program Koordinasyon Ofisi ile yürütülmektedir.²¹² Azerbaycan’a diğer Türk devletleri ile birlikte; İstanbul Özel Sektörü Geliştirme Merkezi, Ankara Çok Taraflı Eğitim Merkezi, uluslararası kuruluşlarla birlikte açılan diğer eğitim merkezleri, Uluslararası Türk Gönüllü Danışmanlık Hizmetleri, Yerel Yönetimlerin Güçlendirilmesi Projesi, Yabancı Kuruluşlar ile birlikte gerçekleştirilen seminerler, Türk kuruluşları ile birlikte gerçekleştirilen teknik yardım projeleri ve eğitim programları, yabancı genç diplomatlara mesleki eğitim kursu, istatistik faaliyetlerinin güçlendirilmesi projesi, sigortacılık eğitimi, Avrasya ülkeleri rekabet teşkilatlarının kurulması, bankacılık ve

²⁰⁹ Parlak, **a.g.e.**, s.103.

²¹⁰ Zengin, **a.g.e.**, s.318.

²¹¹ Yaşar Kalafat, Araz Aslanlı, “Türkiye Azerbaycan İlişkileri”, **21. Yüzyılda Türk Dış Politikası** (Ed. İdris Bal), Nobel Yayınları, 2004, s.387-388.

²¹² Salih Polat, Abbas Hümmetov, “Azerbaycan ve Türkiye Arasındaki Teknik Yardım Projeleri: TİKA Örneği, **Azerbaycan-Türkiye: Dostluk, Kardeşlik ve Strateji Ortaklık** (Der. Cavid Veliyev, Reşat Resullu, Kenan Aslanlı), Berikan Yayınları, Ankara, 2012, s.120.

merkez bankacılığı alanında işbirliği, Avrasya küçük ve orta ölçekli sanayi geliştirme programı, Avrasya ülkelerinde tarım sistemlerini geliştirme programı, turizmi destekleme ve eğitim projeleri, Türk Cumhuriyetleri ile bilişim teknolojileri alanında işbirliği, gümrük eğitim programları ile seminer ve konferanslar gibi proje ve faaliyetlerle destek sağlanmaya çalışılmıştır.

Azerbaycan Türkiye arasındaki kültürel uyum çalışmalarının çok taraflı işbirliği ile de pekiştirildiği söz konusu olmuştur. Bu çerçevede Türk Kültür ve Sanat Ortak Yönetimi'nin (TÜRKSOY) önemli katkıları olduğunu söylemek mümkündür. Türk dili konuşan halklar arasında işbirliğini teşvik eden bu kuruluş, iki ülke arasındaki kültürel diyaloga katkı sunmuştur.

İki ülke arasında irtibatın geliştirilmesi ve hızlı devam edebilmesi için haberleşme ile ulaşım alanında da destek sağlanmaya çalışılmıştır. Bu desteğin başını çeken Telefon İşletmesi Genel Müdürlüğü (PTT), ulaştırma alanında işbirliğinin sağlanması için birçok işbirliği projeleri yapmış ve anlaşma sağlamıştır.

1 Kasım 1992 tarihinde imzalanan “Ulaştırma Altyapısı İşbirliği Anlaşması” ile iki ülke arasındaki ulaşım alanında işbirliği sağlanması amaçlanmıştır. Bu anlaşmanın özetle; tarafların limanlar, hava alanları ve demiryolu inşaatlarında karşılıklı teknik ve idari konularda deneyimlerini paylaşmaları, Türkiye'nin kıyı yapıları, demiryolu, liman ile havaalanı inşaatlarında proje ve danışmanlık hizmetleri kapsamında Azerbaycan'a yardımcı olacağı ve her türlü ulaştırma alanında işbirliği sağlanacağı gibi kararlar üzerinde durulmuştur.²¹³

16 Temmuz 1992 tarihinde imzalanan PTT ile Azerbaycan Haberleşme Bakanlığı arasında imzalanan işbirliği protokolüne göre; Türkiye, Bakü telefon şebekesinin gelişmesi için 2500 hatlık sayısal bir santral kurulması, telekomünikasyon şebekesinin iyileştirilmesi için plan yapılması ve bu şebekenin modernleştirilmesi için gerekli teknik malzeme sağlanması, Bakü ile Nahçıvan arasında Ankara'dan haberleşme bağlantısının kurulması, TV yayınlarının karşılıklı düzenlenmesi ve her türlü ihtiyaç doğrultusunda Türk PTT'sinin destek sağlayacağı

²¹³ “Milletlerarası Anlaşma”, T.C. Resmi Gazete, 23.01.1993, sayı:21474, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21474.pdf>, (Erişim Tarihi: 10.10.2018).

gibi ibareler kararlaştırılmıştır. 1993 yılında TRT tarafından Avrasya kanalı ile yayım akışı başlatılmıştır.²¹⁴

Aliyev döneminde de kültürel ve sosyal manada uyumun arttırılabilmesi için işbirliği çalışmaları devam etmiştir. Bu çalışmalar önceki dönemlerde olduğu gibi hukuki bağlarla pekiştirilmeye çalışılmıştır. 1994 yılının 9 Şubatında Aliyev'in Türkiye ziyaretinde imzalanan "Bilimsel, Teknik, Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Alanlarda Kapsamlı İşbirliği Anlaşması" yeni hükümet ile kültürel işbirliğinin temellerini atmıştır. Anlaşma da özetle; iki devletin aynı kültüre sahip oldukları, spor, kültür, tarım, sağlık, ekonomi, eğitim, bilim, basın ile yayım alanlarını geliştirmek amacıyla işbirliği sağlanacağı ve sürekli temas içinde bulunacakları gibi kararlar alınmıştır.²¹⁵

Sosyal faaliyetler arasında iki devlet arasında sanatsal faaliyetlerin arttırılması için çalışmalar yapılmıştır. Bu kapsamda 9 Şubat 1994 tarihinde imzalanan "Kültür ve Güzel Sanatlar Alanında İşbirliğine Dair Protokol" önem taşımaktadır. Bu protokol ile taraf ülkeler arasında düzenlenen uluslararası dans, folklor, müzik ve şarkı etkinliklerinde karşılıklı sanatçıların katılımını sağlamak, güzel sanatlar ile etkinliklerin sürekliliği için çaba göstermek, dönüşümlü olarak yılda bir defa Türkiye'de Azerbaycan Kültürü günleri, Azerbaycan'da ise Türkiye Kültürü günleri düzenlemek, kütüphanelerin işbirliğini kolaylaştırmak ve uzman değişimi yapmak, opera, bale, tiyatro dalında sanat yapan kişilerin değişimini sağlamak gibi hususlar kararlaştırılmıştır.²¹⁶

Eğitim de işbirliği çalışmaları Aliyev döneminde daha fazla geliştirilmiş, bu noktada önemli adımlar atılmıştır. Bu anlamda ilk dikkat çeken husus yükseköğretim kurumlarında öğrenim gören öğrencilerin diplomalarının tanınması noktasında yapılan işbirliği çalışmaları olmuştur. 2-9 Kasım 1998 tarihleri arasında Eğitim Bakanı Misir Merdanov Türkiye'ye resmi ziyarette bulunmuş, "Eğitim ve Bilim Alanında İşbirliği Protokolü" imzalanarak yükseköğretim kurumları arasında denklik

²¹⁴ "Tarihçe", TRT, <http://www.trt.net.tr/Kurumsal/Tarihce.aspx?yil=1992>, (Erişim Tarihi: 10.10.2018).

²¹⁵ "Milletlerarası Anlaşma", T.C Resmi Gazete, 30.05.1994, sayı:21945, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21945.pdf>, (Erişim Tarihi: 10.10.2018).

²¹⁶ "Milletlerarası Anlaşma", T.C Resmi Gazete, 12.08.1997, sayı:23078, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/23078.pdf>, (Erişim Tarihi:10.10.2018).

sağlanmış ve sorun çözüme kavuşturulmuştur.²¹⁷ Ayrıca birçok alanda öğrenci değişim programları yapılmış, iki ülkenin öğrencileri çeşitli bölümlerde eğitim görme imkanları yaygınlaştırılmıştır. Büyük öğrenci projesi kapsamında 1998-2002 yılları arasında her yıl 150 öğrenciye burs verilmiştir.

Aralık 2000 tarihinde Milli Eğitim Bakanı Metin Bostancıoğlu, Merdanov'un daveti üzerine Azerbaycan'a ziyaret düzenlemiş, bu ziyaret esnasında depremde hasar gören iki okulun tamir masraflarının bakanlık tarafından karşılanacağını beyan etmiş ve 50.000 Dolar hibe verileceğini belirtmiştir.²¹⁸

1992-2002 yılları arasında imzalanan anlaşmalar ve protokoller neticesinde Türkiye-Azerbaycan arasında kültürel ve sosyal ilişkilerin geliştiği, nitelikli hale geldiği ve derinleştiği görülmüştür. Bu dönemde iki ülke birbirlerini daha yakından tanıma fırsatı elde ettikleri gibi çok yönlü kültürel ve sosyal anlamda ilişkilerin kurulmasını da sağlamışlardır.

1.4. Askeri Çalışmalar

Azerbaycan devletinin bağımsız olduğu ilk yıllarda; ekonomik, siyasi, kültürel ve sosyal anlamdaki yetersizlikleri ve sorunlarının yanında askeri anlamda da ciddi eksiklikleri ve sorunları olduğu görülmüştür. Bu nedenle Türkiye, dost ve kardeş ülke olan Azerbaycan'da modern bir ordunun kurulması, eğitilmesi ve donatılmasına destek olmak için faaliyetlerini başlatmıştır. Bu çerçevede Azerbaycan'a askeri teçhizat, eğitimci subay göndermenin yanında Rus askeri nüfuzunun engellenmesi ve Azerbaycan'ın güvenliğini sağlanması doğrultusunda ciddi adımlar atılmıştır.²¹⁹

Mutalibov döneminde iki ülke arasında askeri görüşme; Karabağ işgallerinden ötürü Azerbaycan da hemen bir ulusal ordu kurulması gerektiği ve Türkiye'nin de bu konuda yardım sağlayabileceği üzerine olmuş ancak bu beklenti

²¹⁷ Kulu Novruzov, "Azerbaycan ve Kardeş Türkiye Arasındaki Eğitim İlişkileri", **Azerbaycan-Türkiye: Dostluk, Kardeşlik ve Strateji Ortaklık**, (Der. Cavid Veliyev, Reşat Resullu, Kenan Aslanlı), Berikan Yayınları, Ankara, 2012, s.136.

²¹⁸ Kulu Novruzov, **a.g.m.**, s.138.

²¹⁹ A. Faik Demir, **Türk Dış Politikası Perspektifinden Güney Kafkasya**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2003, s.289.

söylemden ileriye gidememiştir.²²⁰ Dolayısıyla bu dönemde askeri ilişkilerin pek ilerlemediğini söylemek mümkündür.

Elçibey döneminde ilişkiler iyi ilerlediğinden bu anlamda Türkiye, askeri alanda da faaliyetlerini yoğunlaştırmıştır. Hukuki zeminde ilk askeri işbirliği; 10-12 Ağustos 1992 tarihleri arasında dönemin Azerbaycan Dışişleri Bakanı Teyfik Kasımov'un Ankara ziyaretiyle sağlanmıştır. 11 Ağustos tarihinde "Askeri Eğitim İşbirliği Anlaşması" imzalanarak askeri kıyafet ve üniforma, askeri lise eğitimi, harp okulu eğitimi, askeri sağlık okulları eğitimi, disiplin, geri çağırılma, ceza işlemleri ve tazminat usulleri belirlenmiştir.²²¹ Ermenistan'ın işgallerinin olduğu bu dönemde askeri eğitim ve danışmanlık verilmesi için TSK'nın üst düzey askeri personelleri Azerbaycan'a gönderilirken,²²² Azerbaycan'dan da yeni subaylar eğitilmek üzere Türkiye'nin askeri okullarına öğrenciler alınmıştır.²²³

Aliyev döneminde ise askeri ilişkilerin geliştirilmesi için çeşitli üst düzey yetkililerle görüşmeler yapılmış, birçok anlaşma sağlanmıştır. Bu dönemde ilk anlaşma; Türkiye'nin Genelkurmay yetkililerinin Azerbaycan ziyaretinin ardından 10 Haziran 1996 tarihinde "Askeri Eğitim, Teknik ve Bilimsel İşbirliği Protokolü" imzalanmasıyla sağlanmıştır. Aynı yılın 7 Temmuzunda Türkiye'nin Genel Kurmay Başkanı Orgeneral Doğan Güreş Bakü'ye ziyaret gerçekleştirerek ilişkileri geliştirmek üzere adım atmıştır. Yine bu dönemde Azerbaycan Harp Okulu, Azerbaycan Askeri Denizcilik Okulu ve Azerbaycan Askeri Hava Kuvvetleri Okulu TSK'nın yardımı ile yeniden düzenlenerek NATO'nun ölçülerine çıkartılmıştır.²²⁴ Ayrıca NATO ülkesi olan Türkiye, örgüt bünyesinde yürütülen askeri organizasyonlara Azerbaycan'ın da katılması için destek verdiğini söylemek mümkündür.

²²⁰ Nazım Cafersoy, Araz Aslanlı, "Türkiye-Azerbaycan Askeri İlişkileri", **Azerbaycan-Türkiye: Dostluk, Kardeşlik ve Strateji Ortaklık** (Der. Cavid Veliyev, Reşat Resullu, Kenan Aslanlı), Berikan Yayınları, Ankara, 2012, s.155.

²²¹ "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Askeri Eğitim İşbirliği Anlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulduğuna Dair Kanun Tasarısı ve Millî Savunma ve Dış İşleri Komisyonları Raporları", **TBMM**, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c034/tbmm19034092ss0297.pdf>, (Erişim Tarihi:10.10.2018).

²²² Gürler, **a.g.e.**, s.114.

²²³ Nazım Cafersoy, "Azerbaycan'da Bağımsızlığın Diğer Adı: Ebülfez Elçibey", **Stratejik Analiz Dergisi**, ASAM Yayınları, Eylül, Cilt:1, Sayı:5, 2000.

²²⁴ Yahya Musayev, "Askeri-Teknik Alanda Azerbaycan-Türkiye İşbirliği (1991-2011)", **Azerbaycan-Türkiye: Dostluk, Kardeşlik ve Strateji Ortaklık** (Der. Cavid Veliyev, Reşat Resullu, Kenan Aslanlı), Berikan Yayınları, Ankara, 2012, s.175.

10 Nisan 1999 tarihinde Genelkurmay Başkanı Orgeneral İsmail Hakkı Karadayı Azerbaycan'a ziyaret gerçekleştirmiş, görüşmeler neticesinde Hazar petrolünün taşındığı boru hatlarının güvenliği kapsamında Türkiye'nin askeri anlamda katkısı görüşülmüştür.²²⁵ Şubat 2000 tarihinde Lojistik Kuvvetler Komutanı Korgeneral İbrahim Tülün ile Kara Kuvvetleri Lojistik Dairesi Başkanı Tümgeneral Orhan Tiryaki, 17 Nisanda ise Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Atilla Ateş Azerbaycan'a ziyarette bulunarak iki ülke arasındaki askeri işbirliğinin güçlenmesine katkı sağlamışlardır.

2001 yılına gelindiğinde 1 Mart tarihinde iki ülke arasında görüşme sağlanmış, hükümetler arasında Karşılıksız Askeri Yardım Anlaşması imzalanırken, Azerbaycan Savunma Bakanlığı ve Türkiye Genel Kurmay Başkanlığı arasında da Mali Yardım Protokolü kabul edilmiştir.²²⁶ Azerbaycan'a 6 milyar dolar yardım sağlanmış, Azerbaycan deniz kuvvetlerine iki adet feribot verilmiştir.²²⁷ Aynı yıl 14 Eylül tarihinde Nahçıvan ile imzalanan anlaşma neticesinde, eğitim maksadıyla dershaneler açılmış, 80 askeri araç ve 4 iş makinesi hibe edilmiştir. Bu yardımlar neticesinde Azerbaycan'ın zayıf olan askeri yapısının geliştirilmesinde Türkiye'nin yardımları büyük olmuştur. Özellikle 2000'li yıllarda Azerbaycan ordusu iyice güçlenmiş ve bölgede etkin halde kendini göstermiştir.

10 Temmuz 2002 tarihinde Türkiye Genelkurmay Başkanı Orgeneral Hilmi Özkök Azerbaycan'ı ziyaret ederek Aliyev başta olmak üzere üst düzey yöneticilerle görüşmüş, askeri okul ve birlikleri ziyaret etmiştir.²²⁸

Yapılan görüşmeler ve işbirliği çalışmaları ile Türkiye'nin Azerbaycan'a yapacağı birçok plan ve proje askıda kalmış, yapılan faaliyetler ise yetersiz kalmıştır. Özellikle Dağlık Karabağ işgallerinde Türkiye askeri müdahalede bulunmaktan kaçınmıştır. "Türkiye'nin tek taraflı müdahalesi söz konusu değildir"²²⁹ gibi

²²⁵ Ahmet Bulut, "Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinin Güvenlik Boyutu ve Geleceği", Genel Kurmay Başkanlığı, Harp Akademileri Komutanlığı, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Y.L. Tezi, İstanbul, 2007, 165.

²²⁶ Arıkan, **a.g.e.**, s.37.

²²⁷ Elnur Eyvazov, "NATO ve Azerbaycan", Ankara Ü, SBE, Ankara, 2004, s.181.

²²⁸ Cafersoy, Aslanlı, **a.g.m.**, s.160.

²²⁹ Şükrü Elekdağ, "Şaşkınlığın Daniskası", **Milliyet Haber**, 27.06.1993, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/fYFPRhCYxZcNJ04XfYUjew_x3D_x3D_, s.13, (Erişim Tarihi:10.10.2018).

beyanlarda bulunulması bu çekingenliği destekler nitelikte olmuştur. Azerbaycan için Türkiye'nin bu tavrı hayal kırıklığı olarak görölmüş, beklentileri sonuçsuz kalmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

2. TÜRKİYE’NİN KAZAKİSTAN İLE İLGİLİ ÇALIŞMALARI

2.1. Siyasi Çalışmalar

Türkiye’nin Soğuk Savaş sonrası Türk Dünyasına yaklaşımı açısından kilit noktalarından biri de ilk etapta Kazakistan ile oluşturacağı siyasal bağlantıları olmuştur. Türkiye’nin bu yaklaşımı ülke ile tarihi, kültürel ve geleneksel bağları temelini almakla birlikte, kurulacak bağların jeopolitik ve jeostratejik açıdan önemli avantajlar getirmesi üzerine şekillenmiştir.

Türkiye, Kazakistan ile ilgili siyasi faaliyetlerini devletin egemenliğini ilan etmesinden itibaren başlatmıştır. Ülke bağımsızlığını ilan ettikten sonra ilişkiler resmiyete dökülmüş²³⁰ ve 16 Aralık 1991 tarihinde diğer Türk Cumhuriyetleri ile birlikte Kazakistan’ı tanıyan ilk devlet olmuştur.²³¹ Türkiye’nin bu tanıma girişimi ile birlikte Kazak halkı nezdinde olumlu bir imaj kazandığı görülmüştür.²³²

Siyasal düzlemde ilk adım 2 Mart 1992 tarihinde, Dışişleri bakanı Hikmet Çetin’in başkent Almatı’ya resmi ziyarette bulunması ile gerçekleşmiştir.²³³ Ziyaret sırasında Çetin ile Tuleutai S. Sulememev arasında “Diplomatik İlişkiler Tesisi Hakkında Protokol imzalanmıştır.²³⁴ Protokol; iki devlet arasında ortak dil, manevi değerler ve tarihe dayanan çok yönlü işbirliğini esas alan, BM Anayasası, Helsinki Nihai Senedi, Paris Yasası ve AGİK sürecinde yayınlanan tüm belgelere bağlı kalacakları ve hukukun üstünlüğü, egemenliğe ve bağımsızlığa saygı gibi temel hükümler üzerine dayanmaktadır. Aynı tarihte yine Dış İşleri Bakanları düzeyinde ülke vatandaşlarının karşılıklı seyahat etmeleri noktasında düzenlemeleri içeren

²³⁰ Kazakistan Ülke Raporu, TİKA, Ankara, 1995, s.41.

²³¹ Abdullah Gündoğdu, Cafer Güler, “Kazakistan’ın Bağımsızlığının Tanınma Süreci ve Türk Kamuoyundaki Yankıları”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt:36, Sayı:61, 2017, s.87.

²³² Ayşegül Aydıngün, Hayati Tüfekçioğlu“Avrasya’nın Merkezinden Dünyaya Açılan Ülke: Kazakistan”, https://www.academia.edu/31692712/Avrasyan%C4%B1n_Merkezinden_D%C3%BCnyaya_A%C3%A7%C4%B1lan_%C3%9Cİke_-_Kazakistan?auto=download, (Erişim Tarihi: 11.10.2018).

²³³ Abdulvahap Kara, Okan Yeşilot, Avrasya’nın Yükselen Yıldızı Kazakistan, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul, 2011, s.241.

²³⁴ Halil Uluer, “Siyasi İlişkiler”, <http://www.haliluluer.com/tr/sayfa/%C4%B0kili-%C4%B0li%C5%9Fkiler/Siyasi-%C4%B0li%C5%9Fkiler-.html>, (Erişim Tarihi:11.10.2018).

“Vize Muafiyeti Anlaşması” imzalanmıştır.²³⁵ 18 Nisan 1992 tarihinde ise Almatı’da Büyükelçilik açılmış ve 2007 yılında Astana’nın Kazakistan’ın başkenti olmasıyla birlikte Türk Büyükelçiliği Astana’da görev yapmaya başlamıştır.²³⁶

Bunu takiben; Başbakan Demirel’in 27 Nisan 1992 tarihinde başlayan Kafkasya ve Orta Asya ülkeleri gezisinde 29 Nisan ve 1 Mayıs tarihlerinde Kazakistan’a uğramıştır. Bu gezisi sırasında Nursultan Nazarbayev ile ülkenin bağımsızlık sonrası sancılarında biri olan nükleer silahların kaldırılması ve Baykonur Uzay Üssü konusunda hususi bir görüşme yaşanmıştır.²³⁷ Demirel’in düzenlediği bu gezi Kazakistan halkı nezdinde büyük bir umut ışığı olmuş, “Atamız bir, dilimiz bir, yurdumuz bir” söylemleri ile Türkiye ile yapılan işbirliğinin hayat standartlarının iyileştirilmesi konusunda avantaj sağlayacağını beyan etmişlerdir.²³⁸

Gezi esnasında Kazakistan ile Türkiye arasında ekonomi, eğitim, kültür, taşımacılık vb. gibi konularda birçok anlaşma ve protokol imzalanmıştır. Gezinin siyasal noktasını ise oluşturan bölümü; 1 Mayıs 1992 tarihinde iki ülke arasında ekonomik, kültürel, sosyal, siyasi ve askeri işbirliği konularını kapsayan Ortak Bildiri ve Ortak Niyet Beyanı yayımlanması olmuştur. Yayımlanan bu iki bildirgenin siyasal noktasını oluşturan bölümde özetle; iki ülke arasında ortak tarihi ve kültürel bağların göz önünde tutularak karşılıklı işbirliğinin geliştirilmesi adına danışmalar yapılması öngörülmüştür. Ayrıca İstanbul’da 1992 yılının sonbaharında bölgesel ve uluslararası sorunların ele alınacağı, işbirliği çalışmalarının gözden geçirileceği bir toplantı yapılması üzerinde karar kılınmıştır.

28-31 Ekim 1992 tarihlerinde Nazarbayev Türkiye’ye resmi ziyarette bulunmuş, bu sırada Ortak Bildiride kararlaştırılan ilk Türk Dili Konuşan Devlet Başkanları Zirvesine katılmıştır. Zirve Ankara Bildirisi ile sonuçlanmış ancak Kazakistan yöneticilerinin, bildirinin içeriğinde geçen KKTC’nin statüsü, etnik

²³⁵ Esra Hatipoğlu, “Türkiye-Kazakistan İlişkileri” (Der. Aydın Mustafa), **Türkiye’nin Avrasya Macerası 1989-2006 (Avrasya Üçlemesi)**, Nobel Yayınları, Ankara, 2007, s. 378.

²³⁶ Ayhan Gençler, Arif Akbaş, “Bağımsızlık Sonrası Kazakistan ve Türkiye Arasındaki Sosyo-Ekonomik İlişkiler”, **Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt:1, Sayı:2, Temmuz, 2011, s.4.

²³⁷ Abdulvahap Kara, **Turgut Özal ve Türk Dünyası: Türkiye-Türk Cumhuriyetleri İlişkileri 1983-1993**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2012, s.192.

²³⁸ Temuçin Tüzecan, “Kazakistan ve Kırgızistan Halkının Umudu Türkiye: “Atamız Bir, Dilimiz Bir, Yurdumuz Bir, Orta Asya Demirel’i Konuşuyor”, **Milliyet Haber**, 13.05.1992, s.7, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/b66mMS2_x2B_8NkHh5Kyihq2tw_x3D_x3D_, (Erişim Tarihi: 12.10.2018).

söylemler ve Karabağ ile ilgili açıklanmalara sıcak bakmamaları açısından zirve ekonomi, eğitim, güvenlik, ulaşım v.b. konularından öteye geçememiştir.²³⁹

21 Mart 1993 tarihine gelindiğinde; Türk Dünyası yakınlaşma ve işbirliği adına önemli bir girişim olan, Azerbaycan başlığında da belirttiğimiz Türk Dünyası Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Kurultay'ına (TÜDEV) Kazakistan adına Enformasyon Bakanı Haltugbay Sastımbayev katılmıştır.

Kurultayın Siyaset-Hukuk Komisyonu Raporunda; Orta Asya Cumhuriyetleri konusundaki paragrafta; bağımsızlıklarını yeni kazanmış Türk devletlerindeki yaşayanların birbirlerinin kültürel haklarına, azınlık durumlarına saygılı bir biçimde yaşamaları, demokratik gelişimlerini oturtmaları vurgulanmış, bölgede demokrasinin yaygınlaştırılmasını, AGİK ilkelerine göre hareket edilmesini, insan hakları ihlallerinin durdurulması tavsiye edilmiştir.²⁴⁰ Bu rapor kritik bir etnik yapıya sahip olan Kazakistan'ı yakından ilgilendirmiş ve Kazakistan, bu raporda da görüldüğü gibi ülkesinde uluslararası hukuk kurallarına uyacağına taahhüt etmiştir.

4-15 Nisan 1993 tarihleri aralığında ise Özal, Azerbaycan ve Orta Asya Cumhuriyetlerine ziyaret için çıktığı sırada 9-11 Nisan tarihlerinin rotası Kazakistan olmuştur. Bu ziyaret sırasında iki devlet başkanı arasında görüşme yaşanmış, görüşmenin siyasal noktasını; dünya devletlerinin sorunları konusunda iki devlet arasında görüş yakınlıkları olduğu ve Azerbaycan-Ermenistan sorunu oluşturmuştur.²⁴¹ Ayrıca görüşmeler esnasında Nazarbayev'in Özal'a "Türkiye'de kaç Kazak var?" sorusuna "Benimle birlikte size 70 milyon Kazakın selamını getirdim." yanıtı akıllarda kalıcı nitelikte bir cevap olmuştur.²⁴²

Özal ziyareti sırasında Kazakistan Meclisinde bir konuşma yapmış, Kazakistan ile iyi ilişkiler içerisinde olma, karşılıklı diyalog ve işbirliği çerçevesinde hareket edebilme esasları üzerinde durarak daha da güçleneceğine işaret etmiştir.

²³⁹ Mustafa Durmuş, Harun Yılmaz, "Son Yirmi Yılda Türkiye'nin Orta Asya'ya Yönelik Dış Politikası ve Bölgedeki Faaliyetleri", **Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Orta Asya Cumhuriyetleri: Türk Dilli Halklar-Türkiye İle İlişkiler**, (Ed. Ayşegül Aydıngün, Çigdem Balım), Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2012, s.489.

²⁴⁰ Vakfın düzenlediği her kurultayda hemen hemen aynı konu üzerinde durulmuştur. Türk Devlet ve Topulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Vakfı, **a.g.e.** s. 175.

²⁴¹ Kara, **a.g.e.**, s.232.

²⁴² Ayşegül Aydıngün, Hayati Tüfekçioğlu, "Avrasya'nın Merkezinden Dünyaya Açılan Ülke: Kazakistan", **Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Orta Asya Cumhuriyetleri: Türk Dilli Halklar-Türkiye İle İlişkiler**, (Ed. Ayşegül Aydıngün, Çigdem Balım), Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2012, s.117.

Özal'ın bu ziyareti; iki devlet açısından önemli avantajlar sağlamış ve Nazarbayev'in Türkiye'ye ve Özal'a bakış açısı konusunda olumlu izlenimler sergilenmiştir. Nitekim Nazarbayev'in Özal'ın vefatını "Türk Dünyasının büyük kaybı"²⁴³ olarak değerlendirmesi ve "21. yüzyılın Türklerin yüzyılı olacağı"²⁴⁴ söylemi bu savı destekler nitelikte olmuştur.

1994 yılının 30 Ağustos ve 2 Eylül tarihlerinde TBMM Başkanı Hüsamettin Cindoruk Kazakistan'a resmi ziyaret düzenlemiş ve burada işbirliği, dayanışma gibi konulara dikkat çekmiştir. Aynı yılın 16-19 Ekim tarihlerinde Nazarbayev Türkiye'ye resmi ziyarette bulunmuş, iki devlet arasında siyasi açıdan önemli nitelikte olan 17 Ekim 1994 tarihli "Dostluk ve İşbirliği Anlaşması" imzalanmıştır. Anlaşmada kısaca; her iki devletinde birbirlerinin bağımsızlıklarına, egemenliklerine ve toprak bütünlüğüne saygı duyacaklarına, tarafların birbirlerinin içişlerine karışmama, saygı, eşitlik ve ortak fayda ilkelerini benimseyeceklerine, eğitim, siyaset ve diplomasi, kültür, sanat, bilim, tarım, enerji ve daha çok birçok alanda işbirliği çerçevesinde hareket edeceklerine değinilmiştir.²⁴⁵ Ayrıca Kazak yöneticisi yine bu ziyareti sırasında Türk Zirvesine katılarak Türkiye'nin Türk Dünyasına yakınlaşma çabalarına sıcaklık göstermiştir.

12-14 Haziran 1995 tarihleri arasında Cumhurbaşkanı Demirel, Kazakistan'a resmi ziyarette bulunmuştur. Bu ziyaret esnasında iki devlet arasında siyasi anlamda; 13 Haziran tarihinde İşbirliğinin Geliştirilmesine Dair Deklarasyon yayımlanmıştır.

12-18 Haziran 1996 tarihleri arasında ise Kazakistan Parlamentosu Senato Başkanı Ömirbek Baygeldi'nin ziyaretiyle işbirliği protokolü imzalanmış parlamentolararası ilişkilerde de bu sayede yakınlık sağlanmıştır. Süleyman Demirel Cumhurbaşkanlığı görevini yürüttüğü zamanlarda 15-17 Aralık 1996 tarihleri aralığında Kazakistan'ın bağımsızlık kutlamalarına katılarak devletin bağımsızlık kararının yanında sonuna kadar durduğunu bir kez daha göstermiştir.

²⁴³ Taha Akyol, "Özal'a Saygı", **Milliyet Haber**, 22.04.1993, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/RaQ4MY6CODzrbOqAWfCnDg_x3D_x3D_, s.15, (Erişim Tarihi: 11.10.2018).

²⁴⁴ M.Turgut Demirtepe, "Türkiye'nin Dış Politikadaki Değişimi ve Türk Cumhuriyetleri Politikası", **Kazakistan-Türkiye İlişkilerinin Geleceği Sempozyumu Bildiriler** (Yay. Haz. Hüseyin Tosun, M. Fatih Sezgin), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, s.5.

²⁴⁵ "Milletlerarası Anlaşma", **T.C Resmi Gazete**, 03.08.1997, sayı:23069, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/23069.pdf>, (Erişim Tarihi:11.10.2018).

13-15 Mart 1997 tarihlerinde TBMM Başkanı Mustafa Kalemlî Kazakistan Cumhuriyeti'ne resmi ziyaret düzenlemiş, aynı yılın 9-11 Eylül tarihlerinde ise dönemin Başbakanı Mesut Yılmaz ziyarete bulunarak “Kazakistan-Türkiye İşbirliğinin Geleceği” başlıklı konferans düzenlemiştir.²⁴⁶ Konferansta iki taraflı işbirliğinin sürdürülebilirliği hususlarını kapsamakla birlikte genel hatlarıyla ekonomik ve ticari ilişkilere değinilmiştir.

Tarihler 9 Haziran 1998'i gösterdiğinde Kazakistan'da yapılan Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvesi'ne Demirel katılarak zirvedeki hassas düşüncesini bir kez daha göstermiştir.

1999 yılının 19-21 Ocak tarihlerine gelindiğinde TBMM Başkanı Hikmet Çetin, Nursultan Nazarbayev'in yemin törenine katılarak ülke hükümetinin yanında olduğunu göstermiştir.

2000'li yıllara gelindiğinde ise önce 11-12 Haziran tarihlerinde Dışişleri Bakanı İsmail Cem Kazakistan'a resmi ziyarette bulunmuş, daha sonra 19-20 Ekim tarihlerinde dönemin Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer buraya ziyaret gerçekleştirmiştir. Sezer ziyareti sırasında Türkistan şehrinin 1500. yıldönümü kutlamalarına katılmış ve ülkelerin karşılıklı işbirliğine özen gösterildiği vurgulanmıştır.²⁴⁷ Ayrıca 19 Ekim'de iki devlet arasında “Terörizmle Mücadele Alanında İşbirliğine Dair Ortak Deklarasyon” yayımlanarak hukuki zeminde işbirliği sağlanmıştır.

28 Mart-1 Nisan 2001 tarihleri arasında dönemin TBMM başkanı Ömer İzgi Kazakistan'a gezi düzenleyerek iki devlet arasındaki diplomatik ilişkiler ve işbirliği gibi konuların üzerinde önemli temaslarda bulunmuştur. Aynı yılın 26-27 Nisan tarihlerinde ise Nazarbayev, Türkiye ev sahipliğinde yapılan Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvesine katılımlarını gerçekleştirmiştir.

Türkiye'nin Kazakistan'a Soğuk Savaş sonrası siyasal atılımları konusunda gerek devlet başkanları gerek ise ülkenin önemli yöneticileri düzeyinde son derece

²⁴⁶ **Kazakistan-Türkiye: Dostluk İle İşbirliğinin 20 Yılı**, Kazakistan Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliği, 2012, Ankara, s. 43.

²⁴⁷ Nursulu İmaşova, “Kazakistan ile Türkiye Cumhuriyeti Arasındaki Kültür, Sanat, Eğitim ve Bilimsel İlişkiler”, **Bağımsızlığın 10. Yılında Türk Cumhuriyetleri** (Ed. Emine Gürsoy-Naskalı, Erdal Şahin), Türkistan ve Azerbaycan Araştırma Merkezi Yayınları, Hollanda, 2002, s.635.

hassasiyet gösterildiği aşikardır. Nitekim siyasal anlamdaki bu yakınlaşmayı hukuki zemine dökerek sağlamlaştırma hedeflenmiş, bu alanda birçok ziyaret, anlaşma ve çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Kazakistan dış politikası açısından ise Türkiye önemli bir yere sahip ancak merkezi bir konumda bulunmamaktadır.²⁴⁸ Nitekim; Nursultan Nazarbayev'in denge politikası ile hareket etmesi, Rusya faktörü ve Türkiye'nin bazı konularda geri planda kalması gibi nedenlerle ilişkiler daha çok eğitim ve kültür işbirliği üzerine yoğunlaşmıştır.

2.2. Ekonomik Çalışmalar

Bağımsızlığını ilan eden Kazakistan'ın ekonomi alt yapısını oluşturması diğer Türk ülkeleri gibi ilk zamanlarda sıkıntılı olmuştur. Nitekim bu devletin ekonomik yapısı tamamen Sovyet ekonomi modeline göre şekillenmiş, işleyişi seneler boyu böyle devam etmiştir. Nazarbayev, yeni reform politikalarında liberal ekonomiye geçişi de dahil ederek ülke ekonomisini piyasa ekonomisine empoze etmeye çalışmıştır.²⁴⁹

Kazakistan'ın geçiş sürecinde Türkiye; Eximbank, TMO, TPAO, Hazine Müsteşarlığı, Toplu Konut Fonu ve diğer kuruluşlarla Kazakistan'a ekonomik açıdan yardım sağlamıştır. Bu kuruluşlar vasıtasıyla 1992-1996 yılları arasında toplamda yapılan ekonomik yardım 312.660 bin doları olarak belirlenirken, 1997-2002 yılları arasındaki tutar 102.680.598 bin dolar olarak gösterilmiştir.²⁵⁰ Özellikle Türk Eximbank tarafından açılan krediler ülke ekonomisine büyük katkı sağlanmıştır. Kazakistan'a 240 milyon dolarlık kredi açılmış, bu kredinin yaklaşık 213 milyon doları kullanılmıştır. Açılan kredi; inşaat malzemeleri, tıbbi malzeme, gıda ürünleri, telekomünikasyon, turizm, deri işletme ve giyim üzerine projelere tahsis edilmiştir.

Demirel'in 29 Nisan-1 Mayıs 1992 tarihli gezisinde özellikle ekonomik düzeyde birçok işbirliği de sağlanmıştır. Mutabakat Zaptı, Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunmasına Dair Anlaşma ve Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme Alanında Teknik İşbirliği Protokolü olarak üç ayrı anlaşma yapılmıştır.

²⁴⁸ Dinara Talдыbayeva, "Türkiye-Kazakistan Stratejik Ortaklığından Siyasi Entegrasyona Doğru", **Kazakistan-Türkiye İlişkilerinin Geleceği Sempozyumu Bildiriler**, (Yay. Haz. Hüseyin Tosun, M. Fatih Sezgin), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, s.218.

²⁴⁹ Nursultan Nazarbayev, **Kazakistan Yolu**, Ankara Büyükelçiliği, Ankara, 2012, s.24.

²⁵⁰ Parlak, a.g.e., s.89-91.

30 Nisan 1992’de imzalanan Mutabakat Zaptı özetle; iki ülke arasında ticareti arttırmak için Kazakistan bankası Kazvnesheconombank’a Eximbank’dan özel kredi ayrılacağı, Kazakistan’da inşaat v.b işlerde teşvik amaçlı yine Eximbank’dan yardım sağlanacağı, Türk müteşebbislerin bölgeye yatırım sağlamasını kolaylaştırılacağını, her ülke arasında finansal kolaylık sağlanması için bankalar arasında işbirliğinin yapılacağı hususları belirtmiştir.²⁵¹ Yine aynı tarihte imzalanan Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme Alanında Teknik İşbirliği Protokolü; iki ülke arasında yatırım ve üretim, bilgi ve teknoloji, pazarlama, ürün kalitesi v.b gibi alanlarda karşılıklı işbirliğinin geliştirilmesi ve devam ettirilmesi, küçük ve orta ölçekli sanayilerde teşvikin ve rekabetin artırılması üzerine dayanmıştır.

1 Mayıs 1992’de imzalanan Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunmasına Dair Anlaşma’da ise özetle; her iki tarafta kanun ve yönetmelikler uyarınca, herhangi bir üçüncü ülkenin yatırım hizmetlerine açık olacağına ve devlet yararına yapılan yatırımlar dışında herhangi bir yatırımın kamulaştırılmayacağına karar verilmiştir.²⁵²

İki ülke arasında ticari ekonomik ilişkilerin düzenlenmesi için hükümetler arası kuruluşlarla da işbirliği sağlanmıştır. 1992’de kurulan Türk Kazak İş Konseyi, taraflar özel sektörler arasında işbirliği sağlanması amaçlamıştır.²⁵³ 2 Eylül 1993 tarihinde ise Karma Ekonomik Komisyonu Kurulmasına Dair Protokol imzalanmıştır. KEK çatısı altında taraflar ticari ilişkiler, kredi imkanları, sanayi alanında işbirliği, küçük ve orta ölçekli işletmeler, enerji alanında işbirliği, madencilik alanında işbirliği, müteahhitlik, ulaştırma, turizm, tarım, bankacılık, çalışma ve sosyal güvenlik, bilimsel işbirliği ve diğer işbirliği konularında çalışmalar başlatmıştır.²⁵⁴

Ekonomik faaliyetler kapsamında Kazakistan’ın enerji rezervleri Türkiye’ye alternatif enerji kaynağı bakımından önemli bir nokta olarak görülmüştür. Kazakistan’da yedi sahada petrol arama çalışmasına imza atan TPAO, Türk-Kazak

²⁵¹“Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, 01.08.1993, sayı:21655, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21655.pdf>, (Erişim Tarihi:12.10.2018)

²⁵²“Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, 11.02.1995, sayı:22199, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/22199.pdf>, (Erişim Tarihi:12.10.2018)

²⁵³ Askhat Dautov, Abdulvahap Kara, **Türk İşadamları ve Yatırımcılar İçin Kazakistan Rehberi**, Doğu Kütüphanesi Yayınevi, İstanbul, 2008, s.272.

²⁵⁴“Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, 27.11.1999, sayı:23889, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/23889.pdf>, (Erişim Tarihi:12.10.2018).

Munay adıyla kurulan ortak bir şirket ile 35 milyon dolarlık bir finansal harcama yapmış ve 1,8-4 milyar varil petrol rezervleri keşfetmiştir.²⁵⁵ Ayrıca Türkiye Orta Asya ve Kafkasya petrollerinin kendi sınırları içerisinde transit geçit sağlanarak Akdeniz'e aktarılması için çalışmalar başlatmıştır. 1994'de toplanılan petrol zirvesinde bu konu gündeme getirilmiş, Kazakistan destek verirken Rusya'nın kabul etmemesiyle anlaşma sağlanamamıştır.

Siyasi faaliyetler başlığında da bahsedilen 12-14 Haziran 1995 tarihleri arasında Cumhurbaşkanı Demirel'in Kazakistan ziyareti sırasında; devlet başkanları arasında Kazak petrolünün Türkiye'ye sevkinin gerçekleştirilmesi ve bu sevkini hangi güzergah üzerinden yapılacağı görüşülmüştür.²⁵⁶ Ayrıca gezi sırasında Demirel ülkedeki yatırımlara daha çok destek sağlanacağını sözünü vermiştir.²⁵⁷

Yine aynı yılın 14-16 Ağustos tarihleri arasında Başbakan Tansu Çiller Kazakistan'a resmi ziyarette bulunmuş, bu ziyaret esnasında iki ülke arasında Hazar petrolünün Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattından geçmesi kararlaştırılmış ve Petrol Hattı Niyet Protokolü imzalanarak ortak bir şirket kurma kararı alınmıştır.²⁵⁸ Bu boru hattı vasıtasıyla Ceyhan'a Kazakistan'dan 146 milyon varil petrol akışı sağlanması planlanmıştır.²⁵⁹ Rusya'nın tüm karşı çıkımlarına rağmen Orta Asya Cumhuriyetlerinin ekonomilerinin Türkiye ve onun üzerinden Avrupa'ya bağlayacak bir projeye imza atılmıştır.²⁶⁰ Bunun yanında birçok anlaşma imzalanmış, bunun ekonomik kısmını oluşturan tarafını ise 15 Ağustos tarihinde Bitki Koruma ve Karantina Alanında İşbirliği Anlaşması, Hayvan Sağlığı Alanındaki İşbirliği Anlaşması ve Gelir Üzerinden Alınan Vergilerde Çifte Vergilendirmeyi Önleme

²⁵⁵ Taha Akyol, "Petrolde Büyük Müjde", **Milliyet Haber**, 31.05.1994, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/UB0ArEd_x2F_nKDLuwFizaa8Gg_x3D_x3D_, (Erişim Tarihi: 12.10.2018).

²⁵⁶ Taha Akyol, "Petrolde En Büyük Siyasi Adım Atıldı", **Milliyet Haber**, 14.06.1995, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/NPvXg0Mm7f1bCz9aojEymQ_x3D_x3D_, (Erişim Tarihi: 14.10.2018).

²⁵⁷ "Kazakistan'a Destek Sözü", **Milliyet Haber**, 14.06.1995, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/gBbHjU0fkwZL7A84JoiEdQ_x3D_x3D_, (Erişim Tarihi: 14.10.2018).

²⁵⁸ "Çillerin Petrolde Büyük Adımı", **Milliyet Haber**, 16.08.1995, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/gBbHjU0fkwZL7A84JoiEdQ_x3D_x3D_, (Erişim Tarihi: 14.10.2018).

²⁵⁹ Nuray Tarhan, "Kazak Petrolü Türkiye'yi Petrol Cenneti Yapacak", **Milliyet Haber**, 15.06.1995, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/vwtajOSce6zbE0U2yhjZBg_x3D_x3D_, (Erişim Tarihi: 14.10.2018).

²⁶⁰ Taha Akyol, "Kazakistan Notları", **Milliyet Haber**, 15.08.1995, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/UMraqmflcO0oAvoYbLY3wA_x3D_x3D_, (Erişim Tarihi: 14.10.2018).

Anlaşmasının imzalanması olmuştur. Özellikle üstünde durulan, Gelir Üzerinden Alınan Vergilerde Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşmasının da özetle; gayrimenkul varlıklar, ticari kazançlar, deniz, hava ve kara taşımacılığında elde edilen gelirler, gayrimaddi hak bedelleri vb. gibi hususlardan anlaşmanın esaslarına göre eşit şekilde vergilendirme amaçlanmış ve bu hususlar noktasında ayrı ayrı vergi ödenmesi önlenmiştir.²⁶¹

Yine Siyasi Faaliyetler başlığında da belirtilen 9-11 Eylül 1997 tarihli Başbakan Mesut Yılmaz'ın Kazakistan ziyaretinde ekonomik açıdan önemli görüşmeler yaşanmıştır. Özellikle ülkede üretilen petrolün Türkiye üzerinden dışarıya aktarılması konusunda ciddi adımlar atılmıştır. Nazarbayev'in de "Petrolümüzü Türkiye üzerinden Akdeniz'e ulaştırmayı hedefliyoruz." söylemi bu savı destekler nitelikte olmuştur.²⁶² Bu ziyaret esnasında 10 Eylül 1997 tarihinde Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır. Anlaşmada özetle; tarafların gümrük vergileri ile ilgili her türlü prosedürlerde birbirlerine daha fazla imtiyaz tanıyacaklarına, ticari, ekonomik ve teknik alanlarda işbirliğini geliştireceklerine, bankacılık alanında gereken standartlara ulaşmak için karşılıklı işbirliğini teşvik edeceklerine, taraf ülkeden çıkan bir malın diğer ülkeden veya üçüncü ülkelerden kara, deniz demir ve hava yolları nakli sırasında geçişlerine yardımcı olacaklarına karar verilmiştir.²⁶³

11 Mayıs 1998 tarihinde Cumhurbaşkanı Demirel Kazakistan ev sahipliğinde gerçekleştirilen Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Zirvesine katılmıştır.

Ekonomik faaliyetler bakımından bakıldığında iki ülke arasındaki dış ticaret hacmi ekonomik ilişkilerin önemli bir bölümünü oluşturmuştur. İki ülke arasındaki ticaret hacmini göstermek için 1991-2002 yılları arasındaki ithalat ve ihracat rakamları aşağıda tablo halinde verilmiştir.

²⁶¹"Milletlerarası Anlaşma", **T.C Resmi Gazete**, 08.11.1996, sayı:22811, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/22811.pdf>, (Erişim Tarihi:14.10.2018).

²⁶² Ümit Bektaş, "Petrolde Ciddi Adım", **Milliyet Haber**, 11.09.1997, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/DTNxWQZpCSewd7GQFePyww_x3D_x3D, (Erişim Tarihi: 14.10.2018).

²⁶³ "Milletlerarası Anlaşma", **T.C Resmi Gazete**, 10.05.2000, sayı:24025, http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/24045_1.pdf, (Erişim Tarihi:14.10.2018).

Tablo II: 1991-2002 Yılları Arasında Türkiye-Kazakistan Ticaret Hacmi (Milyon \$)

YILLAR	İHRACAT	İTHALAT
1992	19.378.891	10.510.516
1993	67.838.446	43.740.884
1994	131.803.079	32.305.224
1995	150.774.834	86.631.487
1996	164.068.048	100.595.245
1997	210.577.801	165.285.250
1998	214.306.776	253.668.028
1999	96.595.591	295.911.002
2000	118.701.179	346.375.953
2001	119.795.053	90.342.703
2002	160.152.590	201.851.625

Kaynak: Savtekin Mengi, Türkiye-Kazakistan Ticari İlişkileri (1992-2014)²⁶⁴

1992 yılından itibaren başlayan ticari ilişkiler ihracat kanalında 1999 yılına kadar sürekli bir artış eğilimi göstermiş, daha sonrasında 1998 yılında yaşanan Rusya'daki ekonomik krizin etkisiyle azalmaya başlamıştır. İthalat kanalında ise 2000 yılına kadar artış eğilimi gösterirken, 2000-2002 yılları arasında dalgalanma görülmüştür. Başlıca ihracat ürünleri; elektrikli makine ve cihazlar, plastik mamul ürünleri, halı, demir-çelik, alüminyum, gıda sanayi ürünleri, motorlu kara taşıtları, metal ürünler ve mobilyalar olurken²⁶⁵, ithalat ürünleri ise; mineral yakıtlar, bakır ve

²⁶⁴ Savtekin Mengi, "Türkiye-Kazakistan Ticari İlişkileri (1992-2014)", Marmara Ü., Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dünyası Coğrafyası Ana Bilim Dalı, Y.L Tezi, İstanbul, 2015, s.49.

²⁶⁵ Khairulla Massadikov, "Türkiye-Kazakistan Dış Ticaret İlişkilerinde SSCB Sonrası Gelişmeler", İstanbul Ü., SBE, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Y.L Tezi, İstanbul, 2012, s.67.

bakır ürünleri, kurşun, tuz, buğday, çinko, demir-çelik, pamuk, alüminyum, kükürt v.b ürünleri oluşturmaktadır.²⁶⁶

Kazakistan; bulunduğu coğrafi konum itibariyle Türk yatırımcılar için büyük avantajlar sağlamıştır. Ancak ülkede yapılması planlanan proje ve planlara fazla maliyetli ve yüksek teknolojik standartlar gerektirdiğinden Türk yatırımcıların faaliyetleri bu noktada sınırlı kalmıştır.²⁶⁷ Bağımsızlıktan itibaren 2000’li yıllara kadar ülkede yaklaşık 250 Türk firması bulunmaktadır. Başlıca yatırım sektörleri; inşaat malzemeleri, gıda ve süt ürünleri, müteahhitlik hizmetleri, demir-çelik, tekstil, dericilik, petrol v.b alanları üzerine olmuştur.²⁶⁸ Kazakistan’a Eylül 1999 tarihine göre toplam 816.5 Milyon Dolar yatırımcılık hizmetleri, 1998 sonu tarihine göre 1.398.4 Milyon Dolar müteahhitlik hizmetleri sağlanmıştır.²⁶⁹ Bankacılık sektöründe de işbirliği sağlanmış, ülkede başlıca Ziraat Bankası, Türkiye İş Bankası gibi kuruluşlar açılmıştır.

Kazakistan bulunduğu konum itibariyle yeraltı ve yerüstü kaynakları bakımından oldukça avantajlı bir ülke konumundadır. Ülkede Türkiye’nin yaptığı ekonomik anlamda birçok faaliyetler kapsamında zaman zaman gerileme yaşanmış, planlanan birçok proje gerçekleştirilememiştir. Ülkenin bağımsızlığını ilan etmesinin ardından Türkiye’den, verilen vaatler kapsamında büyük şeyler beklenmiş ancak istenilen düzeyde ilerleyememiştir. Kazakistan tarafından da bakılacak olursak Türkiye, ekonomik anlamda Rusya, Çin, Fransa, İtalya gibi devletlerden daha sonra gelmiştir.²⁷⁰ Dolayısıyla iki ülkenin ekonomik ilişkileri birbirlerinin merkezi konumunda olamamıştır.

2.3. Kültürel ve Sosyal Çalışmalar

Türkiye, Kazakistan ile olan siyasi ve ekonomik faaliyetlerinin yanında manevi anlamda yakınlaşmak için kültürel ve sosyal faaliyetlere de son derece

²⁶⁶ “Türkiye ile Ticaret”, T.C Ticaret Bakanlığı, <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/orta-asya/kazakistan/ulke-profili/turkiye-ile-ticaret>, (Erişim Tarihi:14.10.2018).

²⁶⁷ Beisbekova, a.g.e., s.135.

²⁶⁸ Orhan Sınay, “Kazakistan’ın Sosyo-Kültürel ve Sosyo-Ekonomik Yapısı”, İstanbul Ü., SBE, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Ana Bilim Dalı, Y.L Tezi, İstanbul, 2006, s.87.

²⁶⁹ Mustafa Aydın, “Kafkasya ve Orta Asya’yla İlişkiler”, **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Cilt II: 1980-2001 (Ed. Baskın Oran), İletişim Yayınları (13. Baskı), İstanbul, 2012, s. 430.

²⁷⁰ Mustafa Ersungur, Alaattin Kızıltan v.d., “Türkiye ile Diğer Türk Cumhuriyetlerinin Ekonomik İlişkilerinin Analizi”, Atatürk Ü, **Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Cilt 14, Sayı 35, 2007, s.297.

hassasiyetle yaklaşmıştır. Bu yaklaşım, iki devletin etnik, tarih, dil ve kültür, din, gelenek ve görenek temel unsurlarına dayanmaktadır.

Soğuk Savaş sonrasında iki devlet arasındaki ilk sosyal manada hukuki yakınlaşma Demirel'in 29 Nisan-1 Mayıs 1992 tarihindeki Kazakistan ziyaretinde, 1 Mayıs tarihli Uzman Eğitimi Konusunda Protokol ile Eğitim, Bilim, Kültür ve Spor Alanlarında İşbirliği Anlaşması ile sağlanmıştır. Bu anlaşmanın kısaca içeriğine bakılacak olursa; eğitim, bilim, kültür ve spor alanında işbirliğini temele alarak gereken çalışmalara önem gösterileceğine,²⁷¹ taraf ülkelerin üniversiteleri arasında temasların geliştirileceğine, bilimsel çalışmalar dahilinde çeşitli konferans, seminer vb. gibi etkinliklerde birlikte hareket edeceklerine, tiyatro, opera, müzik gibi alanlarda gelişim sağlanmasını ve bu kapsamda karşılıklı etkinlikler düzenlenmesini teşvik edeceklerine, radyo, televizyon, haber ajansları, gençlik kuruluşları, spor kuruluşları gibi her türlü sosyal alanlarda karşılıklı bilgi birikiminden faydalanabilmek adına temas içerisinde olacaklarına ve bu konuda değişim sağlayacaklarına dair maddeleri içermektedir.²⁷²

Akabinde 18 Mayıs 1992 tarihinde Milli Eğitim Bakanlığı ve Kazakistan Eğitim Bakanlığı arasında imzalanan İşbirliği Protokolü ile taraflar arasındaki eğitim alanında düzenleme yapılmıştır. Bu protokolde özetle; tarafların birbirlerinin eğitim sistemlerini ve programlarını paylaşmak ve daha iyi tanımak için karşılıklı üst düzey ziyaret yapacaklarına, Türkiye'nin Kazakistan'ın okullarında Türk Dili ve Edebiyatı, Türk Müziği ve Türk Tarihi gibi derslerini okutmak için eğitici göndereceğine ve bu derslerin öğretilmesi için her türlü program, ders kitabı ve materyal hazırlanmasına yardımcı olacağına, Türkiye'de 1992-1993 öğretim yıllarında 1400 Kazak öğrenciyi ilgili fakültelerde Türk Dili ve Edebiyatı derslerini okutulacağına ve burs verileceğine, 600 Kazak öğrenciyi Teknik ve Meslek Liselerine kabul edileceğine ve burs verileceğine, her yıl Türkiye 10, Kazakistan 20 öğretim elemanını bilimsel

²⁷¹ Enver Kapağan, "Türkiye ve Kazakistan Arasındaki Eğitim İlişkilerinin Temelleri ve Üniversiteler Arası İşbirliklerinin Önemi",

https://www.academia.edu/12770121/T%C3%9CRK%C4%B0YE_VE_KAZAK%C4%B0STAN_ARASINDAKI%C4%B0_E%C4%9E%C4%B0T%C4%B0M_%C4%B0L%C4%B0C5%9EK%C4%B0LER%C4%B0N%C4%B0N_TEMELLER%C4%B0_VE_%C3%9CN%C4%B0VERS%C4%B0TELER_ARASI_%C4%B0C5%9EB%C4%B0RL%C4%B0KLER%C4%B0N%C4%B0N_%C3%96NEM%C4%B0_25.10.2013_Almat%C4%B1_Abay_%C3%9Cniversitesinde_Ger%C3%A7ekle%C5%9Fen_Sempozyum_Bildiri_Metni, (Erişim Tarihi:14.10.2018).

²⁷² "Milletlerarası Anlaşma", **T.C Resmi Gazete**, 26.12.1994, sayı:22153, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/22153.pdf>, (Erişim Tarihi:14.10.2018).

araştırma için karşı tarafa göndereceklerine, taraflar her yıl 15-18 yaş aralığında 100 öğrenci, yine 100 yüksekokul düzeyinde öğrenci ve 50 öğretmeni 15 gün dinlendirilmek üzere tarih ve kültürlerinin tanıtılması amacıyla da mübadele edeceklerine, Türkiye'nin Almatı'da Türkiye Türkçesi Öğretim Merkezi açmasına ve Kazak Türkçesi, Türkiye Türkçesi, batı dillerinin öğretileceği 4 okul kurmasına, aynı zamanda Kazakistan'a bilgisayar, televizyon, elektrikli daktilo, kompitür, fotokopi, faks, kamera gibi materyalleri hibe edeceğine ve Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi'nin kurulmasına karar verilmiştir. Bu sayede karşılıklı dil birliği sağlanması, eğitim ve öğretim kurumlarında uzman yetiştirilmesi, seminer, konferans gibi her türlü etkinliği teşvik edilmesi ve desteklenmesi ile eğitim de birlik sağlanması amaçlanmıştır.

Bu anlaşmalar çerçevesinde “Büyük Öğrenci Projesi” olarak adlandırılan çalışma ile Kazakistan'da orta, yüksek öğrenim, lisansüstü ve doktora seviyelerinde öğrenci alımları başlatılmıştır. Bu kapsamda Kazak öğrencilere 4537 kontenjan ayrılmış bunun 2687 kullanılmıştır.²⁷³ Ancak bu proje kapsamında tam anlamıyla başarı sağlandığını söylemek pek mümkün değildir.²⁷⁴

Milli Eğitim Bakanlığı ve Özel okullar bünyesinde de ilk ve orta eğitim kurumları açılmıştır. MEB bünyesinde; Yaygın Mesleki Eğitim Merkezi (1996) ve Almatı Türkçe Eğitim Merkezi(1996) açılırken, Feza Gazetecilik A.Ş. (1993-1994), Şelale A.Ş.(1993-1994), Eflak A.Ş. (1993-1994) , Kazak-Türk Lisesi Genel Müdürlüğü (1991) ve Türk Dünyası Araştırmalar Vakfı (1991-1993) özel eğitim kurumları bünyesinde kurulmuştur. 1996 yılına kadar özel eğitim kurumları 137'ye yükselirken, 2003 yılında bu sayı 467'ye yükselmiştir.²⁷⁵

Kazakistan'a Türk Dünyası Araştırmalar Vakfı bünyesinde Abay Devlet Üniversitesi'ne (1991), Kızılorda Pedagoji Üniversitesi'ne (1993), Alem Dilleri Üniversitesi'ne, Taldı Kurgan Üniversitesi'ne ve Ural Üniversitesi'ne Türk Dili Bölümü açılmıştır.²⁷⁶

²⁷³ Parlak, a.g.e., s.99.

²⁷⁴ Emre Bursa, “Türkiye-Kazakistan İlişkileri ve Yüksek Eğitim Politikaları”, Karabük Ü., **Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi**, Cilt 3, Sayı 1, Haziran 2019, s.9.

²⁷⁵ **TİKA Faaliyet Raporu**, TİKA, 2005, s.81.

²⁷⁶ Parlak, a.g.e., s. 103-104.

İki devlet arasındaki sosyal ilişkiler bakımından turizm faaliyetleri ve bu alandaki işbirliği de oldukça önemli olmuştur. Nitekim ekonomik getirisinin yanında iki ülkenin kültürlerini birbirlerini daha yakından tanıtmaları bu alandaki çalışmalarla daha hızlı ivme kazanmıştır. 8 Ekim 1992 tarihinde imzalanan Turizm Alanında İşbirliği Hakkında Anlaşması bu alanda yapılan işbirliğinin bağımsızlıktan sonra ilk somut adımı olmuştur. Anlaşma'da özetle; tarafların karşılıklı doğal ve kültürel değer yargılarını tanıtmaları amacıyla turistik ilişkilerinin geliştirilmesi, turistik otel, motel, kamping v.b. gibi yapıların projelendirilmesi, inşaatı, yenilenmesi hususunda birbirlerini teşvik etmeleri, karşılıklı turizm gezilerini arttırmak için bu alanda işbirliğinin daha fazla üzerinde durulması ve bu hususta turistik reklam faaliyetlerinde karşılıklı destek olunması, turizm alanında uzmanlar yetişmesi için bu alandaki okullarda mübadele yapılması ve bu öğrencilere burs verilmesi, vize ve gümrük prosedürlerinde karşılıklı kolaylık sağlanması gibi hususlar belirlenmiştir.²⁷⁷ Bu anlaşmalar çerçevesinde Kazakistan'ın ilk turizm durağı Türkiye olarak görülmüştür. Nitekim turizm sektöründe yapılan hizmetin, Kazak turistleri açısından iyi görünmekle birlikte, tatil fiyatlarının çekici gelmesi Türkiye'yi tercih edilir bir ülke yapmıştır.²⁷⁸

İki ülkenin Eğitim Bakanlıkları arasında imzalanan anlaşmada karar kılınan ve Nazarbayev'in 28-31 Ekim 1992 tarihinde Türkiye ziyaretinde hukuki zemine dökülen Uluslararası Hoca Ahmet Yesevi Türk-Kazak Üniversitesi'nin Kurulmasına Dair Anlaşma 31 Ekim tarihinde imzalanmıştır. İki ülkenin eğitim ilişkilerinde en büyük somut adımlardan biri olan bu anlaşmada özetle şu hususlar belirtilmiştir: taraflar 1 Ocak 1993 tarihinden itibaren "Hoca Ahmet Yesevi Türkistan Devlet Üniversitesi" adının Uluslararası Hoca Ahmet Yesevi Türk-Kazak Üniversitesi" olarak değiştirilmesine tarafların üniversitenin bina yapımı, teknik donanım, yatırım vb. gibi ihtiyaçlarda ortak karşılayacaklarına, yeni binanın inşaatının 1994 yılının Mart-Haziran aylarında başlanmasına karar verilmiştir.²⁷⁹

²⁷⁷ "Milletlerarası Anlaşma", **T.C Resmi Gazete**, 15.05.1993, sayı:21555, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21553.pdf>, (Erişim Tarihi:14.10.2018).

²⁷⁸ Mehmet Arslan, "Kazakistan'da Türkiye Algısı ve Bu Algının Türkiye-Kazakistan Turizm İlişkilerine Etkisi", **Kazakistan-Türkiye İlişkilerinin Geleceği Sempozyumu Bildiriler** (Yay. Haz. Hüseyin Tosun, M. Fatih Sezgin), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, s.162.

²⁷⁹ "Milletlerarası Anlaşma", **T.C Resmi Gazete**, 14.09.1993, sayı:21698, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21698.pdf>, (Erişim Tarihi:15.10.2018).

Bağımsızlıktan itibaren iki ülke arasında çok taraflı işbirliğinin geliştirilmesi açısından ve sosyo-ekonomik ilişkilerin başlaması gereği haberleşmenin sağlanması, modernleştirilmesi ve hızlı devam edilebilmesi aynı zamanda ulaştırma sektörünün hızlandırılması sosyal faaliyetlerin önemli bir ihtiyaç unsuru olmuştur. Demirel'in 29 Nisan-1 Mayıs 1992 tarihli gezisinde, ulaştırma alanında işbirliği sağlanması için ilk adım atılmış ve 1 Mayıs tarihli Uluslararası Karayolu Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma özetle; karayolları ile ilgili kota, geçiş izinleri, transit taşıma, geçiş serbestliği, sınırlandırılması ve ücretlendirilmesi gibi maddeleri içermektedir.²⁸⁰ Aynı zamanda yukarıda bahsedilen Nazarbayev'in Türkiye ziyaretinde de Demirel'in bu adımı karşılık hava taşımacılığı konusunda çözüm sağlanmaya çalışılmıştır. 31 Ekim 1992 tarihinde imzalanan Hava Taşımacılığı Anlaşması iki ülke arasında hava seferlerini düzenlenmesine katkı sağlamıştır. Anlaşmada kısaca; trafik hakları, işletme yetkileri, işletme yetkilerinin iptali ve askıya alınması, giriş ve çıkış izni kanunları ve yönetmelikleri, gümrükten ve diğer resimlerden ve vergilerden muafiyet, normal havacılık teçhizatı ile tüketim maddelerinin depolanması, direkt transit trafiği, mali ve kapasite hükümleri, temsil etme, havacılık güvenliği, tarifelerin belirlenmesi gibi hususlar düzenlenmiştir.

1 Aralık 1992 tarihinde imzalanan Haberleşme Alanında İşbirliği Protokolü de iki ülkenin haberleşme ihtiyacının giderilmesi noktasında önemli bir düzenleme çalışması olmuştur. Protokolde özetle; PTT aracılığı ile Kazakistan'ın tüm telekomünikasyon şebekesinin yenilenmesine ve geliştirilmesine destek amaçlandığı, bu şebekenin modernleştirilmesi için gerekli malzemenin temini gayesiyle Türk şirketlerine teşebbüs sağlanacağı, iki ülkenin başkentleri arasındaki mevcut devrelerin artırılması, Kazakistan'a ait Haberleşme Bakanlığı'nın diğer ülkelerle telefon trafiğinde Türkiye'nin transitlik imkanlarından faydalanılacağı, iki ülkenin haberleşme kanallarından uluslararası posta ve telekomünikasyon yapılarında beraber hareket edecekleri, Ocak 1993 tarihinde iki ülkenin yetkilileri teleks irtibatı

²⁸⁰ "Milletlerarası Anlaşma", **T.C Resmi Gazete**, 17.07.1995, sayı:22346, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/22346.pdf>, (Erişim Tarihi:15.10.2018).

kurulması noktasında bir araya gelerek çalışmalar başlatılması, yine 1993 yılında TÜRKSAT uydusunun kiralanması için görüşülmesi gibi hususlar belirlenmiştir.²⁸¹

1993 yılında ulaşım alanında işbirliği çalışmaları devam etmiş, iki ülkenin Ulaştırma Bakanları, Türkiye Ulaştırma Bakanı Mehmet Köstepen ve Kazakistan Ulaştırma Bakanı Nigmetcan Kabateyevič Isıngarin arasında 8 Temmuz tarihinde Mutabakat Zaptı imzalanmıştır. Demiryolu ulaştırması, deniz ve içsu yolu ulaştırması, karayolu ulaştırması, havayolu ulaştırması ve diğer ulaştırma konularını düzenlenmiştir.²⁸²

1994 yılına gelindiğinde Köstepen, ulaştırma alanında daha kapsamlı anlaşma sağlamak için Almatı'ya ziyaret düzenlemiştir. 6 Ocak tarihinde Isıngarin ile Ulaştırma Alanında İşbirliği Protokolü imzalanmıştır. Protokolde özetle: Türk yolcuların karayolunda; karşı tarafa geçerken hangi sınır kapılarını kullanacağı, demiryolunda; Türk teknik bilgilerinden faydalanarak üretilen TVS 2000 yolcu vagonlarını, yılda 100 adet olmak üzere Türk-Kazak ortak yapımı konusunda Kazak tarafına çalışma önerisinden memnun olduklarını belirttiklerini, denizyolunda; Türkiye'den 3 adet nehir-deniz tipi gemi alımı ve bunun için maddi imkanların sağlanması konusundaki isteği Türk tarafında görüşüleceğine ve karar bildirileceğine, havayolunda; Türk tarafı karşı tarafta havayolu şirketinin açılması için Almatı'da uygun bir yer isteğini ve Kazak tarafı konuyu değerlendireceğine karar verilmiştir.²⁸³ Aynı tarihte Uluslararası Karayolu Taşımacılığına Dair Mutabakat Zaptı ve Uluslararası Karayolu Taşımacılığında Ruhsat Sistemi Kurulmasına Dair Protokol de imzalanmıştır.

Aynı yıl 21 Temmuz tarihinde Ankara'da Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) ile Kazakistan Bilim ve Yeni Teknolojiler Bakanlığı

²⁸¹ "Milletlerarası Anlaşma", **T.C Resmi Gazete**, 07.07.1993, sayı:21630, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21630.pdf>, (Erişim Tarihi:15.10.2018).

²⁸² "Milletlerarası Anlaşma", **T.C Resmi Gazete**, 27.06.1994, sayı:21973, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21973.pdf>, (Erişim Tarihi:15.10.2018).

²⁸³ "Milletlerarası Anlaşma", **T.C Resmi Gazete**, 10.06.1994, sayı:21956, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21956.pdf>, (Erişim Tarihi:15.10.2018).

Arasında Anlaşma imzalanarak bilimsel ve teknolojik bilgi ve birikimin karşılıklı paylaşım ve değişim yapılmasına katkı sağlanmıştır.²⁸⁴

Türkiye'nin sosyal faaliyetleri kapsamında diğer Türk ülkelerine olduğu gibi Kazakistan'a da çeşitli kurum ve kuruluşlar vasıtasıyla çalışmalar yürütmüştür. TÜRKSOY, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi ve TİKA gibi kuruluşlar bu faaliyetlerinin başını çekmiştir.²⁸⁵ TİKA'nın 17 Ekim 1994 tarihinde Almatı'da temsilciliğinin açılması ile faaliyetler hızlandırılmıştır. TİKA diğer Türk devletleri ile birlikte kültürel manada toplumlar arası iletişimin ve kültürel işbirliğinin geliştirilmesi, bölgesel ve sosyal etkinliklerin yapılması, insani ve sosyal yardımlar, ortak dil, edebiyat, kültür ve tarih bilincinin oluşturulması için birleştirici çalışmalar yapmıştır.²⁸⁶ Özellikle TİKA'nın Kazakistan'daki Ahmet Yesevi Türbesi'nin restorasyonunu üstlenmesi kültürel anlamda iyi niyetinin göstergesi olmuştur. Yaklaşık 17 milyon dolar finansman sağlanarak yapılan ve 8 yılda inşaatı tamamlanan bu türbe yeniden kültür hayatına kazandırılmıştır.²⁸⁷ Kazak Türklerinin önemli bir tarihi şahsiyeti olan Hoca Ahmet Yesevi'nin naaşına gösterilen bu saygı, iki devletin maneviyat değerlerini arttırmıştır.

1995-1996 yılları arasında ülkelerin kültürel ve sosyal düzeyde hukuki anlaşmaların azaldığını söylemek mümkündür. 13 Haziran 1995 tarihinde Başbakan Yardımcıları Hikmet Çetin ile İmangali Tasmaganbetov arasında iki devlet adına Almatı'da Hukuki Konularda Adli Yardımlaşma Anlaşması imzalanmıştır.²⁸⁸ Aynı yıl Başbakan Çiller'in 15 Ağustos tarihli gezisinde Almatı'da imzalanan Cezai Konularda Karşılıklı Yardımlaşma ve Suçluların İadesi ve Hükümlülerin Nakli Anlaşması imzalanmış iki ülke arasında adli yardımlaşma bakımından da işbirliği sağlamıştır.

²⁸⁴ Kurumlararası anlaşma olduğu için onay alınmamıştır, anlaşma imza tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bilgi, **Kazakistan Ülke Raporu**, TİKA, Ankara, 1998, s.99.

²⁸⁵ Mehmet Okur. "Türkiye'de Kazakistan Tarihi ve İki Ülke Arasındaki İlişkiler Üzerine Yapılan Akademik Çalışmalar", **Kazakistan-Türkiye İlişkilerinin Geleceği Sempozyumu Bildiriler**, (Yay. Haz. Hüseyin Tosun, M. Fatih Sezgin), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, s.25-36.

²⁸⁶ **TİKA Faaliyet Raporu**, TİKA, 2004, s.15.

²⁸⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz: Vehbi Koçu, "Hoca Ahmet Yesevi Türbesi Restorasyonu", <http://acikerisim.fsm.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11352/1104/Ko%C3%A7u.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (Erişim Tarihi: 15.10.2018).

²⁸⁸ "Milletlerarası Anlaşma", **T.C Resmi Gazete**, 12.11.1997, sayı:23168, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/23168.pdf>, (Erişim Tarihi:15.10.2018).

1996 yılına gelindiğinde iki ülkenin Sosyal Sigorta Kurumları arasında işbirliği çalışmaları olmuş, bu konuda karşılıklı düzenleme getirmişlerdir. Yine bu yılda 22 Eylül'de İstanbul'da imzalanan iki devlet arasında 1996-1998 yılları arasında Kültür İşbirliği Protokolü imzalanarak yakınlaşmaya katkı sağlanmıştır.²⁸⁹

Sosyal faaliyetler çerçevesinde iki ülkenin karşılıklı eğitim, kültür, spor, bilim, tıp, sağlık, tarım, hayvancılık, ulaştırma vb. gibi uygulamalar da işbirliği yapılması planlanmış ve çalışma başlatılmıştır. Bu çalışmalar genellikle bakanlıklar düzeyinde sağlanmıştır. 4 Mart 1997 tarihinde iki ülkenin eğitim bakanlıkları arasında Eğitim ve Bilim Alanlarında İşbirliği Protokolü kabul edilmiş, yine aynı tarihte Bilim ve Teknik Alanında İşbirliği Anlaşması ve Çevre Alanında İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır. 10 Eylül 1997 tarihinde Almatı'da Sağlık ve Tıp Alanında İşbirliği Anlaşması, 15 Ekim 1997 tarihinde Antalya'da iki ülkenin Orman Bakanlıkları arasında Ormancılık Alanında İşbirliğine Dair Protokol imzalanarak her uygulamada destek sağlanmıştır.

14-19 Haziran 1998 tarihleri arasında Nazarbayev Türkiye'ye resmi ziyarette bulunmuş, bu ziyaret sırasında Bilkent Üniversitesi ev sahipliğinde düzenlenen etkinlikte konuşma yaparak eğitim konusunda işbirliğine dikkat çekmiştir. Aynı zamanda Bilkent Üniversitesi tarafından kendisine Fahri Profesörlük ünvanı verilmiştir. Ziyaret esnasında 15 Haziran tarihinde Türkiye Turizm Bakanı ve Kazakistan Dışişleri Bakanı arasında Turizm Alanında İşbirliği Anlaşması imzalanmış, üçüncü ülkelere gelen turistleri birbirlerine teşvik etmeleri, tur organizasyonları, reklam ve pazarlama, otel ve diğer konaklama yerleri, bilgi ve istatistik konularında bilgi paylaşımı, teşvik edilmesi ve desteklenmesinde uzlaşmışlardır.²⁹⁰

19 Ekim 2000 tarihine gelindiğinde, Astana'da iki ülkenin Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlıkları Arasında Karşılıklı İşbirliğine Dair Anlaşma imzalanmıştır. 2000-2002 yıllarında yine hukuki manada ülke düzeyinde kültürel ve sosyal işbirliği çalışmalarının durağanlaştığı söylemek mümkündür. Ancak ülkelerin kültürel ve sosyal kurumlarının karşılıklı faaliyetleri devam etmiştir.

²⁸⁹ TİKA, a.g.e. (1998), s.101.

²⁹⁰ "Milletlerarası Anlaşma", T.C Resmi Gazete, 20.12.1998, sayı:23559, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/23559.pdf>, (Erişim tarihi:15.10.2018).

Türkiye, kendi faaliyetlerini ortak soy birliğinden yola çıkarak dil, tarih, kültür bağlarını benimsetmeye gayret göstermiş, Kazakistan ise bu çalışmalara belirli düzeyde olumlu yanıt vermiştir.

2.4. Askeri Çalışmalar

Kazakistan'ın bağımsızlığını ilan etmesinden itibaren Sovyet askeri sisteminden tamamen ayrı şekilde kendi ordu yapısını, teknik donanımlarını ve görünüşünü şekillendirmek istemiştir. Bu konuda hemen çalışmalara başlanmış kısa sürede güvenlik kapasitesini üst düzeye çıkarmıştır.

Türkiye, Kazakistan'ın bağımsızlık sonrası sürecinde siyasi, ekonomik, kültürel ve sosyal bağlarını kurmanın yanında güvenlik anlamında işbirliği sağlamak için de çalışmalar başlatmıştır. Nitekim hem Türkiye'nin hem de Kazakistan'ın uluslararası politikalar kapsamında bu iki ülkenin ortaklığı özel bir konuma sahip olmuştur.²⁹¹ İki ülkede NATO örgütü bünyesine dahil olduklarından ortak hedefler çerçevesinde askeri ve stratejik anlamda birlikte çalışılabilirliği daha kolay hale gelmiştir. Ayrıca NATO içerisinde en büyük ikinci orduya sahip olan Türkiye'nin, Kazak yetkililerinin söylemlerine göre Rusya ve Çin arasında yer alan Kazakistan'ın güvenliği açısından önemli bir denge unsuru olarak görülmüştür.²⁹² Şunu da belirtmekte önem vardır ki NATO çerçevesinde ABD ve Türkiye askerlerinin işbirliği ile Centrazbat 97 tatbikatı olarak bilinen ve Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan Türk devletlerinin katıldığı operasyon düzenlemeleri denemeleri yapılarak askeri çalışmalara büyük katkı sağlanmıştır.²⁹³

İlk olarak 26 Eylül 1992 tarihinde Kazakistan İçişleri Bakanının Ankara'ya gelmesiyle iki ülkenin İçişleri Bakanları İsmet Sezgin ve Vladimir G. Şumov arasında Güvenlik İşbirliği Protokolü imzalanarak tarafların karşılıklı egemenlikleri,

²⁹¹ Aydın Bolat, "Türkiye-Kazakistan Stratejik Güvenlik İlişkileri ve Asya'da Türk Faktörü, **Kazakistan-Türkiye İlişkilerinin Geleceği Sempozyumu Bildiriler**, (Yay. Haz. Hüseyin Tosun, M. Fatih Sezgin), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, s.227.

²⁹² Serdar Yılmaz, "Kazakistan'ın Savunma Gücü ve Kazakistan-Türkiye Askeri İlişkileri", https://www.academia.edu/38007878/KAZAK%C4%B0STANIN_SAVUNMA_G%C3%9CC%C3%9C_VE_KAZAK%C4%B0STAN-T%C3%9CRK%C4%B0YE_ASKER%C4%B0_%C4%B0L%C4%B0C5%9EK%C4%B0LER%C4%B0, (Erişim Tarihi: 15.10.2018).

²⁹³ "Mehmetçik Orta Asya'da", **Milliyet Haber**, 16.09.1997, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/gAo7GT_x2F_5XNWPuN18v4J1sQ_x3D_x3D (Erişim Tarihi: 15.10.2018).

bağımsızlıkları ve toprak bütünlüklerini tanıma noktasında uzlaşmaya varılmış ve karşılıklı güvenlik çerçevesinde ilk işbirliği hukuki zeminde sağlanmıştır. Protokol de özetle; güvenlik alanında işbirliği, narkotik, psikotrop maddeler, silah ve kültür varlıkları kaçakçılığı ile mücadele konusunda işbirliği, terörizm ve organize suçlarla mücadele konusunda işbirliği ve eğitim alanında işbirliği hususları belirlenmiştir.²⁹⁴

23 Şubat 1993 tarihine gelindiğinde iki ülke arasında askeri eğitimi işbirliği tesis etme amacıyla Askeri Eğitim İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre; asker seçme kuralları, yargı yetkileri, disiplin cezaları, askeri öğrencilerin ve personellerin üniforma kuralları, askeri personellerin izinleri, sağlık işlemleri, zarar ziyan ve tazminat talepleri, geri çağırılma ve eğitimin/görevlerin sona erdirilmesi, eğitimin uygulanmasına dair usuller ve gümrük-pasaport işlemlerine ilişkin kurallar belirlenmiştir.

8 Ağustos 1994 tarihinde Türkiye Milli Savunma Bakanı Mehmet Gölhan Almatı'ya giderek Kazakistan Savunma Bakanı Sadagat Nurmagambetov ile iki devlet adına Askeri Alanda Eğitim, Teknik ve Bilimsel İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır. 1993 yılında imzalanan Askeri Eğitim İşbirliği Anlaşmasına göre daha kapsamlı nitelikte olan bu anlaşma da özetle; askeri eğitim kurumlarına ve birliklerine mensup kişilerin karşılıklı ziyaretler yapılması, her ülkenin askeri birliklerinin tatbikatlarına gözlemciler katılması, askeri alanda teknoloji, bilim, tıp alanlarında araştırma ve geliştirme yapılmasına destek verecekleri ve lojistik ve savunma sanayisi alanlarında karşılıklı yardım sağlayacakları hususları belirlenmiştir.²⁹⁵

Türkiye'nin askeri faaliyetleri kapsamında çalışma kapasitesi genel anlamda anlaşmalar üzerine inşa edilmiştir. Bu anlaşmalar sırasıyla:

- 3 Eylül 1996 tarihinde Teknik ve Savunma Sanayii İşbirliği Anlaşması ve Savunma Bakanlıkları Arasında Askeri Alanda İşbirliğini Geliştirme Mutabakat Muhtırası²⁹⁶

²⁹⁴ "Milletlerarası Anlaşma", **T.C Resmi Gazete**, 24.01.1993, sayı:21475, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21475.pdf>, (Erişim Tarihi:15.10.2018).

²⁹⁵ "Milletlerarası Anlaşma", **T.C Resmi Gazete**, 27.05.1998, sayı:23325, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/23325.pdf>, (Erişim Tarihi:15.10.2018).

²⁹⁶ Anlaşmanın gizliliği nedeniyle Resmi Gazetede yayımlanmamıştır.

- 29 Temmuz 1998 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti'nin Kazakistan Cumhuriyeti'ne Karşılıksız Askeri Yardım Sağlamasına İlişkin Anlaşma
- 14 Mayıs 1999 tarihinde Almatı'da Karşılıksız Askeri Yardım Sağlanmasına İlişkin Anlaşma
- 19 Ekim 2000 tarihinde Astana'da Terörizmle Mücadele Alanında İşbirliğine Dair Ortak Deklarasyon
- 24 Mart 2001 tarihinde Astana'da Savunma Bakanlıkları arasında Askeri Alanda Teknik İşbirliğinin Geliştirilmesi ve Derinleşmesine Dair Protokol
- 14 Mart 2002 tarihinde Astana'da Karşılıksız Askeri Yardım Yapılmasına Dair Anlaşma imzalanmıştır.

Anlaşmalar da genel anlamda askeri eğitim, malzeme, teçhizat, savunma sanayi konularında iki ülke arasında karşılıklı yardımlaşmaya dayalı işbirliği yapılmıştır. İki ülke arasında 2002 yılına kadar güvenlik kapasitelerini arttırmak anlamında yetersiz çalışmalar yapılmış, 2002 yılı sonrası gerek sanayi gerek ise askeri personellerin bilgi seviyelerinin arttırılması gibi uygulamalar daha fazla yoğunlaştırılmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TÜRKİYE’NİN ÖZBEKİSTAN İLE İLGİLİ ÇALIŞMALARI

3.1. Siyasi Çalışmalar

Soğuk Savaş sonrası yaşanan gelişmelerde bağımsızlığını ilan eden ve Türk Dünyasının bir parçası olan Özbekistan Türk Cumhuriyeti, Türk dış politikasında önem arz etmiştir. Bağımsız Özbekistan ile oluşturan bu yakınlık; diğer Türk Cumhuriyetleri ve toplukları gibi stratejik avantajlar getirisinin yanında ortak kültürel ve tarihsel bir kardeşlik bağlarına sahip olduğundan Türkiye için önemli bir noktada yer almıştır.

Bu ekseninde ilk olarak 16 Aralık 1991 tarihinde bu Cumhuriyetin bağımsızlık kararını ilk tanıyan devlet olarak siyasi ilişkilerinin temelini atmıştır.²⁹⁷ Aynı gün gerçekleşen İslam Kerimov’un ziyareti esnasında şu söylemi, Türkiye’ye ve Türkiye’nin yaklaşımlarına olumlu baktıklarını göstergesi olmuştur:

“Eğer Türkiye bize destek olursa, Özbekleri bundan sonra kimse boyunduruk altına alamaz...”

Atatürk ilkeleri bizim Özbekistan’da yapmak istediklerimize paraleldir. Ben Atatürk’e hayranım ve onun Türkiye’de başardıklarını Orta Asya halklarının da başaracağını ümit ediyorum...”²⁹⁸

Ziyaret sırasında iki devlet arasında 19 Aralık 1991 tarihinde İlişkilerin İlke ve Amaçları Hakkında Anlaşma imzalanarak siyasi anlamda ilk adım resmi anlaşmaya dökülmüştür. Anlaşmanın özetle genel manada siyasal noktası; iki ülke arasında her alanda işbirliği yapılması öngörülerek karşılıklı güven, eşitlik ve yarar

²⁹⁷ Ulfat Kadirov, “Özbekistan Cumhuriyeti”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Yıl:9, Sayı:53-53, Eylül-Ekim, Ankara, 2013, s.1750.

²⁹⁸ “Özbekistan’la İnşili Çıkışlı İlişkiler”, *AljazeeraTurk*, 01.09.2016, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/ozbekistanla-inisli-cikisli-iliskiler>, (Erişim Tarihi: 08.11.2018).

ilkelerine bağılı hareket etmeleri ve Ankara'ya ile Taşkent'e Başkonsoloslukların kurulması üzerine olmuştur.²⁹⁹

Kerimov'un Türkiye ziyareti sonrası "Benim ülkem Türkiye'nin yolundan gidecek"³⁰⁰ şeklinde söylemi Türkiye'nin, diğere bağımsızlığını ilan eden Türk Cumhuriyetleri ile birlikte Özbekistan'a da ekonomi sisteminin yönetimi, yönetim anlayışı, demokratik yapısı gibi konular üzerinde örnek bir ülke olduğunun göstergesi olmuştur.

28 Şubat-6 Mart 1992 tarihleri arasında dönemin Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin yaklaşık 140 kişilik bir heyetle Türk Cumhuriyetlerine gezisinde 4 Mart tarihinde Başkent Taşkent'e uğrayarak Kerimov'un ziyaretine karşılık vermiştir. Çetin'in, bu ziyareti sırasında ülkenin bağımsızlık sonrası kendi yapısını oturtabilmesi adına siyasi, askeri, ekonomik, sosyal vb. alanlarda Türkiye'nin destek fikirleri konuşulmuştur. Bu ziyaretin ardından 5 Nisan 1992 tarihinde iki ülke arasında Diplomatik Alanda İşbirliği Protokolü imzalanarak diplomatik düzeyde anlaşma sağlanmış büyükelçiliklerin karşılıklı açılmasına karar verilmiştir.

1992 yılında Demirel'in düzenlediği Orta Asya Cumhuriyetleri gezisinde Özbekistan durağı 27-28 Nisan tarihlerine denk gelmiştir. Kerimov, Demirel'in bu ziyaretinden büyük mutluluk duyduğunu ve Türk modelini esas alacaklarının altını çizmiştir. Ziyaret sırasında Kerimov, Özbekistan Parlamentosu'nda konuşma yapmış, Özbeklerin bağımsızlığına kendi bağımsızlığıymış gibi sahip çıkan tek ülkenin Türkiye olduğunun altını çizerek, bunun akıllardan çıkmayacağını dile getirmiştir.³⁰¹ Ziyaret Taşkent'te Türk Büyükelçiliğinin açılmasıyla ve Türkiye ile Özbekistan'ın Ortak Bildiri yayımlanmasıyla son bulmuştur. Bildirinin siyasi tarafını oluşturan kısımda özetle; iki ülke arasındaki ortak tarihten gelen kardeşlik esasına dayalı ilişkilerin daha da geliştirilmesi, uluslararası ve bölgesel problemlerde ortak görüşmeler yapılmasının faydalı olacağı gibi konular, her düzeyde karşılıklı

²⁹⁹ "Türkiye Cumhuriyeti ile Özbekistan Cumhuriyeti Arasındaki İlişkilerin İlke ve Amaçları Hakkında Anlaşmanın Onaylanmasının Uygun Bulduğuna Dair Kanun", **T.C Resmi Gazete**, Sayı:21531, 21.03.1993, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21531.pdf>, (Erişim Tarihi: 08.11.2018).

³⁰⁰ Ahmet Taşağılı, "Türkiye'nin Orta Asya Cumhuriyetleri ile İlişkilerinin Dünü, Bugünü ve Yarını", **Stratejik Araştırmalar Dergisi (SAREM)**, Şubat 2004, Yıl:2 Sayı:3, s.33.

³⁰¹ Fikret Bila, "Orta Asya Ayakta Durabilmeli", **Milliyet Haber**, 28.04.1992, s.12, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/jodSeX_x2B_2msHmjMeg2Y5R6g_x3D_x3D (Erişim Tarihi: 08.11.2018).

temasların arttırılması ve teşvik edilmesi gibi kararlar beyan edilmiştir.³⁰² Ayrıca diğer ülkeler ile birlikte Özbekistan'ın Avrupa Konseyi, BM, AGİK ve Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi gibi kuruluşlarla ilişki kurulmasında Türkiye'nin desteği ile sağlanması öngörülmüştür. Bunun yanında; Yatırımların Teşviki ve Korunması Anlaşması, Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirmede İşbirliği Protokolü, Uluslararası Karayolu Taşımacılığı Anlaşması, Havayolu Taşımacılığı Anlaşması ve Protokolü, Türkiye Radyo Televizyon Kurumu ile Özbekistan Radyo Televizyon Kurumu Arasında İşbirliği Protokolü ve birçok Mutabakat Zaptı imzalanmıştır.³⁰³

Aynı yıl 30-31 Ekim tarihleri arasında Ankara'da yapılan Türk Dili Konuşan Devlet Başkanları Zirvesi'ne Kerimov'da katılım sağlayarak işbirliği adımını bir kez daha tekrarlamıştır. Ankara Bildiri ile sonuçlanan zirvede özetle; diğer devletler ile birlikte işbirliğinin geliştirilmesi, barış, istikrar, silahsızlanma ve güven sağlama gibi konularda yapılan işleri takdir edilerek ülkelerin egemenliklerinin, toprak bütünlüklerinin ve bağımsızlıklarının önemini altı çizilmiştir. Bu zirve; sınır komşuları olan Tacikistan'da ve Afganistan'da yaşanan sorunlar nedeniyle sıkıntı yaşayan Özbekistan için destek niteliğinde bir toplantı olmuştur. Fakat zirvenin asıl amacı olan Türk dünyası ile ortak iradeyle hareket edebilme fikrini Kerimov açıkça reddetmiştir.³⁰⁴

Kerimov bu açık düşüncesine rağmen 21-23 Mart 1993 tarihinde yapılan TÜDEV kurultayına yine de yetkili bir komisyon göndermiştir. Kazakistan başlığında da belirtilen, Kurultayın Siyaset-Hukuk Komisyonu Raporunda; Orta Asya Cumhuriyetleri konusundaki paragrafta; bağımsızlıklarını yeni kazanmış Türk devletlerindeki yaşayanların birbirlerinin kültürel haklarına, azınlık durumlarına saygılı bir biçimde yaşamaları, demokratik gelişimlerini oturtmaları vurgulanmış, bölgede demokrasinin yaygınlaştırılmasını, AGİK ilkelerine göre hareket edilmesini, insan hakları ihlallerinin durdurulması tavsiye edilmiştir.³⁰⁵

³⁰² **Özbekistan Ülke Raporu**, TİKA, 1993, Ankara, s.157-158.

³⁰³ **Özbekistan Ülke Raporu**, TİKA, 1995, Ankara, s.65.

³⁰⁴ Utku Yapıcı, **Küresel Süreçte Türk Dış Politikasının Yeni Açılımları: Orta Asya ve Kafkasya**, IQ Yayınları, İstanbul, 2005, s.231.

³⁰⁵ Vakfın düzenlediği her kurultayda hemen hemen aynı konu üzerinde durulmuştur. Türk Devlet ve Topulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Vakfı, **a.g.e.** s. 175.

Cumhurbaşkanlık düzeyinde ziyaret 4-7 Nisan 1993 tarihlerinde gerçekleşmiştir. Özal, bu tarihler aralığında Özbekistan'a ziyaret düzenlemiştir. Gezi de ağırlıklı olarak ekonomik görüşmelerde bulunulmuş, siyasal noktasını oluşturan görüşmelerde ise; Orta Asya'da işbirliği, Ermenistan-Azerbaycan uyuşmazlığı, Tacikistan ve Afganistan'daki durum gözden geçirilmiştir. Kerimov; Türkiye'nin bu konudaki tutumunu belli etmesini istemiştir.³⁰⁶

1994 yılına gelindiğinde ise Türkiye'nin siyasi faaliyetlerinde dalgalanmalar görülmüştür. Özbekistan yönetimi tarafından yasaklanan muhalif liderler Muhammed Salih ve Abdürrahim Polat'ın Türkiye'ye sığınması gibi nedenlerden ötürü Kerimov, Türkiye'ye sert tepki göstermiştir.³⁰⁷ Ankara'daki Taşkent Büyükelçisi geri çekilmiş ve Türkiye'de öğrenim gören Özbek öğrenciler geri çağrılarak³⁰⁸ iki ülke arasında gerginlik büyük boyutlara tırmanmıştır. Daha sonrasında Salih oturum izni süresinin sona ermesinden dolayı ülkeden çıkarılmak durumunda kalmıştır.³⁰⁹

Kerimov Demirel'in daveti üzerine Türkiye'yi ziyaret etmiş, bu sırada Salih'in Özbekistan yönetimine karşı siyasi olarak söz konusu bir durumu olmayacağı konusunda güvence verilmiştir.³¹⁰ Ziyaret sırasında 23 Haziran 1994 tarihinde ayrı ayrı iki ülkenin Dışişleri Bakanları ile Devlet Başkanları tarafından Ortak Bildiri yayımlanmıştır. Ayrıca Hukuki, Ticari ve Cezai Konularda Adli Yardımlaşma Sözleşmesi, Dışişleri Bakanlıkları arasında Danışmalara ve İşbirliği İlişkin Protokol ve Konsolosluk Sözleşmeleri imzalanarak anlaşmaya varılmıştır. Böylece gergin durumdaki ilişkiler bir nebze de olsa da düzelmiştir.³¹¹

³⁰⁶ Kara, a.g.e., s.222.,

³⁰⁷ "Kerimov Türkiye'de Muhalif İstemiyor", **Milliyet Haber**, 25.06.1994, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/NfA6ysbfoYztAISFB_x2B_5AAw_x3D_x3D (Erişim Tarihi: 08.11.2018).

³⁰⁸ "Özbekistan'da Gizli Kriz", **Milliyet Haber**, 13.06.1994, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/ckscqLyRAfsB2eQvVs_x2F_1Ew_x3D_x3D (Erişim Tarihi: 08.11.2018).

³⁰⁹ Meşküre Yılmaz, "İnsan Hakları ve Türkiye Özbekistan İlişkileri", **21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü Dergisi**, <https://21yYTE.org/tr/merkezler/bolgesel-arastirma-merkezleri/orta-asya-arastirmalari-merkezi/insan-haklari-ve-turkiye-ozbekistan-iliskileri>, (Erişim Tarihi:09.11.2018).

³¹⁰ "Kerimov'dan Buzları Kıрма Ziyareti", **Milliyet Haber**, 24.06.1994, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/M0001tIHFrLATO1ZoPGmUQ_x3D_x3D (Erişim Tarihi:09.11.2018).

³¹¹ "Türkiye Çok Özel", **Milliyet Haber**, 27.06.1994, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/WSDeRpijGG8dk7PFLmpaDw_x3D_x3D (Erişim Tarihi: 09.11.2018).

Tarihler 9 Temmuz 1995’i gösterdiğinde dönemin Başbakanı Tansu Çiller, Özbekistan’ı ziyaret etmiştir. Çiller, gezi sırasında son derece iyi karşılanarak ortak manevi değerlerden bahsedilmiştir. Bu ziyaret ile Türkiye’nin Özbekistan’a gergin olan ilişkilerinin gidişatı iyi ilerlemiştir. Bu sırada Özbekistan Dışişleri Bakanı Abdulaziz Kamilov ve Devlet Bakanı Ayvaz Gökdemir tarafından iki devlet arasında Vize Kolaylığı Anlaşması imzalanmıştır. Anlaşmada özetle: taraf ülkeler arasında vize işlemlerinin hızlandırılması, spor müsabakaları, festivaller, konserlere katılacaklar ile banka ve şirket elemanları, iş adamları, hükümet temsilcileri gibi mensupların vize işlemlerini 5 gün içinde halledecekleri gibi hususlar belirlenmiştir.³¹²

İki devlet arasındaki yaşanan bu gerginlik Çiller’in gezisi ile büyük boyutlara tırmanmayı önlese de etkileri devam etmiştir. Bunun en önemli örneği; Türkiye öncülüğünde düzenlenen Türk Dili Konuşan Devlet Başkanları Zirvesi’ne katılımların azalması olmuştur. 27-29 Ağustos 1995 tarihleri aralığında Bişkek ev sahipliğinde düzenlenen üçüncü zirvede, Kerimov zirvelerin artık siyasi olmadığını iddia ederek böyle devam ederse bir sonraki zirvelere katılmayacağını belirtmiştir.³¹³ Bu söylemine rağmen bir sonraki yıl gerçekleşen zirveye Taşkent ev sahipliği yapmış ve o yıl yapılan toplantıda zirvenin adı “Türk Cumhuriyetleri Devlet Başkanları Zirvesi” olarak değiştirilmiştir.

1996 yılının 6-8 Mayıs tarihlerine gelindiğinde Cumhurbaşkanı Demirel Özbekistan’a resmi ziyarette bulunmuştur. Ziyaret sonucunda 8 Mayıs 1996 tarihinde Ebedi Dostluk ve İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır. Anlaşmada özetle; iki ülke ilişkilerini karşılıklı işbirliği ve güven esaslarına dayandırmış, her türlü terör faaliyetlerine karşı olduklarını doğrulanmış, bağımsızlıklarına, toprak bütünlüklerine ve egemenliklerine saygı göstereceklerini teyit etmiş, silahların sınırlandırılması ve yayılmasının önlenmesinde ortak görüşte olduklarını bildirmişlerdir.³¹⁴ Cumhurbaşkanlığı düzeyinde düzenlenen bu ziyaret ikili ilişkilerde tırmanan

³¹²“Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, 28.05.1995, sayı:22418, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/22418.pdf>, (Erişim Tarihi:10.11.2018).

³¹³ Çiğdem Balım, Y. Emre Gürbüz, **a.g.m.**, s.293.

³¹⁴“Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, 04.08.1997, sayı:23070, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/23070.pdf>, (Erişim Tarihi:12.11.2018).

gerginliği hassasiyetle ortak bilinç ve irade doğrultusunda en aza indirmek üzere yapılmıştır.

1997 yılında TBMM Başkanı Mustafa Kalemli'nin parlamentolararası ilişkileri geliştirmek üzere yaptığı Türk Cumhuriyetleri turunda Özbekistan'a da uğramıştır. Ziyaret sırasında TBMM ile Özbekistan Parlamentosu arasında bir işbirliği protokolü imzalanması üzerinde durulmuştur.

12-14 Nisan 1998 tarihinde Başbakan Mesut Yılmaz önderliğinde Özbekistan'a resmi ziyaret düzenlenmiştir.³¹⁵ Ziyarete ağırlıklı olarak ticari işbirlikleri üzerine konular görüşülmüştür.

1999 yılına gelindiğinde ise iki devlet arasında ki gerginlik büyük boyutlara ulaştığından Türkiye'nin siyasi faaliyetleri durağanlaşmıştır. Bu gerginliğin en büyük nedenleri; Özbekistan'ın doğusunda bulunan Fergana Vadisi'nde Vahhabi Radikal İşlam gruplarının baş göstermesi ve güneyde sınıra yakın bölgede Taliban faaliyetlerinin arttırılması Özbekistan ve çevresini oldukça kırılganlaştırmıştır. Aynı yıl 16 şubat'ta Taşkent'te dört ayrı yerde patlayan ve 150 yaralı ve 15 ölü ile sonuçlanan saldırı iki ülkenin arasının açılmasına neden olan olaylardan biri olmuş, Kerimov; bu patlamanın sorumlularının ERK adlı bir kuruluş olduğunu ve grubun başı Muhammed Salih'in Türkiye'de olabileceğini dile getirmiştir.³¹⁶ Böylece ikili ilişkiler daha da çıkmaza sürüklenmeye başlamıştır. Patlama olayının yaklaşık iki hafta sonrasında Demirel Taşkent'i ziyaret ederek Kerimov ile görüşme yapmıştır. Bu ziyaret vasıtasıyla Demirel Özbeklerin yanında olduğunu açıkça göstermiştir. Aynı yıl İstanbul'da bulunan Özbekistan muhalif partisi (ERK Partisi) üyeleri; Rustam Mamatkulov ve Askorov Zeyneddin Abdurrasuloviç bombalı saldırıyla ilgili olmaları gerekçesiyle tutuklanmış ve Özbekistan'a iadeleri sağlanmıştırdır. Ancak iade sağlama sürecinde Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin devreye girmesinden ötürü bir takım aksaklıklar yaşanmıştır. Özbekistan buna dayanarak kendi sınırlarındaki

³¹⁵Süleyman Merdanoğlu, "Türkiye-Özbekistan Siyasi İlişkileri", **TURANSAM**, 12.12.2008, <http://www.turansam.org/makale.php?id=106>, (Erişim Tarihi:12.11.2018).

³¹⁶Sami Kohen, "Terörün Her Cinsi", **Milliyet Haber**, 17.03.1999, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/CLMCSjleeOAJI8dUG7xBfw_x3D_x3D, (Erişim Tarihi:12.11.2018).

Türk okullarını kapatmış, Türkiye’de tepki olarak Taşkent Büyükelçisi Umur Apaydın’ı geri çekmiştir.³¹⁷

İki ülke arasında ki bu denli sorunlar yaşandığından siyasal anlamda işbirliği anlaşmaları ve çalışmaları eğitim, ekonomi vb. konulardan ileriye gidememiştir. Mart 1999’da Demirel’in Özbekistan’a bir ziyareti olmuş, istenilen düzeyde bir sıcaklık yakalanamamıştır.³¹⁸

Sezer’in Cumhurbaşkanlığı döneminde ise Özbekistan, Türkiye’ye daha ılımlı bakmaya başlamış, Türkiye ile yakınlaşma noktasında harekete geçmeye başlamıştır.³¹⁹ 2-4 Ekim 2000 tarihlerinde Dışişleri Bakanı İsmail Cem, 15 Ekim 2000 tarihinde Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer, 25 Mart 2001 tarihinde Meclis Başkanı Ömer İzgi’nin resmi ziyaretleri ile Özbekistan ile siyasi faaliyetlerini yeniden canlandırmak için büyük bir adım atılmıştır.³²⁰ Özellikle Sezer’in ziyaret sırasında şu sözleri dikkat çekmektedir: “Türkiye kardeş ülke Özbekistan’ın bağımsızlığını kazandığı 1991 yılından bu yana geçen 9 yıl gibi kısa bir sürede yüce kişiliğinizin yetenekli önderliğinde her alanda elde ettiği başarı ve gelişmeyi gururla izlemektedir. Türk ve Özbek hakları, birbirlerine tarihlerinin onlara bir armağanı olan sarsılmaz kardeşlik bağları ile derinden bağlıdırlar. Türkiye ile Özbekistan arasındaki dostluk sonsuza dek sürecektir. Kalplerimizdeki duygular aynıdır...”³²¹ Ayrıca ziyaret sırasında Radikal İslam hareketlerinden sorun yaşayan Özbekistan’a terörle mücadelede işbirliği yapılacağıının sinyalleri verilmiş, ülkeyi barışı koruma doğrultusunda çabaları takdir edilmiştir. Ortak Bildiri ve Terörizm, Uyuşturucu Kaçakçılığı ve Örgütlü Suçlarla Mücadelede İşbirliği Bildirisi yayımlanarak askeri anlaşmalar imzalanmıştır.³²² Sezer Kerimov’u 6. Türkçe Konuşan Devlet Başkanları Zirvesi’ne davet etmiş ve bu daveti kabul edilmiştir.

³¹⁷ Haktan Birsal, “Küresel Güç Mücadelesinde Türkistan Jeopolitiği ve Özbekistan (1991-2005)”, Süleyman Demirel Ü., SBE, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Y.L Tezi, Isparta, 2005, s.129.

³¹⁸ Shaislam İ. Akmalov, “Özbek-Türk İlişkileri: Özbekistan’dan Bakış”, **Bağımsızlığın 20. Yılında Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye**, (Ed. Okan Yeşilot), Ümraniye Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 2012, s.289.

³¹⁹ İrfan Ülkü, **Moskova’yla İslam Arasında Orta Asya**, Kum Saati Yayıncılık, İstanbul, 2002, s.165.

³²⁰ Süleyman Merdanoglu, “Türkiye-Özbekistan Siyasi İlişkileri” <http://www.turansam.org/makale.php?id=106> (Erişim Tarihi:12.11.2018).

³²¹ “Cumhurbaşkanı Sezer Özbekistan’da **NTV Haber**, 16.10. <http://arsiv.ntv.com.tr/news/37385.asp#BODY>, (Erişim Tarihi:14.11.2018).

³²² Kenan Günaydın, “Türkiye Özbekistan’da Ne Arıyor?” **Haksöz Dergisi**, Sayı:116/117, Kasım, 2000, <https://www.haksozhaber.net/okul/turkiye-ozbekistanda-ne-ariyor-2892yy.htm>, (Erişim Tarihi:14.11.2018).

Soğuk Savaşı döneminden 2002'ye kadar devam eden süre zarfında Türkiye'nin Özbekistan'a siyasal anlamda faaliyetleri iki ülke arasındaki gerginliklerden ötürü zayıf kalmıştır. Özbekistan'ın kendi iç politikasında problemleri Türkiye'ye yansımından dolayı ziyaretler ve anlaşmalar yetersiz kalmış, diğer alanlara daha fazla yoğunlaşma sağlamıştır. 11 Eylül 2001 saldırıları sonrası uluslararası arenada dengeler yeniden şekillendiği için Özbekistan'ın mevcut jeopolitik konumu Türkiye için önem arz etmiş, 2003 yılı itibariyle üst düzey görüşmeler yeniden başlamıştır.

3.2. Ekonomik Çalışmalar

Türkiye, bağımsızlığını ilan eden Özbekistan'a diğer Türk devletlerine olduğu gibi finans, donanım ve altyapısını oluşturabilmesi için destek sağlamıştır. İlk yapılanma Kerimov'un 16 Aralık 1991 tarihindeki ziyaretinde imzalanan Mutabakat Zaptı ve Ekonomik ve Ticari İşbirliğine Dair Anlaşmanın imzalanmasıyla sağlanmıştır.³²³ 19 Aralık 1991 tarihinde imzalanan Mutabakat Zaptının ekonomi kısmını ilgilendiren bölümde özetle; iki ülke arasında ticari ve ekonomik işbirliğini geliştirmek amacıyla bir iş konseyinin kurulması, serbest dövizde dayalı ticaretin gelişmesi için çaba gösterilmesi, küçük ve orta ölçekli işletmelerin geliştirilmesi, tekstil ve madencilik alanında işbirliği üzerine hususlar belirlenmiştir.³²⁴ Aynı tarihte imzalanan Ekonomik ve Ticari İşbirliğine Dair Anlaşma da ise özetle; taraflar resmi ve mesleki kuruluşlarla işadamları heyetleri arasında karşılıklı bilgi alışverişi dahilinde ziyaret gerçekleştireceklerine, ekonomi ve ticaret alanındaki özel ve kamu kuruluşları arasındaki her ülke için mevzuata uygun bir biçimde geliştirilmesine, tarım ürünleri, pamuk ve deri işleme, kürk, konserve, tekstil mamulleri, inşaat malzemeleri, gübre, demir ve demir dışı metaller, ziynet eşyaları üretiminde öncelikli işbirliği konuları üzerinde tutulacağına ve her türlü ekonomi ve ticari alanda karşılıklı özveri, güven, bilgi paylaşımına karar verilmiştir.³²⁵

Demirel'in 27-28 Nisan 1992 tarihli gezisinde ekonomik faaliyetler kapsamında iki devlet arasında birçok ekonomik anlaşma sağlanarak ekonomik

³²³ Özbekistan, İstanbul Ticaret Odası (Zehra Mumcu), 1992, s.26.

³²⁴ "Milletlerarası Anlaşma", **T.C Resmi Gazete**, 27.01.1992, sayı:21124, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21124.pdf>, (Erişim Tarihi: 14.11.2018).

³²⁵ "Milletlerarası Anlaşma", **T.C Resmi Gazete**, 21.02.1992, sayı:21149, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21149.pdf>, (Erişim Tarihi: 14.11.2018).

ilişkiler inşa edilmeye başlanmıştır. Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirmede Teknik İşbirliği Protokolü, Özbekistan Joint Stock Agroindustrial Bankası ile Ziraat Bankası Arasında Özbekistan’da Universal Commercial Bank Kurulmasına İlişkin İlke Mutabakatı, Yatırımların Teşviki ve Korunması Hakkında Anlaşma ve Eximbank kredisine ilişkin Mutabakat Muhtırası imzalanmıştır. Özellikle üstünde durulan Yatırımların Teşviki ve Korunması Hakkında Anlaşmanın içeriğine özetle bakılacak olursa; her iki tarafta kendi ülkesindeki yatırım faaliyetlerine ilgili yasalar doğrultusunda izin vereceğine, yine her iki tarafta diğer ülke yatırımcılarının kurduğu şirketlere, kendi personellerini seçme hakkı olacağına, tarafların karşılıklı yatırım faaliyetlerinde bilgi paylaşımı, kolaylık sağlama vb. gibi işlerde teşvik edeceklerine karar verilmiştir.³²⁶

Bağımsızlıklarını ilan eden devletlerin kendi ekonomilerini oluşturma sürecinde Türkiye Özbekistan’a da Türk Eximbank yoluyla finansal yardım sağlaması ülkeye büyük parasal katkının sağlanmasına neden olmuştur. Diğer bir anlaşma olan ve 28 Nisan 1992’de imzalanan Eximbank kredisine ilişkin Mutabakat Muhtırası ile Özbekistan’a toplamda 250 milyon dolar kredi sağlanmıştır. Ayrıca Türk Eximbank ve National Bank for Foreign Economic Activity of the Republic of Uzbekistan (Özbekistan Milli Bankası) arasında görüşmelerde bulunması karar verilmiştir.³²⁷ Akabinde 5 Haziran 1992 tarihinde iki banka arasında kredi anlaşması imzalanmıştır. Bunun yanında T.C Ziraat Bankası ile Özbekistan Ticaret Tarım Endüstri Bank A.Ş arasında %50-50 ortaklık payında ortak banka kurulması için anlaşma imzalanmıştır. Böylece Türkiye’nin Özbekistan’da bankacılık faaliyetleri yaygınlaşmaya başlamış, bu noktadaki yatırımları kendini göstermeye başlamıştır.³²⁸

Türkiye bu anlaşma sonrasında önemli bir ekonomik faaliyet göstermiştir. 8 Haziran 1992 tarihinde Türkiye şeker fabrikaları tarafından Özbekistan’a 250.000 ton kristal şekerin kredili satışına karar verilmiştir.³²⁹ Aynı zamanda her biri 5,590 ton çay için iki ayrı anlaşma imzalanmış, 15 milyon dolar çay kredisi de ayrı olarak

³²⁶ “Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, 12.02.1995, sayı:22200, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/22200.pdf>, (Erişim Tarihi:14.11.2018).

³²⁷ “Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, 01.08.1993, sayı:21655, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21655.pdf>, (Erişim Tarihi: 16.11.2018).

³²⁸ Başak Tanınmış Yücememiş vd.,”Türkiye-Kazakistan-Özbekistan Ekonomik İlişkileri ve Bankacılık Sistemi”, **Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi**, Cilt:9 Sayı:17, Temmuz 2017, s.189-190.

³²⁹ “Özbekistan Cumhuriyeti’ne Kredili Şeker Satışı Hakkında Karar”, **T.C Resmi Gazete**, sayı:21316, 15.08.1992, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21316.pdf>, (Erişim Tarihi: 16.11.2018).

verilmiştir.³³⁰ Bu faaliyetler yeni bağımsızlığını ilan eden ülkenin tarım alanındaki altyapısının eksikliğini gidermesinde önemli rol oynamıştır.

Ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi amacıyla yatırımcıların faaliyetlerini kolaylaştırmak ve çift taraflı vergi verilmesini önlemek için 5 Nisan 1993 tarihinde ve 17 Nisan 1993 tarihinde Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi Anlaşması imzalanmıştır³³¹.

İki ülke arasında ticari ekonomik ilişkilerin düzenlenmesi için ülkenin ekonomik kuruluşlarıyla da işbirliği sağlanmıştır. 12 Nisan 1993’de kurulan Türk-Özbek İş Konseyi, ticaretin ve yatırımların arttırılmasına olanak sağlamıştır.³³² Ayrıca Çiller’in 9 Temmuz 1995 tarihinde başlayan Özbekistan resmi gezisinde Ticari ve Ekonomik İşbirliği Konularında Türk-Özbek Karma Ekonomik Komisyonu Kurulmasına İlişkin Anlaşma imzalanmasıyla başka bir önemli kuruluş daha kurulmuştur. Komisyonun kurulmasına ilişkin anlaşmada özetle; bahsi geçen komisyonun ticari ve ekonomik işbirliğinin geliştirilmesine yardımcı olmak, bu noktada ilişkileri geliştirmek ve çeşitlendirmek amaçlanmış, komisyon üyelerinin görevleri belirtilmiştir.³³³

Çiller’in gezisi sırasında imzalanan diğer bir anlaşma Özbekistan’a tekrar kredi verilmesine ilişkin Mutabakat Muhtırasıdır. 10 Temmuz’da imzalanan bu Muhtıranın en önemli kısmını oluşturan bölüm; Eximbank tarafından Özbekistan Cumhuriyeti Dış Ekonomik Faaliyetler Milli Bankası’na 125 milyon dolar kredi açılmasına karar verilmesi olmuştur.³³⁴ Böylece Eximbank tarafından Özbekistan’a toplamda 375 milyon dolarlık kredi sağlanmıştır.

1996 yılının Mayıs ayında Demirel’in Taşkent ziyaretinde, ekonomik anlamda gelir üzerinden alınan vergilendirmede çift taraflı vergi ödenmemesi adına 8 Mayıs 1996 tarihinde tekrar bir anlaşma imzalanmıştır.

³³⁰ **Özbekistan Ülke Raporu**, TİKA, Ankara, 1994, s.220.

³³¹ TİKA, **a.g.e.(1995)**, s.66.

³³² “Türkiye-Özbekistan İş Konseyi”, **Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu**, <https://www.deik.org.tr/turkiye-avrasya-is-konseyleri-turkiye-ozbekistan-is-konseyi?pm=66>, (Erişim Tarihi:18.11.2018).

³³³ “Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, 07.01.1996, sayı:22516, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/22516.pdf>, (Erişim Tarihi: 16.11.2018).

³³⁴ “Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, 06.04.1996, sayı:22603, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/22603.pdf>, (Erişim Tarihi: 16.11.2018).

Türkiye'nin ekonomik faaliyetleri düşünüldüğünde iki ülkenin dış ticaret hacmi önem arz etmiştir. Ülkelerin karşılıklı ithalat ve ihracat faaliyetleri ekonomik işbirliği noktasında hususi konumdadır. Türkiye, Özbekistan'a ihracat ülkeleri sıralamasında 7. İthalat sıralamasında ise 5. Sırada yer almıştır.³³⁵ 2001 yılı sayısal verilerine göre Özbekistan ile gerçekleştirilen toplam ihracat tutarı 89.7 milyon dolar olarak belirlenirken ithalat tutarını ise 36 milyon dolar olarak hesaplanmıştır.³³⁶ Türk işadamlarının Özbekistan'a genellikle yatırım sektörleri tekstil, gıda, telekomünikasyon ve inşaat üzerine olmuştur. Özbekistan'da pamuk üretiminin yaygın oluşu bu firmalara olanak sağlamaktadır. İki ülke yatırımcıları motor, deri fabrikaları, inşaat malzemeleri, tekstil, gıda ürünleri ve diğer birçok alanda hukuki olarak işbirliğinde bulunmuşlardır.³³⁷ 2001 yılına kadar yatırım projelerine yaklaşık 700 milyon dolar kullanılmıştır. Bu kapsamda en fazla ihraç edilen mallar dizel ve yarı dizel toplu taşıma araçları, plastik ve mamulleri, gıda ürünleri, elektrikli makineler, nükleer reaktörler, tekstil ürünleri, kozmetik ürünleri, mobilya ve mineral yakıtlar oluştururken, en fazla ithal edilen malları pamuk ve deri oluşturmaktadır.³³⁸ Türk sanayisi özellikle tekstil üzerine geliştiğinden ve Özbekistan'da bir pamuk ülkesi olduğundan iki ülke arasında alım-satım işleri yoğunlaşmıştır. Ancak iki ülke arasındaki siyasal sorunlar temelli Türk firmalarına vize uygulaması ve bundan kaynaklanan sıkıntılardan yatırım faaliyetleri sınırlı kalmıştır.

1997 yılına gelindiğinde iki ülke arasında gümrük işlerinin kolaylaştırılması ve işbirliği yapılması adına 18 Kasım'da Gümrük İdarelerinin Karşılıklı Yardımlaşmasına İlişkin Anlaşma imzalanmıştır. Anlaşmaya kısaca değinilecek olursa; gümrük faaliyetlerine ilişkin anlaşmanın kapsamı, yardımın kapsamı, kontrol konusunda yardım, bilginin gizliliği, yardımın istisnaları, taleplerin iletilmesi ve yerine getirilmesi, dosya/belge ve tanıklar/uzmanlar, masraflar, anlaşmazlıkların çözümü vb. ana temaları üzerine kararlar alınmıştır.³³⁹

³³⁵ Yavuz Özdemir, "Kazakistan, Azerbaycan, Türkmenistan ve Özbekistan'ın Enerji Potansiyelleri ve Politikaları", Atılım Ü., SBE, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Y.L. Tezi, Ankara, 2007, s.128.

³³⁶ **Özbekistan Ülke Etüdü**, İstanbul Ticaret Odası, 2002, s.121.

³³⁷ Mehmet Artunay, "Türkiye-Özbekistan Ekonomik İlişkileri", İstanbul Ü., Yeni Türk Cumhuriyetleri Çalışma Sorunları ve Sosyo-Ekonomik Yapısı Ana Bilim Dalı, Y.L. Tezi, İstanbul, 2001, s.41.

³³⁸ **Özbekistan**, İstanbul Ticaret Odası (Haz. Zehra Mumcu), 1993, s.37.

³³⁹ "Milletlerarası Anlaşma", **T.C Resmi Gazete**, 22.12.1997, sayı:23208, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/23208.pdf>, (Erişim Tarihi: 16.11.2018).

12-14 Nisan 1998 tarihlerinde Başbakan Mesut Yılmaz'ın resmi ziyaretine yeni bir ekonomik anlaşma sağlamak ve bu konuda görüşmeler yapmak için Bakan Ahat Andican eşlik etmiştir. Bunun yanında 50 Türk firmasından 64 işadamı katılmıştır. Bu sırada Özbekistan Dış Ekonomik İşler Bakanı Elyar Ganiyev ile iki ülke adına Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma da özetle; taraf ülkeler arasında ihracat ve ithalat kanadında alınan gümrük vergileri, resim ve harçlarda birbirlerine en çok imtiyaz tanınan ülke muamelesi yapacaklarına, iki ülke arasındaki ticareti geliştirmek ve güçlendirmek adına çaba göstereceklerine, bu hizmetlere ilişkin ödeme işlemleri mevzuata uygun yapacaklarına, Türk-Özbek İş Konseyi'nin faaliyetlerini destekleyeceklerine karar verilmiştir.³⁴⁰

1999-2000 yılları arasında ülkeler arası siyasi dalgalanmalar vb. gibi nedenlerden ötürü ekonomik faaliyetler durağanlaşmaya başlamıştır. 2000'li yıllardan itibaren çalışmalar hız kazanmaya başlamış ve TİKA'nın öncülüğünde anlaşmalar imzalanmıştır. 13 Mayıs 2002 tarihinde Özbekistan Tarım ve Su İşleri Bakanlığı ile Tarım Alanında İşbirliği Protokolü imzalanmıştır. Protokolde; tarım ürünleri işlenmesi, hayvancılık, sulama işlemlerinde teknik ve uzman mübadelesi, bu işlemlerin eğitim programları ile desteklenmesi, sulama teknikleri konusunda işbirliği yapma, tarım ürünlerinin işlenmesi konusunda eğitim programları uygulama gibi maddeler belirlenmiştir.³⁴¹

24 Haziran 2002 tarihinde ise TİKA ile Dış Ekonomik İlişkiler Bakanlığı arasında İşbirliği Protokolü imzalanmıştır. Protokole göre taraflar; ekonominin alt yapı, özelleştirme-piyasa ekonomisine geçiş sürecinde geliştirme programları, sanayi programları, tarım ve sulama, bilimsel ve kültürel alanlarda işbirliği, küçük ve orta ölçekli işletmelerin geliştirilmesi, çevre korunması, sağlık, turizm, pazarlama ve dış ticaret alanlarına dair bilgi ve analiz konularında mübadele yapılmasında işbirliği yapacaklarına karar verilmiştir.³⁴²

³⁴⁰ “Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, 16.05.2000, sayı:24051, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/24051.pdf>, (Erişim Tarihi:17.11.2018).

³⁴¹ “Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, 31.07.2002, sayı:24832, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2002/07/20020731.htm#1> (Erişim Tarihi:17.11.2018).

³⁴² “Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı (TİKA) ile Özbekistan Cumhuriyeti Dış Ekonomik İlişkiler Bakanlığı Arasında İşbirliği Protokolü'nün Onaylanması Hakkında Karar”, **T.C Resmi Gazete**, sayı: 24856, 24.08.2002, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2002/08/20020824.htm#1>, (Erişim Tarihi: 17.11.2018).

3.3. Kültürel ve Sosyal Çalışmalar

Kültürel ve sosyal faaliyetler başlığımızda diğer Türk devletlerinde anlatıldığı gibi Türkiye'nin Özbekistan'a ortak tarihi ve milli sebeplerinden dolayı eğitim, turizm, haberleşme ve diğer birçok konularda gelişmesi ve bundan doğan ilişkileri derinleştirmek için çalışmalarını başlatmıştır.

Kerimov'un 1991'deki ziyaretinde bu konuda ilk anlaşmalar sağlanmıştır. 19 Aralıkta 1992-1993 Dönemi Kültürel, Eğitsel ve Bilimsel Değişim Protokolü, Kültür, Bilim, Eğitim, Sağlık, Spor ve Turizm Alanında İşbirliği Anlaşması, Ulaştırma ve Haberleşme Alanında İşbirliği Konusunda Mutabakat Zaptı imzalanarak bağımsızlık sonrası ilk kültürel ve sosyal işbirliği sağlanmıştır.

1992 yılında özellikle eğitim alanındaki işbirliği faaliyetler de büyük bir başarı elde edilmiş, bu alanda birçok anlaşma sağlanmıştır. 31 Ocak 1992 tarihinde iki ülkenin eğitim bakanlıkları arasında iki ayrı anlaşma sağlanmıştır. Bunlar; Milli Eğitim Bakanlığı ile Özbekistan Ali Tahsil Vezirliği Arasındaki 1992-1996 Dönemi İşbirliği Protokolü ve Milli Eğitim Bakanlığı ile Özbekistan Yüksek ve Orta Öğretim Bakanlığı Arasında Anlaşma'dır. Ali Tahsil Vezirliği ile imzalanan protokolde özetle; Türkiye'nin 1992-1993 öğretim yıllarında kendi ülkesinde 110 yükseköğrenim öğrencisine burs vereceğine, Milli Eğitim Bakanlığı, Özbekistan'ın ihtiyacı üzerine bankacılık, bilgisayar, biyo-teknoloji, sigortacılık, Türk Dili ve tarihi gibi alanlarda uzman yetiştirilmesi adına destek sağlayacağına, taraflar bünyesinde bir Dil ve Eğitim Merkezi kurulacağına karar verilmiştir.

1992-2004 verilerine göre toplamda 3463 Özbek öğrenciye burslu okuma imkanı sağlanmış, bunun 1762'si kullanılmıştır.³⁴³ Ayrıca Milli Eğitim Bakanlığı tarafından 1998'de Taşkent İlköğretim Okulu açılmış, Silm A.Ş özel kuruluşu tarafından ise 18 adet özel okul yapılmıştır.³⁴⁴

Üniversiteler arası da diyaloglar sağlanmış, 24 Şubat 1992 tarihinde Taşkent Devlet İktisat Üniversitesinde Özbek-Türk İşletmecilik Okulu Açılmasına İlişkin Niyet Protokolü, 28 Şubat 1992 tarihinde Ankara Üniversitesi ile Taşkent Devlet

³⁴³ Parlak, a.g.e., s.99.

³⁴⁴ 2016 sonrası FETÖ ile bağlantılı olarak değerlendirilerek kapatılmıştır.

Ekonomi Üniversitesi Arasında Bilimsel, Teknik ve Ekonomik İşbirliği Protokolü ve Ankara Üniversitesi ile Taşkent Üniversitesi Arasında İşbirliği Protokolü imzalanmıştır. Akabinde diğer birçok üniversite kurumları aralarında işbirliği anlaşmaları sağlanmıştır. 4 Mart 1992 ise Özbekistan Halk Talimi Vezirliği ile Milli Eğitim Bakanlığı Arasında Mutabakat Zaptı ve Eğitim, Kültür ve Bilimsel Alanda İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır. Aynı yıl yine Halk Talimi Vezirliği ve Ali Tahsil Vezirliği ile ayrı ayrı 4 ve 5 Nisanda İşbirliği Mutabakat Zaptı imzalanmıştır. Yapılan bu anlaşmalar çerçevesinde 1 Türk ilköğretim okulu, 1 Türkçe Öğrenim Merkezi, 6 Türk-Özbek Devlet Anadolu lisesi, 17 özel okul (Özbek-Türk Anadolu liseleri) kurulmuştur.³⁴⁵

Sağlık alanında da karşılıklı işbirliğini geliştirmek, derinleştirmek, bilgi ve birikimi karşılıklı paylaşmak amacıyla 11 Şubat 1992 tarihinde iki ülkenin sağlık bakanlıkları harekete geçmiş, Sağlık Hizmeti ve Sağlık Bilimleri Alanında İşbirliğinin Geliştirilmesi Protokolü ve Ankara Üniversitesi ile Özbekistan Sağlık Bakanlığı Taşkent Tıp Enstitüsü Arasında Bilim, Uzman Eğitimi, Spor ve Turizm Alanlarında İşbirliği Protokolü imzalanmıştır.

24 Temmuz 1992 tarihinde Özbekistan'ın Latin Alfabesine Geçişi ile İlgili Ön Protokol imzalanmıştır. Bu anlaşma Türk Birliğinin sağlanması bakımından iki ülke arasında önemli nitelikte bir anlaşmadır. Çünkü Türkiye bu kapsamda Kasım 1991 tarihinde ortak Türk alfabesi çalışmalarını diğer ülkelerin üst düzey yetkililerinin desteğiyle başlatmıştır. 2 Eylül 1993 tarihinde Latin alfabesine geçen Özbekistan bu anlamda önemli bir adım atmıştır.³⁴⁶

Bağımsızlığını ilan eden Özbekistan ile ulaşım ve haberleşme konusunda da işbirliği yapılması öngörülmüştür. Bu noktada Demirel Özbekistan'a düzenlediği ziyaret sırasında adımını atmıştır. 28 Nisan 1992 tarihinde Uluslararası Karayolu Anlaşması ve Havayolu Taşımacılığı Anlaşması imzalanmıştır. Uluslararası Karayolu Anlaşması'nda; taraflar anlaşma hükümleri çerçevesinde diğer ülkenin yolcularına geçiş hakkı sağlama, taraf ülkenin taşıtlarının ücret verilme/verilmeme

³⁴⁵ Ahmet Kanlıdere, "Özbekistan Cumhuriyeti", **Bağımsızlıklarının 25. Yılında Türk Cumhuriyetleri (Siyasi, Ekonomik ve Kültürel Gelişmeler (Ed. Abdulvahap Kara, Fahri Solak)**, TDBB Yayınları, İstanbul, 2017, s.164.

³⁴⁶ Fatma Açık, "Özbekistan'da 1999-2000 Yılları Arasında Özbek Türkçesinin Durumu", **Avrasya Etüdüleri**, Sayı:23, Yaz-Sonbahar 2002, s.129.

durumu, yolcu ve eşya taşıma hükümleri belirlenmiştir.³⁴⁷ Yine bu ziyarette haberleşme ağının sağlanması ve geliştirilmesi için TRT ile Özbekistan Radyo Televizyon Kurumu Arasında İşbirliği Protokolü imzalanmıştır. Ziyaret sırasında Taşkent Radyosu yayım yapmaya başlamış ve yaklaşık 2000 Özbek öğrenciye burs imkanı sağlanarak Türkiye’de yüksek öğrenim alımları sağlanmıştır.³⁴⁸ 3 Aralık 1992 tarihinde ise iki ülke arasında Haberleşme Alanında İşbirliği Protokolü imzalanmıştır. Bu protokolde özetle; taraf devletlerin başkentleri arasındaki mevcut olan devrelerin artırılmasına, Özbekistan’daki tüm telekomünikasyon hatlarının geliştirilmesi için işbirliği ile çalışılacağına ve bu ülkenin üçüncü ülkelerle olan telefon işlemlerinde Türkiye’nin imkanlarından faydalanacağına, iki ülke arasındaki direkt uçak ve mektup ile posta hizmetlerinin geliştirilmesine, acil posta hizmetinin başlanmasına karar verilmiştir.³⁴⁹

Turizm faaliyetleri de iki ülkenin sosyal ve kültürel yaklaşımına katkı sağlamıştır. Bu noktada 5 Ekim 1992 tarihinde iki ülke arasında Turizm Alanında İşbirliği Anlaşması imzalanarak bu faaliyetlerin işleyişi hukuki zeminde düzenlenmiştir. Anlaşmada özetle; taraflar her iki ülke vatandaşlarının kendi ülkelerindeki tarihi, kültürel ve turistik değerlerini daha iyi şekilde tanıtacaklarına çaba göstermelerine, karşılıklı turistik gezilerin yaygınlaştırılması için teşvik etmelerine, vize ve gümrük gibi geçiş işlemlerinde birbirlerine kolaylık sağlamalarına ve turizm konularında bilgi ve birikimlerini paylaşmalarına karar verilmiştir.³⁵⁰

Türkiye’nin kültürel ve sosyal anlamda yaklaşımı hükümet ve hükümet dışında olan kurum ve kuruluşlarla sağlanmıştır. TÜRKSOY, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, Atatürk Dil, Tarih ve Kültür Kurumu kuruluşlar bunun örnekleri

³⁴⁷ “Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, 03.07.1995, sayı:22352, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/22352.pdf> (Erişim Tarihi:19.11.2018).

³⁴⁸ Taşağıl, **a.g.m.**, s.36.

³⁴⁹ “Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, 07.07.1993, sayı:21630, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21630.pdf> (Erişim Tarihi:19.11.2018).

³⁵⁰ “Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, 15.05.1993, sayı:21553, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21553.pdf> (Erişim Tarihi:19.11.2018).

olmuştur. Bu kuruluşlar; dil, edebiyat, sanat, tarih ve birçok kültürel alanlarda Özbekistan ile daha güçlü bağlar kurmaya yardımcı olmuştur.³⁵¹

Özbekistan'a yapılan insani yardımlar da sosyal faaliyetler bu ülkeye yaklaşma bakımından önemli nitelikte olmuş, ülkenin gelişmesi açısından destek sağlamıştır. Özbek yetkililerinin isteği üzerinde Kızılay vasıtasıyla 26 ton gıda ve ilaç yardımı, bununla beraber 113.119.5 ton gıda, enjektör ve giyim malzemeleri yardımı yapılmıştır.³⁵² Bu kapsamda 1991'de 183.300 dolar, 1992'de 53.666.700 dolar, 1994'de ise 8.556 dolar olmakla birlikte toplam 53.858.556 dolar yardımda bulunulmuştur.

Kerimov'un 23 Haziran 1994 tarihindeki Türkiye ziyaretinde, adalet ve taşıma alanlarında iki devlet arasında düzenleme yapmak, aynı zamanda muhalif Muhammed Salih krizini hafifletmek amacıyla Hukuki, Ticari ve Cezai Konularda Adli Yardımlaşma Sözleşmesi ve Hava Taşımacılığı Anlaşması imzalanmıştır.

Hukuki, Ticari ve Cezai Konularda Adli Yardımlaşma Sözleşmesi'nde özetle; tarafların vatandaşları diğer ülkede haklarının ve mallarının korunması noktasında bu ülke vatandaşları ile aynı haklara sahip olmasına, taraf ülkeler hukuki sorunlarda adli uygulamalar da noktasında karşılıklı bilgi verilmesine, her türlü adli yardımlaşmanın sağlanmasına karar verilmiştir.³⁵³ Bu anlaşmanın yapılması iki devlet arasındaki muhalif krizinden sonra adli konuda işbirliğinin gerekliliğini destekler nitelikte olmuştur.

Hava Taşımacılığı Anlaşması'nda ise kısaca; trafik hakları, işletme yetkileri, işletme yetkilerinin iptali ve askıya alınması, giriş ve çıkış izni kanunları ve yönetmelikleri, gümrükten, diğer resimlerden ve vergilerden muafiyet, direkt transit trafiği, normal havacılık teçhizatı ile tüketim maddelerinin depolanması, mali ve kapasite hükümleri, temsil etme, havacılık güvenliği, tarifelerin belirlenmesi, bilgi ve

³⁵¹ Fırat Purtaş, **Bağımsızlıklarının 20. Yılında Türk Cumhuriyetleri: Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan Uluslararası Toplantı Konuşmalar** (Ed. Murat Yılmaz), SFN Televizyon Tasarım Yayıncılık, Ankara, 2012, s.142-143.

³⁵² TİKA, **a.g.e.(1994)**, s.219.

³⁵³ "Milletlerarası Anlaşma", **T.C Resmi Gazete**, 07.11.1997, sayı:23163, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/23163.pdf> (Erişim Tarihi:19.12.2018).

istatistik, istişare konuları, uyuşmazlıkların çözümü, değişiklik durumları ve çok taraflı anlaşmalara uyma gibi hususlar belirlenmiştir.³⁵⁴

Aynı yıl iki ülkenin eğitim bakanları arasında Eğitim Uzman Değişimi ve Yetiştirilmesi Alanlarında İşbirliğinin Geliştirilmesi Hakkında Anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmalara göre TİKA 1994 analizlerine göre 69 doktora, 146 yüksek lisans, 960 lisans ve 165 ön lisans düzeylerinde Özbek öğrenci yerleşmiştir.

1995 tarihli Başbakan Çiller'in gezisinde ekonomik ve siyasi anlaşmaların dışında bilim ve teknoloji alanında da işbirliği yapılmıştır. 9 Temmuzda iki devlet adına imzalanan Bilim ve Teknoloji Alanında İşbirliği Anlaşması'nda; taraf ülkeler sağlık bilimleri, temel bilimler, tarım ve hayvancılık, inşaat teknolojileri, genetik mühendisliği ve biyoteknoloji, çevre koruması, enerji vb. gibi alanlarda bilimsel teknik ve işbirliğinin gelişmesinin üstünde hassasiyetle duracaklarına, bu alanda ortak plan ve projelere teşvik sağlayacaklarına, bilim adamı ve uzman değişimi yapacaklarına, bilimsel konferans, sempozyum ve toplantılarını ortak düzenleyeceklerine, Özbekistan Cumhuriyeti Bilim ve Teknoloji Devlet Komitesi ile TÜBİTAK bünyesinde çalışan her iki taraftan dört temsilci ile ortak bir daimi komisyon kuracaklarına karar verilmiştir.³⁵⁵

1997 yılına gelindiğinde ülkeler arası turizm, sağlık ve ormancılık alanlarında faaliyet gösterilmiş, anlaşmalar imzalanmıştır. İlk olarak 15 Ekimde iki ülkenin Orman Bakanlıkları arasında anlaşma sağlanmış, doğanın korunması, orman yangınlarının önlenmesi ve ağaçlandırma çalışmaları üzerinde uzlaşmaya varılmıştır. 18 Kasımda imzalanan Turizm Alanında İşbirliği Anlaşması'nda; her iki ülkenin turizm alanında iş yapan kuruluşları ve şirketleri arasında işbirliğini geliştirip, turist faaliyetlerini arttırmak için çaba göstereceklerine, turizm yatırımları için karşılıklı işbirliği çerçevesinde bilgi alışverişi yaparak teşvik edeceklerine ve bir Turizm Karma Komisyonu kurulacağına karar verilmiştir.³⁵⁶

³⁵⁴ “Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, 12.09.1997, sayı:231108, http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/23108_1.pdf (Erişim Tarihi:19.12.2018).

³⁵⁵ “Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, 05.05.1996, sayı:22602, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/22602.pdf> (Erişim Tarihi:19.12.2018).

³⁵⁶ “Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, 28.12.1997, sayı:23214, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/23214.pdf> (Erişim Tarihi:19.12.2018).

Aynı yıl aynı tarihte sağlık alanında da karşılıklı yardımlaşmak ve bu noktada bilgi birikimlerini paylaşmak amacıyla anlaşmaya varılmıştır. 18 Kasım'da imzalanan Sağlık ve Tıp Alanında İşbirliğine Dair Anlaşma da; taraflar personellerin kısa süreli staj, eğitim, danışmanlık gibi hizmetleri yapmak üzere karşılıklı değişim yapma, doğal afet olayları gibi durumlarda yardım sağlama, tıp ve sağlık konulu konferans ve seminer düzenleme kararları verilmiştir.³⁵⁷

3.4. Askeri Çalışmalar

Özbekistan bulunduğu jeopolitik konum itibarıyla Orta Asya'nın 'güvenlik omurgası' olarak tabir edilmiştir.³⁵⁸ Bunun üzerine bağımsızlığını ilan etmesinin ardından ekonomi ve siyasi politikalarını geliştirmesinin yanında ulusal güvenliğini sağlaması bakımından askeri gücünü de güçlendirmesi dış politikadaki konumu bakımından önem arz etmiştir. Bu noktada askeri gücünü donanım, eğitim, teçhizat vb. gibi uygulamalarla güçlendirmeye çalışmıştır. Türkiye'de askeri işbirliği yapmak üzere çalışmalarını başlatmıştır.

NATO'nun Barış İçin Ortaklık (BİO) faaliyetleri kapsamında diğer bölge ülkeleri de dahil olmak üzere Özbekistan'a hem teçhizat ve malzeme desteği yapılırken hem de askeri personelin eğitimi üstlenilmiştir. Türk Silahlı Kuvvetleri bünyesinde Özbek askeri öğrencileri yetiştirilmiştir.

İki ülke askeri ilişkileri 15 Temmuz 1992 tarihinde Askeri Eğitim ve İşbirliği Anlaşması ile başlamış, ilk etapta askeri uzman yetiştirme, askeri teknik donanım, uzman değişimleri gibi konularda anlaşmaya varılmıştır.

Aynı yıl 17 Nisanda iki ülkenin İçişleri Bakanlıkları arasında polis eğitimi, çalışma usulleri vb. gibi konularda protokol imzalanmıştır. Protokolde; Özbekistan polis-milis teşkilatının yeniden yapılandırılması ve Türk Polis Akademisi benzeri

³⁵⁷ "Milletlerarası Anlaşma", **T.C Resmi Gazete**, 10.01.1998, sayı:23226, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/23226.pdf> (Erişim Tarihi:19.12.2018).

³⁵⁸ Mehmet Seyfettin Erol, "20 Yılın Ardından Türkiye'nin Türk Dünyası Politikası ve Özbekistan: Hedefler, Sorunlar, Hatalar ve Yeni Strateji Arayışları", **Bağımsızlıklarının 20. Yılında Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye**, (Ed. Okan Yeşilot), Ümraniye Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 2012, s.281.

eğitim uygulamaları yapılmasına, belirli sayıda Özbek polis milislerinin Türk polis eğitim merkezlerinde okutulmasına karar verilmiştir.³⁵⁹

Bir başka terörle mücadele konusunda somut örneklerden biri 5 Nisan 1993 tarihinde imzalanan Uyuşturucu ve Psicotrop Madde Kaçakçılığı, Uluslararası Terörizm ve Diğer Örgütlü Suçlarla Mücadeleye İlişkin Anlaşma'nın imzalanması olmuştur. Anlaşmada özetle; taraflar kendi sınırları içerisinde diğer tarafın vatandaşlarına ve güvenliğine yönelik herhangi bir terör eyleminin yapılmasına önlem alacakları, uyuşturucu kullanımının önlenmesi için işbirliğini güçlendirecekleri gibi hususlar belirlenmiştir.³⁶⁰

“Siyasi Çalışmalar” başlığında da belirtilen Özbekistan'ın sınırında yaşanan Radikal İslam hareketlerinin ve Taliban faaliyetlerinin etkisiyle iki ülkenin özellikle üzerinde durduğu işbirliği noktaları terörle mücadele konusu olmuştur. Bunun en önemli örneklerinden biri; 1996'da kurulan Orta Asya Barış Gücü Taburu faaliyetlerinde iki ülkenin askeri personelleri terörle mücadele de işbirliği yapmaları olmuştur. Ayrıca Özbekistan'ın komşusu olan Afganistan'daki Barış Gücünün Komutanlığını Türkiye'nin yürütmesi bölge ülkeleri nazarında konumunu yükseltmiştir. Ayrıca Centrazbat 97 tatbikatı çerçevesinde Özbekistan ile ABD askerleri ve Türk askerlerinin ortak işbirliği ile tatbikat düzenlemeleri operasyonları provaları yapılmıştır.

16-17 Mart 2002 tarihlerinde Türkiye Genelkurmay Başkanı Orgeneral Hüseyin Kıvrıkoğlu Özbekistan'a resmi ziyarette bulunmuş, askeri teçhizat, askeri eğitim ve hibe gibi konular üzerinde durularak askeri ilişkiler geliştirilmeye çalışılmıştır.³⁶¹ Bunun yanında Kadir Gulamov ile 1,2 milyon dolarlık hibe yardımına dair anlaşma imzalanmıştır.³⁶²

Türkiye 1991-2002 yılları arasında Özbekistan'daki askeri faaliyetlerini gerek ekonomik gücünün yetersiz olması gerek ise iç politik sıkıntılarından dolayı tam

³⁵⁹ “Milletlerarası Anlaşma”, T.C Resmi Gazete, 04.01.1993, sayı:21455, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21455.pdf> (Erişim Tarihi: 20.12.2018).

³⁶⁰ “Milletlerarası Anlaşma”, T.C Resmi Gazete, 21.07.1993, sayı:21644, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21644.pdf> (Erişim Tarihi:20.12.2018).

³⁶¹ Özdemir, a.g.e., s.128.

³⁶² Gedik, a.g.e., s.104.

teşekkürlü yürütememiştir. Bu faaliyetleri kısıtlı anlaşmalarla ve NATO bünyesinde yürütülen uygulamalarla sınırlı kalmıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. TÜRKİYE’NİN KIRGIZİSTAN İLE İLGİLİ ÇALIŞMALARI

4.1. Siyasi Çalışmalar

Kırgızistan bağımsızlığını ilan ettikten sonra 16 Aralık 1991 tarihinde ilk olarak tanıyan ülke Türkiye olmuştur.³⁶³ Türkiye açısından, diğer Türk Cumhuriyetleri gibi Türk Dünyasının bir parçası olan Kırgızistan’da önemli bir nokta taşımıştır. Zira Kırgızistan’da diğer devlet gibi Türkiye’nin değerlerinin ve bundan doğan ortak kazanımlarını göz ardı etmemiştir. Kırgızistan’ın da bağımsızlığından sonraki süreçte Türkiye’nin desteğine ihtiyaç duyulduğu açıkça belirtilmiştir. Nitekim Askar Akayev 22-26 Aralık 1991 tarihleri arasında Türkiye’yi ziyaret etmiş, siyasi ve kültürel anlamda destek beklediklerini açıkça beyan etmiştir. Ayrıca Türkiye’yi “Sabah Yıldızı”na benzeterek Türk Cumhuriyetlerinin yolunu aydınlattığını dile getirmiştir.³⁶⁴

23 Aralık 1991 tarihinde “Dostluk ve İşbirliği Anlaşması” imzalanarak yeni bağımsız devletle siyasal olarak hukuki zeminde ilk anlaşma sağlanmıştır. Anlaşma genel esaslarıyla; tarafların iç işlerine karışmama ve toprak bütünlüğüne, egemenliğine ve bağımsızlığına saygı duyma, karşılıklı dostluk ve işbirliğinin geliştirmesi, BM Yasasının amaç ve ilkeleri, Helsinki Nihai Senedi, Paris Yasası ve AGİK bünyesinde kabul edilen belgelere bağlı oldukları konularını kapsamıştır.³⁶⁵

29 Ocak 1992 tarihinde “Diplomatik İlişkilerin Tealisine İlişkin Protokol” imzalanmış, bu protokol gereği Türkiye, Kırgızistan da büyükelçilik açarak diplomatik düzeyde faaliyet göstermeye başlamıştır.³⁶⁶

³⁶³“Kırgızistan’ı Tanıdık”, **Milliyet Gazetesi**, 23.12.1991, s.16, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/BQbM_x2F_yq3r5r0HYrfcC6XBA_x3D_x3D (Erişim Tarihi:21.12.2018).

³⁶⁴ Fatih Yalçınkaya, “Türkiye İle Orta Asya Devletleri Arasındaki Siyasi ve Diplomatik İlişkiler-Hükümetler Üstü Kuruluşlar (1992-2010)”, **Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi**, Cilt:1, Sayı:1, Haziran 2010, s.4.

³⁶⁵“Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, 21.03.1993, sayı:21531, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21531.pdf>. (Erişim Tarihi:21.12.2018).

³⁶⁶ Doğan, **a.g.e.**, 72.

3-4 Mart 1992 tarihlerinde ise Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin, Milli Eğitim Bakanı Köksal Toptan ve Bakan Şerif Ercan ile birlikte Kırgızistan'a resmi ziyarette bulunmuştur. Ziyaret sırasında Mektup Teatisi Yoluyla "Vize Muafiyetine İlişkin Olarak Yapılan Anlaşma" kabul edilmiş ve bu anlaşma genel esaslarıyla taraf ülkelerin vatandaşları pasaport olması koşuluyla vize şartı olmadan ilgili ülkelere ziyaret gibi konuları kapsamaktadır.³⁶⁷ Aynı tarihte Dışişleri Bakanlıkları Arasında Danışmanlara İlişkin Protokol imzalanarak dışişleri bünyesinde çalışan personellerin çalışma şartlarının usul ve şartları belirlenmiştir.

Başbakan Demirel Orta Asya gezisi kapsamında, başkent 28-29 Nisan 1992 tarihleri aralığında Bişkek'i de ziyaret etmiş, bu sırada yaptığı konuşmasında Türk Cumhuriyetlerine Pantürkist bir yaklaşım sergilemediklerinin altını çizerek ülkelerin bağımsızlık kararlarına saygı duyduklarını belirtmiştir. Ayrıca ziyaret sırasında Bişkek'te bir Türk zirvesinin yapılması kararlaştırılmıştır. Bunun yanında iki devlet başkanı Ortak Bildiri yayımlanmıştır. Bu bildiri de özetle; iki ülke ülkelerindeki siyasi ve ekonomik durumları hakkında birbirlerine bilgi vermişler, işbirliği konuları ele alınarak bölgesel ve uluslararası konularda görüşlerini aktarmışlar, ekonomik, kültürel ve sosyal ilişkilerin derinleştirilmesi ve güçlendirilmesi adına çalışmaların hızlandırılması üzerinde mutabık kalmışlardır.³⁶⁸

17 Temmuz 1992 tarihi, Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin Orta Asya turunda Kırgızistan durağı olmuştur. Ziyarete; Akayev ile sıcak temas içinde olan Çetin son derece sıcak karşılanmıştır. Görüşmelerde; Kırgızistan'ın yeni anayasal yapısı ve azınlık sorunu, Eximbank gibi konulara değinilmiştir.³⁶⁹ Aynı yıl 19-23 Temmuz tarihlerinde ise İçişleri Bakanı İsmet Sezgin ziyaret düzenleyerek üst düzey yöneticilerle görüşme yapmıştır.

Yine Aynı yıl 30-31 Ekim tarihinde Ankara'da düzenlenen Türk Zirvesine Akayev de katılımlarını gerçekleştirerek Türkiye'nin bu öncü hareketine olumlu yanıt vermiştir. Ancak diğer başlıklarda da belirttiğimiz üzere ülkelerin siyasal anlamda pek yakınlaşmaması Akayev'in de tedbir almasına neden olmuştur. Yine de

³⁶⁷ Milli Eğitim Bakanlığı, a.g.e., s.269.

³⁶⁸ **Kırgızistan Ülke Raporu**, TİKA, Ankara, 1993, s.151.

³⁶⁹ Sema Emiroğlu, "Çetin Akayev ile Görüştü", **Milliyet Gazetesi**, 18.07.1992, s.11, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/7b10ws0xzDa9GauMxi5Qgw_x3D_x3D (Erişim Tarihi:21.12.2018).

zirveler devam etmiş, 1995 yılının 28 Ağustos tarihinde zirveye Kırgızistan ev sahipliği yapmıştır.³⁷⁰

7-9 Nisan 1993 tarihlerinde Özal, Kırgızistan'a da resmi ziyaret düzenlemiştir. Ziyaret sırasında Özal, Akayev tarafından son derece özenle karşılanmış, ziyaret onuruna verilen yemekte Akayev: “Biz ateşimizi yakıp sizi bekledik. Bizim buraya gelen Hızır Aleyhisselamdır.” söyleminde bulunarak Türkiye'ye sempatisini dile getirmiştir.³⁷¹ Aynı zamanda Akayev; iki ulusun aynı kökten, dilden ve tarihten geldiğini belirterek demokrasi, laiklik ve pazar ekonomisi konularında Türkiye'yi “kılavuz” kabul ettiklerini belirtmiştir.³⁷² Ziyaretin ikinci gününde Özal'ın Kırgız Parlamentosunda yaptığı konuşmada Kırgızistan'a ekonomiden eğitime birçok noktada öncü olacaklarını belirtmiştir.³⁷³

1994 yılına gelindiğinde 30 Ağustos-1 Eylül tarihlerinde TBMM Başkanı Hüsamettin Cindoruk Bişkek'e resmi ziyaret düzenleyerek parlamentolar arası ilişkiler güçlendirilmiştir. Aynı yıl 14 Ekim tarihinde “Konsolosluk İlişkilerine Dair Sözleşme” ile karşılıklı Başkonsoloslukların faaliyetlerini düzenlenmiştir.³⁷⁴

1995 yılının 28-29 Ağustos tarihlerinde Cumhurbaşkanı Demirel Bişkek Zirvesi dolayısıyla ziyarette bulunmuştur. Aynı yıl 1 Eylül tarihinde ise TBMM Başkanı Hüsamettin Cindoruk'un Bişkek ziyaretiyle parlamentolar arası işbirliği yeniden pekiştirilmiştir. TBMM ve Kırgızistan Parlamentosu arasında “İşbirliği Protokolü” imzalanmış, buna göre taraflar arasında güçlü dostluk ve kardeşlik bağları geliştirmeleri, ilgili kuruluşların üst düzey yöneticilerinin ülkelerin menfaatleri üzerinde birbiriyle münakaşa ile yardım içerisinde olmaları ve ülkeler arasında yapılan anlaşmaların uzun vadede sürebilmesi için çaba harcama esasları belirlenmiştir.³⁷⁵

³⁷⁰ Faruk Sönmezoğlu, **II. Dünya Savaşı Sonrasında Türk Dış Politikası**, Der Yayınları, İstanbul,2006, s.736.

³⁷¹ Kara, **a.g.e.**, s.226.

³⁷² Kara, **a.g.e.**, s.228.

³⁷³ Sami Kohen, “Kırgızistan ile Özel İlişkiler”, **Milliyet Gazetesi**, 10.04.1993, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/0oW3f1Pd0diUgN2_x2F_I0MuMg_x3D_x3D (Erişim Tarihi:21.12.2018).

³⁷⁴ Doğan, **a.g.e.**, s.71-72.

³⁷⁵ Mustafa Kalemli, “Türk Dünyası'nda Parlamentolar Arası İlişkiler”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Cilt:3, Sayı:15, Ankara, 1997, s.23-24.

Bu protokol imzalandıktan sonra TBMM Başkanvekili Hasan Korkmazcan 22-25 Eylül 1996 tarihlerinde ziyaret düzenlemiştir. Ardından TBMM Başkanı Mustafa Kalemli, Türk Cumhuriyetleri turu kapsamında 15-17 Mart 1997 tarihlerinde aralığında Kırgızistan'a da ziyaret düzenlemiştir. Kırgızistan'da devlet başkanı ve üst düzey yöneticilerle görüşmüş, imzalanan protokol maddelerinin işlevleri hızlandırılması ve parlamentolararasında birlik kurulması konuları konuşulmuştur.³⁷⁶

Aynı yılın Temmuz ayına gelindiğinde ise Akayev'in davetiyle Cumhurbaşkanı Demirel, Bişkek'i ziyaret etmiş ve ziyarette ekonomi ve siyasi konularının üzerinde durulmuştur. Aynı yıl 26-27 Ekim tarihleri aralığında Akayev, Ankara'ya resmi ziyarette bulunmuş, bu esnada "Ebedi Dostluk ve İşbirliği Anlaşması" imzalanmıştır. Anlaşma'da özetle; taraflar karşılıklı güven temelinde işbirliği esasında hareket etmelerine, birbirlerinin egemenlik, toprak bütünlüğüne saygı duyma, eşitlik haklarına ve içişlerine karışmama esaslarına bağlı hareket edeceklerine, taraflar üyesi oldukları uluslararası kuruluşlarda ortak çıkarlar doğrultusunda tutumlarının aynı düzlemde olmasına çaba sarf etmelerine karar verilmiştir.³⁷⁷

Türkiye, Kırgızistan'ın NATO, AGİT, KEİT, Dünya Bankası, Avrupa Konseyi gibi önemli uluslararası kuruluşlara üye olabilmesi için destek sağlamıştır. 13 Kasım 1998 tarihinde Cumhurbaşkanı Demirel'in Bişkek ziyaretinde görüşülen önemli konulardan biri olmuştur.

1999 yılına gelindiğinde 20-23 Ekim tarihinde Türk-Kırgız Siyasi İstişare Toplantısı dolayısıyla Büyükelçi Aydın Şahinbaş, 8-15 Aralık tarihlerinde ise Bakan Abdulhaluk Mehmet Çay ziyaret düzenlemiştir.

2000 yılına gelindiğinde ise önce 12-13 Haziran tarihlerinde Dışişleri Bakanı İsmail Cem, daha sonra 18-19 Ekim tarihlerinde yeni Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer ziyaret düzenlemiştir. Akabinde Bakan Çay, 6-13 Aralık tarihlerinde Akayev'in yemin törenine katılmak adına Bişkek'e gitmiştir.

³⁷⁶ Kalemli, **a.g.m.**, s.25.

³⁷⁷ "Milletlerarası Anlaşma", **T.C Resmi Gazete**, 15.07.1998, sayı: 23403, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/23403.pdf> (Erişim Tarihi:21.12.2018).

1-3 Nisan 2001 tarihinde TBMM Başkanı Ömer İzgi Kırgızistan'a resmi ziyarette bulunarak parlamentolararası ilişkilerin gelişmesine katkı sağlamıştır. Ayrıca TBMM bünyesinde Türkiye-Kırgızistan Dostluk Grubu'nun kurulması bu ilişkilerin seyrini olumlu ilerletmiştir.

4.2. Ekonomik Çalışmalar

Türkiye, Soğuk Savaş sonrası Kırgızistan ile diğer Türk devletlerinde olduğu gibi ekonomik ve ticari yönden çalışmalara başlamıştır. Kırgızistan'ın resmi bağımsızlık tarihi öncesi imzalanan 29 Mayıs 1991 tarihli Ekonomik ve Ticari İşbirliğine Dair Protokolle başlayan ekonomik ilişkiler, Akayev'in 22-26 Aralık 1991 tarihli gezisinde bağımsızlık sonrası da devam etmiştir. Ziyaret esnasında görüşmeler çerçevesinde ekonomik nitelikte birçok anlaşma imzalanmıştır. Bunlar;

- Ekonomik ve Ticari İşbirliğine Dair Anlaşma (23 Aralık 1991)³⁷⁸
- Mutabakat Zaptı (23 Aralık 1991)
- T.C Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu ile Kırgızistan Cumhuriyeti Devlet Sekreterliği Arasında Türk-Kırgız İş Konseyi Kurulması Protokolünün İlgili Kurumlarınca İmzalanmasına İlişkin Protokol (25 Aralık 1991)
- Türk-Kırgız İş Konseyinin Kurulmasına Dair Protokol (25 Aralık 1991)
- Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) ile Kırgızistan Devlet Sekreterliği Arasında İş Konseyi Kurulmasına İlişkin Anlaşma'dır. (25 Aralık 1991)³⁷⁹

Böylece bağımsızlık sonrası hukuki zeminde ilk işbirliği çalışmaları devletler arasında sağlanmıştır. Ayrıca hükümet içi kuruluşlarla da İş konseyi kurulması üzerine anlaşma sağlanmış, ticari ve ekonomik çalışmalarda destek sağlanmıştır.

Ticari temelli görüşmeler Başbakan Demirel'in Kırgızistan'a yaptığı gezi ile büyük ölçüde pekiştirilmiştir. Ziyaret sırasında 28-29 Nisan'da birçok anlaşma imzalanmış, Eximbank kredileri mevzuatları ve ekonomik işbirliği konuları

³⁷⁸ Bilal Şimşir, "İşe Koyulma Yılı Geldi", **Milliyet Haber**, 28.12.1991, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/XtTBUpS_x2B_zVxBDW72BhBMTg_x3D_x3D (Erişim Tarihi:21.12.2018).

³⁷⁹ **Kırgızistan**, İstanbul Ticaret Odası (Haz. Ahmet İncekara), 1992, s.28.

belirlenmiştir. Bu anlaşmalar; Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması, Mutabakat Tutanağı (Eximbank Çerçeve Anlaşması), Türk Eximbank'ın Kırgızistan ile İşbirliği Hakkında Mutabakat Muhtırası, 75 Milyon ABD Dolarlık Kredi Anlaşmasının Ödeme Koşulları Hakkında Türk Eximbank ile Kırgızistan Cumhuriyeti Milli Bankası Arasında Varılan Çerçeve Anlaşması ve Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme Alanında Teknik İşbirliği Protokolü'dür.³⁸⁰

28 Nisan 1992 tarihinde imzalanan Mutabakat Muhtırası ile Eximbank kanalıyla Kırgızistan'a kredi açılmıştır. 75 milyon dolarlık açılan bu kredinin 48.13 milyon doları kullanılmıştır. İmzalanan bu anlaşmada özetle; Türk Eximbank tarafından Kırgızistan Milli Bankası'na uygun çerçevede kredi açılmasına, verilecek olan kredinin Türkiye'den gerçekleştirilecek olan ihracat işlemlerini kapsayacağına, yine bu kredi ekseninde yapılacak ithalat işlemlerini Kırgızistan ekonomisinin acil ihtiyaçlarını ön planda tutarak onaylanacağına, iki ülke müteahhitlik hizmetlerinin kolaylaştırılması amacıyla Eximbank'tan finansman kolaylığı sağlanacağına karar verilmiştir.³⁸¹

Bankacılık hizmetleri Eximbank ile sınırlı kalmamış, T.C Ziraat Bankası Kırgızistan'a tam donanımlı bir şube açılması için fizibilite çalışmaları başlamıştır. Bunun yanında Türkiye Merkez Bankası Kırgızistan'a bankacılık faaliyetleri ile ilgili bir hafta eğitim vermiştir.³⁸²

Diğer bir önemli nitelikte olan 28 Nisan Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması'nda; her iki taraf kendi ülkesindeki yatırım faaliyetlerine, diğer bir üçüncü ülkenin yatırımlarına ilgili mevzuatlar çerçevesinde izin vereceklerine, taraflar bu çerçevede yatırım faaliyetlerini uygulamak isteyen kişilere ülkelerine girme ve ikamet etme hakkı gibi konularda kolaylık sağlanacağına, tarafların yine kendi ülkesindeki yatırımcılarının kurduğu şirketlere yasalar çerçevesinde milliyet farkı gözetmeksizin idari ve teknik personelleri kendilerinin seçmelerine müsaade edeceklerine, kamulaştırma ve tazminat, ülkeye iade ve

³⁸⁰ Zuura Ashimova, "Türkiye'nin Kırgızistan İle Dış Ticaretinin Yapısal ve Sektörel Analizi", Sakarya Ü., SBE, İktisat Ana Bilim Dalı, Y.L Tezi, Sakarya, 2015, s.25.

³⁸¹ "Milletlerarası Anlaşma", **T.C Resmi Gazete**, 01.08.1993, Sayı:21655, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21655.pdf> (Erişim Tarihi:21.12.2018).

³⁸² TİKA, **a.g.e.** (1993), s.192.

transferler, uyuşmazlıkların çözümü, halefiyet gibi genel çerçevelerin karşılıklı işbirliği çerçevesinde sağlanacağına karar verilmiştir.³⁸³

1993 yılı da çeşitli ekonomik anlaşmalarla pekiştirilmiştir. 8 Nisan 1993 tarihinde Bişkek'te Ekonomik ve Teknik İşbirliği Protokolü, 20 Haziran 1993 tarihinde Türk Eximbank ile Kırgızistan Milli Bankası Arasında Kredi Anlaşması, 6 Temmuz 1993 tarihinde iki ülkenin Tarım Bakanlıkları arasında Teknik, Bilimsel ve Ekonomik İşbirliği Protokolü imzalanmıştır.

1994 yılının 18 Ekim tarihinde ise İstanbul'da imzalanan, Kırgızistan'da İstatistiki Faaliyetlerin Güçlendirilmesi Projesi İşbirliği Protokolü iki ülke arasındaki işbirliğini geliştirmiştir. Protokole göre; istatistik alanında işbirliği kurulmasına yönelik çalışmaların başlatılacağına, Türkiye Devlet İstatistik Enstitüsü'nün, Kırgız Milli İstatistik Komitesi'ne bir adet bilgisayar, bir adet yazıcı ve modem olmak üzere bilgisayar ekipmanlarının tesisi, istatistik konularında danışmanlık hizmetlerinin verilmesi ve bu konuda TİKA vasıtasıyla katılımcıların yol, konaklama ve diğer masraflarının üstlenilmesi ve bu masrafların 111.775 dolar olduğu, Devlet İstatistik Enstitüsü'nün katkısının ise 58.000 dolar olduğu belirlenmiştir.³⁸⁴

16-17 Ağustos 1995 tarihine gelindiğinde Başbakan Tansu Çiller, Bakan Ayvaz Gökdemir ile birlikte Bişkek'e resmi ziyaret düzenlemiştir. Ziyaret sırasında Türkiye adına Bakan Gökdemir'in imzaladığı Ticari ve Ekonomik İşbirliği Konularında Türk-Kırgız Karma Ekonomik Komisyon Kurulmasına İlişkin Anlaşma iki devlet adına son derece önemli nitelikte bir anlaşma olmuştur.³⁸⁵ Anlaşmada özetle; taraflar ticari ve işbirliği ile ilgili her konuda işbirliği çalışmaları yapacakları, bu noktada ilgili kuruluşları teşvik etmeleri, komisyon heyetleri seçimi ve görevleri, kısaca toplantı katılım kuralları belirlenmiştir.³⁸⁶

24 Ekim 1997 tarihli Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşmasında ise; taraf ülkeler arasındaki ticareti engelleyici uygulamaları kaldırmak, elektrik enerjisi

³⁸³“Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, 12.02.1995, Sayı:22200, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/22200pdf> (Erişim Tarihi:21.12.2018).

³⁸⁴“Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, 30.06.1997, Sayı:23035, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/23035.pdf> (Erişim Tarihi:21.12.2018).

³⁸⁵ Erdi Batur, “Türkiye Avrasya İlişkileri”, **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt:30, Sayı:1, Mart 1997, s.112.

³⁸⁶“Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, 09.01.1996, Sayı:22518, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/22518.pdf> (Erişim Tarihi:21.12.2018).

alanındaki imkanların iyileştirilmesine, yeni teknolojinin geliştirilmesinde desteklenmesine, genel manada ticaret, sanayi, enerji, madencilik, tarım ve gıda sanayi, tekstil sanayi, ulaştırma ve haberleşme, bankacılık ve finansman gibi konularda birlikte hareket edilebilirliği sağlamak ve işbirliğini oluşturmak için hususlar belirlenmiştir.³⁸⁷ Yine aynı tarihte belli hususlarda Uzun Vadeli İşbirliği Programı düzenlenmiştir.

Yaklaşık 2 yıl sonra 2 Temmuz 1999 Gelir Üzerinden Alınan Vergilerden Çifte Vergilendirmeyi Önleme ve Vergi Kaçakçılığına Engel Olma Anlaşması imzalanarak her iki tarafta da çift vergilendirme ve haksız vergilendirmeyi önlemek için işbirliği yapılmıştır.³⁸⁸ Aynı yıl 21-24 Temmuz tarihlerinde Tarım ve Köyişleri Bakanı Hüsnü Yusuf Gökalp Bişkek'e ziyaret düzenlemiş, tarım, ziraat ve gıda endüstrisi gibi konularda görüşmeler yapılmıştır.

Türkiye'nin ekonomik çalışmalarına bakıldığı zaman imzalanan anlaşmaların yanında ihracat ve ithalat düzeyi, yatırım faaliyetleri oldukça önemli yer oluşturmuştur.

Tablo III: 1992-2002 yılları arasında Türkiye-Kırgızistan Ticaret Hacmi (Milyon \$)

YILLAR	İHRACAT	İTHALAT
1992	1,831	1,442
1993	17,044	3,47
1994	16,972	4,294
1995	38,156	5,512
1996	47,1	5,878
1997	49,432	7,555

³⁸⁷ "Türkiye Cumhuriyeti ile Kırgız Cumhuriyeti Arasında Uzun Vadeli Ticari ve Ekonomik İşbirliği Programının Onaylanması Hakkında Karar", Karar sayısı:2002/4082, T.C Resmi Gazete, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2002/05/20020529.htm#3> (Erişim Tarihi:21.12.2018).

³⁸⁸ Kırgızistan Ülke Bülteni, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, 2012, s.22.

1998	41,515	6,772
1999	23,198	2,779
2000	20,572	2,349
2001	17,35	6,307
2002	24,004	17,622

Kaynak: <http://tuik.gov.tr/Start.do>

Tablo III'e bakıldığı zaman; ithalat rakamları ihracat rakamlarına nazaran daha az rakamlarla gösterilmesine rağmen Türkiye, Kırgızistan'a ihraç ettiği ürünlerin fiyatlarını en uygun şekilde düzenlemiştir. İhracat, 1997 yıllarında yükselişe geçmiş fakat 1998 yılından sonra Rusya krizi faktörüyle dış ticaret hacmi gerilemiştir. Başlıca ihracat ürünleri; hazır giyim, tekstil, ziynet eşyaları, ilaç malzemeleri, plastik ürünleri, motorlu taşıtlar oluştururken, ithalat ürünlerini ise; pamuk, baklagiller, bakır, alüminyum, tekstil ürünleri, deri gibi sektörlerdir.³⁸⁹ Genellikle Türk yatırımları içecek, plastik üretimi, tekstil, boya malzemeleri, turizm, bankacılık ve inşaat gibi alanlar üzerine olmuştur. 1996 yılına kadar yaklaşık olarak toplam 250 milyon dolar yatırım yapılmıştır.³⁹⁰ 2001 itibariyle ise yatırımlar yaklaşık 75 milyon dolar olarak hesaplanmıştır.³⁹¹ Buda ülkede bulunan yabancı yatırımlarında Türkiye'nin %20'sini oluşturmuştur.³⁹²

Bu çerçevede Türkiye'nin ekonomik faaliyetleri iki ülkenin menfaatleri üzerine şekillenmiştir. Türkiye açısından Kırgızistan ekonomisi alternatif bir pazar kaynağı olarak görülürken Kırgızistan açısından da pazar kaynağı görülmesinin yanında hem siyasal hem ekonomik anlamda Batı'ya ve Avrupa'ya çıkış kapısı olarak değerlendirilmektedir.³⁹³

³⁸⁹ "Türkiye ile Ticaret", T.C Ticaret Bakanlığı, <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/orta-asya/kirgizistan/ulke-profil/turkiye-ile-ticaret>, (Erişim Tarihi:22.12.2018).

³⁹⁰ **Kırgızistan Ülke Raporu**, TİKA, Ankara, 1996, s.150.

³⁹¹ **Kırgızistan Ülke Etüdü**, İstanbul Ticaret Odası (Haz. Meltem Duran), 2003, s.56.

³⁹² Mehmet Dikkaya, "Türkiye İle Türk Cumhuriyetleri Arasında Ekonomik İlişkiler", **Bilgi Dergisi**, Sayı:9, Bahar 1999, s. 10.

³⁹³ Ernek Omuraliyev, "Kırgızistan'daki Yatırım İmkanları, Dış Ticaret Stratejisi ve Türkiye", **Türkiye ve Asya Ülkeleri: Siyasi ve Ekonomik İlişkiler, I. Uluslar arası Türk Asya Kongresi** (Ed. Atilla Sandıklı, Elnur Osmanov, Ufuk Tepebaş, Arzu Yorkan), İstanbul, 25-27 Mayıs 2006, s.111.

4.3. Kültürel ve Sosyal Çalışmalar

Türkiye'nin Kırgızistan'ın bağımsızlığı sonrasında başlattığı sosyal nitelikteki ilk kapsamlı anlaşmaları eğitim ilişkileri üzerine başlatılmıştır. 6 Şubat 1992 tarihinde Bişkek'te Milli Eğitim Bakanlığı ile Kırgızistan Halka Bilim Öğretme Bakanlığı Arasında İşbirliği Mutabakat Zaptı imzalanmıştır. Bu anlaşmada kısaca; taraflar üst düzey yöneticilerini birbirlerinin eğitim sistemlerini gözlemlemek ve tanımak amacıyla karşılıklı ziyaret düzenlemeleri, Türkiye, Kırgızistan bünyesindeki okullarda okutulan Türk Dili ve Edebiyatı için 5, Türk Müziği için 1, Türk Tarihi için ise yine 1 öğretmen görevlendirilmesi, yine bu derslerin öğretilmesi adına imkanları çerçevesinde ders kitabı, materyal vb. gibi yardımcı olacak programların sağlanması, Kırgızistan, Van'ın Ulupamir köyünde ikamet eden ve Kırgız boyundan gelen çocuklara Kırgız Türkçesi, Edebiyatı, Tarihi ve Müziğinin öğretilmesi üzerine 3 öğretmen gönderilmesi, Türkiye'nin Kırgız öğrencilere burs ve yatılı okuma imkanının sağlanması gibi hükümler yer almıştır.

3 Mart 1992 tarihinde Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin'in Milli Eğitim Bakanı Köksal Toptan ve Bakan Şerif Ercan ile düzenlediği Orta Asya Turunda, Başbakan Yardımcısı Roza I. Otunbayeva ile Bişkek'te imzaladığı Eğitim, Kültür ve Bilimsel Alanlarda İşbirliği Anlaşması eğitim üzerine daha kapsamlı nitelikte olmuştur. Anlaşmada özetle; tarafların eğitim, kültür ve bilimle ilgili olan her alanda işbirliğini sağlayacaklarına ve teşvik edeceklerine, üniversiteler arası diyalogun geliştirilmesine, bilimsel proje ve çalışmaların artırılması adına konferans, toplantı vb. etkinliklerin yapılmasına, bilimsel çalışmaların yapılması amacıyla uzman yetiştirilmesi ve bu uzmanların karşılıklı değişim, bilgi paylaşımı gibi faaliyetlerde bulunmasına karar verilmiştir. Yine aynı tarihte Milli Eğitim Bakanlığı ve Halka Bilim Öğretme Bakanlığı Arasında İşbirliği Protokolü imzalanarak bakanlıklar arasında bir anlaşma daha sağlanmıştır. Bu Protokolde ise kısaca; tarafların üniversiteleri arasında ilişkilerin tesis edilmesi ve geliştirilmesine yardımcı olunacağına, kendi ülkelerinde yapılan sempozyum, konferans, kongre gibi etkinliklerde haber vereceklerine ve bu amaca istinaden 7 günlük süreyle profesör ya da öğretmenlerden oluşan 5-7 kişilik heyetleri birbirlerine göndereceklerine, öğrenci

ve öğretmen değişimi yapılacağına ve Bişkek'te Türk Dili Öğretme Merkezi'nin açılmasına karar verilmiştir.

Demirel'in 1992'de Orta Asya turunda sözünü verdiği Büyük Öğrenci projesi ile Kırgızistan vatandaşlarına da bursu okuma hakkı tanınmış, bu ekseninde 1992-2002 yılları aralığında Kırgızistan'a 4808 bin kontenjan ayrılırken bu kontenjanın 2225 bini kullanılmıştır.³⁹⁴

Kırgızistan'ın bağımsızlığı ilan edildikten sonra Türkiye'nin siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel faaliyetlerini yapabilmesi bakımından ülke ile haberleşme ve ulaşım ağında da işbirliği sağlanmıştır. Demirel'in Kırgızistan ziyareti sırasında 28-29 Nisan'da Uluslararası Karayolu Taşımacılığı Anlaşması, Hava Taşımacılığı Alanında Protokol, TRT ve Kırgızistan Devlet Televizyon ve Radyo Ajansı Arasında İşbirliği Protokolü imzalanmıştır.³⁹⁵ Böylece taraflar arasında kara ve hava taşımacılığı hususları belirlenmiş, ülkelerin resmi kanalları arasında yayın akışı sağlanarak yardımlaşma öngörülmüştür. Aynı ziyarette eğitimle ilgili de faaliyet gösterilmiş 29 Nisan'da Bişkek'te Türkoloji Koleji Kurulması Hakkında Anlaşma imzalanarak Türk dünyası eğitim çalışmalarına önemli bir adım atılmıştır. Aynı yıl 26 Eylül-4 Ekim tarihlerinde Milli Eğitim Bakanı Köksal Toptan Kırgızistan'a resmi ziyaret düzenleyerek ülkedeki eğitim durumları gözden geçirilmiştir.

Yine aynı yıl, 7 Ekim tarihinde ise turizmin geliştirilmesi ve karşılıklı işbirliğinin sağlanması adına Turizm İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmada ise özetle; tarafların kendi haklarının birbirlerinin tarihini, kültürel ve turistik değerlerini tanıtmak amacıyla turizm hakkında bilgi, belge ve dokümanlarını yasa ve düzenlemelerin değişimi noktalarında her türlü çabayı göstermelerine, yine ülke vatandaşları için turların düzenlenmesi adına birbirlerine yardımcı olacaklarına, turizmin tanıtılması için uzman gazeteci, personel ve medya çalışanlarının karşılıklı ziyaretler yapmasına, vize, sınır ve gümrük gibi konularda birbirlerine kolaylık sağlamalarına, turizm, planlama, restorasyon, turistik yapıların yapımı konularında

³⁹⁴ Kara, a.g.e., s.99.

³⁹⁵ Kırgızistan Ülke Raporu, TİKA, Ankara, 1995, s.56.

bilgi paylaşımı yapmalarına karar verilmiştir.³⁹⁶ Akabinde 2 Kasım tarihinde Kültür Bakanı Fikri Sağlar Kırgızistan'a resmi ziyaret düzenlemiş, mevcut işbirliği çalışmaları gözden geçirilmiştir.

2 Aralık 1992 tarihinde ise Ulaştırma Bakanı Yaşar Topçu'nun Bişkek ziyareti ile Kırgızistan Haberleşme Bakanı Emil Bektanov'un imzaladığı Haberleşme Alanında İşbirliği Protokolü iki devlet adına kapsamlı bir haberleşme anlaşması olmuştur. Protokolde özetle; taraf devletlerin başkentleri arasında mevcut devrelerin ihtiyaçlar doğrultusunda arttırılacağına, Kırgızistan'ın tüm telekomünikasyon ağının geliştirilebilmesi için PTT ile plan yapılacağına, yine bu ağın modernleştirilebilmesi için gerekli teçhizatın temini bakımından Türk şirketleri ile yatırım yapılacağına karar verilmiştir.

1993 yılına gelindiğinde Özal'ın Kırgızistan resmi gezisinde iki ülkenin sosyal adımlarında önemli bir gelişme yaşanmıştır. Özal'a son 10 yılda yaptığı ekonomik reformlardaki başarılarından dolayı Kırgız Bilimsel Akademisi içerisinde doktora unvanı verilmiştir.

Yine 1993 yılında iletişim ve sağlık alanlarında anlaşmalar sağlanmıştır. İki ülke arasında 27 Ekim tarihinde Ücretsiz Sağlık Hizmetlerine Dair Protokol imzalanarak, Türkiye sınırları içerisindeki Kırgız vatandaşlarının sağlık hizmetlerinden yararlanabilme hakları belirlenmiştir. İletişim alanında ise 28 Aralık tarihinde İletişim Alanında İşbirliği Protokolü imzalanmış, haberleşme ağlarının işleyişi belirlenmiştir. Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki 1992-2002 yılları arasında Türk Kızılay'ı tarafından Kırgızistan'a yapılan toplam insanı yardım 9.559.845 dolar olmuştur. Bunlardan önemli rakamlarda olanlar; Kırgızistan Cumhurbaşkanı'nın şifahi talebi üzerine 10.5 ton gıda ve ilaç yardımı, yine 1992'de 2.212 ton gıda, ilaç, çadır, battaniye yardımı, Kırgızistan'da sel felaketi sonrasında 12 ton gıda ve ilaç yardımı, 1.000 ton şeker gönderimi gibi yardımlardır.³⁹⁷

TİKA ekonomik açıdan destek olduğu gibi kültürel ve sosyal bakımdan yaptığı projelerle Kırgızistan'a büyük çalışmalar yapmıştır. Eylül 1993'te Kırgızistan

³⁹⁶ "Milletlerarası Anlaşma", **T.C Resmi Gazete**, 15.04.1993, Sayı:21553, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21553.pdf> (Erişim Tarihi:22.12.2018).

³⁹⁷ TİKA, **a.g.e** (1993), s.204.

Dışişleri Bakanlığının güçlendirilmesi adına teknik yardım, Kırgız Polis Akademisi Teknik İnceleme, Gönüllü Uzman Görevlendirilmesi, Kırgız Yöneticilerin Eğitimi, Kırgızistan'da 1995'de Yapılan Genel Seçimler İçin Kağıt Yardımı, Uygulamalı Masabaşı Bankacılık Eğitim Projesi, Kırgız Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı'nda Türkiye Salonu Açılması, Manas Sağlık Programı, Kırgız Hava Yolları Personelinin Eğitimi ve Üst Düzey Yöneticilerin Eğitimi gibi geniş çaplı projeler yapılmıştır. Ayrıca yine TİKA tarafından Kırgızistan resmi kanalına 300.000 dolar hibe edilmiştir. Kırgızistan'da Atatürk Kültür Merkezi'nin kurulması için çalışma yapılmış, tahsis edilen binanın restorasyonunu yapılarak Kırgız halkına milli değerlerimizin tanıtılması için büyük bir adım atılmıştır.

8 Şubat 1994 tarihinde Türkiye, Kırgızistan ile 10.000 Adet Eğitim Elbisesi Bağışlanmasına Dair Anlaşma'yı imzalayarak TİKA vasıtası ile büyük çaplı bir yardımda bulunmuştur. Bu anlaşmaya göre; 10.000 adet eğitim elbisesi anlaşma uyarınca Kırgızistan'a verileceğine, Türkiye'nin elbiselerin temini, nakli gibi işlemlerde sorumlu olacağı gibi hükümler belirlenmiştir.³⁹⁸

1995 yılında "Manas" destanının bininci yıl dönümünün her iki ülkede kutlanması Türkiye'nin dostluk ve kardeşlik yakınlaşmasının önemli bir adımı olmuştur.³⁹⁹ Bunun yanında aynı yılda eğitimde işbirliğinde damga vuran Kırgızistan'ın Başkenti Bişkek Şehrinde Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Kurulmasına Dair Anlaşma 30 Eylül'de imzalanmıştır. İki ülke arasındaki sosyal faaliyetlerin en önemli adımlarından biri olan bu anlaşmada kısaca; Bişkek'te Türk-Kırgız ortaklığında "Manas" adında üniversite kurulacağına, kurulum masraflarında iki tarafında %50 katkısının bulunmasına, bu öğretim kurumunun öğretim dilinin Türkiye Türkçesi ve Kırgız Türkçesi olacağına ve bu gaye ile hazırlık sınıfı oluşturulacağına, Üniversite üst düzey görevlerinin mevzuatlarının belirlenmesine karar verilmiştir.⁴⁰⁰

³⁹⁸ "Milletlerarası Anlaşma", **T.C Resmi Gazete**, 09.10.1997, Sayı: 23135, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/23135.pdf> (Erişim Tarihi:22.12.2018).

³⁹⁹ Dinara Murzaeva, "Kırgızistan'ın Türkiye İle Siyasi, Kültürel ve Ekonomik İlişkileri", **Bağımsızlıklarının 20. Yılında Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye**, (Ed. Okan Yeşilot), Ümraniye Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 2012, s.249.

⁴⁰⁰ "Milletlerarası Anlaşma", **T.C Resmi Gazete**, 06.08.1996, Sayı:22719, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/22719.pdf> (Erişim Tarihi:22.12.2018).

Eğitim faaliyetlerine diğer Türk devletlerinde olduğu gibi Türkiye Diyanet Vakfı, Türk Dunyaşı Araştırmaları Vakfı, TÜRKSOY gibi kuruluşlar vasıtasıyla destek olunmuştur. Yapılan goruşmeler ve anlaşmalar neticesinde Kırgızistan bünyesindeki birçok ogretim kurumuna destek olunmuştur. 1993’de Osh Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (Türkiye Diyanet Vakfı), yine 1993’de Türk Dunyaşı İşletme Fakültesi (Türk Dunyaşı Araştırmaları Vakfı), 1996’da Aladağ (Alato) Atatürk Üniversitesi (Sebat Eğitim Kurumları)⁴⁰¹ yine 1996’da Uluslararası İlişkiler Bolumu (Türk Dunyaşı Araştırmaları Vakfı), 1997’de ise Kırgızistan Üniversitesi bünyesinde İlahiyat Fakültesi (Türkiye Diyanet Vakfı) kurularak destek olunmuştur.

İlk ve orta ogretim düzeyinde de Milli Eğitim Bakanlığı ve Özel kuruluşlar vasıtasıyla eğitim kurumları açılmıştır. Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde 1992’de Anadolu Kız Meslek Lisesi, 1993’de Anadolu Lisesi, 1996’da Bişkek Türkçe Eğitim Merkezi, ve 1999’da Bişkek İlkogretim Okulu açılmıştır. Özel kuruluşlar olarak ise Sebat A.ř vasıtasıyla 11 adet ogretim kurumu kurulmuştur.

26-28 Haziran 1996 tarihlerinde Milli Eğitim Bakanı Turhan Tayan’ın Bişkek ziyareti ile eğitim faaliyetleri devam ettirilmiştir. Bu faaliyetler noktasında Eğitim ve Bilim Alanlarında İşbirliği Anlaşması imzalanarak destek çıkmıştır. İmzalanan bu anlaşmada özetle; Kırgızistan’ın resmi okullar ve Türkiye Türkçesi Öğretim ve Yaygın Mesleki Eğitim Merkezlerinin aılmasında ve bu kurumların faaliyetlerinde destek olmalarına, Türk-Kırgız İsmail Tarancıoğlu Anadolu Lisesi’nin bina taşıma işlemlerinde yardımcı olmalarına, Türkiye’de ogrenim görmek üzere gelen Kırgız ogrencilerin ulaşım masraflarının yukumluluğu, tarafların birbirlerinin eğitim sistemlerinin işleyişini bildirmesi ve bilgi paylaşımında bulunulması gibi maddeler yer almıştır.⁴⁰²

1997 yılına gelindiğinde ise, 24 Ekim tarihinde Sağlık ve Tıp Alanında İşbirliğine Dair Anlaşma imzalanarak bu alanda da işbirliği çalışmaları yapılmıştır. Taraflar; eşitlik, karşılıklılık ve yarar esası altında sağlık ve tıp alanlarında işbirliğini

⁴⁰¹ 2016 sonrası FETÖ ile bağlantılı olarak değerlendirilerek kapatılmıştır.

⁴⁰² “Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/22765.pdf> (Erişim Tarihi:22.12.2018).

teşvik edeceklerine, bu esasa dayalı bilgi paylaşımı, uzman değişimi, ilgili kurum ve kuruluşlar arasında temas sağlanması gibi hükümleri kabul etmişlerdir.⁴⁰³

İki ülke çevrenin korunması, özellikle ormanların korunmasına üzerine de hassasiyetle yaklaşmıştır. Bunun üzerine 16 Ağustos 1995 tarihinde Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Veysel Atasoy'un Bişkek ziyareti ile Çevre Alanında İşbirliği Anlaşması, 15 Ekim 1997 tarihinde ise Antalya'da Türkiye Orman Bakanı Ersin Taranoğlu ile Kırgızistan Orman Bakanı Janış Sultankuloviç Rustanbekov arasında Ormancılık Alanında İşbirliğine Dair Protokol imzalanarak bu noktada da işbirliği sağlanmıştır.

1998'de eğitim, kültür ve bilim alanlarında tekrar işbirliği çalışmalarına gidilmiş ve 13 Kasım 1998 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü İle Kırgızistan Eğitim, Bilim ve Kültür Bakanlığı Arasındaki 1998-2001 Yıllarına Ait İşbirliği Protokolü imzalanmıştır. Bu protokolde; tarafların arşiv belgelerinde karşılıklı olarak yararlanılması ve bu belgelerin tarafların mevzuatları çerçevesinde çoğaltılmış nüshalarının karşılıklı paylaşılması, mesleki yayınların değişimi gibi hususlar yer almıştır.⁴⁰⁴

4.4. Askeri Çalışmalar

Türkiye'nin Kırgızistan'a askeri faaliyetler başlığında, ülke ile bu çalışmalar sadece uluslararası anlaşmalar ve ortak uluslararası örgütlerin mevzuatları doğrultusunda ilerlemiştir.

19-23 Temmuz 1992 tarihinde Türkiye İçişleri Bakanı İsmet Sezgin'in Bişkek ziyaretiyle iki ülkenin İçişleri Bakanlıkları arasında Suçla Mücadele ve Toplumsal Güvenliğin Sağlanması Konularında İşbirliğine Dair Anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmada; taraf ülkelerin vatandaşlarının haklarını, isteklerini ve mülklerini eşit bir biçimde sağlama, terörle mücadele, kaçakçılık, organize suçlar ve diğer bütün uluslararası suçlarda birbirlerine her açıdan destek verme, kendi ülkelerinde diğer tarafa işlenen bir suç kapsamında her türlü bilgi, belge ve doküman

⁴⁰³ "Milletlerarası Anlaşma", **T.C Resmi Gazete**, 19.12.1997, Sayı:23205, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/23205.pdf> (Erişim Tarihi:22.12.2018).

⁴⁰⁴ "Milletlerarası Anlaşma", **T.C Resmi Gazete**, 11.01.1999, Sayı:23580, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/23580.pdf> (Erişim Tarihi:22.12.2018).

paylaşımında bulunmaları, Kırgızistan İçişlerine bağlı birimlerde görevli olan ve uygun bulunan sayıda elemanın Türk Polis Enstitüsünde veya Akademisinde 4 yıllık eğitim verilmesi gibi hususlar belirtilmiştir.⁴⁰⁵

3 Mart 1993 tarihinde Ankara’da iki ülke arasında Askeri Eğitim İşbirliği Anlaşması imzalanarak iki ülkenin askeri dayanışması ve işbirliği belirlenmiştir.

NATO’nun BİO programı çerçevesinde de bir işbirliği sağlanmış, Türk ve Amerikan askerlerinin ortak çalışmaları ile Centrazbant-97 tatbikatına Kırgızistan askeri kuvvetleri de katılmış, operasyon düzenlemeleri denemelerine katkı sağlamıştır.

18-19 Mart 1993 tarihinde Genelkurmay Başkanı Orgeneral Doğan Güneş, 18-24 Mayıs 1995 tarihinde Milli Savunma Bakanlığı Savunma Sanayii Müsteşarı Yalçın Burak, 10 Haziran 2001 tarihinde ise Genelkurmay Başkanı Orgeneral Hüseyin Kıvrıkoğlu Kırgızistan’a ziyaret düzenlemiştir.⁴⁰⁶

Görüldüğü üzere 1992-2002 yılları arasında askeri işbirliği yok denecek kadar az nitelikte olmuştur. Türkiye bundan dolayı daha çok eğitim ve ekonomik faaliyetlere yönelmiştir. Hala kendi bünyesinde Polis Akademisi ve Kara Harp okullarında uzmanlık alanında Kırgız öğrenciler hazırlanmaktadır.⁴⁰⁷

⁴⁰⁵ “Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, 20.04.1998, Sayı:23319, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/23319.pdf> (Erişim Tarihi:23.12.2018).

⁴⁰⁶ **Kırgızistan Ziyareti Raporu**, T.C Sağlık Bakanlığı Dış İlişkiler Dairesi Başkanlığı, 11-15 Aralık 2001.

⁴⁰⁷ Giray Saynur Bozkurt, “Kırgızistan’ın Küresel ve Bölgesel Güçler İle İlişkilerine Genel Bakış”, **Türk Asya Stratejik Araştırmalar Dergisi**, 17.12.2013, https://tasam.org/Files/Icerik/File/Saynur_BOZKURT.pdf_20a23391-37d5-428d-8596-e2cf05824253.pdf (Erişim Tarihi:23.12.2018).

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. TÜRKİYE’NİN TÜRKMENİSTAN İLE İLGİLİ ÇALIŞMALARI

5.1. Siyasi Çalışmalar

Türkiye Türkmenistan’a siyasi faaliyetlerini başlatmadan önce bağımsızlık kararının tanınması için görüşmeler başlatılmıştır. Bunlardan ilki; Türkmenbaşı’nın Türkiye’yi ziyareti öncesinde Türkmenistan Dışişleri Bakanı Avdi Kuliyev’in ön hazırlık için Ankara’yı ziyaret etmesi olmuştur. Ziyaret esnasında Kuliyev iki ülkenin birbirine her açıdan birbirine destek olması gerektiğini belirtip Türkiye’den tanınma talebinde bulunmuştur.⁴⁰⁸ Daha sonra 2-5 Aralık 1991 tarihlerinde Türkmenbaşı’nın 70 kişilik bir heyetle Türkiye ziyareti sağlanmıştır.⁴⁰⁹ Ziyaret sırasında şu söylemi Türkmenistan’ın Türkiye’yi yol gösterici olarak gördüğünün kanıtı olmuştur: “Biz Türkiye’nin dünyanın gelişmiş ülkelerinden biri olduğuna çok seviniyoruz. Buraya, Türkiye’de yapılanları öğrenmeye ve Türkmenistan’a bu bilgileri taşımaya geldik.”⁴¹⁰ Aynı ziyarette 3 Aralık tarihinde Dostluk ve İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır. Anlaşmada siyasi anlamda; taraflar her türlü ticari, ekonomik, sosyal, teknik, kültürel, turizm, ulaştırma, spor ve diğer alanlarda karşılıklı yarar ilkesi çerçevesinde işbirliğini geliştirmelerine, her iki tarafı da ilgilendiren bölgesel ve uluslararası sorunlarda karşılıklı danışmalarda bulunulmasına, tarafların aralarındaki ticaret hacminin istenilen düzeye getirilmesine, konsolosluk ilişkilerini sağlamlaştırmak amacıyla karşılıklı Başkonsolosluklar açılmasına karar verilmiştir.

16 Aralık 1991 tarihinde Türkiye, Türkmenistan’ı resmi olarak ilk tanıyan devlet olarak kayıtlara geçmiştir. 29 Şubat 1992 tarihinde Aşkabat’ta Diplomatik

⁴⁰⁸ “Tanınmak İstiyoruz”, **Milliyet Haber**, 25.11.1991, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/y26pRwPwOF4AAGHL6FT2vA_x3D_x3D (Erişim Tarihi:24.12.2018).

⁴⁰⁹ Barem Yinanç, “Ankara ‘Tanımada’ ” **Milliyet Haber**, 02.12.1991, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/eCsNTv2YsArqFfVihBnw9w_x3D_x3D (Erişim Tarihi:24.12.2018).

⁴¹⁰ “Özal’a Türkmenistan’dan ‘at’”, **Milliyet Haber**, 03.12.1991, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/8LJwpEQaBDZRjhyvE_x2B_IgNA_x3D_x3D (Erişim Tarihi:24.12.2018).

İlişkili Tesisine İlişkin Protokol ve Vize Muafiyet Anlaşması imzalanarak diplomatik ilişkiler tesis edilmiştir.

1-2 Mayıs 1992 tarihlerinde ise Süleyman Demirel'in Aşkabat'a resmi ziyareti ile Türkiye Büyükelçiliğinin resmi açılışı yapılmıştır.⁴¹¹ Ziyaret ağırlıklı olarak ekonomik ve kültürel anlaşmalar ve görüşmeler üzerine yapılırken siyasi anlamda iki ülke arasında Ortak Bildiri yayımlanmıştır. Bu bildiri; taraflar imzalanan Dostluk ve İşbirliği Anlaşması'na atıfla karşılıklı ilişkilerin geliştirilmesi ve derinleştirilmesi, taraflar tarihi ve kültürel bağlardan kaynaklı ilişkilerden diğer Türk devletleri ile birlikte danışmaların yapılması ve diğer ekonomik, eğitim hususları belirlenmiştir.

30-31 Ekim 1992 tarihli Türk Zirvesi dolayısıyla Ankara'yı ziyaret eden Türkmenistan Devlet Başkanı bunun vesilesiyle 29 Ekim tarihinde Türkmenistan Büyükelçiliği'nin açılışını yapmıştır. Zirve diğer başlıklarda belirttiğimiz gibi istenilen düzeyde katılım sağlanamamıştır. Türkmenistan da "daimi tarafsızlık" politikasını gerekçe göstererek toplantılara sürekli katılım göstermediğinden bu noktada payı vardır.

Şunu da belirtmekte fayda vardır ki; Türkiye bağımsız Türkmenistan ile diplomatik ilişkilerini tesis etme aşamasında ve bunun sonraki sürecinde Türkmenistan'ın diğer ülkeler tarafından tanınması, bölgesel ve uluslararası kuruluşlara katılması gibi destek sağlayıcı faaliyetlerde bulunmuştur.⁴¹²

Bir başka resmi ziyaret kapsamında Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın Orta Asya turunda 11-13 Nisan 1993 tarihli durağı Türkmenistan olmuştur. Aşkabat'a resmi ziyaret düzenleyen Özal, son derece sıcak karşılanırken Türkmenistan'ın tarihi şehirlerinden biri olan Merv'i gezmiştir. Ziyarete ağırlıklı olarak yatırım faaliyetleri (Ekonomik Faaliyetler başlığında anlatacağımız) üzerinde durmuştur.

1994 yılına gelindiğinde 29 Nisan tarihinde Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin'in Aşkabat'ta imzaladığı Konsolosluk Sözleşmesi ve Danışmalara İlişkin Protokol iki ülke adına diplomatik ilişkilerin derinleştirilmesi açısından önemli bir adım

⁴¹¹ **Türkmenistan Ülke Raporu**, TİKA, Ankara, 1995, s.57.

⁴¹² Doğan, a.g.e., s.78.

olmuştur. Konsolosluk Sözleşmesi'nde özetle; ilişkilerin kurulması ve yürütülmesi, konsolosluk mensuplarının uyrukluğu, mensupların çalışma statüsü, konsolosluk şefinin atanması, şefin görevini yerine getirememesi gibi durumlarda işbirliğini geliştirecek hukuksal çerçeve belirlenmiştir. Akabinde aynı yıl 25-27 Ekim tarihlerinde Demirel, Türkmenistan'ın bağımsızlığının üçüncü yıldönümü kutlamalarına katılmış, gezi ekonomik görüşmeler ağırlıklı bir gezi olmuştur.⁴¹³

1995 yılında Başbakan Tansu Çiller Orta Asya turunda 17-18 Ağustos tarihleri Türkmenistan'a ayrılmıştır.

1996 yılında ise siyasi anlamda iki ayrı işbirliği söz konusu olmuştur. Bunlar: 12 Ocak 1996 tarihli Ankara'da imzalanan Uzun Vadeli İşbirliğinin Esas Gelişme Yönleri Hakkında Memorandum ve 18 Kasım 1996 tarihli yine Ankara'da imzalanan Çok Yönlü İşbirliğinin Genişletilmesine ve Derinleştirilmesine İlişkin Bildiri'dir. Özellikle iki ülke arasında önemli nitelikte olan 18 Kasım tarihli bildiri de özetle; taraf ülkeler ilişkilerin gelişmesi ve derinleştirilmesi adına yeni imkanlar üzerinde durma, ekonomik ve ticari ilişkileri potansiyel üstüne çıkarma, ilgili uluslararası anlaşmalar çerçevesinde Türkmen doğalgazının İran ve Türkiye üzerinden Avrupa'ya nakline ilişkin projenin gerçekleştirilmesine katkıda bulunmaya hazır olmaları ve ulaştırma, enerji, gümrük gibi alanlarda işbirliğinin güçlendirilmesi gibi hususlar geçmektedir.

1997 yılına gelindiğinde Mart ayında TBMM Başkanı Mustafa Kalemli başkanlığındaki heyetle, parlamentolararasındaki ilişkileri derinleştirmek ve geliştirmek için çıktığı Türk Cumhuriyetleri turunda Türkmenistan'ı da ziyaret etmiştir. Yapılan görüşmeler neticesinde Türkmenistan'ın "tarafsızlık" statüsünden dolayı parlamentolararası ilişkilerin geliştirilmesinin zaman alacağı düşünülmüştür.⁴¹⁴ 13 Mayıs 1997 tarihinde ise Cumhurbaşkanı Demirel, Türkmenistan'a resmi ziyarette bulunmuştur. Yine aynı yıl 28 Aralık tarihinde

⁴¹³ Sedef Zeyrekli Yaş, "Türkiye'nin Orta Asya Politikasında Süleyman Demirel'in Rolü", **Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi**, Cilt:4, Sayı:2, Haziran 2013, s.9.

⁴¹⁴ Kalemli, **a.g.m.**, s.25.

Başbakan Mesut Yılmaz Türkmenistan'a resmi ziyarette bulunmuş bu ziyaret esnasında iki ülke arasında Ortak Bildiri yayımlanmıştır.⁴¹⁵

İki ülke uluslararası kuruluşların düzenlediği toplantı çatısında bir kez daha bir araya gelmişlerdir. Nitekim 18 Kasım 1999 tarihinde Türkiye ev sahipliğinde yapılan AGİT zirvesine Türkmenbaşı katılarak Türkiye'ye resmi ziyaret düzenlemiştir.

Siyasi ilişkiler bağlamında Demirel 2000 yılı 28 Mart tarihinde Türkmenistan'a tekrar bir resmi gezi düzenlemiş, akabinde 18 Şubat 2001 tarihinde ise Başbakan Yardımcısı Devlet Bahçeli ve bir devlet bakanıyla ziyaret edilmiştir.⁴¹⁶

1991-2002 tarihleri arasında yapılan siyasi anlaşmalar ve resmi ziyaretler kapsamında iki ülkenin genel anlamda siyasi ilişkilerin fazla kapsamlı olmamış, Türkiye daha çok ekonomi, enerji, eğitim ve diğer sosyal işbirliği çalışmalarında faaliyet göstermiştir. Yoğunlaştırılmayan ilişkilere rağmen Türkmenbaşı tarafından 21 Ocak 2000 tarihini Türk-Türkmen Kardeşlik Bayramı olarak ilan edilmiş ilişkilere eski soğukluk giderilmeye başlanmıştır.

5.2. Ekonomik Çalışmalar

Türkiye'nin Türkmenistan'a ekonomik çalışmaları iki ülkenin milli menfaatleri üzerine şekillenmiş olup 2-5 Aralık 1991 tarihli Türkmenbaşı'nın Türkiye ziyareti ile bu çalışmalar hızlandırılmıştır. Ziyaret kapsamında 3 Aralık tarihinde imzalanan Ekonomik ve Ticari İlişkilerin Geliştirilmesine Dair Anlaşma ve Mutabakat Zaptı imzalanarak ekonomik ilişkiler yeniden düzenlenmiştir. 5 Aralık tarihinde imzalanan Türk-Türkmen İş Konseyi Kurulmasına İlişkin Anlaşma ise Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) ile Türkmenistan Levazım Devlet Komitesi arasında imzalanmış olup ekonomi ve ticaretin arttırılmasına devlet kuruluşları çatısında olanak sağlanmıştır.⁴¹⁷ Bu anlaşma, Türk yatırımcıların inşaat, tarım, enerji,

⁴¹⁵ **Türkmenistan Ülke Raporu**, TİKA, Ankara, 1999, s.105.

⁴¹⁶ Burak Sarı, "Safarmurat Türkmenbaşı Dönemi Türkmenistan-Türkiye İlişkileri", Giresun Ü., SBE., Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Y.L Tezi, Giresun, 2018, s.52.

⁴¹⁷ **Türkmenistan**, İstanbul Ticaret Odası (Haz. Erdoğan Pekcan (2. Baskı)), 1993, s.31-32.

tekstil gibi yatırım alanlarında Türkmenistan'a yatırım sağlanması ve bu anlamda KOBİ'lerin desteklenmesi açısından büyük önem arz etmiştir.⁴¹⁸

Ekonomik ve Ticari İlişkilerin Geliştirilmesine Dair Anlaşma'da özetle; tarafların ekonomi ve ticari alanlarında uzun vadeli işbirliğini sağlamak amacıyla her türlü çabayı göstereceklerine, uluslararası ticaret kanunları çerçevesinde ikili ticaretin yarar esasına dayalı bu ticareti geliştirmek, arttırmak ve çeşitlendirmek için çalışmalar yapacaklarına, yine taraflar kendi ülkeleri bünyesindeki yetkili bankaları işbirliğine teşvik edeceklerine, başta pamuk olmak üzere tarım ürünlerinin üretilmesi, taşınması ve saklanması, küçük ve orta ölçekli işletmelerin kurulması, maden ve enerji kaynaklarının aranması gibi konularda birbirlerini işbirliğini geliştireceklerine karar verilmiştir.⁴¹⁹

Diğer bir imzalanan Mutabakat Zaptı'nda ise ekonomi kısımları şu şekilde geçmiştir; iki ülke arasında ticaret ve ekonomik ilişkilerin artırılması için bir İş konseyi kurulması, serbest döviz piyasasına bağlı bir sistem içinde ticari ilişkilerin geliştirilmesi için çaba gösterilmesi, taraflar kendi ülkelerindeki malların tanıtımı için sergiler düzenlenmesi, heyet gönderilmesi ve sempozyum kurulması gibi faaliyetleri yapılması, bankacılık, petro-kimya, doğalgaz, küçük ve orta ölçekli sanayilerin kurulması ve geliştirilmesi gibi konularda her türlü işbirliği yapılmasıdır.⁴²⁰

1-2 Mayıs 1992 tarihinde Başbakan Demirel'in ziyaretinde enerji alanında Türkiye açısından son derece önemli nitelikte olan Türkmenistan'dan Türkiye'ye Doğalgaz Gönderilmesi Hakkında Anlaşma 1 Mayıs tarihinde imzalanmıştır. Bu anlaşma ile Türkiye enerji alanında bir alternatif enerji kaynağı daha sağlamasının yanında enerji koridoru olma yolunu da açmıştır. Anlaşmanın içeriklerine bakılacak olursa özetle; doğalgaz boru hattı yapımının bitip gaz gönderilmeye başlandıktan sonra uluslararası gaz satış anlaşmaları kapsamında 30 yıl boyunca Türkmenistan'dan Türkiye'ye gaz akışı sağlamaya, Türkmenistan'ın

⁴¹⁸ Sefa Gömdeniz, "Türk-Türkmen İş Konseyi Çerçevesinde Türkiye Türkmenistan İlişkileri", **Yeni Türkiye Dergisi**, Yıl:9, Sayı:53-54, Ankara, Eylül-Ekim 2013, s.1851.

⁴¹⁹ "Milletlerarası Anlaşma", **T.C Resmi Gazete** 09.01.1992, Sayı:21106 <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21106.pdf> (Erişim Tarihi:25.12.2018).

⁴²⁰ "Milletlerarası Anlaşma", **T.C Resmi Gazete** 25.01.1992, Sayı:21112 <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21122.pdf> (Erişim Tarihi:25.12.2018).

“Türkmengazsenagat” Anonim Şirketi ile Türkiye’nin “Botaş, Boru Hatları Petrol Taşımacılık” Anonim Şirketi arasında iki ülke adına doğalgazın uygun çerçevelerde gönderimine dair kontrat imzalamalarına ve imzalanan bu anlaşmanın 30 yıl boyunca geçerli olacağına karar verilmiştir.⁴²¹ Yine aynı ziyarette iki ülke arasında yatırım faaliyetlerinin arttırılması adına Yatırımların Teşviki ve Korunması Anlaşması imzalanmıştır. 2 Mayıs tarihinde imzalanan bu anlaşmada; her bir tarafın kendi ülkesinde ilgili yasalar ve düzenlemeler çerçevesinde üçüncü ülkelerin yatırım faaliyetlerine izin verilmesi, bu maksatla gelen üçüncü ülkelerin vatandaşlarına kalması ve istihdam edilmesine olanak sağlamaları gibi hususlar belirlenmiştir.⁴²²

Demirel’in ziyareti sırasında bir başka ekonomik nitelikli anlaşma Türkiye kanalıyla Eximbank’ın Türkmenistan’a Açmayı Öngördüğü Krediyeye İlişkin Mutabakat Zaptı ile Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme Protokolü olmuştur. Yine 2 Mayıs tarihinde imzalanan bu iki anlaşma ile diğer Türk devletlerine olduğu gibi Türkmenistan’a da kredi sağlanmasının önü açılmış ve sanayini faaliyetlerinin geliştirilmesine dair ilk adım atılmıştır.

Eximbank kanalı ile imzalanan bu anlaşma sonrasında Türkmenistan’a ilk olarak 1992 yılında 75 milyon dolarlık kredi açılmış⁴²³, daha sonra 2000 yılında proje kredisi kapsamında otel ve rafineri projeleri ve çelikhane tesisleri için 88,3 milyon dolar tekrar kredi sağlanmıştır.⁴²⁴

Demirel’in bu ziyaretinden kısa bir süre sonra 9-10 Mayıs 1992 tarihinde ise yine Başbakan Demirel Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO) toplantısına katılmak için Türkmenistan’da bulunmuştur.

Bir önceki başlıkta da belirtilen 11-13 Nisan 1993 tarihinde cumhurbaşkanlığı düzeyinde ziyaret düzenlenmiştir. Cumhurbaşkanı Özal’ın Aşabat’a resmi ziyaretinde ekonomi konularının üzerinde özellikle durulmuştur. Düzenlenen gezide

⁴²¹ “Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, 16.10.1992, Sayı:21377, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21377.pdf> (Erişim Tarihi:25.12.2018).

⁴²² “Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, 15.01.1995, Sayı: 22172, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/22172.pdf> (Erişim Tarihi:25.12.2018).

⁴²³ Rıdvan Akar, “Kardeşler Kötü Niyetli Çıkarsa!”, **Milliyet Haber**, 27.06.1992, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/CZd7l6_x2B_P9vqQfPMM_x2B_VpicQ_x3D_x3D (Erişim Tarihi:26.12.2018).

⁴²⁴ **Türkmenistan Ülke Etüdü**, İstanbul Ticaret Odası (Haz. Bahar Özsu), İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 2003, s.101.

Türk işadamlarını da beraberinde götüren Özal, Aşkabat'ta 4-5 tane tekstil fabrikası ve bir gıda fabrikasının temelini atmıştır.⁴²⁵ Bu ziyaretin ardından aynı yıl 7 Ekim tarihinde iki ülke arasında özellikle tarım işbirliği üzerinde durulan Teknik, Bilimsel ve Ekonomik İşbirliği Protokolü imzalanmıştır. İmzalanan bu protokolde; hayvancılık ve hayvan sağlığı, balıkçılık, bitki koruma, sulama ve gıda endüstrisi gibi konularda işbirliği çalışmaları yapılması, bu alanlarda bilimsel ve teknik bilgi paylaşımı ve çalışmaların tesisi gibi hususlar belirlenmiştir.⁴²⁶

Yine 1993 yılının 9 Aralık tarihinde Türkiye'nin petrol ve doğalgaz ihtiyacının karşılanması için bu kaynakların aranması ve üretilmesine yönelik tekrar bir anlaşma sağlanmıştır. İki ülke arasında Doğalgaz Boru Hattı, Doğalgaz Petrol Arama ve Üretimi İçin Saha Tahsisi, Elektrik Enerjisi Üretimi ve Transferi Konusunda Aşkabat'ta Protokol imzalanmıştır.

Görüldüğü üzere ekonomik çalışmalar açısından bakıldığında iki ülkenin yatırım faaliyetleri de önem arz etmiştir. Türkmenistan, kısa sürede Türkiye'nin en fazla doğrudan yaptığı ikinci ülke konuma gelmiştir. Türk firmaları ülkede özelleştirmenin az olmasından dolayı kamu kuruluşları ile ortak işler yürütmüştür. Türkmenistan'da yaygın pamuk üretimi olduğundan Türk yatırımları genellikle tekstil sektöründe ilerlemiştir. Diğer yatırım alanları sağlık sektörü, inşaat, bankacılık, gıda, tarım ve kağıt sanayisi üzerine olmuştur. Türkiye Müteahhitler Birliği'nin sayısal verilerine göre Türkmenistan'da Türk müteahhitlerinin 2003 yılına kadar yaptığı işler 876 milyon dolar tutarına ulaşmıştır.⁴²⁷ Ayrıca Türkiye, Türkmenistan'ın dış yatırımlarında en büyük paya sahip olan ülke konumuna yükselmiştir.⁴²⁸

Bankacılık faaliyetlerinde de çalışmalar başlamış, Ziraat Bankası ve Türkmenistan Agroprombank arasında %50-50 sermaye oranlı ortak banka kurulması için Ocak 1993'de gerekli yasal işlemler yapılmıştır.⁴²⁹ Ayrıca 5-7 Mayıs

⁴²⁵ Kara, a.g.e., s.236.

⁴²⁶ **Türkmenistan'da Tarım ve Tarıma Dayalı Sanayinin Yapısı ve Türkiye İle İlişkileri Açısından Değerlendirilmesi**, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, 1994, s. 116-117.

⁴²⁷ İstanbul Ticaret Odası, Türkmenistan Ülke Etüdü (a.g.e.), s.105.

⁴²⁸ Elşen Resuloğlu Bağırzade, "Türk Cumhuriyetleri Arasında Ticari İşbirliği: Mevcut Durum ve Perspektifler", **Sosyoloji Konferansları**, İstanbul Üniversitesi, Sayı:41, Yıl:2010, s.53.

⁴²⁹ Mehmet Alagöz, vd., "Türk Cumhuriyetleri İle İlişkilerimize Ekonomik Açından Bir Yaklaşım, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, sayı:12,2004, s.68.

1992 tarihli Merkez Bankası bünyesinde bir heyetin ziyareti sırasında Türkmenistan'ın ekonomik ve mali sistemleri incelenmiştir.⁴³⁰

Yatırım faaliyetlerine paralel olarak iki ülkenin dış ticaret değerleri de ekonomik işbirliğine katkı sağlamıştır.

Tablo IV: 1992-2002 yılları arasında Türkiye-Türkmenistan Ticaret Hacmi (Milyon \$)⁴³¹

YILLAR	İHRACAT	İTHALAT
1992	7.289	21.181
1993	83.848	76.892
1994	84.317	65.560
1995	56.290	111.826
1996	65.657	100.314
1997	117.535	73.547
1998	95.813	41.995
1999	106.627	37.028
2000	120.155	97.877
2001	44.122	44.984
2002	74.727	58.274

Kaynak: **Türkmenistan Ülke Profili, Mevzuat ve Türk Girişimcileri**, İstanbul Ticaret Odası (Haz. Selçuk Tayfun Ok, Volkan Aydos), İTO Yayınları, İstanbul, 1998, s.46, İstanbul Ticaret Odası, Türkmenistan Ülke Etüdü, s.94.

⁴³⁰ **Türkmenistan Ülke Raporu**, TİKA, Ankara, 1993.

⁴³¹ **Türkmenistan Ülke Profili, Mevzuat ve Türk Girişimcileri**, İstanbul Ticaret Odası (Haz. Selçuk Tayfun Ok, Volkan Aydos), İTO Yayınları, İstanbul, 1998, s.46, İstanbul Ticaret Odası, Türkmenistan Ülke Etüdü, s.94.

Başlıca ihraç edilen mallar; demir-çelik ürünleri, deniz tankerleri, mermer, alüminyum malzemeleri, gıda ürünleri ve elektrikli cihazları oluştururken başlıca ithal edilen malları ise; pamuk ve pamuk ürünleri, yün ve elektrikli bazı cihazları kapsamıştır.⁴³²

Ekonomik faaliyetlerin bir başka temel direği olarak bilinen TİKA, Türkiye'nin Türkmenistan'a ekonomik destek sağlaması noktasında en önemli kuruluşlarından biri olmuştur. 1993 yılında Ekonomi ve Maliye Bakanlığı bünyesinde, "Türkmenistan TİKA Koordinasyon Birimi" olarak Türkmenistan'da faaliyete başlamıştır.⁴³³

1994 yılına gelindiğinde enerji alanında tekrar işbirliği çalışmaları başlamıştır. Demirel Cumhurbaşkanlığı görevine geldikten sonra 1994 yılındaki Aşabat resmi ziyaretinde, Türkiye'nin stratejik öneminin artması noktasında büyük bir adım olan Türkmen gazını İran ve Türkiye geçişi Avrupa'ya taşınması için boru hattı görüşmelerinin temeli başlamıştır. Ziyaret sırasında 26 Ekim 1994 tarihinde iki ülke arasında Türkmenistan'dan Doğalgaz Alımı ve Satımı Anlaşması imzalanmıştır. Anlaşmada özetle; Türkmen tarafının, Türkiye'ye doğalgazın 30 yıl boyunca gönderilmesi amacıyla yeterli rezervinin bulunduğunu ve yine 30 yıl boyunca Türkmen gazının Türkiye toprakları üzerinden diğer ülkelere ulaştırılmasının garanti edildiğini, Türkiye tarafının 1998 yılında 2 milyar metreküp 1999-2004 yıllarında 5 milyar metreküp, 2005-2009 yıllarında 10 milyar metreküp, 2010-2020 yıllarında ise 15 milyar metreküp olarak doğalgaz alım fiyatının belirlendiği, yine Türkiye tarafının kendi sınırları içerisinde geçecek boru hatlarının inşasını üstlenilmesi hususları belirlenmiştir.⁴³⁴ Anlaşmayı Türkmenistan Devlet Başkanı Türkmenbaşı ve Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Ziya Aktaş imzalamıştır.⁴³⁵

1995 yılına gelindiğinde ise 7 Ocak tarihinde TPAO ile Türkmenistan Petrol ve Gaz Bakanlığı arasında enerji işbirliği adına tekrar çalışma yapılmış, Petrol ve

⁴³² Sibel Gülse Bal vd., "Türkiye-Türk Cumhuriyetleri Dış Ticaret İlişkilerine Genel Bir Bakış", **Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, Cilt:4, Sayı:1, 2009, s.15-16.

⁴³³ Kemal Özcan, **Kemik Kardeşliği: Türkiye-Türkmenistan İlişkileri (1991-2014)**, Aybil Yayınları, Konya, 2014, s.68.

⁴³⁴ "Milletlerarası Anlaşma", **T.C Resmi Gazete**, 21.02.1995, Sayı:22209, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/22209.pdf> (Erişim Tarihi:26.12.2018).

⁴³⁵ "Türkiye-Türkmenistan Doğalgaz Alım, Satım Anlaşması İmzalandı", **Hürriyet Haber**, 21.05.1999, <http://arsiv.hurriyetim.com.tr/hur/turk/99/05/21/sondakika.htm> (Erişim Tarihi:26.12.2018).

Doğalgaz Arama ve Üretimi İçin İşbirliği Protokolü imzalanmıştır. Ayrıca Türkmenbaşı Rafinerisi Modernizasyonuna önemli miktarlarda yatırım sağlanmıştır.⁴³⁶

Aynı yıl 17 Ağustos tarihinde Başbakan Çiller'in resmi gezisinde Gelir Üzerinden Alınan Vergilerde Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması ve Ticari ve Ekonomik İşbirliği Konularında Türk-Türkmen Karma Ekonomik Komisyonu Kurulmasına (KEK) İlişkin Anlaşma imzalanmıştır. Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması iki tarafta da adaletsiz vergilendirmeyi önleme adına imzalanmıştır. KEK Kurulmasına İlişkin Anlaşma ise iki ülke arasında ekonomik ve ticari ilişkilerin gelişmesine büyük katkı sağlamıştır. Bu anlaşmada özetle; Komisyonun görevleri, ticari ve ekonomik işbirliği konularını gözden geçirmek, bu ilişkilerin geliştirilmesi için araştırma yapmak, bu amaçla ilgili kurum ve kuruluşları teşvik etmek olarak belirlenmiş, toplantı hususları gibi konular geçmiştir.⁴³⁷ Ayrıca KEK kurulmadan önce diğer Türk devletlerinde olduğu gibi Türkmenistan ile de ticaret hacmini arttırmak ve ilişkileri geliştirmek adına 1992'de İş Konseyi kurulduğunu da belirtmekte fayda vardır.⁴³⁸

13 Şubat 1996 tarihinde doğalgaz üzerine tekrar ayrıntılı bir uzlaşmaya varılmış ve Türkmen Doğalgazının Türkiye'ye Gönderilmesi Hakkında Mutabakat Muhtırası imzalanmıştır.

Yıllar içinde yapılan anlaşmalardan da görüldüğü gibi Türkiye, Türkmenistan ile olan işbirliği çalışmalarında çoğunlukla enerji ilişkileri üzerinden ilerlemiştir. 29 Ekim 1998 tarihinde iki ülke arasında Hazar Geçişli Türkmenistan-Türkiye-Avrupa Gaz Boru Hattı Projesinin (HGB) İfası ve Türkmenistan'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne Doğalgaz Satışına İlişkin Anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmada özetle; taraflar HGB'nin hızlı bir şekilde yapılması, Türkmenistan'daki doğalgazın Türkiye'ye sevki ve Türkiye koridoru üzerinden diğer ülkelere transiti, Türkiye'ye satılmak için tesis edilen doğalgaz miktarının en kısa sürede 16 milyar metreküpe çıkarılması, 30 yıllık

⁴³⁶ **Türk Cumhuriyetlerinde Ticaret-Yatırım İmkanları ve Mali Sektör İnceleme Raporu**, T.C Devlet Bakanlığı (Ahat Andıcan), Ankara, 1998, s.167.

⁴³⁷ "Milletlerarası Anlaşma", **T.C Resmi Gazete**, 09.01.1996, Sayı:22518 <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/22518.pdf> (Erişim Tarihi:26.12.2018).

⁴³⁸ Bahattin Keleş, "Türkiye Cumhuriyeti İle Türk Cumhuriyetleri Arasındaki İlişkiler ve 2023 Hedefleri", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, Sayı:222, Haziran 2016, s.141.

süre zarfında Avrupa pazarı da dahil olmak üzere 30 milyar metreküp doğalgaz hacmi için koordine edilmesi, projenin kapsamlı olarak fizibilite çalışmaları belirlenmiştir.⁴³⁹

1999 tarihinde ise Ekim ayında Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Cumhuriyet Ersümer'in Türkmenistan'a resmi ziyareti ile Azerbaycan, Türkiye, Gürcistan ve Türkmenistan Arasında Hazar Geçişli Boru Hattı Projesinin Uygulamasına İlişkin Hazar Geçişli Boru Hattının Uygulanma İlkeleri imzalanarak bu boru hattının ülkeler arasında yasal çerçeveleri belirlenmiştir.

1991-2002 yılları arasında Türkiye'nin Türkmenistan'a ekonomik faaliyetleri enerji alanı başta olmak üzere aktif olarak ilerlemiştir. İki ülke arasındaki ekonomik anlaşmalar çoğunlukla enerji kaynakları üzerine yapılmıştır. Özellikle Türkiye üzerinden Avrupa'ya gaz transferinin yapılmasını ön gören anlaşma Türkiye açısından hem alternatif enerji kaynağı fırsatına hem de stratejik öneminin artmasını sağlamıştır. Ancak fazla sayıda yapılan bu anlaşmalara rağmen iç ve dış siyasi nedenlerden gaz transferi sağlanamamıştır. Türkmenbaşı'nın şu söylemi bunu destekler niteliktedir: "Türkmen doğalgazının Türkiye'ye gelmemesi benim suçum değil. Bazı siyasilerin Avrupa'ya bakarak dikkatli davranmamasından dolayı gaz veremiyoruz..."⁴⁴⁰ Bunun dışında Türkmenistan'a yatırım konusunda da Türk yatırımcılar oldukça fazla faaliyet göstermiştir.

5.3. Kültürel ve Sosyal Çalışmalar

Kültürel ve Sosyal Faaliyetler başlığında Türkiye, diğer Türk devletlerinde olduğu gibi Türkmenistan'a da bağımsızlık sürecinde ve sonrasında ortak tarih, dil, din, gelenek ve göreneklerden gelen bir anlayış ile yaklaşmıştır. Bu noktada eğitim, turizm, sağlık, bilim ve teknik, ulaşım ve haberleşme gibi alanlarda faaliyetlerini başlatmıştır.

Bu faaliyetlerin neler olduğuna bakacak olunursa 1991 yılından başlanarak Türkmenbaşı'nın 2-5 Aralık tarihli gezisinde Milli Eğitim Bakanlıkları Arasında

⁴³⁹ "Milletlerarası Anlaşma", T.C Resmi Gazete, 11.01.2000, Sayı:23930, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/23930.pdf> (Erişim Tarihi:26.12.2018).

⁴⁴⁰ "İzgi-Türkmenbaşı Görüşmesi", TBMM Bülteni, https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MECLIS%20BULTENI/2469_2001_0000_0082_0000/0018.pdf (Erişim Tarihi:26.12.2018).

İşbirliği Protokolü imzalanıp eğitimde işbirliği çalışmaları başlatılmıştır. Akabinde 27 Aralık tarihinde Aşkabat'ta iki ülke adına 1992-1993 Dönemi Kültürel ve Bilimsel Değişim Protokolü ve Kültür Değişim Programı imzalanarak kültürel etkileşimin de temeli atılmıştır. Türkiye adına Fikri Sağlar'ın imzaladığı protokolde; tarafların yükseköğretim kurumlarında karşılıklı bilimsel işbirliğine teşvik edeceklerine, araştırma yapılması adına üç bilim adamlarını on beş gün için karşılıklı değiştirmelerine, tarih, dil, kültür, sanat ve edebiyat ile ilgili yayınları karşılıklı değişim yapılmasına, tarafların kültür, eğitim ve sanatla ilgili çeşitli kuruluşlarının karşılıklı bilgi paylaşımında ve görüş alışverişlerinde bulunmalarına, müzik, dans, folklor gibi sanat aktivitelerine teşvik edeceklerine, Türk tarafının Aşkabat'ta bir Türk-Türkmen Kültür Merkezi açmasına karar verilmiştir.

1992 yılında eğitim ilişkileri üzerinde yoğunlukla durulmuş, önce 3 Şubat 1992 tarihinde Milli Eğitim Bakanlıkları Arasında İşbirliği Ön Protokolü daha sonra 1 Mart 1992 tarihinde Aşkabat'ta yine Milli Eğitim Bakanlıkları Arasında İşbirliği Protokolü imzalanmıştır.⁴⁴¹ Bu protokolde ise özetle; Türkmen okullarında Türkiye Türkçesi okutulması adına eğitim programı, ders kitabı ve diğer materyallerin hazırlanması ve temin edilmesi adına gerekli çalışmaların yapılmasına, Türkiye'de üniversiteler ve ortaöğretim kurumlarında Türkmençe dersinin seçmeli olarak okutulması konusunda gerekli düzenlemelerin hazırlanmasına, 1992-1993 yılında Türkmenistan ilkokullarının birinci sınıflarında okutulacak anadil, alfabe ve matematik kitaplarının 150 şer bin adet basımının MEB tarafından basımının üstlenilmesine, Türkmenistan'ın Latin alfabesine geçme kararının kabul edilmesi sonrasında, öğrenciler ve yetişkinler için alfabelerin basımı, ders kitaplarının basımı aşamasında gerekli teknik kolaylığın sağlanması, daktilo ve bilgisayar yazılımlarının Latin alfabesine dönüştürme işlemlerinin Türkiye tarafından taahhüt edilmesine, Türkmenistan'da Türkiye Türkçesi Öğretim Merkezi'nin açılmasına karar verilmiştir. Bu iki eğitim anlaşmasından sonra Türkiye'nin Türkmenistan'daki eğitim faaliyetlerine ve bunun geliştirilmesine büyük katkılar sağlamıştır. Bu noktada Türkiye çatısında MEB'e bağlı okullar ve özel okullar açılmıştır. MEB bünyesindeki eğitim merkezleri; Aşkabat İlköğretim Okulu (1993), Anadolu Lisesi (1993),

⁴⁴¹ Azat Rahmanov, "Türkiye-Türkmenistan İlişkileri", Karadeniz Teknik Ü., SBE, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Y.L. Tezi, Trabzon, 2004, s.75.

Aşgabat Türkçe Eğitim Merkezi (1993), Yaygın Mesleki Eğitim Merkezi (1996) olurken⁴⁴² Başkent Eğitim Şirketi tarafından 14 tane⁴⁴³, Türkiye Diyanet Vakfı tarafından ise 1 tane özel eğitim merkezi açılmıştır.

Yüksek öğretimde ise Türkmenistan uyruklu öğrencilere burslu ve yatılı okuma imkanı sağlanmış, 1992-2004 yılları aralığında toplam 5252 kontenjan ayrılmış ve bunun 3492'si kullanılmıştır.⁴⁴⁴ Ayrıca 1994'de Türkiye Diyanet Vakfı tarafından Mahdumkuli Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi⁴⁴⁵ ve Başkent Eğitim Şirketi tarafından Uluslararası Türk-Türkmen Üniversitesi kurulmuştur.

23 Nisan 1992 tarihinde ise yine Aşgabat'ta Eğitim, Bilim, Kültür ve Spor Alanlarında İşbirliği Anlaşması ve Tıp ve Sağlık Alanlarında İşbirliği Anlaşması imzalanarak eğitim ve sağlık alanlarında çalışmalar resmi olarak hızlandırılmıştır. Sosyal anlamda iki ülke arasındaki işbirliği çalışmalarına büyük katkı sağlayan bu ilk anlaşmada özetle; tarafların eğitim, bilim ve kültür alanlarında işbirliğine teşvik edilmesi, üniversiteler arasında çeşitli alanlarda temasın sağlanması, bilimsel proje ve programların mübadelesi, tiyatro, müzik, opera vb. alanlarda ilişkilerin geliştirilmesi, karşılıklı sempozyum, konferans gibi bilimsel etkinliklere teşvik edilmesi, haberleşme, spor, eğitim ve daha birçok alanda çalışmaların hızlandırılması gibi hususlar belirlenmiştir. Diğer bir anlaşma olan Sağlık Bakanları Yıldırım Aktuna ve Aksoltan Terayevna Atayeva'nın imzaladığı Tıp ve Sağlık Alanlarında İşbirliği Anlaşması'nda ise özetle; ülkelerin Milli Sağlık Hizmeti Sistemlerinin geliştirilmesi, dahiliye, temel tıp, cerrahi, ilaç ve eczacılık konularında bilimsel ve teknik anlamlarda işbirliği yapılması ve bu doğrultuda uzman değişiminin sağlanması, iki ülkelerin bazı hastane ve tıp merkezlerinin işbirliğinin derinleştirilmesi gibi maddeler geçmiştir. Bu anlaşma sonrasında, Sağlık Bakanlığı

⁴⁴² Beytullah Yılmaz, Vepa Gylchmyradov, "Geçmişten Günümüze Türkiye-Türkmenistan İlişkileri"
https://www.academia.edu/34761545/GE%C3%87M%C4%B0%C5%9ETEN_G%C3%9CN%C3%9CM%C3%9CZE_T%C3%9CRK%C4%B0YE-T%C3%9CRKMEN%C4%B0STAN_%C4%B0L%C4%B0%C5%9EK%C4%B0LER%C4%B0 (Erişim Tarihi:26.12.2018).

⁴⁴³ 2016 sonrası FETÖ ile bağlantılı olarak değerlendirilerek kapatılmıştır.

⁴⁴⁴ Kara, **a.g.e.**, 99.

⁴⁴⁵ Kemal Özcan, "Bağımsızlığının 20. Yılında Türkmenistan İle Türkiye Arasındaki İlişkiler", **Bağımsızlıklarının 20. Yılında Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye**, (Ed. Okan Yeşilot), Ümraniye Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 2012, s.306.

ve Kızılay Başkanlığı'nın işbirliği ile 8 Haziran tarihinde 190.000 dolar değerinde ilaç ve tıbbi malzeme Türkmenistan'a gönderilmiştir.⁴⁴⁶

İnsancıl yardımlar bununla da sınırlı kalmamış, 300.000 dolar değerinde 55,8 ton yardım malzemesi, yine değeri tam olarak bilinmemekle birlikte 13 ton ilaç ve gıda gönderimi gerçekleştirilmiştir. İnsani yardımlar kapsamında 1991-1995 yılları arasında Türkmenistan'a toplam 5.801.400 dolar yardım sağlanmıştır.⁴⁴⁷

Aynı yıl Demirel'in 1 Mayıs tarihli Türkmenistan resmi ziyaretinde de sosyal ve kültürel açıdan yardımlaşma ve işbirliği çalışmaları adına anlaşmalar imzalanmıştır. 1 Mayıs 1992 tarihinde imzalanan anlaşmalar; Eğitim, Bilim, Kültür ve Spor Alanlarında İşbirliği Anlaşması, Marmara Üniversitesi Rektörlüğü İle Türkmenistan Azadi Diller Üniversitesi Arasında Yapılan İşbirliği Protokolü ve TRT İle Türkmenistan Devlet Radyo-Televizyon Komitesi (TMT) Arasında İşbirliği Protokolü olurken, 2 Mayıs 1992 tarihinde imzalanan anlaşmalar ise; Uluslararası Karayolu Taşımacılığı Anlaşması ve Hava Taşımacılığı Anlaşması'dır. Her iki ülkenin de sosyal faaliyetlerinde önemli nitelikte olan ve burs, yatılı okuma imkanları, her türlü kültürel ve bilimsel faaliyetlerin gerçekleştirilmesi adına yapılan Eğitim, Bilim, Kültür ve Spor Alanlarında İşbirliği Anlaşması'nda; tarafların eğitim, bilim ve kültür alanlarında karşılıklı işbirliğini teşvik edici çalışmalar yapılacağı, bilimsel faaliyetlerin arttırılacağı, opera, tiyatro, dans vb. sanat faaliyetlerinde karşılıklı etkinlikler düzenlenmesi, müzik, spor, radyo-televizyon, sinema gibi faaliyetlerde işbirliğinin geliştirilmesi maddeleri belirlenmiştir.⁴⁴⁸ Bu eğitim anlaşmaları, açılan eğitim merkezleri ve daha birçok yapılan eğitim faaliyetleri sonrasında Türkmenistan'ın yapılanma sürecinde istenilen gelişim düzeyine ulaşmasına katkı sağlamıştır.⁴⁴⁹

Hava Taşımacılığı Anlaşması'nda; uçak seferlerinin yüzeysel düzenlemeleri, trafik hakları ve işletme yetkileri gösterilirken Uluslararası Karayolu Taşımacılığı

⁴⁴⁶ TİKA, **a.g.e.(1993)**, s.198.

⁴⁴⁷ Batur, **a.g.m.**, s.114.

⁴⁴⁸“Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Türkmenistan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Eğitim, Bilim, Kültür ve Spor Alanlarında İşbirliği Anlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun Tasarısı”, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c045/tbmm19045036ss0229.pdf> TBMM, (Erişim Tarihi:26.12.2018).

⁴⁴⁹ Güngör Turan, “Türkiye-Türkmenistan Siyasi ve Ekonomik İlişkileri: “Ekonomik Fırsat Penceresi” Olarak Değerlendirilebilir mi?”, **Türkiye ve Asya Ülkeleri: Siyasi ve Ekonomik İlişkiler**, (Ed. Atilla Sandıklı, Elnur Osmanov, Ufuk Tepebaş, Arzu Yorkan), İstanbul, 25-27 Mayıs 2006, s.121.

Anlaşması'nda ise; genel hükümler, yolcu taşıma hususları, eşya taşıma hususları gibi hükümler belirtilmiştir.⁴⁵⁰

Turizm alanı, iki ülkenin ekonomik faaliyetlerini geliştirmesinin yanından karşılıklı gelenek, görenek ve kültür faaliyetlerinin tanıtılması açısından önem arz etmiştir. 19 Ağustos 1992 tarihinde bahsedilen bu turizm alanı ile ilgili Turizm Alanında İşbirliği Anlaşması imzalanarak gelişme sağlanmıştır. Bu anlaşmada özetle; her iki ülke vatandaşlarının karşılıklı tarihi, turistik ve kültürel değerlerini birbirlerine tanıtmak amacıyla yapılacak faaliyetlerin arttırılmasına, bu amaçla yapılmak istenen turistik gezilerin gereken kolaylıkların sağlanmasına, bununla ilgili vize, pasaport, gümrük gibi işlemlerde yine gerekli kolaylığın yapılmasına, turistik olanakların daha iyi tanıtılabilmesi adına reklam ekiplerinin gezilerine teşvik edilmesine karar verilmiştir.⁴⁵¹

1992'de yapılan bir diğer anlaşma Haberleşme Alanında İşbirliği Protokolü olmuştur. Ulaştırma Bakanı Yaşar Topçu tarafından 4 Aralık tarihinde imzalanan bu anlaşma iki ülkenin her alanda daha iyi iletişimin kurulması bakımından hususi nitelikte bir anlaşma olmuştur. İmzalanan bu protokolde ise özetle; PTT tarafından 200 hat kapasiteli teleks santrali ile 200 adet T1000 tipi elektronik teleks makinesi Türkmenistan'a hibe edilmesine, Ankara ile Aşkabat arasındaki mevcut devrelerin geliştirilmesine, iki ülke arasında ücretsiz pul mübadelesi yapılmasına karar verilmiştir.⁴⁵²

16 Mart 1993 tarihinde Aşkabat'ta iki ülkenin Uluslararası İlişkiler Hakkındaki Kuruluşu (TİKA) Arasında İktisadi, Sosyal ve Kültürel Konularda Teknik Yardım Hakkında Anlaşma imzalanmıştır. TİKA'nın diğer Türk devletlerinde olduğu gibi Türkmenistan'a da ekonomik, kültürel ve sosyal bir çok katkısı olmuştur. Türkmenistan'a yapılan bazı faaliyetler: Uygulamalı Masabaşı Bankacılık Eğitimi Projesi, Küçük İşletmeler Sitesi, Turizm Projesi, Teknoloji Eğitim Programı, İstatistik Faaliyetlerinin Güçlendirilmesi, Karayolları Ağı Projeleri,

⁴⁵⁰ “Milletlerarası Anlaşma”, T.C Resmi Gazete, 09.07.1995, Sayı:22338, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/22338.pdf> (Erişim Tarihi:26.12.2018).

⁴⁵¹ “Milletlerarası Anlaşma”, T.C Resmi Gazete, 15.05.1993, Sayı:21553, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21553.pdf> (Erişim Tarihi:26.12.2018).

⁴⁵² “Milletlerarası Anlaşma”, T.C Resmi Gazete, 07.07.1993, Sayı:21630, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21630.pdf> (Erişim Tarihi:26.12.2018).

Demiryolu Ulaşımının İyileştirilmesi Ön Fizibilite Çalışması, Tarım Projeleri, Tarımsal Araştırma İstasyonunun Kurulması, Türk Özel Sektörünün Bilgilendirilmesi, Sosyal Sektöre İlişkin Faaliyetler, 10.000 Öğrenci Projesi, Eğitim Programları, Ortak Yazı Dili Projesi, Ortak Türk Tarihi ve Edebiyatı Lise Ders Kitaplarının Yazımı, Sağlık Master Planı, TRT Avrasya Yayınları, Entegre Matbaalar Kurma Çalışmaları gibi projeler önemli donanımda çalışmalar olmuştur.⁴⁵³ Ayrıca Türkmenistan'ın Merv şehrinde bulunan ve UNESCO tarafından dünya kültür mirası listesine alınmış Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun son lideri Sultan Sancar'ın türbesinin restorasyonunu TİKA tarafından üstlenilerek Türkmenistan'ın kültürel ve tarihi değerlerine saygı gösterilmiştir.

Diyaret İşleri Başkanlığı tarafından ise Aşkabat'a içinde yedi bin kişilik bir caminin de bulunduğu bir kültür sitesi inşa edilerek Türkmenistan başkentine önemli bir yapıt kazandırılmıştır.⁴⁵⁴

7 Ekim 1993 tarihinde yine Aşkabat'ta imzalanan Teknik, Bilimsel ve Ekonomik İşbirliği Protokolü'nde özetle; tarafların tarımsal üretim, bitkisel üretim, balıkçılık, hayvan sağlığı, sulama ve diğer köy işleri ile ilgili bilgi alışverişi, sistemlerin geliştirilmesi, bilinçlendirici faaliyetler, ortak yatırımlar ve ortak çalışmalara teşvik edilmesi gibi hususlar belirtilmiştir.⁴⁵⁵

1994 yılına gelindiğinde 2 Şubat tarihinde TMT ile TRT, TİKA ve PTT İşletme Genel Müdürlüğü Arasında Teknik Yardım ve Yayına İlişkin Protokol imzalanarak haberleşme ve ulaşım ağında birleşme sağlanmıştır. 10 Şubat tarihinde ise Milli Eğitim Bakanlığı ve Türkmenistan Bilim Bakanlıkları Arasında İşbirliği Protokolü imzalanmış, yeni düzenlemeler getirilmiştir.

Türkiye ve Türkmenistan çevrenin korunması adına da işbirliği çalışmaları yapmış ve 18 Kasım 1996 tarihinde Çevre Alanında İşbirliği Anlaşması'nı imzalamıştır. Çevre Bakanı Ziyattin Tokar'ın imzaladığı anlaşma'da özetle; atmosferin korunması, su kalitesinin korunması, tehlikeli atıkların kontrolü, toprak

⁴⁵³ **Türkmenistan Ülke Raporu**, TİKA, Ankara, 1996, s.149-156.

⁴⁵⁴ Hikmet Ergin, **Türkiye ve Orta Asya Cumhuriyetleri Arasındaki Siyasi, Ekonomik ve Sosyokültürel İlişkilerin Bugünü ve Geleceği**, Harp Akademileri Komutanlığı Yayını, İstanbul,2002, s.73.

⁴⁵⁵ "Milletlerarası Anlaşma", **T.C Resmi Gazete**, 14.01.1994, Sayı:21818, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21818.pdf> (Erişim Tarihi:26.12.2018).

koruma gibi konular üzerinde durulmuş, bu konulara göre hükümler yer almıştır.⁴⁵⁶ 18 Kasım tarihinde imzalanan diğer bir anlaşma tekrardan eğitim alanında olmuştur. Milli Eğitim Bakanı Mehmet Sağlam tarafından imzalanan protokol; Türkiye’de okuyacak Türkmenistan uyruklu öğrencilerin seçim ve sınav işlemleri, seçilen öğrencilerin burs, yatılı okuma imkanları ve Türkiye Türkçesi öğreniminin sağlanması, öğrenim hakkındaki yasal hükümler belirlenmiştir.⁴⁵⁷

28 Kasım 1997 tarihinde Turizm Bakanı İbrahim Gürdal’ın Aşkabat’a ziyaretiyle turizm alanında tekrar işbirliği çalışmalarına gidilmiş ve Turizm Alanında İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmada özetle; tarafların kendi yasal mevzuatları çerçevesinde turizm alanındaki işbirliğini geliştirmelerine, turizm hizmetlerinin daha iyi yapılması için Ulusal Turizm İdareleri ve diğer turizm ile ilgili kurum ve kuruluşların temaslarının sağlanmasına, bu alandaki bilgi, istatistik, reklam vb. faaliyetlerde birbirlerini desteklemelerine karar verilmiştir.⁴⁵⁸

Türkmenistan’a yapılan kültürel ve sosyal faaliyetler kapsamında Türkiye bünyesinde TÜRKSOY, TÜDEV, Atatürk Dil, Tarih ve Kültür Kurumu gibi kuruluşlar büyük yardımcı olmuştur. Nitekim bu gibi kuruluşlar vasıtasıyla ortak alfabe, dil, tarih çalışmaları gibi önemli kültürel ve bilimsel etkinlikler, faaliyetler, toplantılar yapılmıştır.

5.4. Askeri Çalışmalar

Türkmenistan’ın diğer Türk devletlerinde olduğu gibi bağımsızlık sonrasında güvenlik politikası yaratması şart olmuştur. Rusya’nın her bölgede bir askeri üs bulundurma amacı, çevresel faktörler ve baskılardan kaynaklı güvenlik kaygısından Türkmenistan ‘daimi tarafsızlık’ politikasını benimsemiştir. Ancak NATO’nun BİO programına Türkmenistan da katılmış, bu çerçevede Türk subaylar Türkmenistan’ın ordusuna eğitiminde ve milli ordu oluşturmasında yardımcı olmuştur.

⁴⁵⁶ “Milletlerarası Anlaşma”, T.C Resmi Gazete, 29.03.1997, Sayı:22948, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/22948.pdf> (Erişim Tarihi:26.12.2018).

⁴⁵⁷ “Milletlerarası Anlaşma”, T.C Resmi Gazete, 15.06.1997, Sayı:23020, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/23020.pdf> (Erişim Tarihi:26.12.2018).

⁴⁵⁸ “Milletlerarası Anlaşma”, T.C Resmi Gazete, 02.03.1998, Sayı:23274, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/23274.pdf> (Erişim Tarihi:26.12.2018).

9 Eylül 1992 tarihinde bu askeri eğitim süreçleri iki devlet arasında anlaşma imzalanarak resmîyete dökülmüştür. Tümgeneral Orhan Gençler ve Türkmenistan Tuğgenerali Begcan H. Niyazov'un katılımları ile Askeri Eğitim İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır. Anlaşmada özetle; askeri alanda uygulanacak yargı yetkileri, eğitim verilecek askerlerin isim tanımları, seçme kuralları, disiplin uygulamaları, herhangi bir problem çıkması olasılığında işleme sokulacak zarar, ziyan ve tazminat usulleri, ödemeler ve masraflar, geri çağırılma ve eğitimin/görevlerin sona erdirilmesi durumları, askeri kıyafet/üniforma usulleri, eğitimin uygulanmasına ilişkin usuller, sağlık hizmetleri ve sosyal tesis imkanları, izin durumları, vefat etme durumları, gümrük ve pasaport işlemleri, olağanüstü durumlar, gizliliğe riayet gibi başlık altında hükümler belirlenmiştir.⁴⁵⁹

İçişleri Bakanı İsmet Sezgin'in Türkmenistan'a resmî ziyareti ile İçişleri Bakanlıkları arasında 25 Temmuz 1992 tarihinde Aşkabat'ta Terörizm, Örgütlü Suçlar ve Uyuşturucu Madde Kaçakçılığıyla Mücadele Konusunda İşbirliği ve Eşgüdüm Yapılmasını ve Türkmen Polisine Türkiye'de Eğitim Verilmesini Öngören Anlaşma imzalanmıştır.

14-16 Mart 1993 tarihinde ise Genelkurmay Başkanı Doğan Güreş'in Türkmenistan'a resmî ziyarette bulunmuş askerlerin eğitimleri, ordu yapılanma durumları ve süreçleri görüşülmüştür.

2001 yılında yine bir Askeri Eğitim İşbirliği anlaşması imzalanmış, bu kapsamda Türkmenistan'dan 265 askeri personel eğitim görmek üzere Türkiye'ye gönderilmiştir.⁴⁶⁰

Türkmenistan'a yapılan askeri çalışmalar yapılan anlaşmalara ve askeri düzeyde yapılan ziyaretlere bakıldığı zaman zayıf kaldığını söylemek doğru olacaktır. Zira Türkmenistan'ın BM tescili ile aldığı 'tarafsızlık' statüsü⁴⁶¹ gereği hiçbir uluslararası örgüte dahil olmadığından askeri anlamda da Türkiye ile güvenlik amacı güden bir örgüt çatısı altında bulunmamıştır. Yapılan faaliyetler

⁴⁵⁹ "Milletlerarası Anlaşma", T.C Resmi Gazete, 13.05.1996, Sayı:22610, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/22610.pdf> (Erişim Tarihi:26.12.2018).

⁴⁶⁰ Sarı, a.g.e., 53.

⁴⁶¹ Uluslararası Sistemde Orta Asya: Dış Politika ve Güvenlik (Der. M. Turgut Demirtepe, Güner Özkan), Usak Yayınları, Ankara, 2013, s.11.

Türkmenistan'ın milis güçlerinin eğitim faaliyetleri ve içişleri güvenlik konusunda işbirliği çerçevesinde sınırlı kalmıştır.

ALTINCI BÖLÜM

6. TÜRKİYE’NİN KUZHEY KIBRIS TÜRK CUMHURİYETİ İLE İLGİLİ ÇALIŞMALARI

6.1. Siyasi Çalışmalar

Soğuk Savaş sonrası ve önceki zamanlarında, Türk dış politikası esasında Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nin yeri diğer Türk Cumhuriyetlerine göre daha hassas konumda yer almaktadır. Türkiye’nin KKTC’yi yavru vatan olarak benimsemiş dolayısıyla bu ülke ve vatandaşlarının barış, özgürlük ve güvenli bir biçimde yaşamaları için gerekli çabayı 1991 sonrası da göstermiştir. Aynı zamanda Kıbrıs’ın garantör devletlerinden biri olan Türkiye, Soğuk savaş sonrası değişen dünya düzeninde siyasi, ekonomik, kültürel ve askeri alanlarda her anlamda yakınlaşma ve destek sağlamak üzere Kıbrıs’ın uluslararası arenada tek başına kalmasını önlemiştir.

1991’de 12 Haziran tarihinde Lefkoşa Büyükelçisi Ertuğrul Kumcuoğlu’nun Lefkoşa ziyareti ile Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Dışişleri ve Savunma Bakanı Kenan Atakol’un imzaladığı Vatandaşların Pasaport Yerine Kimlik Belgeleri İle Seyahat Etmeleri Hakkında Anlaşma yapılarak ülkelere giriş-çıkış işlemleri kolaylaştırılmıştır. Anlaşmada kısaca; taraf ülkeler arasında üç aylık süre için yapacakları seyahatlerde pasaport belgesi yerine kimlik belgesi kullanabilecekleri, üç aydan fazla sürecek olan seyahatlerde ise pasaport belgesinin zorunlu olacağı, “Giriş-Çıkış” formu doldurularak taşınması gerektiği gibi ibareler belirlenmiştir.⁴⁶²

Kıbrıs sorunu noktasında Türk ve Rum tarafı açısından ve Türkiye açısından Avrupa Birliği zirveleri önemli nitelik taşımıştır. Aralık 1992 tarihinde yapılan Lizbon Zirvesi’nde Konsey, Türkiye, Kıbrıs ve Malta’nın AB üyeliği için başvurularının değerlendirilmesi gerektiğini belirterek görüşmelerin devam edilmesi kararlaştırılmıştır. 21-22 Haziran 1993 tarihinde Kopenhag Zirvesi’nde AB’ye üye

⁴⁶² “Milletlerarası Anlaşma”, T.C Resmi Gazete, 30.07.1991, Sayı:20945, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/20945.pdf> (Erişim Tarihi:27.12.2018).

olmak isteyen ülkeler için⁴⁶³ ‘Siyasi Kriterler’, ‘Ekonomik Kriterler’ ve ‘Müktesebat Uyumu’ olarak üç temel başlık halinde Kopenhag Kriterleri sunulmuştur.⁴⁶⁴ Kriterler arasında ‘sınır sorunlarının çözümü’ şartı aranırken Kıbrıs sorununda bu şartın üstü kapatılarak sadece Rum kesimi muhatap alınmış ve sınır sorunları çözülmese de üyeliğin uygun olabileceğini belirtmiştir.⁴⁶⁵

1994 yılına gelindiğinde 24-25 Haziran tarihleri aralığında yapılan Korfu Zirvesi’nde AB, Türkiye’nin Kıbrıs konusunda dış politik çıkarlarını yok sayarak taraflı davrandığını açıkça belli etmiştir. Ayrıca bu zirve ile Güney Kıbrıs Rum Yönetimi’nin üyelik müzakerelerinin önü açılmaya başlanmıştır. Bir sonraki yıl 13-14 Aralık tarihlerinde yapılan Dublin Zirvesi’nde, Türkiye’nin Kıbrıs sorununda BM Güvenlik Konseyi kararlarına göre hareket etmesini öngörmüştür.⁴⁶⁶ Zirvelerde görüşülen bu noktalarda sadece GKRY’nin adada bir bütün devlet olarak tanınması ve bu yönetimin lehine kararlar alınması, Türkiye’nin AB üyeliği başlama sürecinde Kıbrıs konusunu kullanarak sıkıştırılmaya çalıştırılması GKRY yanlısı politika izlediğinin kanıtı olmuştur.

Türk dış politikasının hassaslaştığı bu noktada Türkiye, KKTC ile anlaşmalar imzalayarak bu devletin hukuki bir devlet olduğunun bir kez daha altını çizmiştir. 28 Aralık 1995 tarihinde iki ülke tarafından KKTC’nin egemen ve bağımsız bir devlet olarak kabul edildiği tekrar edilmiş, siyasi ve hukuki eşitliği vurgulanarak bir Ortak Deklarasyon imzalanmıştır.⁴⁶⁷ Cumhurbaşkanı Demirel ve KKTC Cumhurbaşkanı Rauf Denktaş’ın imzaladığı bu deklarasyonda kısaca şu kararlar alınmıştır; Kıbrıs’taki asıl hedefin Türk ve Rum taraflarının iki kesimli ve toplumlu federal yapının olması, iki ayrı referandum düzenlenerek hakların iradeleriyle tercih yapılması, toplumlararası görüşmeler sırasında AB’ye tam üyelik amacının göz önünde bulundurulması, iki ülke arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerin

⁴⁶³ “Kopenhag Kriterleri Nelerdir”, **Hürriyet Haber**, 25.05.2002, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/kopenhag-kriterleri-nedir-74275> (Erişim Tarihi:27.12.2018).

⁴⁶⁴ “Siyasi Kriterler”, **T.C Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı**, <https://www.ab.gov.tr/siyasi-kriterler-45869.html> (Erişim Tarihi:27.12.2018).

⁴⁶⁵ Emine Hatip, “Avrupa Birliği Karar Alma Mekanizmalarında Kıbrıs Sorunu ve Sürecin Sonu Annan Belgesi (1990-2004)”, **Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi**, Cilt:1, Sayı:1, 2018, s.86.

⁴⁶⁶ Güzide Çakır, “Soğuk Savaş Sonrası Kıbrıs Sorunu (1990-2015)” Trakya Ü. SBE., Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Y.L. Tezi, Edirne, 2016, s.32.

⁴⁶⁷ Büşra Çakmak, “Siyasi, Kültürel ve Ekonomik Yönleriyle Kıbrıs (1974-2004)”, Yeditepe Ü., Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Ens., Y.L. Tezi, İstanbul, 2003, s.102.

geliştirilmesi adına tam teşekkürlü destek sağlanması ve Türkiye'nin AB ile gerçekleştirdiği Gümrük Birliği'nin sağladığı imkanların Kıbrıs'ın da faydalanması esasları üzerinde durulmuştur. Şunu da belirtmekte fayda vardır ki; Türkiye'nin AB ile yapacağı Gümrük Birliği, GKRY AB üyelik müzakerelerinin başlamasına tepki vermemesi halinde Yunanistan'ın bu birlik kararına veto vermeyeceği açıklamasıyla bir pazarlık unsuru olarak sunulmuştur.⁴⁶⁸

TÜDEV'in de hemen hemen her kurultayında Kıbrıs sorununa değinilerek KKTC'nin yanında olunması beklenmiştir:

- 21-23 Mart 1993 tarihinde yapılan kurultayda Siyaset-Hukuk Komisyonu Raporunda; "...Kıbrıs Türklüğü'nün yaşamak için verdiği otuz yıllık mücadeleyi alkışlıyor ve iki toplumun siyasi eşitliğine dayalı iki kesimli statüsünü destekliyoruz..."⁴⁶⁹

- 21-23 Ekim 1994 tarihinde Uluslararası İlişkiler Komisyon Raporunda; "...Yunanistan'ın Panhelenizm ve Megali İdea'yı Türk düşmanlığına ve hayali Türk saldırganlığına temel alarak aldığı gözlemlemektedir. Kıbrıs'taki Türk toplumuna karşı baskılar bu amaçla uygulanmaktadır."⁴⁷⁰

- 11-13 Nisan 1997 tarihinde Uluslararası İlişkiler ve İletişim Komisyonu Raporunda; "...Kıbrıs'ta bir halkın diğerine tahakküm etme hakkının olmadığını ve Kıbrıs üzerinde Türk-Yunan dengesinin korunması; varılacak bir uzlaşmada Kıbrıs Türk halkının siyasi eşitliğinin ve egemenlik haklarının, 1960 garanti sistemine göre muhafaza edilmesi; Kıbrıs sorununun ele alındığı her uluslararası platformda Kıbrıs Türklerinin seçilmiş temsilcilerine söz hakkı verilmesi ve KKTC'nin diğer Türk devletlerince tanınması gerektiği sonucuna varılmıştır."⁴⁷¹

- 20-22 Mart 1998 tarihinde yapılan kurultayın Uluslararası İlişkiler ve İletişim Komisyonu Raporunda; "...AB'nin Lüksembourg'da aldığı karar Rum-Yunan tarafının bölgede barış ve istikrarı tehdit eden, Yunanistan'ın maceracı

⁴⁶⁸ Hilal Erdoğan, "Kıbrıs Meselesinin Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerine Etkileri", **Akademik Hassasiyetler Dergisi**, Cilt:3, Sayı:5, 2016, s.150.

⁴⁶⁹ Muzaffer Özdağ, "Siyaset-Hukuk Komisyonu Raporu", **1-9'uncu Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Kurultayı: Komisyon Rapor ve Sonuç Bildirileri**, TÜDEV, Ankara, 2006, s.21.

⁴⁷⁰ Hasan Köni, "Uluslararası İlişkiler Komisyonu Raporu", **1-9'uncu Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Kurultayı: Komisyon Rapor ve Sonuç Bildirileri**, TÜDEV, Ankara, 2006, s.50.

⁴⁷¹ Bayram Kodaman, "Uluslararası İlişkiler ve İletişim Komisyonu Raporu" **1-9'uncu Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Kurultayı: Komisyon Rapor ve Sonuç Bildirileri**, TÜDEV, Ankara, 2006, s.128.

politikalarını teşvik ettiği gibi Kıbrıs'ta müzakere sonucu ulaşılmış olan çözüm çerçevesi ve parametrelerini uygulama imkanını ortadan kaldırmıştır...⁴⁷²

- 2-4 Temmuz 1999 tarihinde yapılan kurultayın Uluslararası İlişkiler ve İletişim Komisyonu Raporunda; "...KKTC'nin öncelikle beş Türk devleti tarafından gecikmeden tanınmasını; genelde de BM örgütü başta olmak üzere tüm uluslar arası örgütlerin ve devletlerin tanınmaları gerektiği sonucuna varıldı. Bu konuda ortak imza toplandı..."⁴⁷³

Türkiye, Kıbrıs'ta ve Doğu Akdeniz'de barış ve istikrarın yeniden canlanması ve sürdürülebilmesi adına 20 Ocak 1997 tarihinde de KKTC ile tekrar bir Ortak Deklarasyon imzalanmıştır. Bu deklarasyonda; Kıbrıs Rum kesiminin ağır silahlanması, Yunanistan ile yapılan Ortak Askeri Doktrin ve bu kesimde Yunanistan'a ait hava ve deniz üstlerin kurulmasının Doğu Akdeniz'de güvenliğe aykırı bir durum yarattığı, Güney Kıbrıs'ta Rusya ile yapılan anlaşma gereğince s-300 füze savunma sisteminin yerleştirilmesi kararı ile Kıbrıs adasındaki iki halkın güven probleminin artması⁴⁷⁴, füzelerin savunma amaçlı olması iddiasının mantık dışı olduğunun altı çizilerek Yunanistan ile Güney Kıbrıs arasında askeri birlik oluşturulması⁴⁷⁵ ve bu nedenlerden dolayı Türkiye ve KKTC'nin Kıbrıs'ta ve Doğu Akdeniz'de barışı tehdit eden her şeyin engellenmesi ve dengelerin sağlanması adına gereken bütün önlemlerin alınması, Kıbrıs Türk halkının güvenliğinin tehdit altında olmasına izin verilmeyeceği ve KKTC'ye yapılacak bir saldırının Türkiye'ye yapılmış olarak sayılacağı, Güney Kıbrıs'ta kurulan hava ve deniz üslerinin faaliyetlerinin devam etmesi takdirde KKTC'de de hava ve deniz üslerinin kurulması çalışmalarının başlatılacağı, Kıbrıs'ta çözüm çabalarının Rumların faaliyetleri ile engellendiği, Kıbrıs Rum tarafının Yunanistan ile barış yolunu değil çatışma yolunu benimsediği gibi hususlar üzerinde durulmuştur.

⁴⁷² Haydar Çakmak, "Uluslararası İlişkiler ve İletişim Komisyonu Raporu", "Uluslararası İlişkiler ve İletişim Komisyonu Raporu", **1-9'uncu Türk Devlet ve Topulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Kurultayı: Komisyon Rapor ve Sonuç Bildirileri**, TÜDEV, Ankara, 2006, s.151.

⁴⁷³ Bayram Kodaman, "Uluslararası İlişkiler ve İletişim Komisyonu Raporu", **1-9'uncu Türk Devlet ve Topulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Kurultayı: Komisyon Rapor ve Sonuç Bildirileri**, TÜDEV, Ankara, 2006, s.183.

⁴⁷⁴ İsmail Cem, **Türkiye, Avrupa, Avrasya Strateji Yunanistan, Kıbrıs**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, s.213-218.

⁴⁷⁵ Rauf Denктаş, "Kıbrıs'ta Son Durum", **Yeni Türkiye Dergisi**, Yıl:1, Sayı:3 Mart-Nisan 1995, Ankara, s.19.

20 Temmuz 1997 tarihinde Başbakan Yardımcısı Bülent Ecevit, Dışişleri Bakanı İsmail Cem, Devlet Bakanları; Hüsamettin Özkan, Şükrü Gürel, Mehmet Batallı ve Ahad Andican, Maliye Bakanı Zekeriya Temizel, Turizm Bakanı İbrahim Gürdal ve daha birçok yetkili Lefkoşa’da düzenlenen Barış ve Özgürlük Törenlerine katılım sağlamıştır. Ziyaret sırasında iki ülke arasında yayınlanan Ortak Açıklama ile Türkiye’nin, KKTC’nin bağımsız ve demokratik bir devlet olarak uluslararası alanda her bakımdan hakkı olup dünya tarafından tanınana kadar yanında olacağı söylemlerinin altı çizilmiştir. Bu açıklama ile GKRY’nin AB’ye tam üyelik sürecine benzer olarak şu önlemlerle kısmi bütünleşmeyi adım adım uygulamayı beyan etmişlerdir: KKTC’nin dış politika çıkarılarının korunması adına iki ülke arasında özel ilişki tesis edilmesi, Kıbrıs Türk halkına söz hakkı tanınmayan her türlü uluslararası toplantıda Türkiye Cumhuriyeti heyetlerine KKTC heyetleri de dahil edilmesi, iki ülke arasında ortak bir savunma kavramı oluşturularak KKTC’ye yapılacak herhangi bir saldırıda Türkiye’ye yapılmış olarak algılanması, bir ortaklık konseyi kurulması, iki ülke arasında ekonomik ve mali birlik oluşturulması, ulaşım olanaklarının geliştirilmesi, KKTC’nin su ihtiyacının karşılanması gibi kararlar ile ortak çalışma alanları belirlenmiştir.⁴⁷⁶

Aynı yıl 6 Ağustos tarihinde ise Dışişleri Bakanı İsmail Cem’in tekrar Lefkoşa’ya resmi ziyaret gerçekleştirmiş, bu ziyareti ile iki ülke arasında üsteki açıklamada da belirtilen Bir Ortaklık Konseyi Kurulmasına İlişkin Anlaşma yapılarak dış politika, savunma ve güvenlik, ekonomi ve mali bütünleşme konularında ortaklık esası sağlanmıştır.⁴⁷⁷ Anlaşmada özetle; iki ülke arasında bir Ortaklık Konseyi kurulmasına, konsey üyelerinin her iki ülkeden de belirlenen beş üyeden ve TBMM ve KKTC Cumhuriyet Meclisi’nden beş üyenin katılımlarıyla oluşturulacağı, bu üyelerin en az altı ayda bir toplanacağı ve gerekirse uzmanlarında katılabileceği gibi maddeler belirlenmiştir.⁴⁷⁸

⁴⁷⁶ “Türkiye Cumhuriyeti-Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Ortak Açıklaması, 20 Temmuz 1997”, **T.C Dışişleri Bakanlığı**, http://www.mfa.gov.tr/turkiye-cumhuriyeti---kuzey-kibris-turk-cumhuriyeti-ortak-aciklamasi_-20-temmuz-1997.tr.mfa (Erişim Tarihi:27.12.2018).

⁴⁷⁷ Baran Gürses, “Avrupa Birliği Sürecinde Kıbrıs Meselesi”, Gazi Ü., SBE, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Y.L. Tezi, Ankara, 2004, s.74.

⁴⁷⁸ “Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, 05.09.1997, Sayı:23101, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/23101.pdf> (Erişim Tarihi:27.12.2018).

AB üyeliği sürecinde gerek 12-13 Aralık 1997 tarihleri aralığında yapılan Lüksemburg Zirvesi'nde Güney Kıbrıs Rum Yönetimi ile tam üyelik müzakerelerinin başlaması ve Türkiye'ye somut üyelik sunulmaması⁴⁷⁹ gerek ise yapılan toplantılarda Kıbrıs sorununa bir türlü çözüme kavuşturulamaması nedeniyle Türkiye-AB ilişkilerinin gerginleşmesine yol açmıştır. Sadece GKRY muhatap alınarak 30 Haziran 1993 tarihinde 'Kıbrıs' adına yapılan başvurunun onaylanması⁴⁸⁰ ve üyelik müzakerelerinin başlaması Türkiye'nin tepkisini çekmiştir. Nitekim Türk yetkililere göre görüşmelerin başlaması Kıbrıs'ın bölünmesinin sürekliliğini sağlayacak ve Türkiye-Yunanistan gerginliğini tırmandıracak düzeye getirecektir. Ayrıca Rum tarafının AB'ye kabul edilmesi demek Avrupa'nın onların düşünceleri ile paralellik göstermesine yol açması ve Türkiye'nin bu noktada hareketlerinin kısıtlanması demek olacaktır.⁴⁸¹ Zirvenin ardından 14 Aralık 1997 tarihinde Dışişleri Bakanlığı'nın Lüksemburg Kararı ile ilgili açıklamasında: Kıbrıs ile ilgili 1959 Zürih ve Londra Anlaşmaları ve 1960 Garanti Anlaşması Türkiye, İngiltere, Yunanistan, Kıbrıs Türk ve Rum toplumlarından oluşan 5 taraf arasında uzlaşmaya varıldığının altı çizilmiş, bu anlaşmalar bölgedeki barış ve istikrarın korunmasına öncülük ettiği, Londra ve Zürih Anlaşmaları uyarınca Kıbrıs'ın Türkiye ve Yunanistan'ın birlikte üye olmadıkları uluslararası kuruluşlara üye olamayacağı ve Avrupa Birliği'nin GKRY'nin başvurusu ile zirvede aldığı kararla Kıbrıs'ta iki eşit tarafın olduğu gerçeğini görmemesi gibi hususlar geçmiştir.⁴⁸²

Dönemin Başbakanı Mesut Yılmaz'ın 14 Aralık 1998 tarihinde yaptığı basın toplantısında başvuran diğer ülkelere göre Türkiye'ye ayrımcılık yapıldığını belirterek AB'nin bu yaklaşımını değiştirmemesi halinde ilişkilerin geliştirilmesinin beklenmemesi gerektiğini beyan etmiştir.⁴⁸³ 30 Mart 1998 tarihinde ise Dışişleri Bakanı İsmail Cem'in Lefkoşa'ya yaptığı bir günlük çalışma ziyareti ile bu konuya istinaden bir basın açıklaması yaptığı sırada; "...Avrupa Birliği'nin Kıbrıs Rum

⁴⁷⁹ "Türkiye-ABD İlişkilerinde KKTC'nin Rolü ve Annan Planı", **TASAM**, 21.06.2011, https://tasam.org/tr-TR/Icerik/2339/turkiye_-_abd_iliskilerinde_kktcnin_rolu_ve_annan_plani (Erişim Tarihi:27.12.2018).

⁴⁸⁰ Kudret Özersay, **Kıbrıs Sorunu Hukuksal Bir İnceleme**, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları (2.Baskı), Ankara, 2002, s.141.

⁴⁸¹ Cemile Arıkoğlu-Ündücü, "Uluslar arası Sistemin Aldığı Yeni Biçimin Türk Dış Politikasına Etkileri/Kıbrıs Örneği", Dokuz Eylül Ü., SBE., Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, İzmir, 2010, s.191.

⁴⁸² "Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı'nın AB Lüksemburg Kararı ile ilgili Açıklaması, 14 Aralık 1997", **T.C Dışişleri Bakanlığı**, http://www.mfa.gov.tr/turkiye-cumhuriyeti-disisleri-bakanliginin-ab-luksemburg-karari-ile-ilgili-aciklamasi_-14-aralik-1997.tr.mfa (Erişim Tarihi:27.12.2018).

⁴⁸³ Kamuran Reçber, "Kopenhag Zirvesi Sonuç Bildirgesi'nin Türkiye Cumhuriyeti-Avrupa Birliği İlişkileri İtibarıyla Değerlendirilmesi", **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Sayı:31, 2004, s.67.

Yönetimini Kıbrıs'ın tümü adına müzakere edebilir sayması, ona bütün Kıbrıs'ın hükümeti gibi hayali bir sıfat yakıştırmaması, sadece uluslararası hukukun açık ihlali ve gerçeğin inkarı değildir. Doğu Akdeniz'de çok tehlikeli olabilecek bir tırmanışın ilk adımınıdır...⁴⁸⁴ söylemini kullanarak tepkisini bu şekilde de belli etmek istemiştir.

10 Aralık 1999 tarihinde yapılan Helsinki Zirve'sinde Türkiye-Yunanistan gerginliği bir nebze de olsa yumuşamış, Yunanistan Türkiye'nin aday ülkeliğine kendi çıkarları doğrultusunda karşı çıkmamış ve Kıbrıs sorununun çözümü Türkiye'nin AB üyeliği ile paralel tutulmuştur.⁴⁸⁵ Türkiye aday ülke statüsüne kabul edilirken AB şartlarından biri Kıbrıs sorununda dört yıl içinde çözüme varılması olarak gösterilmiştir.⁴⁸⁶ Bu durumda GKRY "Kıbrıs Cumhuriyeti" adı altında üye olarak kabul edilmemesi için Türkiye ve KKTC'nin Kıbrıs sorununu çözmesi tek yol olarak görülmüştür.⁴⁸⁷ Başbakan Bülent Ecevit zirve sonraki dönüşünde, AB'nin ve diğer ülkelerin kabul etmediği iki ayrı devletin varlığı kararından vazgeçmediğini, adada kesin bir çözüme varılmadan AB, GKRY'nin üyeliğini kabul ederse Türkiye'nin KKTC ile bütünleşmeye gidileceğini vurgulamıştır. Bir sonraki yapılan Kopenhag Zirve'sinde ise Türkiye'ye verilecek teknik ve mali desteğin, AB'ye üyelik sürecinde işleyişin çerçevesini belirlemek üzere bir Katılım Ortaklığı Belgesi hazırlanmasına karar verilmiştir.⁴⁸⁸ Hazırlanan bu belgenin Kıbrıs sorununu ilgilendiren bölümünde BM Genel Sekreterinin Kıbrıs sorununun çözümündeki çabalarının desteklemesi gerektiği ibaresi Türkiye'nin AB'ye üye olabilmesi için sorunun çözülmesi gerektiğinin tekrar altı çizilmiştir. Bu noktada politikalarında ödün vermesi beklenen Türkiye, Katılım Ortaklığı belgesini sevinçle karşılamıştır.⁴⁸⁹ 8 Kasım 2000 tarihinde resmi olarak ilan edilen belge, 14 Şubat 2001 tarihinde ise

⁴⁸⁴ "Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanının Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ni Ziyareti Sırasında Lefkoşa'da Basına Yaptığı Açıklama, 30 Mart 1998", **T.C Dışişleri Bakanlığı**, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-cumhuriyeti-disisleri-bakaninin-kuzey-kibris-turk-cumhuriyeti-ni-ziyareti-sirasinda-lefkosa-da-basina-yaptigi-aciklama-30-mart-1998.tr.mfa> (Erişim Tarihi:27.12.2018).

⁴⁸⁵ Anıl Çeçen, **Kıbrıs Çıkmazı**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 2005, s.68.

⁴⁸⁶ Armağan Kuloğlu, "Kıbrıs'ın Stratejik Konumu, Türkiye'nin Politikaları ve AB Giriş Sürecinin Etkileri", **Global Strateji Enstitüsü Dergisi**, Yıl:3, Sayı:10, Eylül 2007, s.68.

⁴⁸⁷ Tufan Erhürman, "Türkiye'nin Kıbrıs Sorunu ve Kuzey Kıbrıs'ta İnsan Hakları", **Birikim Dergisi**, Sayı:190, 2005, s.41.

⁴⁸⁸ Tuncer Topur, **Dünya ve Türkiye-AB-Kıbrıs Üçgeni**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.397.

⁴⁸⁹ Enver Bozkurt, Havva Demirel, **Birleşmiş Milletler ve Avrupa Birliği Kapsamında Kıbrıs Sorunu**, Nobel Yayıncılık, Ankara, 2004, s.181.

Avrupa Parlamentosu tarafından onaylanarak çözülmesi gerekenlerden biri olan Kıbrıs sorunu Avrupa ile bütünleşme sürecinde oldukça ciddi bir yer tutmuştur.⁴⁹⁰

13 Ocak 1998 tarihinde, Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Korkmaz Haktanır'ın Lefkoşa'ya resmi ziyaret düzenlemiş, bu sırada Türkiye Dışişleri Bakanlığı KKTC Dışişleri ve Savunma Bakanlığı arasında İşlevsel ve Yapısal İşbirliği Protokolü imzalanmıştır. Protokolde kısaca; iki ülke arasında Sürekli Siyasi ve Danışma Komiteleri kurulacağına, bu komitelerin kendi çalışma programlarının hazırlanmasına ve komite toplantılarının aralıklı olarak Türkiye ve KKTC'de yapılmasına, Türkiye'nin KKTC'nin uluslararası camiaya katılması adına gerekli desteği sağlamasına, yapılan her uluslararası toplantıda Türkiye'nin temsilcilerinin yanında KKTC'den de temsilcilerin katılmasına, KKTC Dışişleri ve Savunma Bakanlığı'nın her türlü ihtiyacı dahilinde Türkiye'nin olanakları ölçüsünde yardım sağlanacağına karar verilmiştir.⁴⁹¹

19 Temmuz 1999 tarihinde ise Türkiye Devlet Bakanı Şükrü S. Gürel'in Lefkoşa ziyaretiyle KKTC Başbakanı Derviş Eroğlu ile imzalanan İki Ülke Vatandaşlarına İlave Kolaylıklar Tanınmasına İlişkin Anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmada; KKTC vatandaşlarının ilgili yasalar ve mevzuatlar çerçevesinde Türkiye vatandaşlığına çifte vatandaş olarak kabul edilmesi adına öncelikli bir yöntem belirlenmesi, Türkiye'de yaşayan ve çalışan KKTC vatandaşlarının meslek ve sanat faaliyetlerini serbest biçimde yapabilmelerine ilişkin düzenlemelerin başlatılması, pasaport düzenlemeleri gibi hususlar belirlenmiştir.⁴⁹²

Türkiye'nin AB üyeliği konusunda Yunanistan verdiği veto kararını kaldırmak için GKRY'nin AB'ye tam üye olmasını yine bir pazarlık unsuru olarak sunmuştur. 10-11 Aralık 1999 tarihinde yapılan Helsinki Zirvesi'nde Türkiye 13.

⁴⁹⁰ Hamit Ersoy, "Kıbrıs Sorununun Türk Dış Politikasına Etkileri", **AB ve Kıbrıs: Bugünü ve Geleceği** (Ed. İrfan Kaya Ülger, Ertan Efeğil), Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2002, s.237.

⁴⁹¹ "Milletlerarası Anlaşma", **T.C Resmi Gazete**, 09.02.1998, Sayı:23253, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/23253.pdf> (Erişim Tarihi:28.12.2018).

⁴⁹² "Milletlerarası Anlaşma", **T.C Resmi Gazete**, 06.01.2000, Sayı:23928, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/23928.pdf> (Erişim Tarihi:28.12.2018).

Aday ülke olarak seçilirken bu pazarlık unsuruyla bağlantılı belirlenen şartlarla Türkiye'ye Kıbrıs sorununda tekrar dayatmalar getirilmeye çalışılmıştır.⁴⁹³

2002 yılına gelindiğinde 30 Eylül tarihinde Dışişleri Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Şükrü S. Gürel ile KKTC Dışişleri ve Savunma Bakanı Tahsin Ertugruloğlu'nun Ankara'da imzaladığı Karma Parlamento Komisyonu Kurulmasına İlişkin Anlaşma ile parlamentolararası işbirliğine gidilmiştir. Bu anlaşmada özetle; taraflar arasında bir Karma Parlamento Komisyonu kurulmasına, komisyon üyelerin yedişer üyelerden oluşmasına, yılda iki kez toplantı yapılmasına karar verilmiştir.⁴⁹⁴

Aynı yılın 11 Kasım tarihinde BM Genel Sekreteri Kofi Annan'ın Kıbrıs sorununa kalıcı çözüm getirmek adına hazırladığı Annan Planı'nı garantör ülkelere sunmuştur.⁴⁹⁵ Bu plana göre; Kıbrıs adasında Türk ve Rum tarafının İsviçre modeline dayalı iki kesimli ve iki toplumlu federe devletler olarak yürütülmesini amaçlayan bir çözüm önerisi sunulmuştur.⁴⁹⁶ Yani İngiliz üsleri haricinde olan bölgelerin bağımsız ve federal nitelikte birleştirilmesi öngörülmüş, kurulacak olan Birleşik Kıbrıs'ın AB üyesi olması kararlaştırılmıştır. Ayrıca bu planın kabul edilmesi halinde Türkiye'nin de AB üyeliği kabul edilecek maddesi belirtilmiş, Türkiye'nin bu planı kabul etmesi beklenmiştir.⁴⁹⁷

12-13 Aralık 2002 tarihinde eş zamanlı olarak yapılan Kopenhag Zirvesi'nde: "...Kıbrıs AB'ye yeni bir üye olarak kabul edilecektir. Bununla birlikte Konsey, birleşmiş bir Kıbrıs'ın AB'ye katılımını kuvvetle tercih ettiğini teyit eder..."⁴⁹⁸ ibaresi bunu destekler nitelikte olmuştur. Nihayetinde Nisan 2004 tarihinde adanın iki toplumuna da referandum yapılarak sorularak plan askıda kalmıştır.⁴⁹⁹

⁴⁹³ Erol Manisalı, "Türkiye ve Kıbrıs", **AB ve Kıbrıs: Bugünü ve Geleceği** (Ed. İrfan Kaya Ülger, Ertan Efeğil), Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2002, s.120.

⁴⁹⁴ "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Hükümeti Arasında İmzalanan Karma Parlamento Komisyonu Kurulmasına İlişkin Anlaşma'nın Onaylanması Hakkında Karar", **T.C Resmi Gazete**, Karar sayısı:2002/5084, **T.C Resmi Gazete**, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2003/01/20030111.htm> (Erişim Tarihi:28.12.2018).

⁴⁹⁵ Yavuz Cankara, Doğu Akdeniz'in Artan Petropolitik Önemi ve Türkiye'nin Kuzey Kıbrıs Siyaseti, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı:47, 2016, s.26.

⁴⁹⁶ Zeynel Levent, "Kıbrıs Sorunu Ekseninde Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri", **Ufuk Ü.**, SBE, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Y.L Tezi, Ankara, 2012, S.54.

⁴⁹⁷ Enver Polat, **Tarihten Bugüne Kıbrıs Meselesi ve Çözüm Önerileri**, Yalın Yayıncılık, İstanbul, 2018, s.100.

⁴⁹⁸ "Kopenhag Zirvesi (12-13 Aralık 2002)", **T.C Dışişleri Bakanlığı**, <http://www.mfa.gov.tr/kopenhag-zirvesi-12-13-aralik-2002.tr.mfa> (Erişim Tarihi:28.12.2018).

⁴⁹⁹ H.Emre Oktay, **Türk Tarihinin Kayıp Yılları: Kıbrıs Sorunu**, Akis Yayınları, İstanbul, 2015, 187-191.

Yapılan bu görüşmeler sonucunda Türkiye, siyasi çalışmalarını her anlamda KKTC'nin güçlendirilmesi, egemen ve bağımsız bir devlet olarak devam ettirilmesi ve işbirliğinin derinleştirilmesi için faaliyetlerini sürdürmektedir.⁵⁰⁰ Türk dış politikasında AB üyeliğine önemli bir yer verildiğinden Kıbrıs sorunu, yapılan her müzakere de üyelik müzakerelerinin başlaması ve üye olabilmesi için Türkiye'ye sınır koymak adına ödün vermesi gereken bir mesele haline dönüşmüştür.

6.2. Ekonomik Çalışmalar

KKTC'nin bağımsızlığını ilan etmesinden itibaren ada ülkesi olmasından dolayı sınırlı imkanlar, 1995 yılında verilen ekonomik ambargo ve Avrupa Adalet Mahkemesi'nin tarım ürünlerinin AB ülkelerine ithalatının yasaklanması kararı, iklim şartlarının getirdiği sorunlar nedeniyle ekonomik dengesi olumsuz yönde ilerlemiştir. Soğuk Savaş sonrası yıllarda da Türkiye, KKTC'yi siyasi alanda yalnız bırakmamasının yanında ekonomik ve mali alanda da kalkınmasını sağlamak, gelişmesini ilerletmek adına işbirliği çalışmaları ve anlaşmalarını devam ettirmiştir.⁵⁰¹

Öncelikle KKTC'nin bağımsızlığı sonrası kurulan Karma Ekonomik Komisyonu iki ülkenin ekonomik işbirliğine büyük katkı sağlamıştır. Soğuk savaş sonrası yıllarda da bu kuruluşun faaliyetleri devam etmiş, 4 Şubat 1991 tarihinde Karma Ekonomik Komisyon Toplantısı İkinci Dönem Protokolü, 6 Mart 1992 tarihinde ise Karma Ekonomik Komisyonu On İkinci Dönem Protokolü imzalanarak ekonomik işbirliğinin yeni planlaması kararlaştırılmıştır. Söz konusu ikinci protokolde; KKTC ekonomisi yapısının tarım ve ticarete dayalı bir yapıdan turizm ve sanayiye dayalı serbest piyasa ekonomisine geçildiği belirtilmiş, iki ülke arasında mal, hizmet, sermaye akımı sağlanmasına, iki tarafın iş adamlarınca yatırımlara teşvik edilmesine ve iş konseyi kurulmasına, KKTC'nin üçüncü ülkelere ithal edeceği mallar için Eximbank tarafından verilen kredilerden faydalanabileceklerine, turizm sektöründe iki ülke arasında entegrasyon sağlanmasına ve KKTC'nin sahil

⁵⁰⁰ “Kıbrıs Meselesinin Tarihçesi, BM Müzakerelerinin Başlangıcı”, T.C Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/kibris-meselesinin-tarihcesi_-bm-muzakerelerinin-baslangici.tr.mfa (Erişim Tarihi:29.12.2018).

⁵⁰¹ Nilüfer Yalçın, “KKTC'yi Tanıtma Kampanyası”, Milliyet Haber, 21.01.1992, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/_x2B_X5qdd4nd1rPr5cm2oHb7g_x3D_x3D (Erişim Tarihi:29.12.2018).

kesimlerinin modernleştirilmesine, su açığının kapatılmasına, finans, sanayi, tarım alanlarında işbirliği yapılmasına karar verilmiştir.⁵⁰² Daha sonra 25 Eylül 1994 tarihinde On Üçüncü Dönem Protokolü imzalanarak Türkiye Cumhuriyeti Mali Yılı Bütçesinden KKTC'ye güvenlik hizmetleri ve yatırımlara yapılan yardımlarda plan ve programlarla süreklilik sağlanmaya çalışılmıştır. 5 Temmuz 1994 tarihinde AB Adalet Divanı'nın kararına göre KKTC'nin tarım ürünlerinin AB ülkelerine ithalatı yasaklanmış, diğer ticari ürünlerine yüksek miktarda vergilendirme getirmiştir. Mersin Limanı, KKTC'nin dış ticaretini dolaylı yoldan yapmasına açık hale getirilmiştir.

Soğuk Savaş sonrası Türkiye diğer Türk ülkelerinin yanında KKTC'ye de son hızla çalışmalarını başlatmıştır. 1992-1993 yılları arasında Türkiye tarafından KKTC'ye Elektrik Santrali Projesi, KKTC Ekonomisinin Geliştirilmesi Projesi, Lefkoşa Kaynaklı Proje, Göletler Projesi, Karayolları Projesi, İthalatın Sübvansiyonu Projesi, Gübre Sübvansiyonu Projesi, Zirai Kredi Faiz Farkı, Kargo Sübvansiyonu Projesi olmak üzere toplamda 890.609.500.000 ekonomik proje gerçekleştirilmiştir.⁵⁰³

6-10 Haziran 1996 tarihleri arasında Türkiye Cumhuriyeti Devlet Bakanı Ayfer Yılmaz beraberinde bir teknik heyet ile KKTC'ye resmi ziyarette bulunarak Rauf Denktaş başta olmak üzere ülkenin önde gelen üst düzey yöneticileri görüşmüştür. Yılmaz, ziyareti sırasında 10 Haziran tarihinde KKTC Başbakanı Hakkı Atun ile Ortak Mutabakat Metni imzalamıştır. Bu mutabakatta; taraflar arasındaki ticari ilişkiler ele alınmış, KKTC'nin ihracat problemlerinin çözülmesi için gerçekleştirilen ikili ticari düzenlemelerden memnun kaldıklarını belirterek, Eximbank finansman olanakları içerisinde üç aşamalı olarak değerlendirilmiş, kısa vadeli ihracat destek programlarına dahil edilmesi, yatırım projelerine orta vadeli kredi finansmanı sağlanması, küçük ve orta ölçekli işletmelerin (KOBİ) ithal edecekleri yatırım ürünleri için finansman imkanının yaratılması olarak üçe ayrılmıştır. Ayrıca bu anlaşma ile Türkiye, KKTC'ye 500 milyar TL tutarında kredi sağlamış, 1995 yılı sonlarında Mersin Limanı'ndan sağlanan kıyı ticaretini diğer

⁵⁰²“Milletlerarası Anlaşma”, T.C Resmi Gazete, 28.05.1992, Sayı:21241, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21241.pdf> (Erişim Tarihi:29.12.2018).

⁵⁰³ KKTC-1992 (Temel Ekonomik Göstergeler, Siyasi Yapı ve T.C Yardımlarıyla Gerçekleştirilen Projeler), T.C Başbakanlık Kıbrıs İşleri Müşavirliği, Ankara, 1993, s.13.

limanlara genişletileceği taahhüdü verilmiştir.⁵⁰⁴ Nitekim 1996 yılı itibari ile Türkiye KKTC'nin dış ticaret hacminin %85'ini kapsamış, Türkiye 34 milyon dolarlık ithalat yaparken 176 milyon dolarlık ihracat yapmıştır.⁵⁰⁵

Görüldüğü üzere iki ülke birbirlerinin ekonomik yapılarına özel önem vermiş, KKTC'nin bu noktada önü açılmaya çalışılmıştır.

Tablo V: 1992-2002 yılları arasında Türkiye-KKTC Ticaret Hacmi⁵⁰⁶

YILLAR	İHRACAT	İTHALAT
1991	143.990.784	7.209.950
1992	180.301.775	8.468.328
1993	150.925.525	11.806.680
1994	129.323.593	10.400.850
1995	194.771.196	20.172.207
1996	176.093.336	33.978.780
1997	201.967.809	25.086.454
1998	251.547.529	27.035.059
1999	256.413.996	27.853.631
2000	275.050.197	18.679.365
2001	173.496.249	12.767.412
2002	194.955.237	18.341.641

⁵⁰⁴ Salih Zeki Karaca, "Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin Ekonomik Gelişmesinde Türkiye Cumhuriyeti-Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Arasındaki Koordinasyon ve İşbirliği, **Kıbrıs Türk Kalkınma Dosyası:1997** (Haz. Kamil B. Raif), Türk Demokrasi Vakfı, 1997, Ankara, s.166.

⁵⁰⁵ Ünsal, **a.g.e.**, s.68.

⁵⁰⁶ "Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Ekonomik ve Sosyal Göstergeler 2016", **Devlet Planlama Örgütü İzleme ve Koordinasyon Dairesi**, <http://www.devplan.org/Ecosos/EXCEL-TUR/SEG-TUR.zip> (Erişim Tarihi:29.12.2018).

Kaynak: “Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Ekonomik ve Sosyal Göstergeler 2016”,
Devlet Planlama Örgütü İzleme ve Koordinasyon Dairesi,
<http://www.devplan.org/Ecosos/EXCEL-TUR/SEG-TUR.zip>

Tablo V’e bakıldığı zaman KKTC elindeki sınırlı kaynaklarından dolayı Türkiye’ye nazaran daha az mal satımı gerçekleştirmiş ancak yıllar içerisindeki dalgalanmalarla düzeltmiştir. Türkiye ise, 1997 yılından itibaren mal satışını hızlandırabilmiştir.

3 Ocak 1997 tarihine gelindiğinde iki ülkenin Başbakanları, Derviş Eroğlu ve Necmettin Erbakan arasında Ekonomik İşbirliği Protokolü imzalanarak ekonomik çalışmaların sürdürülebilirliği devam ettirilmiştir. Bu protokolde; KKTC’de kamu finansman açığının sağlıklı gelir kaynaklarıyla karşılanması, üretim, yatırım, istihdam vb. faaliyetlerini karşılayabilmesine destek olmak adına yardım edilmesi ve ekonomik istikrara ulaşması adına gerekli finansman ve teknik yardımın sağlanması, Eximbank ihracat kredisinin 5 milyondan 25 milyon dolara çıkarılması için gereken yapılması, ayrıca KKTC’nin yapısal reformlarını gerçekleştirilebilmesi adına 250 milyon dolar tutarında kredi açılması, para birliğinin sağlanması adına problemlerin ortadan kaldırılması, ticaret işlemlerinde her türlü birliğin devam ettirilmesi gibi hususlar belirlenmiştir.⁵⁰⁷

Aynı yılın 24 Ocak tarihinde KKTC Tarım ve Orman Bakanı Kenan Akın’ın ve Türkiye Cumhuriyeti Tarım ve Köyişleri Bakanı Musa Demirci’nin Ankara’da imzaladığı Tarım Alanında Teknik, Bilimsel ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması tarım alanında da işbirliğine gidilmiştir. Bu anlaşmada; taraflar tarım, balıkçılık, hayvancılık, hayvan sağlığı, sulama, gıda endüstri gibi alanlarda teknik bilgi ve uzman yardımlaşması, sulama ve sulama sistemleri ile bilgi ve doküman değişimi, bitkisel ve hayvansal alanlarda materyal değişimi gibi maddeler belirlenmiştir.⁵⁰⁸

İki ülke arasındaki yatırım faaliyetlerini güçlendirmek ve işbirliğini geliştirmek amacıyla 28 Temmuz 1997 tarihinde Bakan Şükrü S. Gürel Lefkoşa’ya resmi ziyaret gerçekleştirmiştir. Bahsi geçen ziyaret esnasında verilmesi planlanan

⁵⁰⁷ “Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete,** 12.03.1997, Sayı:22931, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/22931.pdf> (Erişim Tarihi:29.12.2018).

⁵⁰⁸ “Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete,** 02.08.1997, Sayı:23068, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/23068.pdf> (Erişim Tarihi:29.12.2018).

250 milyon dolarlık kredinin 50 milyon dolarının ilk etapta verilmesi karar verilmiştir.

KKTC'ye Eximbank tarafından tekrar destek verilerek 1997 yılı programlarında öncelikli ülke olarak belirlenmiş, yıllık 20 milyon dolar seviyesinde ülke kredisi tahsis edilirken 7.8 milyon dolar ihracata sevk kredisi ayrı olarak sağlanmıştır.⁵⁰⁹ Ayrıca KKTC'nin en büyük sorunlarından biri olan su sorununun çözümü adına Eylül 1997'de Su Taşınması Sözleşmesi imzalanmıştır. Sözleşmede; Türkiye'de Mersin'in ilçesi Anamur yakınında Soğuksu deresinde yıllık ortalama 7 milyon metreküp veya daha fazlasının su torbalarına doldurulması ve doldurulan torbaların bir vasıta ile KKTC Kumköy kıyısına taşınması, bu miktarın yıllar içinde arttırılması işleri geçmiştir.

1998 yılına gelindiğinde ise 26 Şubat tarihinde iki ülkenin Başbakanları; Derviş Eroğlu ve Bülent Ecevit arasında Ankara'da imzalanan Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması ticari ve mali gelişmelere yeni bir soluk getirmiştir. Bu anlaşmada; taraflar aralarındaki ticari ve ekonomik ilişkilerin üst düzeye çıkarılması, çeşitlendirilmesi ve geliştirilmesi için tedbirlerin alınmasına, KKTC'nin ihraç ürünlerinin Türkiye ve diğer ülkelere sunulmasında daha fazla imkan sunulması ve ihracat artışı sağlanması için istikrarın arttırılması, tarafların her iki tarafta da yatırım olanaklarının kolaylaştırılması, KKTC'nin konut sorununun çözümü adına toplu konut projelerinin desteklenmesi gibi maddeler öne sürülmüştür.⁵¹⁰ Aynı yıl 28 Ocak tarihinde Bakan Şükrü S. Gürel'in Lefkoşa ziyareti ile imzalanan Yatırımlarda Devlet Yardımları Anlaşması'nda; tarafların öncelikli yatırımlarına yönelik üretim ve hizmet maksatlı yatırımların hızlandırılmasına ve desteklenmesine, yapılan karşılıklı yatırım faaliyetlerinde devlet yardım ve desteklerinden, özel ek teşviklerden faydalanılmasına karar verilmiştir.⁵¹¹

14 Aralık 1999 tarihinde KKTC Ekonomi ve Maliye Bakanı Mehmet Bayram ve Bakan Gürel'in Ankara'da imzaladığı 3 Ocak 1997 tarihli Ekonomik İşbirliği

⁵⁰⁹ Yavuz Ege, "TC ve KKTC Ticari Münasebetleri", **Kıbrıs Türk Kalkınma Dosyası:1997** (Haz. Kamil B. Raif), Türk Demokrasi Vakfı, 1997, Ankara, s.228.

⁵¹⁰ "Milletlerarası Anlaşma", **T.C Resmi Gazete**, 01.02.1999, Sayı:23598, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/23598.pdf> (Erişim Tarihi:29.12.2018).

⁵¹¹ **Kuzey Kıbrıs Cumhuriyeti "Ülke Raporu"**, İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi (Haz. İhracatı Geliştirme Merkezi, Vural Çekinmez), Lefkoşa, 1998, s.76-77.

Protokolü'ne Ek Protokol imzalanmıştır. Protokolde bahsi geçen maddeler; her iki tarafta kamu finansmanı, sosyal güvenlik, bankacılık ve özelleştirme alanlarında taahhüt edilenleri yerine getirmeleri, Türkiye'nin daha önceki anlaşmada taahhüt ettiği finansman desteği ve teknik yardıma devam etmesi gibi hükümler yer almıştır.⁵¹²

Bankacılık alanında da işbirliğine gidilmiş Türkiye Cumhuriyeti Hazine Müsteşarlığı ve KKTC Merkez Bankacı arasında 1 Mart 2000 tarihinde protokol imzalanmıştır. Protokolde; taraflar her iki tarafta faaliyet gösteren bankaların denetim ve gözetiminde işbirliği yapacaklarına, bu gaye ile yapılan bilgi ve belge doküman paylaşımında bulunacaklarına karar verilmiştir.⁵¹³

12 Ocak 2001 tarihinde ise KKTC ve TC Ortak Konseyi işbirliğinde Ekonomik İstikrar Programı hazırlanmıştır. Bahsi geçen programda özetle; ekonomik ve sosyokültürel işbirliği, ülkeler arasında mal-hizmet-sermaye dolaşımı, ortak ekonomik alan kurulması ve özel teşvik sisteminin kurulması, KKTC'de yatırım faaliyetlerinin hızlandırılması, enerji alanında dağıtım ve üretim cihazlarının modernleştirilmesi, su projelerinin hayata geçirilmesi, turizm, sanayi, hayvancılık, tarım ve hayvancılığın geliştirilmesi, kobilerin teşvik edilmesi, kara, hava ve deniz ulaşımının iyileştirilmesi gibi kararlar alınmıştır.⁵¹⁴ Aynı tarihte KKTC Ekonomi ve Maliye Bakanı Mehmet Bayram ile Devlet Bakanı Şükrü S. Gürel'in imzaladığı Ekonomik ve Mali İşbirliği Protokolü iki ülke arasında kurulması öngörülen "Ortak Ekonomik Alan"ın hızlandırılması adına imzalanmıştır. Bahsi geçen bu protokolde; kamu finansmanı, bankacılık ve özelleştirme, ticaret, turizm ve ulaştırma, tarım, yatırım ve teşvikler, altyapı, ortak ekonomik alan, finansman, yürürlük vb. gibi ana temalarında düzenlemeler yapılmıştır.

⁵¹² "Milletlerarası Anlaşma", **T.C Resmi Gazete**, 30.12.1999, Sayı:23922, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/23922.pdf> (Erişim Tarihi:29.12.2018).

⁵¹³ "Türkiye Cumhuriyeti Hazine Müsteşarlığı ile Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Merkez Bankası Arasında İmzalanan Protokol'ün Onaylanması Hakkında Karar", **T.C Resmi Gazete**, Karar Sayısı:2000/1528, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2000/12/20001205.htm#1> (Erişim Tarihi:29.12.2018).

⁵¹⁴ Ahmet Yörükoğlu, "Türkiye-KKTC Ekonomik İşbirliği ve Avrupa Birliği", **AB ve Kıbrıs: Bugünü ve Geleceği**, (Ed. İrfan Kaya Ülger, Ertan Efeğil), Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2002, s.379.

6.3. Kültürel ve Sosyal Çalışmalar

Türkiye, KKTC'nin bağımsızlığından öncesi ve sonrasında her alanda nasıl yanında yer aldıysa Soğuk Savaş sonrası da aynı kararlılıkla bu politikasını devam ettirmiştir. KKTC her zaman kardeş ülke konumunda görülmüş ve gösterilmiş, dünyaya bu fikir aşılınmaya çalışılmıştır. Türkiye bunun için ekonomik ve siyasi anlamda işbirliği kurmasının yanında en önemli çalışmalardan biri olan kültürel ve sosyal birlik için de çaba sarf etmiştir.

19 Ocak 1991 tarihinde ilk olarak iki ülkenin Sağlık Bakanlıkları arasında Sağlık Alanında İşbirliğine İlişkin Anlaşma'ya Ek Protokol imzalanmıştır. Bu ek protokol, 28 Ağustos 1990 yılında imzalanan Sağlık Alanında İşbirliği'ne İlişkin Anlaşma'nın devamı niteliğinde olmuş, ilaç endüstrisi, sağlık görevlilerinin yükümlülükleri gibi hususları kapsamıştır.

Aynı yıl 20 Mart tarihinde eğitim ve öğretim alanında işbirliğine gidilerek KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı Müsteşarı Burhan Tuna ile TÜBİTAK Planlama ve Koordinasyon Sorumlusu Namık Kemal Pak arasında Lefkoşa'da görüşme yapılmış iki kuruluş arasında İlişkilerin Geliştirilmesine İlişkin Görüşme Tutanağı hazırlanmıştır. Söz konusu tutanakta; KKTC'de "Lise Fen Bilimleri Teşvik Programı" adı altında Matematik ve Fen Bilimleri dalında yarışmaya katılan öğrencilerden birinci, ikinci ve üçüncü olanların maddi olarak ödül verilmesi, olimpiyat yarışmalarına katılan ve derece alan Kıbrıslı öğrencilere TÜBİTAK tarafından aylık 500.000 TL bağlanması ve diğer burs imkanları belirlenmiştir.

27 Mayıs 1992 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanı Yıldırım Aktuna ve KKTC Çalışma ve Sağlık Bakanı Ertuğrul Hasipoğlu tarafından Ankara'da imzalanan Sağlık Alanında İşbirliğine İlişkin Anlaşma tekrar kapsamlı bir biçimde imzalanmıştır. Anlaşmada; taraflar aile planlaması konusunda sağlık çalışanlarının eğitimi, aşı ve serum üretimi bunların kontrolü ve üretimi, kan ve kan ürünlerinin üretim ve kontrolü, kardiyojoloji ve kalp cerrahisi, onkoloji, salgın hastalıklar vb. alanlarda bilimsel ve teknik işbirliğini geliştirme, bu işbirliği

geliştirmek amacı ile karşılıklı ziyaret ve uzman temini, bilimsel araştırma programlarının yapılması gibi maddeler belirlenmiştir.⁵¹⁵

22 Temmuz 1994 tarihine gelindiğinde, Çevre Bakanı Lefkoşa’da Çevre Alanında İşbirliği Anlaşması imzalamıştır. Anlaşmada; taraflar toprak kirliliği ile mücadele, erozyon ile mücadelede bilgi alışverişi, atmosferin korunması, su kalitesinin yükseltilmesi, biyolojik dengenin ve doğal kaynakların korunması gibi hususlar geçmiştir.⁵¹⁶

1995 yılına gelindiğinde 26 Temmuz tarihinde ise iki ülkenin Kültür Bakanlıkları arasında Eğitim, Bilim, Kültür ve Teknik Alanda İşbirliği Protokolü imzalanmıştır. Söz konusu protokolde; taraflar yüksek öğretim kurumları ile bilim ve araştırma kurumları arasında temas sağlanmasını teşvik ederek bilim adamı, uzman, öğretim elemanı gibi çalışanların değişimine olanak tanıyacaklarına, KKTC’de yurt sorunlarının çözülmesine istinaden Kredi ve Yurtlar Kurumu Müdürlüğü tarafından gerekli programların hazırlanmasına, her iki ülke de ilk, orta ve mesleki-teknik öğretim kurumlarında karşılıklı olarak birbirlerinin öğrencilerine burslu ve yatılı okuma imkanı sağlamalarına, MEB’in KKTC’deki öğretim kurumlarına her türlü destekte bulunmasına karar verilmiştir.⁵¹⁷

Bu anlaşmadan sonra Türkiye, KKTC’ye eğitimde büyük bir işbirliği çalışması yapmış, 3 Ocak 1997 tarihinde Ankara Üniversitesi ile Doğu Akdeniz Üniversitesi Tıp Fakültesi’nin Kuruluşuna İlişkin Protokol imzalamıştır. Protokolde fakültenin kuruluşuna ilişkin tüm çalışmaların iki üniversite tarafından yapılmasına, finansmanın Türkiye tarafından sağlanmasına, eğitim dilinin Türkçe ve İngilizce olmasına, fakülteye ÖSYM sistemi ile öğrenci alımlarının yapılmasına karar verilmiştir.

Aynı yıl 7 Ocak tarihinde Türkiye Gençlik ve Spordan Sorumlu Devlet Bakanlığı ile KKTC Milli Eğitim, Kültür, Gençlik ve Spor Bakanlığı Arasında Protokol imzalanmıştır. Protokolde; iki ülkenin gençlik ve spor ilişkilerin

⁵¹⁵ “Milletlerarası Anlaşma”, T.C Resmi Gazete, 23.07.1992, Sayı:21293, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21293.pdf> (Erişim Tarihi:30.12.2018).

⁵¹⁶ “Milletlerarası Anlaşma”, T.C Resmi Gazete, 23.09.1994, Sayı:22060, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/22060.pdf> (Erişim Tarihi:30.12.2018).

⁵¹⁷ Sabahattin İsmail, T.C-KKTC İkilî Anlaşma, Protokol ve Sözleşmeleri, Aha Yayınları, İstanbul, 2001, s.321-324.

yürütülmesi adına sorumlu bir makam oluşturulması, çeşitli spor dallarında karşılıklı yarışmalar düzenlenmesi, halk oyunları gibi dallarda gerekli desteğin sağlanması hususları belirtilmiştir.

Yine aynı yılda 12 Ocak tarihinde ise Orman Bakanı Halit Dağlı Lefkoşa'ya ziyarette bulunarak KKTC Tarım ve Orman Bakanı Kenan Akın ile Yardım ve İşbirliği Protokolü imzalamıştır. Protokolde; KKTC sınırları içerisinde herhangi bir orman yangını olması dahilinde ihtiyaç olması halinde Türkiye Orman Müdürlüğü tarafından araç, gereç, işgücü ve hava gücü temin edileceğine, 1995'de KKTC'de çıkan büyük yangından hemen sonra Türkiye tarafından gönderilen bir adet Mercedes MB Traktör, bir adet Komatsu dozer, bir adet karavanın sürekli görevlendirilmesinin sağlanacağına, ağaçlandırılma ile ilgili düzenlemeler yapılmasına, milli parkların projelendirilmesinin düzeltilmesine karar verilmiştir.

6 Nisan 1997 tarihinde Gençlik ve Spordan Sorumlu Devlet Bakanı Bahattin Şeker Lefkoşa'yı ziyaret etmiş, Günay Caymaz ile 1997 yılı Gençlik ve Spor Değişim Programını imzalamıştır. 24 Eylül tarihinde ise Bakan Eyüp Aşık da Lefkoşa'ya ziyaret etmiş, Milli Piyango İdaresi tarafından KKTC'de Bir Anadolu Lisesi İnşa Edilmesi Hususunda Akdedilen Yardım ve İşbirliği Protokolü'nü imzalamıştır. Protokolde; bir adet Anadolu Lisesi inşaatı projesini Milli Piyango İdaresi yardımları ile inşa edileceği, inşa edilecek lisenin 1.2 milyon dolar tutarında tüm malzemesi ve 36 derslikten oluşması ve bunun için ihale açılması, inşaatın 1998-1999 öğretim yılına yetiştirilmesi maddeleri belirlenmiştir.

3 Aralık 1997 tarihinde Kültür Bakanı İstemihan Talay'ın Lefkoşa ziyareti ile KKTC Milli Eğitim, Kültür, Gençlik ve Spor Bakanı Günay Caymaz ile imzaladığı Kültür Alanında İşbirliği Protokolü iki ülkenin kültürel işbirliğine hizmet eden bir anlaşma niteliğinde olmuştur. Protokolde kısaca; taraflar ulusal veya uluslararası kültür ve sanat etkinliklerine birbirlerini davet edeceklerine, kitap sergi ve fuarlarına da karşılıklı davet sağlanacağına, müzik, tiyatro, halk bilimi gibi alanlarda işbirliğine özen göstermelerine, halk müziği ve oyunlarının araştırılması, tanıtılması, düzenlenmesi gibi faaliyetlerde birlikte hareket edilmesine ve her iki ülkede de

temsil edilmesine, kütüphane kaynaklarının değişiminin yapılmasına karar verilmiştir.⁵¹⁸

1998 yılına gelindiğinde 17 Ocak tarihinde Bakan Hasan Gemici'nin Lefkoşa ziyareti ile KKTC Sağlık ve Çevre Bakanı Ertuğrul Hasipoğlu ile imzalanan Sosyal Hizmetler ve Sosyal Yardımlaşma Alanında İşbirliğine İlişkin Protokol imzalanmıştır. Protokolde; taraflar yaşlılar, engelliler, kadınlar, gençler ve çocuklara yönelik sosyal hizmet alanlarında bilgi ve tecrübenin paylaşılması, yuva, yurt ve kreşlerin kurulmasında ve burada çalışacak olan personellerin eğitiminde işbirliği yapılması, sosyal yardımlar ve diğer sosyal hizmet konularında işbirliğinin sağlanması, KKTC'de muhtaç ailelerin, şehit ve gazi çocuklarına Türkiye'de burs ve yatılı imkan tanınması, karşılıklı uzman ziyaretlerinin teşvik edilmesi, KKTC'nin sosyal hizmetler alanında yaptığı yatırımlarda T.C Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Teşvik Fonu'nun katkıda bulunması gibi maddelere karar verilmiştir.⁵¹⁹

Aynı yıl 10 Şubat tarihinde iki ülke arasında tekrar Sağlık Alanında İşbirliğine İlişkin Anlaşma sağlanarak işbirliği hususları genişletilmiştir. Anlaşmada; bilimsel araştırma programlarının uygulanması, her iki ülkenin birbirlerinin deneyimlerinden faydalanmak adına karşılıklı ziyaretler gerçekleştirilmesi, KKTC'nin isteği üzerine uzman hekim gönderilmesi, sağlık personellerinin mevzuatları belirlenmiştir.⁵²⁰

Yine aynı yıl 23 Mayıs tarihinde Milli Eğitim Bakanı Hikmet Uluğbay'ın Lefkoşa'ya ziyaret etmesi ile eğitim alanında işbirliği sağlanarak Eğitim, Bilim ve Teknik Alanlarında İşbirliği Protokolü imzalanmıştır. Protokolde özetle; her iki ülke okul öncesi, ilk, orta ve mesleki öğretim kurumları için öğretmen değişimi yapılması adına öğretmen sayısını ve branşlarını karşılıklı bildireceklerine, bu kurumlarda yapılacak olan her türlü kongre, seminer, panel, konferans gibi etkinliklerde karşılıklı davetlerin sağlanmasına, eğitim programları, bilgisayar programları gibi eğitimde

⁵¹⁸ “Milletlerarası Anlaşma”, T.C Resmi Gazete, 13.01.1998, Sayı:23229, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/23229.pdf> (Erişim Tarihi:30.12.2018).

⁵¹⁹ “Milletlerarası Anlaşma”, T.C Resmi Gazete, 24.02.1998, Sayı:23268, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/23268.pdf> (Erişim Tarihi:30.12.2018).

⁵²⁰ Devletlerarası Anlaşmalar, T.C Sağlık Bakanlığı Dış İlişkiler Dairesi Başkanlığı (2. Baskı), Ankara, 2002, s.69-71.

kullanılan her yardımcı materyalin bilgilendirilmesine ve değiştirilmesine olanak tanınmasına karar verilmiştir.⁵²¹ Aynı ziyarette YÖK Başkanı Kemal Gürbüz, Günay Caymaz ile KKTC'deki öğrencilerin esaslarını YÖK'ün belirlediği ÖSYM sonuçlarına göre yerleşeceği Yükseköğretimde İşbirliği Protokolünü imzalamıştır.⁵²²

Ulaştırma alanında da Ulaştırma Bakanı Necdet Menzir'in Lefkoşa'ya gitmesi ile 23 Temmuz 1998 tarihinde çok önemli bir anlaşma sağlanmış, Hava, Deniz ve Demiryolu ulaştırmaları ile telekomünikasyon ve radyo/televizyon sahaları ve bunların geliştirilmesine ilişkin protokol imzalanmıştır. Ayrıca Kara Yolları Master Planı hazırlanarak KKTC ile ulaşılabilirliğin artırılması, turizm potansiyelinin geliştirilmesi, taşıma maliyetlerinin en aza indirilmesi, karayollarında can ve mal güvenliğinin artırılması ve taleplerin mümkün olduğunca yerine getirilmesi planlanmıştır.⁵²³

3 Kasım 1999 tarihinde ise Türkiye Cumhuriyeti Orman Bakanı Nami Çağan Lefkoşa'ya ziyaret düzenleyerek KKTC Tarım ve Orman Bakanı İrsen Küçük ile bakanlıklar arasında Yardım ve İşbirliği Protokolü imzalamıştır. Bu çerçevede; planların yenilenmesi, ormanların korunması ile ilgili yapılacak işler, ağaçlandırma ile ilgili yapılacak işler, milli parkların projelendirilmesi ile ilgili yapılacak işler, eğitim ve araştırma konu başlıkları halinde anlaşma yeniden şekillendirilmiştir.⁵²⁴

27 Mart 2000 tarihinde eğitim alanında büyük bir çalışmaya imza atılmış, Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nin KKTC'de Bir Kampüs Kurmasına İlişkin Çerçeve Protokol imzalanmıştır. Protokolde; ilk aşamada 6 bin öğrencinin öğrenim görmesi hedeflenmiş, öğrenim göreceğ öğrencilerin gerektiğinde Ankara'daki

⁵²¹ “Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, 05.07.1998, Sayı:23339, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/23393.pdf> (Erişim Tarihi:30.12.2018).

⁵²² Hülya Aydoğan, “KKTC'de YÖK Denetimi”, **Milliyet Haber**, 27.05.1998, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/o_x2B_rfauh6M6vEkfTowwUPyQ_x3D_x3D (Erişim Tarihi:30.12.2018).

⁵²³ Asım Çavuloğlu, “KKTC Karayolları Master Planı”, **Kıbrıs Türk Demokrasi Vakfı:1997**, (Haz. Kamil B. Raif), Türk Demokrasi Vakfı, 1997, Ankara, s.256.

⁵²⁴ “Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, 06.01.2000, Sayı:23928, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/23928.pdf> (Erişim Tarihi:30.12.2018).

merkez kampüste öğrenim görecekları belirtilerek kampüs yönetim kurulu mevzuatları, kiralama işlemleri gibi maddeler yer almıştır.⁵²⁵

Turizmde de iki ülke arasında resmi olarak işbirliğine gidilmiş, 10-11 Eylül 2001 tarihlerinde Turizm Bakanı Mustafa Taşar'ın Lefkoşa ziyareti ile KKTC Turizm ve Çevre Bakanı Serdar R. Denктаş ile görüşmelerde bulunarak 10 Eylül tarihinde Turizm Alanında İşbirliği Mutabakat Belgesi imzalanmıştır. Söz konusu bu belgede; tarafların karşılıklı olarak yatırım olanakları araştırılarak turizm temsilcilerine bildirmeleri, KKTC'nin fiziki planlamalarına Türkiye'nin destek vermesi, karşılıklı olarak birbirlerine ve diğer ülkelerden gelen turist hareketlerine teşvik edilmesi, tanıtım ve reklamların yapılmasına olanak sağlanması gibi hususlar geçmiştir.⁵²⁶

6.4. Askeri Çalışmalar

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin bulunduğu coğrafi konum itibarı ile Siyasi Faaliyetler başlığında da belirtilen siyasi konumu Türkiye için önem arz etmektedir. Türkiye'nin güvenliği, Akdeniz'e transit geçecek petrol boru hatları, AB'nin Akdeniz havzasına yayılma projesine kadar pek çok mevzu Kıbrıs'ın stratejik konumu ile doğrudan bağlantılı hale gelmiştir.⁵²⁷ Bu yüzden Türkiye, KKTC'nin savunması, ordu ve güvenlik yapısı ile özel olarak ilgilenmektedir.

Soğuk Savaş sonrası zamanı kapsayan 1992-1993 yılları arasında Türkiye tarafından gerçekleştirilen projeler kapsamında KKTC savunma giderlerine toplamda 210.250.000.000⁵²⁸ harcanarak KKTC'ye ilk askeri çalışmalar yapılmıştır.

17-18 Mayıs 1993 tarihinde T.C Emniyet Genel Müdürlüğü ve KKTC Polis Teşkilatı heyetlerinin KKTC'de görüşme yapılmasıyla 18 Mayıs tarihinde Ortak Komisyon Görüşmeleri Toplantı Tutanağı imzalanmıştır. Tutanağa göre; KKTC Polis Teşkilatının şartlarını iyileştirmek ve personel eğitimlerinin daha iyi seviyeye

⁵²⁵ Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nin KKTC'de Bir Kampüs Kurmasına İlişkin Çerçeve Protokol'ün Onaylanması Hakkında Karar, **T.C Resmi Gazete**, Karar Sayısı:2001/3024, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2001/10/20011023.htm#1> (Erişim Tarihi:30.12.2018).

⁵²⁶ Türkiye Cumhuriyeti ile Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Arasında İmzalanan Turizm Alanında İşbirliğine İlişkin Mutabakat Belgesinin Onaylanması Hakkında Karar, **T.C Resmi Gazete**, Karar Sayısı:2001/3098, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2001/10/20011023.htm#3> (Erişim Tarihi:30.12.2018).

⁵²⁷ Ali Özerenkulu, "Kıbrıs Sorunu ve Darbe Yorgunu İki Ülke: Türkiye ve Yunanistan", **Yeni Türkiye Dergisi**, Yıl:3, Sayı:16, Cilt:2, Temmuz-Ağustos 1997, s.1373.

⁵²⁸ T.C Başbakanlık ve Kıbrıs İşleri Müşavirliği, **a.g.e.**, s.13.

çıkarılması için Türkiye'nin polis okullarında eğitiminin yapılması, KKTC'de faili meçhul suçların çözümünde önemli ihtiyaçların sağlanabilmesi için Polis Laboratuvarı kurulmasında destek sağlanması, Türkiye'nin göndereceği uzmanlarla KKTC'nin yasal düzenlemelerine yardımcı olunması konularında işbirliği sağlanmıştır.

Akabinde aynı yıl 13 Temmuz tarihinde 3.177.000.000 TL değerinde iki adet Deniz Katırı'nı KKTC'ye Tuğgeneral Recai Önder'in imzaladığı anlaşma ile hibe etmiştir. 15 Temmuz tarihinde ise Sahil Güvenlik Komutanı Tümgeneral Niyazi Ulusoy'un imzaladığı anlaşma ile 3.000.000.000 TL değerindeki iki adet botu yine KKTC'ye hibe olarak verilmiştir. Bu anlaşmalar ile KKTC'nin güvenlik yapısını oluşturma çabalarına büyük destek verilmiştir.

19 Nisan 1996 tarihine gelindiğinde T.C Büyükelçisi Aydan Karahan ve Dışişleri ve Savunma Bakanı Atay A. Raşit arasında Lefkoşa'da Askeri Personel İstihdamı İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır. Anlaşmaya göre; TSK'da görevlendirilecek subayların görevlendirme koşulları, sicil bağlantısı, disiplin hükümleri, geri çağırma, üniforma ve rütbe, lojman ihtiyacı, izin, vefat, ikamet ve çalışma izni, özlük hakları, sağlık hizmetleri, yargılama hakkı, uyuşmazlıkların çözümü gibi konular belirtilmiştir.⁵²⁹

İlk başlıkta belirtilen Yunanistan'ın GKRY ile askeri birlik oluşturması ve silahlanma çalışmaları, Rus s-300 füze sistemi krizi, Rum yönetiminin Kıbrıs'ın bütünü adına hukuksuz olarak uluslararası platformlarda temsil etme çabası Türkiye'nin askeri işbirliği yapmasının en büyük nedenleri arasında gösterilmiştir.

30 Mart 1998 tarihinde Dışişleri Bakanı İsmail Cem'in Lefkoşa'ya yaptığı bir günlük çalışma ziyareti ile bu konuya istinaden bir basın açıklaması yapmıştır: "...Tankları ve tüfekleri ile, hava saldırı alanları, Rus askeri uzmanları ve s-300'leri ile GKRY, sadece KKTC'yi değil Türkiye'yi tehdit etmeye kalkışmıştır. KKTC'nin varlığına karşı tehdit, tahrik yahut saldırı, doğrudan doğruya Türkiye'ye yöneltilmiş

⁵²⁹ İsmail, a.g.e., s.335-340.

demektir.⁵³⁰ Cem'in bu söyleminden Türkiye'nin KKTC'nin güvenliği konusunda hassaslığını açıkça göstermiştir.

27 Eylül 2002 tarihine gelindiğinde İçişleri Bakanı Muzaffer Ecemiş'in Lefkoşa ziyareti ile imzalanan Sahil Güvenlik Alanında İşbirliği Anlaşması, iki devletin sınır suları hükümlerini ve bahsi geçen yerlerin güvenlik alanlarını, deniz yetki alanları gibi maddeleri kapsamıştır.⁵³¹

⁵³⁰ “Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanının Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’ni Ziyareti Sırasında Lefkoşa’da Basına Yaptığı Açıklama, 30 Mart 1998”, **T.C Dışişleri Bakanlığı**, http://www.mfa.gov.tr/turkiye-cumhuriyeti-disisleri-bakaninin-kuzey-kibris-turk-cumhuriyeti-ni-ziyareti-sirasinda-lefkosa-da-basina-yaptigi-aciklama_-30-mart-1998.tr.mfa (Erişim Tarihi:30.12.2018).

⁵³¹ “Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Sahil Güvenlik Alanında İşbirliği Anlaşması’nın Onaylanması Hakkında Karar”, **T.C Resmi Gazete**, Karar Sayısı:2003/5400, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2003/04/20030414.htm#2> (Erişim Tarihi:30.12.2018).

YEDİNCİ BÖLÜM

7. TÜRKİYE’NİN DİĞER TÜRK YAPILARI VE TOPLUMLARI İLE İLGİLİ ÇALIŞMALARI

7.1. Siyasi, Ekonomik, Kültürel ve Sosyal, Askeri Çalışmalar

Türkiye’nin Türk yapıları ve toplumları ile ilgili yapılan akademik çalışmada, bağımsız devlet bünyesinde olmadıkları gerekçesi ile yapılan faaliyetler eksik olduğundan çalışmaların alanları birlikte değerlendirilecektir.

Giriş bölümünde de ayrıntılı olarak belirtilen Sibiryta Bölgesi Türkleri; Yakut (Saha), Tuva, Hakas, Altay, Şor, Dolgan ve Batı Sibiryta Türklerinden oluşmaktadır. Bölgede topluluk halinde yaşayan Türklerin dışında Rusya Federasyonu bünyesinde Tuva, Yakutistan, Hakasya ve Gorno-Altay Özerk Bölgesi olmak üzere “Muhtar Cumhuriyet” statüsünde dört adet siyasal yapılanma bulunmaktadır. Türkiye, Tuva Muhtar Cumhuriyeti ile doğrudan siyasal bağlantı kurmuş, Yakut ve Hakaslara yönelik ise kültürel ve sosyal çalışmalar ile hareket etmiştir.

Tuva Muhtar Cumhuriyeti ile devlet düzeyinde ilk ziyaret 1994 yılının Temmuz ayında Tuva Cumhurbaşkanı Şerig-Ool Oorjak’ın yanında bir heyet ile Türkiye’yi ziyaret etmesiyle gerçekleşmiş, karşılıklı görüşmeler sağlanmıştır.⁵³²

Akabinde 2 yıl sonra, 8 Kasım 1996 tarihinde Bakü’de Tuva Cumhuriyeti Kültür Bakanı Ondar Çılgıcı ile T.C Kültür Bakanlığı adına Müsteşar Cevdet Türkeroğlu arasında Kültür Alanında İşbirliği Protokolü imzalanmıştır. Bahsi geçen protokolde; müzik, dans, el sanatları gibi dallarda uzman değişiminin yapılması, resim, heykel ve el sanatları sergilerinin düzenlenmesi, folklor, tiyatro, halk müziği ve dansları, müzik alanlarında şenliklere katılımın teşvik edilmesi, kütüphane, müze, arkeoloji, sanat tarihi, halk kültürleri gibi alanlarda tanıtıcı materyal değişimlerinde bulunulması gibi hususlar belirlenmiştir.⁵³³ Bununla beraber dil ve kültür birliğinin sağlanması adına Tuva Türkçesi Grameri Prof. Dr. Emine Gürsoy-Naskali

⁵³² Arıkoğlu, a.g.m., s.1568.

⁵³³ “Milletlerarası Anlaşma”, T.C Resmi Gazete, 10.06.1997, Sayı:23015, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/23015.pdf> (Erişim Tarihi:01.01.2019).

tarafından hazırlanarak Tuva Türkçesinin incelikleri literatüre kazandırılmıştır. Yakutlara yönelik ise Dr. Fatih Kirişçioğlu tarafından Yakut (Saha) Türkçesi Grameri incelenmiştir.

Bir diğer Sibiryâ bölgesi Türklerinden olan Hakasların yaşadığı Hakasya özerk yapısına Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı tarafından Hakas Türk Dünyası Kültür Merkezi açılarak bölge halklarının kültürlerinin kaynaşması adına önemli bir çalışma yapılmıştır.

İdil-Ural bölgesi Türklerini Tatar, Çuvaş ve Başkurt Türkleri oluştururken bölgede Rusya Federasyonu'na bağlı Tataristan, Çuvaşistan ve Başkurdistan olmak üzere 3 adet “Muhtar Cumhuriyet” vardır. Türkiye Tataristan ile en fazla hukuki anlaşma yapmış, bu sıralamayı Çuvaşistan ve Başkurdistan takip etmiştir.

Türkiye, Tataristan Özerk Cumhuriyeti ile 1991-2002 yılları arasında 4 ayrı hukuki anlaşma imzalamıştır.

22 Mayıs 1995 tarihinde Bakan ve Başbakan Yardımcısı Hikmet Çetin ile Tataristan Cumhuriyeti Başbakanı Farid Hayrulloviç Muhametşin arasında Ankara’da imzalanan Ticari-Ekonomik, Bilimsel-Teknik ve Kültürel İşbirliği Anlaşması imzalanmış, hükümetler arası işbirliği sağlanmıştır. Anlaşmada; maden, yakıt, enerji, hafif sanayi ve tarımsal sanayi, mal ve hizmet ticareti, ulaşım, turizm alanlarında ticari ve ekonomik çalışmaların geliştirilmesine, taraflar birbirlerinin kültürlerinin tanıtılmasına teşvik edeceklerine ve birbirlerinin dillerinin karşılıklı öğretilmesinde çalışmaların başlatılmasına, öğretim kurumlarında bilim ve eğitimin öğretilmesi adına faaliyetlerde bulunulmasına ve bilgi alışverişinde bulunulması için sempozyum ve seminerler düzenlenmesine karar verilmiştir.⁵³⁴ Anlaşma sonucunda Tataristan’da Türkiye Türkçesinin öğretilmesi adına kurumlar açılmaya başlanmış, ilgili fakültelerde öğretilmesi için akademisyenler gönderilmeye başlamıştır.⁵³⁵ Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı da bu anlaşma sonrasında 31 Ağustos 1996 tarihinde ibadete açılan Tüben Kama Şehri Denizli Cami’nin yapımını üstlenerek kültürel yakınlaşmaya önemli katkı sağlamıştır.

⁵³⁴ “Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, 28.09.1995, Sayı:22418, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/22418.pdf> (Erişim Tarihi:01.01.2019).

⁵³⁵ Erdal Şahin, “Sovyetler Birliği Sonrasında Tataristan’da Türkiye Türkçesi Öğretimi”, **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, Sayı:23, 2007, s.66.

1996'da Türkiye ilk başkonsolosluğunu Kazan'da açmış, diplomatik ilişkilerin akışının sağlanması için de çalışmalara başlamıştır.

Bir sonraki anlaşma 27 Nisan 1997 tarihinde Turizm Bakanı Nedim Öztürk ile Tataristan Beden Eğitimi, Spor ve Turizm Devlet Komitesi adına Khaniff Mourtazine Ankara'da Turizm Alanında İşbirliği Protokolü imzalanmıştır. Bahsi geçen protokolde; taraflar karşılıklı çıkarlar çerçevesinde turizm alanında işbirliğini teşvik etmek ve turizm kuruluşlarının yakın ilişkilerini desteklemek amacıyla çalışmaların yapılması, turizm alanında yapılacak spor, müzik, tiyatro, sergi ve sempozyum faaliyetlerini geliştirmeleri, turizm alanında her türlü bilgi ve birikimin karşılıklı olarak alışverişi gibi maddeler belirlenmiştir.⁵³⁶

Turizm faaliyetleri bir sonraki yıl devam ettirilmiş, 15 Haziran 1998 tarihinde Kazan'da I. Dönem Turizm Karma Komisyon Toplantısı Protokolü imzalanmış, söz konusu protokolde; Tataristan'da turizm sektöründe çalışan personellerin Türkiye'de eğitiminin sağlanması, karşılıklı turist faaliyetlerinin arttırılması, reklam ve tanıtım faaliyetlerin genişletilmesi gibi faaliyetlere karar verilmiştir.⁵³⁷

Son olarak 6 Aralık 2001 tarihinde Milli Eğitim Bakanı Metin Bostancıoğlu ile Tataristan adına Eğitim Bakanı Faris Fahrazoviç Harisov Eğitim Alanında İşbirliği Anlaşması'nı imzalamışlardır. Anlaşma'da; taraflar karşılıklı dil öğreniminin önemliliğinin altını çizerek eğitim sistemlerinde ve kurumlarında buna teşvik etmelerine, kendi ülkelerinde sağlanacak uluslararası kongre, sempozyum gibi etkinliklerde karşılıklı davet sağlanacağına, eğitim alanında bir işbirliği programının hazırlanmasına karar verilmiştir.⁵³⁸

İmzalanan anlaşmalar dışında Tataristan'a 1991-1993 yıllarında Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı tarafından 2 adet, 1993 yılında Serhat Eğitim Öğretim A.Ş.⁵³⁹ tarafından 1 adet, 1994 yılında ise Türk Dünyası Araştırmaları Kültür Merkezi tarafından 1 adet ilk ve orta dereceli eğitim kurumları açılmıştır. Yükseköğretimde

⁵³⁶ "Milletlerarası Anlaşma", **T.C Resmi Gazete**, 15.06.1997, Sayı:23020, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/23020.pdf> (Erişim Tarihi:01.01.2019).

⁵³⁷ "Milletlerarası Anlaşma", **T.C Resmi Gazete**, 31.08.1998, Sayı:23449, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/23449.pdf> (Erişim Tarihi:01.01.2019).

⁵³⁸ "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Rusya Federasyonu Tataristan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Eğitim Alanında İşbirliği Anlaşması'nın Onaylanması Hakkında Karar", **T.C Resmi Gazete**, Karar Sayısı:2002/3616, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2002/02/20020216.htm#2> (Erişim Tarihi:01.01.2019).

⁵³⁹ "Ş" ile gösterilen eğitim kurumları, 2016 sonrası FETÖ ile bağlantılı olarak değerlendirilmiştir.

ise, 1991 yılında yine Türk Dünyası Araştırma Vakfı tarafından Pedagoji Üniversitesi Türk Dili Bölümü, 1992 yılında Kazan Humaniter Üniversitesi Türk Dili Bölümü açılmıştır. Yine aynı vakıf tarafından kültür ve sosyal ilişkileri geliştirmek adına Çallı Türk Dünyası Kültür Merkezi ve Kazan Türk Dünyası Kültür Merkezi kurulmuştur.⁵⁴⁰ Ayrıca karşılıklı dil birliğini sağlamak adına Türkiye tarafından görevlendiren Prof. Dr. Ahmet İlker Tatar Türkçesi Gramerini, Prof. Dr. Ahmet Temir Tatarca-Türkçe sözlüğünü hazırlayarak Tatar Türkçesinin anlaşılması adına çalışmalar yapmıştır.

Çuvaşistan'a gelindiğinde, 1992-1993 yıllarında Ertuğrulgazi Eğitim A.Ş* tarafından 3 adet, 1992-1995 yıllarında Serhat Eğitim Öğretim A.Ş* tarafından 3 adet, 1994 yılında Karaçay-Çerkez Toros A.Ş* tarafından 1 adet ilk ve orta dereceli eğitim kurumları açılarak eğitim faaliyetleri yapılmıştır. Türk Dünyası Araştırma Vakfı tarafından Bilgisayar ve Sekreterlik Yüksekokulu⁵⁴¹ ve Çubuksarı-Çuvaşistan Türk Dili Bölümü açılarak yüksek öğretimde de faaliyetler devam ettirilmiştir. MEB tarafından ise Türkiye Türkçesi Eğitim Öğretim Merkezi (TÖMER) açılmıştır.⁵⁴² Ayrıca Çubuksarı Türk Dünyası Kültür Merkezi açılarak kültürel işbirliğine katkı sağlanmıştır.

Başkurdistan Cumhuriyeti'ne yönelik ise 1992-1993 yıllarında Palandöken Eğitim A.Ş tarafından 2 adet ilk ve orta dereceli eğitim kurumu kurulmuştur. Yine Başkurt dilinin öğrenilmesi adına Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun ve Zuhal Yüksek görevlendirilmiş, Başkurt Türkçesi Grameri hazırlanmıştır.⁵⁴³

Bir diğer Türk topluluklarından olan Kafkasya Bölgesi Türkleri; Kumuklar, Balkarlar, Nogaylar, Karaçaylar, Kunduzlar, Kafkas Türkmenleri, Afşarlar ve Avarlar oluşturmaktadır. Bölgede Türklerin bulunduğu Dağıstan Muhtar

⁵⁴⁰ Turan Yazgan, "Türkiye'nin Türk Dünyasındaki Eğitim-Öğretim Faaliyetleri", İstanbul Üniversitesi, Sosyoloji ve Metodoloji Araştırmaları Merkezi, **Journal Of Economy Culture And Society Dergisi**, Cilt:60, Sayı:1, 2019, s.26.

⁵⁴¹ "Unuttuğumuz Vatan Çuvaşistan -2-", **Türkiye Gazetesi**, 01.02.2000, <https://www.turkiyegazetesi.com.tr/Genel/a41637.aspx> (Erişim Tarihi:02.01.2019).

⁵⁴² Adem Uzun, Türk Devlet ve Toplulukları İle İlgili Eğitim Faaliyetlerimiz", Ahmet Yesevi Üniversitesi, **Bilig Dergisi**, Sayı:1, 1996, s.154.

⁵⁴³ Ahmet Bican Ercilasun'un Başkurt Dili dışında Akçağ yayınlarının sunduğu, Karakalpak, Nogay, Tatar, Kırmı, Karaçay-Malkar, Kumuk, Altay, Hakas, Tuva, Çuvaş, Saha, Yeni Uygur, Gagavuz Türkçelerini hazırladığı "Türk Lehçeleri Grameri" kitabı yayımlanmıştır.

Cumhuriyeti ve Kabardin-Balkar Muhtar Cumhuriyeti olarak iki adet siyasi yapılanma görülmektedir.

Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Kafkasya Bölgesi Türkleri olarak bilinen; Kumuklar, Azerbaycan Türkleri, Nogaylar ve Balkarların çoğunlukta yaşadığı Dağıstan Muhtar Cumhuriyeti'nde eğitim faaliyetlerini sürdürmüş, 1996 yılında Dağıstan Üniversitesi'ne Türk Dili Bölümü açmıştır. Bunun yanında Türkiye Diyanet Vakfı ise aynı yıl Derbent İlahiyat Fakültesini kurarak eğitime katkı sağlamıştır.

Diğer Kafkasya bölgesi Türkleri olan Kumuk, Karaçay ve Balkarların (Malkar) da dillerinin öğrenilmesi adına; Karaçay-Malkar Türkçesi Grameri Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun ve Doç. Dr. Ali Çeçenov, Kumuk Türkçesi Sözlüğü C.Hankişiyev, N. Ölmezov, N. Gaclagmatov, F. Çayeva ve A. Zaithanova tarafından literatüre kazandırılmıştır. Kayseri ile Kabardin-Balkar Cumhuriyeti Nalçik başkenti kardeş şehir ilan edilerek belediyeler arası da işbirliği sağlanmıştır.⁵⁴⁴

Bir başka Türk topluluğuna mensup Gagavuz Türkleri, büyük çoğunluğu Moldova sınırları içerisinde Gagavuz Özerk Yeri'nde olmak üzere Ukrayna'nın Odessa kenti, Belgrad, Kabardin-Balkar Cumhuriyeti, Kazakistan, Kırgızistan, Türkiye, Yunanistan ve Romanya'da yaşamaktadırlar. Türkiye TİKA vasıtasıyla Gagavuz Özerk Yeri Başkent Komrat'a 1994 yılında kitap göndererek Atatürk Kütüphanesi'nin⁵⁴⁵ yapımı başlatmış, bu kütüphane 1998 yılında faaliyete geçirilmiştir.⁵⁴⁶ MEB tarafından Moldova'ya ilk defa 1999 yılında bir Türk okulu açılmış, ismine Kongaz Türk Lisesi olarak karar verilmiştir. Aynı zamanda Fetih A.Ş* tarafından 1993 yılında 2 adet eğitim kurumu açılarak Moldova'ya özel okul yatırımı da sağlanmıştır. Dil birliğini sağlamak adına ise Ayşe İlker Gagavuz Türkçesi Gramerini ve Gagavuz Türkçesi Sözlüğünü hazırlamıştır. Bunun yanında bir yayın stüdyosu bir kurgu ünitesi Gagavuz Radyo Televizyonu kurulmuştur.⁵⁴⁷ 12

⁵⁴⁴ “Kayseri Nalçik’le ‘Kardeş Şehir’i Taçlandırdı”, **Yeni Şafak Gazetesi**, 06.10.2009, <https://www.yenisafak.com/yerel/kayseri-nalcikle-kardes-sehiri-taclandirdi-215220> (Erişim Tarihi:02.01.2019).

⁵⁴⁵ İbrahim Sarı, **Türk Devletleri**, Net Medya Yayıncılık, Antalya, 2017, s.58.

⁵⁴⁶ “Mustafa Kemal Atatürk Kütüphanesi”, TRT Avaz, 16.12.2015, <https://www.youtube.com/watch?v=Cer61VRpNC4> (Erişim Tarihi:02.01.2019).

⁵⁴⁷ “Gagavuz Türkleri -3-“, **TR Dergisi**, <http://trdergisi.com/gagavuz-turkleri-3/> (Erişim Tarihi:02.01.2019).

Mayıs 2000 tarihinde açılışı yapılan radyo, kendi bünyesindeki yayınları dışında Türkiye'nin Sesi ve TRT FM yayınlarını da vatandaşlarına sunmaktadır.

Diğer Türk topluluğu olan Kırım Tatar Türkleri Karadeniz'in kuzeyinde olan Kırım yarımadasının Türk halkı olarak bilinmektedir. 18 Mayıs 1944 tarihinde sürgün edilerek nüfuslarının yarısı azalan Kırım Türkleri bugün birçok ülke bünyesinde yaşamaktadır.

Türkiye'nin faaliyetleri kapsamında, 1994 yılında Demirel'in Ukrayna ziyareti sırasında Kırım Türklerine yönelik 1000 adet konut yapımı sözü üzerine TİKA tarafından 1997 yılında başlanan projeye⁵⁴⁸ 2003 yılı sonunda 374 konuta katkıda bulunulmuştur. Bununla birlikte AGİT ve BM Mülteciler Yüksek Komiserliği tarafından Kırım sürgününden dönen halklara yönelik sürdürülen yardımda içme suyu sağlanması ve sulama altyapılarının geliştirilmesine karşı 2 milyon dolar tutarında yardım sağlamıştır. Eğitim faaliyetlerinde de 1993-1994 yıllarında Çağ Öğretim İşletmeleri A.Ş.* tarafından 2 adet 1994 yılında Asr Dış Ticaret tarafından 1 adet ilk ve orta dereceli eğitim kurumu açılarak özel kuruluşların yatırımı sağlanmıştır.

Rota Balkanlara çevrildiğinde, Batı Trakya, Sancak, Bulgaristan, Kosova ve Makedonya Türkleri topluluk halinde yaşayan Balkan Türkleri olarak da adlandırılmaktadır. Türkiye'nin söz konusu bölge Türklerine yönelik sosyal ve kültürel çalışmaları olmuştur.

Makedonya'ya Çağ Öğretim İşletmeleri A.Ş.* tarafından 1996 yılında 1 adet, Bulgaristan'a Dunav 94 Şti. tarafından 1994 yılında 3 adet ilk ve orta dereceli özel Türk okulları açılmıştır. Yüksek öğretimde ise 1994 yılında Bulgaristan'a Balkanlar Eğitim ve Kültür Vakfı tarafından Yarı Yüksek İslam Enstitüsü açılmıştır. Beraberinde 1998 yılında Bulgaristan'da ve Makedonya'da yaşayan Türkler için ilk ve ortaöğretim düzeyinde kitapların basımı TİKA ve MEB tarafından üstlenilmiştir. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı tarafından Makedonya'ya Gostivar Türk Dünyası Matukat Kültür Merkezi, Bulgaristan'a Kırçalı Türk Dünyası Kültür Merkezi,

⁵⁴⁸ "TİKA'dan Kırım'a 1000 Konut", **Türkiye Gazetesi**, 24.07.2005, <https://www.turkiyegazetesi.com.tr/Genel/a254749.aspx> (Erişim Tarihi:02.01.2019).

Kosova'ya Türk Dünyası Kültür Merkezi açılmıştır.⁵⁴⁹ Ayrıca Kosova'da yaşayan Türklerin sesini duyurmak amacıyla 2001 yılının Eylül ayında Türk taburu tarafından bir radyo kurulmuştur.⁵⁵⁰ Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından ise Bosna-Hersek'e yapımı 1997 yılında başlanıp 2001 yılında restorasyonu tamamlanan ve 300 bin dolara mal olan Mostar Koski Mehmet Paşa Camii yaptırılmıştır.⁵⁵¹

Ortadoğu Türklerine gelindiğinde; Türkiye, Afganistan, Irak, Suriye ve İran Türklerine (Güney Azerbaycan Türkleri) olarak gösterilmektedir.

1991 sonrası Türkiye, özet ile Bağdat yönetiminin Kuzey Irak'taki kontrolünü kaybetmesinden dolayı Irak Türkmenlerinin durumunu milli bir dava olarak görmüş, Saddam Hüseyin'in ordusunun Kuzey Irak'a doğru hareket etmesiyle oluşturulan güvenli bölgeye Kerkük'ün katılmamasını sağlamıştır.⁵⁵² Bunun nedeni petrol bölgesinin Kürt yönetimine geçmesini istememesi olarak gösterilmiştir. Oluşturulan bu yönetime karşılık Türkiye, Irak Türkmenlerine dış politikasında ayrı yer vermiş ve her zaman destekçisi olmuştur. Bunun yanında Türkmenlerin kendini savunabilmesi adına askeri eğitimler verilmiş, Türkmen Silahlı Barış Gücü oluşturulmasına destek sağlamıştır. Suriye Türkmenleri, İran Türkleri diğer Ortadoğu Türkmenleri gibi bir kısmı asimile olmuş, Türkiye ile ilişkileri kopuk duruma gelmiştir.

Genel anlamda Ortadoğu Türklerine yönelik mensup oldukları ülkelerin siyasi yöneticilerine ve kendi siyasi politikalarına göre çalışmalar yapılmıştır. Söz konusu Türkler yaşadıkları ülkelerde ağır asimilasyon politikalarına maruz kalmış, Türk kimliklerini bile saklamak zorunda olmuşlardır. Bu faaliyetler karşısında Türkiye'deki üniversiteler, dernekler vb. gibi kuruluşlarla çeşitli sempozyumlar düzenleyerek Ortadoğu Türklerinin kültürel ve siyasal hakları savunulmuştur.

Diğer başlıklarda da belirtilen Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Vakfı tarafından da Türk yapıları ve topluluklarının hakları ve

⁵⁴⁹ Yazgan, a.g.m., s.26.

⁵⁵⁰ Sibel Akgün, "Kosova Türklerinin Tarihten Bugüne Kimlik Mücadelesi", **Karadeniz Araştırmaları Merkezi**, s.26, http://www.karam.org.tr/Makaleler/1279882704_003akgun.pdf (Erişim Tarihi:02.01.2019).

⁵⁵¹ "Koski Mehmet Paşa Camii İbadete Hazır", **Türkiye Gazetesi**, 30.08.2001, <https://www.turkiyegazetesi.com.tr/Genel/a122196.aspx> (Erişim Tarihi:02.01.2019).

⁵⁵² Soner Doğan, "Irak Türkmenleri", **İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi**, Araştırma 68, Haziran 2018, s.20.

güvenceleri savunulmuştur. Yapılan her kurultayda Ahıska Türklerine ikinci sınıf muamele gösterilmesi, Uygur Türklerine yapılan zulüm ve baskılar, Rusya Federasyonu içerisinde yaşayan Türk yapıları ve topluluklara karşı uygulanan zorlayıcı tedbirler, Kırım Türklerinin vatanlarından ayrı yaşamaları, Afganistan Türklerinin unutulması gibi sorunlar her fırsatta dile getirilmiş, çözüm önerileri sunulmuştur.

Bölgeler ve yapılar genel anlamda değerlendirilecek olursa; Türkiye'ye 1992-2004 yılları arasında Türk topluluklarından gelen yükseköğretim burslu öğrenci sayısı toplam 35108 kontenjan açılmış, bunun 21921'i kullanılmıştır. MEB-TİKA işbirliğiyle Türk kültürünü ve milli eğitim sistemini tanıtmak adına Türk cumhuriyetleri ve toplulukları eğitimcilerine 1995-2003 yılları arasında "Milli Eğitim Sistemini Tanıtma Projesi" uygulanmıştır. Yine MEB-YÖK işbirliğinde "Türkoloji Projesi" yapılarak yurt dışındaki üniversitelere Türk Dili ve Edebiyatı, Atatürk İlke ve İnkılapları, Modern Türkiye, Türk Tarihi derslerinin verilmesi adına Türkiye'den öğretim üyelerinin ders vermesi öngörülmüştür. Bu proje kapsamında; Bosna-Hersek, Kazakistan, Özbekistan, Kosova, Ukrayna gibi Türk cumhuriyetleri ve içerisinde azımsanmayacak sayıda Türk nüfusu barındıran ülkeler bulunurken Gagavuz Yeri, Kırım Özerk Cumhuriyeti ve Tataristan Özerk Cumhuriyeti ile de üniversiteler arası işbirliği yapılmıştır.⁵⁵³

Bunun yanında Türkiye; Kızılay, TMO, TOKİ gibi kuruluşlar vasıtasıyla, 1992-2002 yılları aralığında Rusya Federasyonu'na (Türk toplulukları dahil) 287.296 bin dolar, Gagavuz Özerk Yeri'ne 1992-2002 yılları aralığında 1.005.836 bin dolar, Ukrayna'ya (Kırım Dahil) 1992-2003 yılları arasında 1.330.594 bin dolar insani yardımda bulunmuştur. Ayrıca Ukrayna'ya Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından Donetsk (İstanbul) Camii yaptırılmış, 1997 yılının Ramazan ayında ibadete açılarak işbirliğine katkı sağlanmıştır.⁵⁵⁴

⁵⁵³ "Türkoloji Projesi", TİKA, https://www.tika.gov.tr/upload/oldpublication/turkoloji_tr.pdf (Erişim Tarihi:02.01.2019).

⁵⁵⁴ "Ukrayna'ya Türk Camisi", Türkiye Gazetesi, 24.03.2005, <https://www.turkiyegazetesi.com.tr/Genel/a240690.aspx> (Erişim Tarihi:02.01.2019).

SONUÇ

Soğuk Savaş sonrası dönem ve 2002 yılına kadar incelenen bu çalışmada; Türkiye'nin SSCB'nin dağılmasından sonra bağımsız, özerk, yarı özerk cumhuriyetlere ve bir başka ülke bünyesinde yaşayan Türk topluluklarına siyasi, ekonomik, kültürel ve sosyal, askeri çalışmaları araştırılmıştır.

Birinci bölümde “Türkiye'nin Azerbaycan İle İlgili Çalışmaları” başlığı altında söz konusu çalışmalar incelenmiş, diğer ülkelere nazaran en kapsamlı çalışmalar ve ilişkiler bu başlık altında tespit edilmiştir. Bunun en önemli nedenlerinden biri de iki ülkenin stratejik açıdan önemli konumda yer alması ve ortak dil, tarih ve etnik birliği olarak gösterebiliriz. Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etmesinin hemen ardından Türkiye'nin ilk tanıyan ülke olması ve bundan dolayı imzalanan anlaşmaların siyasi çalışmaların ilk adımı olarak aksettirilmiştir. Akabinde cumhurbaşkanlığı, başbakanlık ve bakanlıklar düzeyinde ziyaretler birçok alanda işbirliğine katkı sağlamış, Azerbaycan'ın tanınması ve uluslararası örgütlere girebilmesi adına çalışmalar yapıldığı görülmüştür.

Her iki ülkenin demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğü gibi temel yapıtaşları paralellik gösterdiğinden Türkiye'nin en temel politikasının bu doğrultuda olduğu sonucuna varılmıştır. Özellikle Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ'ın işgalini yapılan her uluslararası platformda her anlaşmada savunmuş, buda Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne saygı gösterildiğinin kanıtı olmuştur. Siyasi ilişkilerin temeli devlet üst düzey yetkililerinin ilişkilerine göre şekillenmiş ve bundan dolayı iç politik meseleler ve dış etkenlerden inişli-çıkışlı şekilde ilerlemiştir. Ekonomik çalışmalarda; her iki ülkenin arz ve talebi doğrultusunda yapılan anlaşmalar ile bütünleşme sağlanmaya çalışılmıştır. İhracat ve ithalat dengeleri araştırılmış, çıkan bulgular neticesinde ekonomik çalışmalarda çıkarıma varılmıştır. Çalışmaların ağırlıklı noktasının hammadde, sanayi ve enerji üzerine olduğu görülmüştür. Özellikle Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı iki ülkenin ilişkilerine yeni bir soluk getirmiş, stratejik önemlerini önemli ölçüde arttırmıştır. Bunun yanı sıra her iki ülke ticari ve ekonomi alanında yapılan her gelişmeyi yakından takip etme ve daha fazla ekonomik akışı sağlama genel amaçları haline gelmiştir. Türkiye, özellikle Eximbank kredileriyle ekonomisini yeni düzenleyen bu ülkeye önemli bir imkan sağlamıştır.

Kültürel ve sosyal çalışmalarda ise eğitimden ulaşımaya üst düzey ziyaretler ile birçok alanda anlaşma sağlanmış, bu alanlarda projeler yürütülmüştür. TİKA başta olmak üzere birçok kuruluşlarla bu destek artırılmış, Azerbaycanlı öğrencilere burslu okuma imkanı tanınmıştır. Askeri faaliyetlerde ise yine yapılan üst düzey yetkililerin görüşmeleriyle işbirliği ve askeri eğitim sağlanmıştır.

İkinci bölümde “Türkiye’nin Kazakistan İle İlgili Çalışmaları” başlığı altında siyasi, ekonomik, kültürel ve sosyal, askeri çalışmalar incelenmiştir. Siyasi faaliyetler incelendiğinde Türkiye, Kazakistan’ın bağımsızlığını ilan etmesinin hemen ardından tanınması bu çalışmaların en büyük adımı olmuştur. Cumhurbaşkanlığı, başbakanlık ve bakanlıklar düzeyinde yapılan ziyaretlerle imzalanan anlaşmalar bu adımı somutlaştırmıştır. Diplomatik ilişkiler tesis edilmiş, uluslararası sorunlarda birlikte hareket edilmesi öngörülmüştür. Ekonomik ilişkilerde imzalanan anlaşmaların yanında yatırımlar sağlanmış, yapılan ziyaretler ile işadamlarının müteşebbüs faaliyetleri teşvik edilmiştir. Karşılıklı ekonomik bütünleşmeyi sağlayan projeler yapılmış, özellikle Türkiye’nin sağladığı Eximbank kredileri Kazakistan’ın ekonomisini şekillendirmesinde yardımcı olmuştur. Bankalar arası diyalog sağlanmış, bu noktada bazı eğitimler sağlanmıştır. Kültürel ve sosyal çalışmalarda özellikle eğitime özel önem verilmiş, kamu ve özel kuruluşlar vasıtasıyla birçok eğitim kurumu açılmıştır. Ayrıca Türk-Kazak işbirliğiyle açılan Ahmet Yesevi Üniversitesi eğitimde birliğin en somut örneği olmuştur. Bunun dışında ulaşım, sağlık, turizm vb. alanlarda teknik ve donanımsal bilgi sağlanmıştır. Askeri alanda ise yine yapılan ziyaretler ve anlaşmalar da işbirliği sağlanmaya çalışılmış ancak zayıf kalmıştır.

Üçüncü bölümde “Türkiye’nin Özbekistan İle İlgili Çalışmaları” incelenmiş, siyasi, ekonomik, kültürel ve sosyal, askeri olarak kategorileştirilmiştir. Siyasi çalışmaların iki ülkenin devlet başkanlarının ilişkilerine göre şekillendiği görülmüştür. Türkiye Özbekistan’ı ilk olarak tanımış ve karşılıklı anlaşma imzalayarak bu faaliyetini somutlaştırmıştır. Bağımsızlığını ilan etmesinden itibaren ilişkiler iyi seyirde ilerlemiş fakat birtakım siyasi sorunlar sebebiyle gerginleşmiştir. Karşılıklı girişim çabalarıyla yumuşatılmaya çalışılmış, yapılan anlaşmalar ve resmi ziyaretler ile siyasi ilişkilere katkı sağlanmıştır. Ekonomik çalışmaların

arttırılmasında yine cumhurbaşkanlığı, başbakanlık ve bakanlar düzeyindeki üst düzey ziyaretler etken olmuştur. Yapılan bu ziyaretlere önemli iş adamlarının katılımının sağlanması da oluşturulacak projelere katkı sağlamıştır. Ayrıca imzalanan anlaşmalar neticesinde yatırımların teşviki, ticari ve ekonomik bütünleşme sağlanmaya çalışılmış, çifte vergilendirmenin önüne geçilmiştir. Karşılıklı iş konseyi kurulmuş ve iki ülkenin de temel gayesi olan ekonomik bütünleşme sağlanmaya çalışılmıştır. Kültürel ve sosyal alanda ise eğitim, kültür, turizm, ulaşım, çevre, sağlık, ormancılık gibi alanlarda karşılıklı yardımlaşma sağlanmış, bu konularda daha donanımlı eğitim almak adına ilgili yetkililerin değişimi öngörülmüştür. Yine özellikle eğitim alanında işbirliği sağlanmış ilk, orta ve yüksek öğretimde çalışmalar yapılmıştır. Askeri çalışmalar değerlendirildiğinde ise eğitim programları ve bazı resmi ziyaretlerden öteye gidememiştir.

Dördüncü bölümde “Türkiye’nin Kırgızistan İle Çalışmaları” başlığı adı altında bu ülkeye siyasi, ekonomik, kültürel ve sosyal ve ekonomik çalışmalar ayrı ayrı değerlendirilmiştir. Siyasi çalışmalar adı altında diğer Türk devletlerinde olduğu gibi Kırgızistan’ı da ilk tanıyan devlet Türkiye olmuştur. Türkiye’nin bu girişimi Kırgızistan yönetimi tarafından olumlu karşılanarak Türkiye’nin yapısı benimsenmek istenmiştir. Diplomatik ilişkiler tesisi sağlanarak vize sınırlamaları kaldırılmış böylece giriş-çıkış kolaylıkları sağlandığı görülmüştür. Kırgızistan’ın yeni anayasal yapısı, azınlık sorunları ile yakından ilgilenilmiş, iç politik sorunları ile ilgili çalışmalar yapılmıştır. Ekonomik açıdan iki ülkenin ticari ve ekonomisi hakkında bilgi alışverişi sağlanmış, yeni bağımsız ülkeye Eximbank kredileriyle önemli destek verilmiştir. Yatırımların teşviki, bankacılık işlemleri, vergilendirme gibi konularda bütünleşme faaliyetleri değerlendirilmiş ve ithalat-ihracat ürünleri tespit edilmiştir. Kültürel ve sosyal çalışmalar açısından değerlendirilme yapıldığında Türkiye, başta aynı soy, tarih, gelenek ve görenekten yola çıkarak çalışmalarını başlatmıştır. Bu çalışmaların ağırlıklı noktasını TİKA üstlenmekle birlikte tarımdan eğitime birçok noktada projeler yürütülmüştür. Söz konusu Türk yapılarının kendi kültürel mimari yapıları, ibadethaneler restorasyonu ve inşaatı yapılarak kültürel değerlere sahip çıkılmıştır. Bunun yanı sıra imzalanan sosyal ve kültürel içerikli anlaşmalar neticesinde eğitim, sağlık, çevre, turizm, ulaşım gibi alanında teknik ve donanım noktasında yardım sağlandığı görülmüştür. Özellikle eğitim alanında kamu ve özel

alanda eğitim kurumları açılmış, anlaşmalar yapılarak işbirliğine özel önem verilmiştir. Kızılay vasıtasıyla insani yardımlar kapsamında da milyar dolar tutarında gıdadan ilaç sektörüne birçok yardım yapılarak destek sağlanmaya çalışılmıştır. Askeri alanda ise ilgili yetkililerin ziyaretleri tespit edilmiş, bu noktada yapılan anlaşmalar ve faaliyetler değerlendirilerek eksik noktalar tartışılmıştır.

Beşinci bölümde “Türkiye’nin Türkmenistan İle İlgili Çalışmaları” incelenmiş, siyasi, ekonomik, kültürel ve sosyal, askeri faaliyetleri tespit edilmiştir. Siyasi çalışmalar adı altında diplomatik ilişkilerin tesisi, vize sınırlamalarının kaldırılması, bu noktalarda yapılan diğer anlaşmalar tahlil edilmiştir. Ekonomik faaliyetlerde; yapılan çalışmalar bazlı ilişkilerin gelişmesinde, ekonomi temelli kurulan kuruluşların etkilerinin de büyük olduğu görülmüştür. Bahsi geçen kuruluşlar vasıtası ile ülkelerin karşılıklı ekonomi alanında faaliyetlerinin geliştirmek istemesi, Eximbank kredileri, müteşebbüslerin arttırılması, bankalar arası birlik sağlanması gibi anlaşmalar sağlanmıştır. Bunun yanında ülkelerin milyar dolar seviyesindeki dış ticaret hacimleri incelenmiş ve yıllara göre dağılımları göz önünde bulundurularak ekonomik ilişkilerinde çıkarım yapılmıştır. Rusya krizi, ülkelerin politik sorunları gibi nedenler belirlenerek imzalanan anlaşmaların eksikliği tartışılmıştır. Kültürel ve sosyal çalışmalarda Türkiye’ye burslu ve yatılı okumak üzere gelen Türkmen öğrencilerin verileri saptanmış, Türkiye aralığı ile açılan ilk, orta ve yüksek öğretim seviyelerindeki okullar incelenmiştir. Üniversiteler bünyesinde Türk Dili Bölümleri, Türkçe Eğitim Merkezleri açılmış bu çalışmalar somutlaştırılmıştır. Bunun dışında turizm, ulaştırma, iletişim, çevre alanlarında bilgilendirilmek üzere karşılıklı yardımlaşma sağlanmıştır. Askeri alanda ise gerçekleştirilen resmi ziyaretler belirlenmiş, yapılan anlaşmalar bu noktada eksik kalmıştır.

Altıncı bölümde “Türkiye’nin Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti İle İlgili Çalışmaları” başlık olarak belirlenmiştir. Siyasi çalışmalarda KKTC’nin özellikle uluslararası statüsü konusunda hassasiyetle yaklaşmış, bu konuda önemli çalışmalar yapmıştır. KKTC’nin egemenliğinin ve toprak bütünlüğünün korunması adına birçok girişimde bulunmuş, imzalanan anlaşmalarla bu politikanın resmi metinleri gösterilmiştir. Ekonomik faaliyetler bölümünde Türkiye’nin KKTC’nin kalkınması

adına yaptığı projeler, bu kapsamda verilen krediler çözümlenmiştir. Ekonomi ve ticari münasebetler gösterilmiş, yapılan anlaşmalar tahlil edilmiştir. Bir başka ekonomik çalışmalardan olan tarım, ziraat, sanayi, enerji, alım-satım, yatırım faaliyetleri konularında ekonomik işbirliğinin teşviki sağlanmıştır. Kültürel ve sosyal faaliyetlerde ise Türkiye bünyesindeki çeşitli kuruluşlarla eğitim faaliyetleri desteklenmiş, KKTC'nin en büyük sorunlarından bir olan su sorunu için birçok proje gösterilmiştir. Askeri alanda ise adanın güvenliği konusunda hassasiyetle yaklaşılmış, bu konuda anlaşmalar imzalanmıştır.

Yedinci bölümde “Türkiye'nin Diğer Türk Yapıları Ve Topluları İle İlgili Çalışmaları” başlığına bakıldığında ise bünyesinde barındırdıkları devletlerin tutumları, dış politika da üzerinde durulmaması nedeniyle siyasi ilişkiler yok denecek kadar az olduğundan siyasi, ekonomik, kültürel ve sosyal, askeri başlıkları birlikte incelenmiştir. Dolayısıyla çalışmalar çoğunlukla kültürel ve sosyal faaliyetler üzerine yoğunlaştırılmış, konsolosluk ilişkileri ile siyasal faaliyetler yürütülmüştür.

Başlıklarda incelenen konulardan yola çıkıldığında; “21. Yüzyılın Türk Dünyası Yüzyılı Olacağı”, “Adriyatikten Çin Seddine Kadar Türk Dünyası” gibi Türkiye'nin önemli devlet adamlarının söylemleri ile birlikte Türkiye'nin başta bölge lideri olarak yaklaşımı hayalci kalmış ve eleştirilmiştir. Türkiye'nin faaliyetleri; devlet başkanlarının arasındaki ilişkiler, verilen vaatlerin tam anlamı ile yerine getirilememesi, ülkelerin kendi iç politikasında yaşadığı sorunlar ve diğer devletlerin etkileri gibi genel nedenlerle Türk dünyası birliği düşüncesi siyasi bütünleşme oluşturulamadığından askıda kalmıştır. Ancak şunu da belirtmekte fayda var ki Türkiye, söz konusu ülke ve yapılara azımsanamayacak ölçüde destek sağlamıştır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

AKYÜZ, Yahya v.d, **Türk Tarihi ve Kültürü**, (Ed. Cemil Öztürk), Pegem Yayıncılık (3. Baskı), Ankara, 2005.

AMREYEV, Bagdad, **Doğu ve Batı Küreselleşme Çağrısı**, Hayat Yayın Grubu, İstanbul, 2011.

ASLIYÜCE, Erdoğan, **Adım Adım Türk Yurtları**, Yesevi Yayıncılık, İstanbul, 1997.

ATMACA, Tayfun, **Yirminci Yüzyıl Sonunda Azerbaycan-Türkiye Münasebetleri (1993-1998)**, Şafak Matbaası, Ankara, 1999.

AVŞAR, Zakir-SOLAK, Ferruh, **Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri**, Vadi Yayınları, Ankara, 1994.

Azerbaycan Mevzuatı, Tika Yayınları, Ankara, 1996.

Azerbaycan Ülke Bülteni, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, Ankara, Kasım 2007.

Bağımsızlığın 20. Yılında Türkmenistan, (Ed. G.Orazgulyev), Meteksan Matbaacılık, Ankara, 2013.

BİRSEL, Haktan, **Gizli Çember ve Özbekistan**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2005.

BOZKURT, Enver-DEMİREL, Havva, **Birleşmiş Milletler ve Avrupa Birliği Kapsamında Kıbrıs Sorunu**, Nobel Yayıncılık, Ankara, 2004.

BUDAK, Feyzullah, **Kırgızistan'ın Dünü, Bugünü, Yarını**, Ocak Yayınları (2. Baskı), Ankara, 2000.

BULUT, Remzi, **Moldavadaki Gagavuz Türkleri**, Fakülte Kitabevi Yayınları, Isparta, 2016.

CEM, İsmail, **Türkiye, Avrupa, Avrasya Strateji Yunanistan, Kıbrıs**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009.

ÇEÇEN, Anıl, **Kıbrıs Çıkmazı**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 2005.

ÇEÇEN, Anıl, **Türk Devletleri**, Fark Yayınları (4. Baskı), Ankara, 2007.

ÇEÇEN, Anıl, **Türkiye ve Avrasya**, Fark Yayınları, Ankara, 2006.

DAUTOV, Askhat-KARA, Abdulvahap, **Türk İşadamları ve Yatırımcılar İçin Kazakistan Rehberi**, Doğu Kütüphanesi Yayınevi, İstanbul, 2008.

DEMİR, A. Faik, **Türk Dış Politikası Perspektifinden Güney Kafkasya**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2003.

DEMİR, Abdullah, **Tarihten Günümüze Rus Yayılmacılığı ve Yeni Kurulan Cumhuriyetler**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1998.

DEVLET, Nadir, **Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi (2. Baskı), Ankara, 1999.

Devletlerarası Anlaşmalar, T.C Sağlık Bakanlığı Dış İlişkiler Dairesi Başkanlığı (2. Baskı), Ankara, 2002.

DUMAN Selçuk, **Avrasya Genel Siyasi Tarihi Ders Notları, 2017-2018 Güz Dönemi**.

DUMAN, Selçuk Duman, **Kıbrıs'ta Türk Milli Mücadelesi ve 1958 Türkiye Mitingleri**, Berikan Yayınevi, Ankara.

DUMAN, Selçuk, **Güney Azerbaycan Türklerinin Demokratik Hak ve Özgürlük Mücadelesi**, Berikan Yayınları, Ankara, 2017.

ERDEM, Mustafa, **Kırgız Türkleri**, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 2000.

ERGİN, Hikmet, **Türkiye ve Orta Asya Cumhuriyetleri Arasındaki Siyasi, Ekonomik ve Sosyokültürel İlişkilerin Bugünü ve Geleceği**, Harp Akademileri Komutanlığı Yayını, İstanbul, 2002.

GEDİK, Alper, **Türk Cumhuriyetlerinin Bağımsızlık Sonrası Türkiye ile Dış Ticaret İlişkileri**, Aybil Yayınları, Konya, 2016.

GOLDEN, Peter B. Golden, **Türk Halkları Tarihine Giriş** (Çev. Osman Karatay), Karam Araştırma ve Yayıncılık, Ankara, 2002.

GÖMEÇ, Saadettin Gömeç, **Türk Cumhuriyeti ve Toplulukları Tarihi**, (Genişletilmiş 5. Baskı) Akçağ Yayınları, Ankara, 2015.

GÜREL, Şükrü Sina, **Tarihsel Boyut İçinde Türk Yunan İlişkileri**, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1993.

İSMAİL, Sabahattin, **T.C-KKTC İkili Anlaşma, Protokol ve Sözleşmeleri**, Aha Yayınları, İstanbul, 2001.

İSMAİL, Zeyneş, **Kazak Türkleri**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

KANTARCI, Hakan, **Kısaçtaki Bölge Kafkasya**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2006.

KARA, Abdulvahap, **Turgut Özal ve Türk Dünyası: Türkiye-Türk Cumhuriyetleri İlişkileri 1983-1993**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2012.

KARA, Abdulvahap-YEŞİLOT, Okan, **Avrasya'nın Yükselen Yıldızı Kazakistan**, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul, 2011.

KAYACAN, İsa, **Orta Asya Türk Cumhuriyetleri**, Ece Yayınları, Ankara, 1993.

Kazakistan Ülke Raporu, TİKA, Ankara, 1995.

Kazakistan Ülke Raporu, TİKA, Ankara, 1998.

Kazakistan: Bir Yaşam Deneyimi, Kazakistan Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliği Elma Basım, Ankara, 2015.

Kazakistan-Türkiye: Dostluk İle İşbirliğinin 20 Yılı, Kazakistan Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliği, 2012, Ankara.

KESİCİ, A. Kayyum, **Dün, Bugün ve Hedefteki Kazakistan**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2003.

Kırgızistan Mevzuatı (1993-1994-1995), TİKA, Ankara, 1995.

Kırgızistan Ülke Bülteni, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, 2011.

Kırgızistan Ülke Bülteni, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, 2012.

Kırgızistan Ülke Etüdü, İstanbul Ticaret Odası (Haz. Meltem Duran), 2003.

Kırgızistan Ülke Raporu, TİKA, Ankara, 1993.

Kırgızistan Ülke Raporu, TİKA, Ankara, 1995.

Kırgızistan Ülke Raporu, TİKA, Ankara, 1996.

Kırgızistan Ziyareti Raporu, T.C Sağlık Bakanlığı Dış İlişkiler Dairesi Başkanlığı, 11-15 Aralık 2001.

Kırgızistan, İstanbul Ticaret Odası (Haz. Ahmet İncekara), 1992.

KKTC-1992 (Temel Ekonomik Göstergeler, Siyasi Yapı ve T.C Yardımlarıyla Gerçekleştirilen Projeler), T.C Başbakanlık Kıbrıs İşleri Müşavirliği, Ankara, 1993.

Kuzey Kıbrıs Cumhuriyeti “Ülke Raporu”, İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi (Haz. İhracatı Geliştirme Merkezi, Vural Çekinmez), Lefkoşa, 1998.

MİKAIL, Elnur Hasan-TAZEGÜL, Alper, **Türkiye ile Azerbaycan Siyasi ve Ekonomik İlişkileri (1945-1950)**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2012.

NAZARBAYEV, Nursultan, **Kazakistan Yolu**, Ankara Büyükelçiliği, Ankara, 2012.

NAZARBAYEV, Nursultan, **Avrasya'nın Kalbinde**, Astana, 2005.

OKTAY, H.Emre, **Türk Tarihinin Kayıp Yılları: Kıbrıs Sorunu**, Akis Yayınları, İstanbul, 2015.

ÖKSÜZ, Hikmet, **Batı Trakya Türkleri**, Karam Yayıncılık, Çorum, 2006.

Özbekistan Ülke Etüdü, İstanbul Ticaret Odası (Yay. Haz. Bahar Özsu), İTO Yayınları, İstanbul, 2002.

Özbekistan Ülke Raporu, TİKA, Ankara, 1993.

Özbekistan Ülke Raporu, TİKA, Ankara, 1995.

Özbekistan Ülke Raporu, TİKA, Ankara, 1994.

Özbekistan, İstanbul Ticaret Odası (Haz. Zehra Mumcu), 1993.

Özbekistan, İstanbul Ticaret Odası (Haz. Zehra Mumcu), 1992.

ÖZCAN, Kemal, **Kemik Kardeşliği: Türkiye-Türkmenistan İlişkileri (1991-2014)**, Aybil Yayınları, Konya, 2014.

ÖZERSAY, Kudret, **Kıbrıs Sorunu Hukuksal Bir İnceleme**, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları (2.Baskı), Ankara, 2002.

PARLAK, Nükrettin, **Orta Asya-Kafkasya-Balkan Ülkeleriyle İlişkiler ve Türk Dış Yardımları (1992-2003)**, TİKA Yayınları, Ankara, 2007.

POLAT, Enver, **Tarihten Bugüne Kıbrıs Meselesi ve Çözüm Önerileri**, Yalın Yayıncılık, İstanbul, 2018.

SARAY, Mehmet, **Azerbaycan Türkleri Tarihi**, Nesil Matbaacılık, İstanbul, 1993.

SARAY, Mehmet, **Gaspıralı İsmail Bey'den Atatürk'e: Türk Dünyasında Dil ve Kültür Birliği**, Çantay Kitapevi, İstanbul, 2003.

SARAY, Mehmet, **Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1996.

SARI, İbrahim, **Türk Devletleri**, Net Medya Yayıncılık, Antalya, 2017.

SÖNMEZOĞLU, Faruk, **II. Dünya Savaşı Sonrasında Türk Dış Politikası**, Der Yayınları, İstanbul, 2006.

ŞİMŞİR, Bilal N., **Azerbaycan: Azerbaycan'ın Yeniden Doğuş Sürecinde Türkiye-Azerbaycan İlişkileri**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2011.

ŞİMŞİR, Bilal N., **Türk-İrak İlişkilerinde Türkmenler**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2004.

TİKA Faaliyet Raporu, TİKA, 2004.

TİKA Faaliyet Raporu, TİKA, 2005.

TOPUR, Tuncer, **Dünya ve Türkiye-AB-Kıbrıs Üçgeni**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

TUNCER, Nil, "Süleyman Demirel", **Türk Dış Politikasında Liderler** (Düz. Ali Faik Demir), Bağlam Yayınları, İstanbul, 2007.

Türk Cumhuriyetlerinde Ticaret-Yatırım İmkanları ve Mali Sektör İnceleme Raporu, T.C Devlet Bakanlığı (Ahat Andican), Ankara, 1998.

Türk Devlet ve Topulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Vakfı, **Türk Devlet ve Topulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Kurultayı (Karar ve Bildiri Metinleri)**, Levent Ofset Matbaacılık-Yayıncılık, Ankara, 1993.

Türk Dünyası, TDBB, (Haz. Özgen Keskin) Seçil Ofset, İstanbul, 2014.

Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Anlaşmalar (1990-1992): Cilt I Azerbaycan-Kazakistan, TOBB, (Haz. Bilal Şimşir), Ankara, 1993.

Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri ve Türk Topulukları Arasında Yapılan Anlaşmalar, İlişkiler ve Faaliyetler (Birinci Kitap), Milli Eğitim Bakanlığı, (Haz. Tahir Erdoğan Şahin, Fatma Zehra Esmeray, Metin Akgüney), Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1993.

Türkmenistan Ülke Etüdü, İstanbul Ticaret Odası (Haz. Bahar Özsu), İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 2003.

Türkmenistan Ülke Profili, Mevzuat ve Türk Girişimcileri, İstanbul Ticaret Odası (Haz. Selçuk Tayfun Ok, Volkan Aydos), İTO Yayınları, İstanbul, 1998.

Türkmenistan Ülke Raporu, TİKA, Ankara, 1993.

Türkmenistan Ülke Raporu, TİKA, Ankara, 1995.

Türkmenistan Ülke Raporu, TİKA, Ankara, 1996.

Türkmenistan Ülke Raporu, TİKA, Ankara, 1999.

Türkmenistan, İstanbul Ticaret Odası (Haz. Erdoğan Pekcan (2. Baskı)), 1993.

Türkmenistan'da Tarım ve Tarıma Dayalı Sanayinin Yapısı ve Türkiye İle İlişkileri Açısından Değerlendirilmesi, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, 1994.

Uluslararası Sistemde Orta Asya: Dış Politika ve Güvenlik, (Der. M. Turgut Demirtepe, Güner Özkan), Usak Yayınları, Ankara, 2013.

Ülke Profilleri; Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan, Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı, , Ankara, 2001.

ÜLKÜ, İrfan, **Moskova'yla İslam Arasında Orta Asya**, Kum Saati Yayıncılık, İstanbul, 2002.

YAPICI, Utku, **Küresel Süreçte Türk Dış Politikasının Yeni Açılımları: Orta Asya ve Kafkasya**, IQ Yayınları, İstanbul, 2005.

YAZAR, Yusuf, **Enerji İlişkileri Bağlamında Türkiye ve Orta Asya Ülkeleri** (Ed. Murat Yılmaz), SFN Televizyon Tanıtım Tasarım Yayıncılık, Ankara, 2011.

Yeni Bir Yüzyıla Doğru Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara.

ZENGİN, Eyüp, **Piyasa Ekonomisine Geçiş Sürecinde Azerbaycan**, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul, 2010.

Makaleler

ABYLOV, Mambetjunus, “Kırgızistan’ın Siyasi ve Ekonomik Potansiyeli” (Çev. Elnur Osmanov), **Türkiye ve Asya Ülkeleri: Siyasi ve Ekonomik İlişkiler, I. Uluslararası Türk Asya Kongresi** (Ed. Atilla Sandıklı, Elnur Osmanov, Ufuk Tepebaş, Arzu Yorkan), İstanbul, 25-27 Mayıs 2006, s.108-110.

AÇIK, Fatma, “Özbekistan’da 1999-2000 Yılları Arasında Özbek Türkçesinin Durumu”, **Avrasya Etüdleri**, Sayı:23, Yaz-Sonbahar 2002, s.127-148.

ADUOV, Talgat, “Kazakistan’ın Siyasi ve Ekonomik Potansiyeli”, **Türkiye ve Asya Ülkeleri: Siyasi ve Ekonomik İlişkiler, I. Uluslararası Türk Asya Kongresi** (Ed. Atilla Sandıklı, Elnur Osmanov, Ufuk Tepebaş, Arzu Yorkan), İstanbul, 25-27 Mayıs 2006, s.93-96.

AHMET, Işık Saadet, “Bir İnsan Hakları Dramı: Batı Trakya”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Yıl:3 Sayı:16, Temmuz-Ağustos, Ankara, 1997, s.1793-1799.

AHMET, Sadık, “Batı Trakya’da Yaşayan Türk Toplumunun Şikayetleri ve İstekleri”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Yıl:1, Sayı:3 Mart-Nisan 1995, Ankara, s.34-40.

AKMALOV, Shaislam İ., “Özbek-Türk İlişkileri: Özbekistan’dan Bakış”, **Bağımsızlığın 20. Yılında Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye**, (Ed. Okan Yeşilot), Ümraniye Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 2012, s.289-294.

ALAGÖZ, Mehmet vd., “Türk Cumhuriyetleri İle İlişkilerimize Ekonomik Açıdan Bir Yaklaşım, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, sayı:12, 2004, s.59-73.

ARIKLI, Erkan, “Kıbrıs Girdabında Son Virajlar”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Yıl:3, Sayı:16, Temmuz-Ağustos, Ankara, 1997, s.1359-1362.

ARIKOĞLU, Ekrem, “Tuva Cumhuriyeti ve Tuva Türkleri”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Yıl:3, Sayı:16, Temmuz-Ağustos, Ankara, 1997, s.1561-1569.

ARSLAN, Mehmet, “Kazakistan’da Türkiye Algısı ve Bu Algının Türkiye-Kazakistan Turizm İlişkilerine Etkisi”, **Kazakistan-Türkiye İlişkilerinin Geleceği Sempozyumu Bildiriler** (Yay. Haz. Hüseyin Tosun, M. Fatih Sezgin), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, s.155-164.

ASKER, Ali, “Halklar ve Diller Labirenti Dağıstan”, **Sovyetler Birliği’nin Dağılmasından Yirmi Yıl Sonra Rusya Federasyonu: Türk Dilli Halklar-Türkiye ile İlişkiler**, (Ed. Erhan Büyükkakıncı, Eyüp Bacanlı), Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2012, s.531-610.

ASKER, Ali, “Nogay Halkı: Siyasal Bölünmüşlüğü Etnik Bütünlük Üzerindeki Tahribatı”, **Tehlikedeki Diller Dergisi**, Cilt:2, Sayı:2, 2013, s.243-254.

ATNUR, İbrahim, Ethem, “Nahçıvan”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Yıl:9, Sayı:53-54, Eylül-Ekim, Ankara, 2013, s.1486-1496.

Avrasya Dosyası, “Türkmenistan Cumhuriyeti Ülke Raporu”, **Üç Aylık Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi**, Cilt:7, Sayı:2, 2001, s.5-16.

AVŞAR, B. Zakir, “Ahıska Türkleri”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Yıl:3 Sayı:16, Temmuz-Ağustos, Ankara, 1997, s.1621-1626.

AYDIN, Mustafa, “Kafkasya ve Orta Asya’yla İlişkiler”, **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt II: 1980-2001** (Ed. Baskın Oran), İletişim Yayınları (13. Baskı), İstanbul, 2012, s. .

AYDINGÜN, Ayşegül-TÜFEKÇİOĞLU, Hayati, “Avrasya’nın Merkezinden Dünyaya Açılan Ülke: Kazakistan”, **Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Orta Asya Cumhuriyetleri: Türk Dilli Halklar-Türkiye İle İlişkiler** (Ed. Ayşegül Aydingün, Çigdem Balım), Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2012, s.51-132.

BACANLI, Eyüp, “Sibirya’daki Saha (Yakutistan), Tıva, Hakasya, Altay Cumhuriyetleri: Uzaktaki Kimlikler ve Diller”, **Sovyetler Birliği’nin Dağılmasından Yirmi Yıl Sonra Rusya Federasyonu: Türk Dilli Halklar-**

Türkiye ile İlişkiler (Ed. Erhan Büyükkakıncı, Eyüp Bacanlı), Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2012, s.611-690.

BAĞIRZADE, Elşen Resuloğlu, “Türk Cumhuriyetleri Arasında Ticari İşbirliği: Mevcut Durum ve Perspektifler”, **İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Konferansları**, Sayı:41, Yıl:2010, s.41-60.

BAL, Sibel Gülse vd., “Türkiye-Türk Cumhuriyetleri Dış Ticaret İlişkilerine Genel Bir Bakış”, Gaziosmanpaşa Üniversitesi **Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, Cilt:4, Sayı:1, 2009, s.1-23.

BALIM, Çiğdem, “Özbekistan”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Yıl:3, Sayı:16, Temmuz-Ağustos, Ankara, 1997, s.1752-1758.

BALIM, Çiğdem-GÜRBÜZ, Y. Emre, “O’zbekiston Respublikası: ‘Özbek Modeli’, **Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Orta Asya Cumhuriyetleri: Türk Dilli Halklar-Türkiye İle İlişkiler** (Ed. Ayşegül Aydıngün, Çiğdem Balım), Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2012, s.221-312.

BAŞARAN, Doğan, “Jeltoksan Ayaklanması ve Bu Ayaklanmanın Kazakistan’ın Bağımsızlığındaki Rolü”, **Ankasam Bölgesel Araştırmalar Dergisi**, Ankara, 2017, s.57-88.

BATUR, Erdi, “Türkiye Avrasya İlişkileri”, **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt:30, Sayı:1, Mart 1997, s.109-127.

BEKİN, M.Rıza, “Doğu Türkistan Gerçeği”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Yıl:3, Sayı:16, Ankara, Temmuz-Ağustos, 1997, s.1391-1395.

BİLGİN, Gazi, “Azerbaycan, Sosyo-Ekonomik Durumu ve Türkiye İle Ekonomik İlişkileri”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Yıl:9, Sayı:53-54, Eylül-Ekim, Ankara, 2013, s.1413-1418.

BOLAT, Aydın, “Türkiye-Kazakistan Stratejik Güvenlik İlişkileri ve Asya’da Türk Faktörü”, **Kazakistan-Türkiye İlişkilerinin Geleceği Sempozyumu Bildiriler**, (Yay. Haz. Hüseyin Tosun, M. Fatih Sezgin), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, s.227-237.

BUDAK Feyzullah, “Ahıska Türkleri Üzerine”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Yıl:3 Sayı:16, Temmuz-Ağustos, Ankara, 1997, s.1628-1631.

BULUNÇ, Ahmet Zeki, “Bir Gelişme Stratejisi Olarak TC-KKTC Ekonomik Entegrasyonu”, **Kıbrıs Türk Kalkınma Dosyası:1997** (Haz. Kamil B. Raif), Türk Demokrasi Vakfı, 1997, Ankara, s.170-179.

BURSA, Emre, “Türkiye-Kazakistan İlişkileri ve Yüksek Eğitim Politikaları”, Karabük Ü., **Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi**, Cilt 3, Sayı 1, Haziran 2019, s.1-20.

CAFERSOY, Nazım, “Azerbaycan’da Bağımsızlığın Diğer Adı: Ebülfez Elçibey”, **Stratejik Analiz Dergisi**, ASAM Yayınları, Eylül, Cilt:1, Sayı:5, 2000, s.5-23.

CAFERSOY, Nazım-ASLANLI, Araz, “Türkiye-Azerbaycan Askeri İlişkileri”, **Azerbaycan-Türkiye: Dostluk, Kardeşlik ve Strateji Ortaklık** (Der. Cavid Veliyev, Reşat Resullu, Kenan Aslanlı), Berikan Yayınları, Ankara, 2012, s.149-172.

CANKARA, Yavuz, “Doğu Akdeniz’in Artan Petropolitik Önemi ve Türkiye’nin Kuzey Kıbrıs Siyaseti”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı:47, 2016, s.18-35.

CENGİZ, İsmail, “Doğu Türkistan’ın Hukuki Durumu ve Temel Sorunları”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Yıl:3, Sayı:16, Temmuz-Ağustos, Ankara, 1997, s.1396-1414.

CİHANGİR, Erol, “İdil-Ural Bölge Türklüğü ve Tataristan”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Yıl:3 Sayı:16, Temmuz-Ağustos, Ankara, 1997, s.1463-1468.

CUMALIOĞLU, Yakan, “Soğuk Savaş Sonrasında Bölgesel Politikalar ve Kıbrıs”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Yıl:3, Sayı:16, Temmuz-Ağustos, Ankara, 1997, s.1353-1366.

ÇAKMAK, Haydar, “Uluslararası İlişkiler ve İletişim Komisyonu Raporu”, **1-9’uncu Türk Devlet ve Topulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Kurultayı: Komisyon Rapor ve Sonuç Bildirileri**, TÜDEV, Ankara, 2006, s.151-153.

ÇANDAR Cengiz, “Türkiye-Bosna-Hersek ve “Tarihle Barışmak”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Yıl:1, Sayı:3 Mart-Nisan 1995, Ankara, s.282-284.

ÇAVULOĞLU, Asım, “KKTC Karayolları Master Planı”, **Kıbrıs Türk Demokrasi Vakfı, Kıbrıs Türk Kalkınma Dosyası:1997** (Haz. Kamil B. Raif), Türk Demokrasi Vakfı, 1997, Ankara, s.254-262.

ÇELİK, Muhittin, “Kaşkay Türkleri”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Yıl:3 Sayı:16, Temmuz-Ağustos, Ankara, 1997, s.1651-1656.

ÇELİKPALA, Mitat, “Son Yirmi Yılda Türkiye’nin Azerbaycan, Gürcistan ve Ukrayna’ya Yönelik Dış Politikası ve Bu Ülkelerdeki Faaliyetleri”, **Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Azerbaycan, Gürcistan ve Ukrayna: Türk Dilli Halklar-Türkiye ile İlişkiler** (Ed. İsmail Aydınğün, Çiğdem Balım), Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2012, s.309-402.

ÇINAR, Günden Peker, “Gagoğuzlar”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Yıl:3, Sayı:16, Ankara, Temmuz-Ağustos, 1997, s.1603-1615.

ÇİÇEK, Kemal, “Hoşgörünün İflas Ettiği Ada: Kıbrıs”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Yıl:3, Sayı:16, Temmuz-Ağustos, Ankara, 1997, s.1375-1378.

DELİÖMEROĞLU, Yakup, “Çuvaşistan Cumhuriyeti’nin İdari ve Ekonomik Yapısı”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Yıl:3, Sayı:16, Temmuz-Ağustos, Ankara, 1997, s.1548-1552.

DELİÖMEROĞLU, Yakup, “Hakaslar ve Hakasya”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Yıl:3 Sayı:16, Temmuz-Ağustos, Ankara, 1997, s.1570-1587.

DELİÖMEROĞLU, Yakup, “Tatarlar ve Tataristan”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Yıl:3 Sayı:16, Temmuz-Ağustos, Ankara, 1997, s.1430-1445.

DEMİRCİ, Fazıl, “Irak Türkmenleri-Kuzey Irak ve Türkiye İlişkileri”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Yıl:1, Sayı:3 Mart-Nisan 1995, Ankara, s.351-355.

DEMİRTEPE, M.Turgut, “Türkiye’nin Dış Politikadaki Değişimi ve Türk Cumhuriyetleri Politikası”, **Kazakistan-Türkiye İlişkilerinin Geleceği Sempozyumu Bildiriler** (Yay. Haz. Hüseyin Tosun, M. Fatih Sezgin), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, s.3-14.

DENKTAŞ, Rauf R., “Kıbrıs Meselesinde Son Gelişmeler”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Yıl:3, Sayı:16, Temmuz-Ağustos, Ankara, 1997, s.1354-1358.

DENKTAŞ, Rauf, “Kıbrıs’ta Son Durum”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Yıl:1, Sayı:3 Mart-Nisan 1995, Ankara, s.18-20.

DİKKAYA, Mehmet, “Türkiye İle Türk Cumhuriyetleri Arasında Ekonomik İlişkiler”, **Bilig Dergisi**, Sayı:9, Bahar 1999, s.1-15.

DOĞAN, Soner, “Irak Türkmenleri”, **İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi**, Araştırma 68, Haziran 2018, s.1-28.

DUMAN Selçuk, “Afganistan’ın Sahipsiz Çoğunluğu: Türkler”, **V. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri Kitabı (3. Cilt)**, Almatı, 11-13 Ekim 2018, s..

DUMAN, Selçuk, “Kıbrıs Türklerinin Bağımsızlık Mücadelesinde Milli Bir Teşkilat TMT”, **Kıbrıs Türk Stratejik Araştırmalar Dergisi**, Yıl:1, Sayı:2, Aralık 2009-Ocak 2010, s..

DUMAN, Selçuk, “Türk Dünyası ve Hegemonya”, **Türk Dünyası ve Hegemonya II. Uluslararası Demokrasi Sempozyumu, Emperyalizm, Hegemonya ve İstihbarat Hareketleri**, Giresun, 30 Kasım-2 Aralık 2017, s..

DURMUŞ, Mustafa-YILMAZ, Harun, “Son Yirmi Yılda Türkiye’nin Orta Asya’ya Yönelik Dış Politikası ve Bölgedeki Faaliyetleri”, **Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Orta Asya Cumhuriyetleri: Türk Dilli Halklar-Türkiye İle İlişkiler**, (Ed. İsmail Aydıngün, Çiğdem Balım), Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2012, s.483-586.

DURMUŞ, Oğuzhan, “Uzaktaki Kuzenlerimiz: Çuvaşlar”, **Sovyetler Birliği’nin Dağılmasından Yirmi Yıl Sonra Rusya Federasyonu: Türk Dilli Halklar-Türkiye ile İlişkiler**, (Ed. Erhan Büyükakıncı, Eyüp Bacanlı), Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2012, s.375-426.

EGE, Yavuz, “TC ve KKTC Ticari Münasebetleri”, **Kıbrıs Türk Kalkınma Dosyası:1997**, (Haz. Kamil B. Raif), Türk Demokrasi Vakfı, 1997, Ankara, s.225-230.

ERDEM, Hüseyin, “Dünden Bugüne Kazakistan”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Yıl:9, Sayı:53-54, Eylül-Ekim, Ankara, 2013, s.1600-1612.

ERDOĞAN, Hilal, “Kıbrıs Meselesinin Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerine Etkileri”, **Akademik Hassasiyetler Dergisi**, Cilt:3, Sayı:5, 2016, s.135-161.

ERHÜRMAN, Tufan, “Türkiye’nin Kıbrıs Sorunu ve Kuzey Kıbrıs’ta İnsan Hakları”, **Birikim Dergisi**, Sayı:190, 2005, s.38-48.

EROL, Mehmet Seyfettin, “20 Yılım Ardından Türkiye’nin Türk Dünyası Politikası ve Özbekistan: Hedefler, Sorunlar, Hatalar ve Yeni Strateji Arayışları”, **Bağımsızlıklarının 20. Yılında Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye**, (Ed. Okan Yeşilot), Ümraniye Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 2012, s.279-288.

EROL, Mehmet Seyfettin, “Yeni Büyük Oyun’da Türkiye-Türkmenistan İlişkileri ve “Türkmen Hattı”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Yıl:9, Sayı:53-54, Eylül-Ekim, Ankara, 2013, s.1834-1836.

ERSOY, Hamit, “Kıbrıs Sorunun Türk Dış Politikasına Etkileri”, **AB ve Kıbrıs: Bugünü ve Geleceği** (Ed. İrfan Kaya Ülger, Ertan Efegil), Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2002, s.236-249.

ERSUNGUR, Mustafa v.d., “Türkiye ile Diğer Türk Cumhuriyetlerinin Ekonomik İlişkilerinin Analizi”, Atatürk Ü, **Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Cilt 14, Sayı 35, 2007, s.285-310.

ERTAN, Eren R., “Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Ekonomisi Dünü, Bugünü, TC-KKTC Ticaret Anlaşması”, **Kıbrıs Türk Kalkınma Dosyası:1997**, (Haz. Kamil B. Raif), Türk Demokrasi Vakfı, 1997, Ankara, s.243-247.

GENÇLER, Ayhan-AKBAŞ, Arif, “Bağımsızlık Sonrası Kazakistan ve Türkiye Arasındaki Sosyo-Ekonomik İlişkiler”, **Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt:1, Sayı:2, Temmuz, 2011, s.1-35.

GÖMDENİZ, Sefa, “Türk-Türkmen İş Konseyi Çerçevesinde Türkiye Türkmenistan İlişkileri”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Yıl:9, Sayı:53-54, Eylül-Ekim 2013, s.1851-1852.

GÜNDOĞDU, Abdullah-GÜLER, Cafer, “Kazakistan’ın Bağımsızlığının Tanınma Süreci ve Türk Kamuoyundaki Yankıları”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt:36, Sayı:61, 2017, s.75-94.

GÜNGÖR, Harun, “Gagavuzlar”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Yıl:3, Sayı:16, Ankara, Temmuz-Ağustos, 1997, s.1595-1602.

HAKİM, Meryem, “Bağımsız Kazakistan ve Türkiye-Kazakistan İlişkileri”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Yıl:9, Sayı:53-54, Eylül-Ekim, Ankara, 2013, s.1613-1619.

HATİP, Emine, “Avrupa Birliği Karar Alma Mekanizmalarında Kıbrıs Sorunu ve Sürecin Sonu Annan Belgesi (1990-2004)”, **Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi**, Cilt:1, Sayı:1, 2018, s.74-98.

HATİPPOĞLU, Esra, “Türkiye-Kazakistan İlişkileri” (Der. Aydın Mustafa), **Türkiye’nin Avrasya Macerası 1989- 2006 (Avrasya Üçlemesi)**, Nobel Yayınları, Ankara, 2007, s.344-369.

HUT, Davut, “Ortadoğu (Irak-Suriye-İran) Türklüğü ve Osmanlı’dan Günümüze Devletle Olan İlişkileri”, **AfyonKarahisar I. Türk Tarihi Sempozyumu: Türklerde Devlet** (Ed. Hayrunnisa Alan, Ali Ahmetbeyoğlu, Uğur Demir, Adnan Baycar), İstanbul, 19-21 Ekim 2017, s.377-406.

İMAŞOVA, Nursulu, “Kazakistan ile Türkiye Cumhuriyeti Arasındaki Kültür, Sanat, Eğitim ve Bilimsel İlişkiler”, **Bağımsızlığın 10. Yılında Türk Cumhuriyetleri**, (Ed. Emine Gürsoy-Naskalı, Erdal Şahin), Türkistan ve Azerbaycan Araştırma Merkezi Yayınları, Hollanda, 2002, s.629-636.

İSMAİL, Zeyneş, “Kazakistan ve Kazaklar”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Yıl:9, Sayı:53-54, Eylül-Ekim, Ankara, 2013, s.1586-1590.

İSMAYIL, Toğrul, “Azerbaycan’ın Enerji Stratejisi ve Türkiye”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Yıl:9, Sayı:53-54, Eylül-Ekim, Ankara, 2013, s.1451-1464.

JANGABAYEVA, K.A, “Kazakistan ile Türkiye Arasındaki Ekonomik İlişkiler”, **Türkiye ve Asya Ülkeleri: Siyasi ve Ekonomik İlişkiler, I. Uluslararası Türk Asya Kongresi** (Ed. Atilla Sandıklı, Elnur Osmanov, Ufuk Tepebaş, Arzu Yorkan), İstanbul, 25-27 Mayıs 2006, s.103-106.

KADİROV, Ulfat, “Özbekistan Cumhuriyeti”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Yıl:9, Sayı:53-53, Eylül-Ekim, Ankara, 2013, s.1746-1751.

KADİROV, Ulfat, “Özbekistan’ın Siyasi ve Ekonomik Potansiyeli”, **Türkiye ve Asya Ülkeleri: Siyasi ve Ekonomik İlişkiler, I. Uluslararası Türk Asya Kongresi** (Ed. Atilla Sandıklı, Elnur Osmanov, Ufuk Tepebaş, Arzu Yorkan), İstanbul, 25-27 Mayıs 2006, s.89-91.

KALAFAT, Yaşar-ASLANLI Araz, “Türkiye Azerbaycan İlişkileri”, **21. Yüzyılda Türk Dış Politikası** (Ed. İdris Bal), Nobel Yayınları, 2004, s.374-396.

KALEMLİ, Mustafa, “Türk Dünyası’nda Parlamentolar Arası İlişkiler”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Cilt:3, Sayı:15, Ankara, 1997, s.17-27.

KANLIDERE, Ahmet, “Özbekistan Cumhuriyeti”, **Bağımsızlıklarının 25. Yılında Türk Cumhuriyetleri: Siyasi, Ekonomik ve Kültürel Gelişmeler** (Ed. Abdulvahap Kara, Fahri Solak), TDBB Yayınları, İstanbul, 2017, s.153-185.

KARAAĞAÇLI, Abbas, “Orta Asya Devletlerinde Siyasal İstikrar ve Ekonomik Gelişmenin Karşılıklı Etkileşimi”, **Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergisi**, Cilt:1, Sayı:20, 2013, s.170-179.

KARACA, Salih Zeki, “Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nin Ekonomik Gelişmesinde Türkiye Cumhuriyeti-Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Arasındaki Koordinasyon ve İşbirliği”, **Kıbrıs Türk Kalkınma Dosyası:1997** (Haz. Kamil B. Raif), Türk Demokrasi Vakfı, 1997, Ankara, s.159-169.

KARATAY, Zafer, “Kırım’ın Önemi ve Kırım Tatar Milli Hareketi”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Yıl:3 Sayı:16, Temmuz-Ağustos, Ankara, 1997, s.1510-1533.

KARLUK, S. Rıdvan, “AB-Türkiye Gümrük Birliği”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Yıl:1, Sayı:3 Mart-Nisan 1995, Ankara, s.187-193.

KAVUNCU, Orhan, “Türkiye-Özbekistan Siyasi ve Ekonomik İlişkileri”, **Türk Yurdu Dergisi**, Yıl:97, Sayı:247, Mart, 2008, s.17-21.

KAYA, Ahmet, “Türkiye-Kırgızistan Ekonomi ve Ticaret İlişkileri”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Yıl:9, Sayı:53-54, Eylül-Ekim, Ankara, 2013, s.1706-1708.

KELEŞ, Bahattin, “Türkiye Cumhuriyeti İle Türk Cumhuriyetleri Arasındaki İlişkiler ve 2023 Hedefleri”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, Sayı:222, Haziran 2016, s.131-152.

KIRIMOĞLU, Mustafa A., “Kırım’daki Siyasi Güçler ve Kırım’ın Geleceği”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Yıl:3 Sayı:16, Temmuz-Ağustos, Ankara, 1997, s.1488-1496.

KİRİŞÇİOĞLU, M. Fatih, “Sahalar(Yakutlar)”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Yıl:3, Sayı:16, Temmuz-Ağustos, Ankara, 1997, s.1558-1560.

KODAMAN, Bayram, “Uluslararası İlişkiler ve İletişim Komisyonu Raporu”, **1-9’uncu Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Kurultayı: Komisyon Rapor ve Sonuç Bildirileri**, TÜDEV, Ankara, 2006, s.127-129.

KODAMAN, Bayram, “Uluslararası İlişkiler ve İletişim Komisyonu Raporu”, **1-9’uncu Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Kurultayı: Komisyon Rapor ve Sonuç Bildirileri**, TÜDEV, Ankara, 2006, s.182-184.

KÖNİ, Hasan, “Uluslararası İlişkiler Komisyonu Raporu”, **1-9’uncu Türk Devlet ve Topulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Kurultayı: Komisyon Rapor ve Sonuç Bildirileri**, TÜDEV, Ankara, 2006, s.47-51.

KULOĞLU, Armağan, “Kıbrıs’ın Stratejik Konumu, Türkiye’nin Politikaları ve AB Giriş Sürecinin Etkileri”, **Global Strateji Enstitüsü Dergisi**, Yıl:3, Sayı:10, Eylül 2007, s.64-74.

KUT, Gün, “Yeni Türk Cumhuriyetleri ve Uluslararası Ortam”, **Bağımsızlığın İlk Yılları (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan)**, (Haz. Büşra E. Behar v.d.), T.C Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara, 1994, s.9-24.

KUT, Şule, “Yeni Türk Cumhuriyetlerinin Dış Politikaları”, **Bağımsızlığın İlk Yılları (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan)**, (Haz. Büşra E. Behar v.d.), T.C Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara, 1994, s.243-280.

KUZGUN, Şaban, “Hazarlar ve Karaylar”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Yıl:3 Sayı:16, Temmuz-Ağustos, Ankara, 1997, s.1713-1719.

MANİSALI, Erol, “Türkiye ve Kıbrıs”, **AB ve Kıbrıs: Bugünü ve Geleceği**, (Ed. İrfan Kaya Ülger, Ertan Efeğil), Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2002, s.105-130.

MUKHAMEJENOV, Bektas, “Türkiye ile Kazakistan: Karşılıklı Kazanımlara Dayalı Bir İşbirliği”, **Türkiye ve Asya Ülkeleri: Siyasi ve Ekonomik İlişkiler, I. Uluslararası Türk Asya Kongresi** (Ed. Atilla Sandıklı, Elnur Osmanov, Ufuk Tepebaş, Arzu Yorkan), İstanbul, 25-27 Mayıs 2006, s.98-101.

MURADOV, Reşad, “Türkiye-Azerbaycan Ekonomik İlişkileri” (Çev. Elnur Osmanov), **Türkiye ve Asya Ülkeleri: Siyasi ve Ekonomik İlişkiler, I. Uluslararası Türk Asya Kongresi** (Ed. Atilla Sandıklı, Elnur Osmanov, Ufuk Tepebaş, Arzu Yorkan), İstanbul, 25-27 Mayıs 2006, s.77-79.

MURZAEVA, Dinara, “Kırgızistan’ın Türkiye İle Siyasi, Kültürel ve Ekonomik İlişkileri”, **Bağımsızlıklarının 20. Yılında Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye**, (Ed. Okan Yeşilot), Ümraniye Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 2012, s.245-265.

MUSAYEV, Yahya, “Askeri-Teknik Alanda Azerbaycan-Türkiye İşbirliği (1991-2011)”, **Azerbaycan-Türkiye: Dostluk, Kardeşlik ve Strateji Ortaklık**, Der. Cavid Veliyev, Reşat Resullu, Kenan Aslanlı), Berikan Yayınları, Ankara, 2012, s.173-180.

NOVRUZOV, Kulu, “Azerbaycan ve Kardeş Türkiye Arasındaki Eğitim İlişkileri”, **Azerbaycan-Türkiye: Dostluk, Kardeşlik ve Strateji Ortaklık**, Der. Cavid Veliyev, Reşat Resullu, Kenan Aslanlı), Berikan Yayınları, Ankara, 2012, s.135-148.

OKUR, Mehmet, “Türkiye’de Kazakistan Tarihi ve İki Ülke Arasındaki İlişkiler Üzerine Yapılan Akademik Çalışmalar”, **Kazakistan-Türkiye İlişkilerinin Geleceği Sempozyumu Bildiriler** (Yay. Haz. Hüseyin Tosun, M. Fatih Sezgin), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, s.25-74.

OMURALİYEV, Ermek, “Kırgızistan’daki Yatırım İmkanları, Dış Ticaret Stratejisi ve Türkiye”, **Türkiye ve Asya Ülkeleri: Siyasi ve Ekonomik İlişkiler, I. Uluslararası Türk Asya Kongresi** (Ed. Atilla Sandıklı, Elnur Osmanov, Ufuk Tepebaş, Arzu Yorkan), İstanbul, 25-27 Mayıs 2006, s.111-113.

ÖZCAN, Kemal, “Bağımsızlığının 20. Yılında Türkmenistan İle Türkiye Arasındaki İlişkiler”, **Bağımsızlıklarının 20. Yılında Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye**, (Ed. Okan Yeşilot), Ümraniye Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 2012, s.301-334.

ÖZDAĞ, Muzaffer, “Siyaset-Hukuk Komisyonu Raporu”, **1-9’uncu Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Kurultayı: Komisyon Rapor ve Sonuç Bildirileri**, TÜDEV, Ankara, 2006, s.20-26.

ÖZERENKULU, Ali, “Kıbrıs Sorunu ve Darbe Yorgunu İki Ülke: Türkiye ve Yunanistan”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Yıl:3, Sayı:16, Cilt:2, Temmuz-Ağustos 1997, s.1367-1374.

ÖZKAN, Fatma, “Sibirya Türkleri”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Yıl: 3, Sayı:16, Temmuz-Ağustos, Ankara, 1997, s.1553-1557.

ÖZTÜRK Nazif, “Suriye Türkleri ve Türkiye Suriye İlişkileri”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Yıl:3, Sayı:16, Temmuz-Ağustos, Ankara, 1997, s.1675-1685.

PAMUKÇU, Ekrem, “Irak Türkleri’nin Siyasi Kaderi”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Yıl:3 Sayı:16, Temmuz-Ağustos, Ankara, 1997, s.1666-1669.

PAŞAYEVA, Genire, “Parlamentolar Arası İlişkiler: Başarılar ve Perspektifler”, **Azerbaycan-Türkiye: Dostluk, Kardeşlik ve Strateji Ortaklık** (Der. Cavid Veliyev, Reşat Resullu, Kenan Aslanlı), Berikan Yayınları, Ankara, 2012, s.59-75..

POLAT, Salih-HÜMMETOV, Abbas, “Azerbaycan ve Türkiye Arasındaki Teknik Yardım Projeleri: TİKA Örneği”, **Azerbaycan-Türkiye: Dostluk, Kardeşlik ve Strateji Ortaklık** (Der. Cavid Veliyev, Reşat Resullu, Kenan Aslanlı), Berikan Yayınları, Ankara, 2012, s.119-134.

PURTAŞ, Fırat, **Bağımsızlıklarının 20. Yılında Türk Cumhuriyetleri: Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan Uluslararası Toplantı Konuşmalar** (Ed. Murat Yılmaz), SFN Televizyon Tasarım Yayıncılık, Ankara, 2012, s.140-145.

RAHİMOV, Farrukh v.d., “Türk Özerk Cumhuriyetleri Üzerine Bir Çalışma: Yakutistan Örneği”, **I. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu (18-21 Mart 2014) Bildirileri Kitabı** (Haz. Abdureşit Jelil Qarluq, Hikmet Koraş, Cilt II, Niğde Üniversitesi Kaşgarlı Mahmut Uygur-Çin Uygulama ve Araştırma Merkezi, Niğde, 2014, s.2291-2300.

REÇBER, Kamuran, “Kopenhag Zirvesi Sonuç Bildirgesi’nin Türkiye Cumhuriyeti-Avrupa Birliği İlişkileri İtibarıyla Değerlendirilmesi”, **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Sayı:31, 2004, s.59-79.

RESULLU, Reşat-ASLANLI, Kenan, “Azerbaycan-Türkiye Ekonomik İlişkileri: Temel Eğilimler ve Başarılar”, **Azerbaycan-Türkiye: Dostluk, Kardeşlik ve Strateji Ortaklık** (Der. Cavid Veliyev, Reşat Resullu, Kenan Aslanlı), Berikan Yayınları, Ankara, 2012, s.77-102.

RZAYEVA, Gülmira, “Azerbaycan-Türkiye Enerji İlişkileri: Sorunlar ve Perspektifler”, **Azerbaycan-Türkiye: Dostluk, Kardeşlik ve Strateji Ortaklık** (Der. Cavid Veliyev, Reşat Resullu, Kenan Aslanlı), Berikan Yayınları, Ankara, 2012, s.103-118.

SARAY, Mehmet, “Doğu Türkistan Türklerinin Dramı”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Yıl:3, Sayı:16, Temmuz-Ağustos, Ankara, 1997, s.1415-1422.

SARAY, Mehmet, “İran’daki Türkler”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Yıl:3 Sayı:16, Temmuz-Ağustos, Ankara, 1997, s.1640-1644.

SARI, Mert, “Türkiye-Kazakistan Ticari ve Ekonomik İşbirliğinin Gelişimi”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Yıl:9, Sayı:53-54, Eylül-Ekim, Ankara, 2013, s.1620-1626.

SARIKAYA, Yalçın, “Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinde Sivil Toplumun Rolü”, **Bağımsızlıklarının 20. Yılında Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye** (Ed. Okan Yeşilot), Ümraniye Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 2012, s.111-125.

SÖYLEMEZ, Orhan, “Bağımsızlığının 20. Yılında Kazakistan Cumhuriyeti”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Yıl:9, Sayı:53-54, Eylül-Ekim, Ankara, 2013, s.1547-1563.

ŞAHİN, Erdal, “Sovyetler Birliği Sonrasında Tataristan’da Türkiye Türkçesi Öğretimi”, **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, Sayı:23, 2007, s.65-72.

TALDYBAYEVA, Dinara, “Türkiye-Kazakistan Stratejik Ortaklığından Siyasi Entegrasyona Doğru”, **Kazakistan-Türkiye İlişkilerinin Geleceği Sempozyumu Bildiriler**, (Yay. Haz. Hüseyin Tosun, M. Fatih Sezgin), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, s.217-226.

TALİBLİ, Memmed, “Türkiye-Azerbaycan Siyasi İlişkileri” (Çev. Elnur Osmanov), **Türkiye ve Asya Ülkeleri: Siyasi ve Ekonomik İlişkiler, I. Uluslararası Türk Asya Kongresi** (Ed. Atilla Sandıklı, Elnur Osmanov, Ufuk Tepebaş, Arzu Yorkan), İstanbul, 25-27 Mayıs 2006, s.73-76.

TANINMIŞ-YÜCEMEMİŞ, Başak vd.,”Türkiye-Kazakistan-Özbekistan Ekonomik İlişkileri ve Bankacılık Sistemi”, **Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi**, Cilt:9 Sayı:17, Temmuz 2017, s.161-203.

TAŞAĞIL, Ahmet, “Türkiye’nin Orta Asya Cumhuriyetleri ile İlişkilerinin Dünü, Bugünü ve Yarını”, **Stratejik Araştırmalar Dergisi (SAREM)**, Şubat 2004, Yıl:2 Sayı:3, s.19-44.

TATLIOĞLU, Durmuş, “Türkmenistan’ın Toplumsal Yapısı ve Türkmenistan Cumhuriyeti Üzerine”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Yıl:9, Sayı:53-54, Eylül-Ekim, Ankara, 2013, s.1837-1842.

TAVKUL, Ufuk, “Karaçay-Çerkez ve Kabardin-Balkar Cumhuriyetleri ve Karaçay-Malkarlar”, **Sovyetler Birliği’nin Dağılmasından Yirmi Yıl Sonra Rusya Federasyonu: Türk Dilli Halklar-Türkiye ile İlişkiler**, (Ed. Erhan Büyükkakıncı, Eyüp Bacanlı), Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2012, s.457-530.

TOGAN, İsenbike, “Başkurdistan’da Sosyopolitik Durum”, **Sovyetler Birliği’nin Dağılmasından Yirmi Yıl Sonra Rusya Federasyonu: Türk Dilli Halklar-Türkiye ile İlişkiler**, (Ed. Erhan Büyükkakıncı, Eyüp Bacanlı), Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2012, s.285-334.

TOKLUOĞLU, Ceylan, “Azerbaycan”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Yıl:9, Sayı:53-54, Eylül-Ekim, Ankara, 2013, s.1476-1484.

TURAN, Güngör, “Türkiye-Türkmenistan Siyasi ve Ekonomik İlişkileri: “Ekonomik Fırsat Penceresi” Olarak Değerlendirilebilir mi?”, **Türkiye ve Asya Ülkeleri: Siyasi ve Ekonomik İlişkiler**, (Ed. Atilla Sandıklı, Elnur Osmanov, Ufuk Tepebaş, Arzu Yorkan), İstanbul, 25-27 Mayıs 2006, s.115-126.

TÜRKİSTAN, Rana, “Doğu Türkistan Sorunu”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Yıl: 3, Sayı:16, Temmuz-Ağustos, Ankara 1997, s.1415-1418.

TÜYMEBAYEV, Canseyit, “Kazakistan ve Türkiye-Dostluk ve Kardeşliğin Örneği”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Yıl:9, Sayı:53-54, Eylül-Ekim, Ankara, 2013, s.1513-1515.

UZEL, Lokman, “Bizi Hatırlayın! Tuva/Urganhay/Yiş Kızı Türk Cumhuriyeti”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Yıl:3, Sayı:16, Temmuz-Ağustos, Ankara, 1997, s.1588-1594.

UZUN, Adem, Türk Devlet ve Toplulukları İle İlgili Eğitim Faaliyetlerimiz”, **Ahmet Yesevi Üniversitesi, Bilig Dergisi**, Sayı:1, 1996, s.147-162.

ÜNAL, Uğur, “Reşat Genç İle Türkiye’nin Türk Dünyası Politikalarına Genel Bir Bakış”, **Türk Yurdu Dergisi**, Cilt:25, Yıl:2005, Sayı:215, Ankara, s.40-43.

YALÇINKAYA, Fatih, “Türkiye İle Orta Asya Devletleri Arasındaki Siyasi ve Diplomatik İlişkiler-Hükümetler Üstü Kuruluşlar (1992-2010)”, **Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi**, Cilt:1, Sayı:1, Haziran 2010, s.1-19.

YAŞ, Sedef Zeyrekli, “Türkiye’nin Orta Asya Politikasında Süleyman Demirel’in Rolü”, **Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi**, Cilt:4, Sayı:2, Haziran 2013, s.1-28.

YAYÇILI, Mustafa Kemal, “Irak Milli Türkmen Partisi Penceresinden Irak ve Türkmenler”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Yıl:3 Sayı:16, Temmuz-Ağustos, Ankara, 1997, s.1663-1665.

YAZGAN, Turan, “Türkiye’nin Türk Dünyasındaki Eğitim-Öğretim Faaliyetleri”, İstanbul Üniversitesi, Sosyoloji ve Metodoloji Araştırmaları Merkezi, **Journal Of Economy Culture And Society**, Cilt:60, Sayı:1, 2019, s.13-35.

YILMAZ, Metin, “Çuvaşistan, Çuvaşlar ve Çuvaşça”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Yıl:3, Sayı:16, Temmuz-Ağustos, Ankara, 1997, s.1537-1541.

YIĞİT, Ali, “Rusya Federasyonu’nda Türk Topluluklarının Yaşadığı Bölgelerdeki Nüfus Hareketleri ve Değişen Etnik Yapı”, İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi Sempozyum Bildirileri, (Ed. Mehmet Yüce), **Ülkümüz Dergisi**, Yıl:3 Sayı:6, Celalabad, Aralık 2006, s.69-88.

YÖRÜKOĞLU, Ahmet, “Türkiye-KKTC Ekonomik İşbirliği ve Avrupa Birliği”, **AB ve Kıbrıs: Bugünü ve Geleceği**, (Ed. İrfan Kaya Ülger, Ertan Efeğil), Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2002, s.369-384.

YÜCE, Mehmet, “Kırgızistan’ın Sosyo-Ekonomik Yapısı ve Türkiye İle İlişkileri”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Yıl:9, Sayı:53-54, Eylül-Ekim, Ankara, 2013, s.1655-1667.

YÜKSEL, İsmet, “Kırım’ın Etnik Yapısı ve Kırım Tatarlarının Problemleri”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Yıl:3 Sayı:16, Temmuz-Ağustos, Ankara, 1997, s.1516-1527.

Tezler

ALTUN, Mehmet Altun, “Kıbrıs Olayları (1960-1974) ve Gaziantep Kıbrıs Gazileri”, Gaziantep Ü., SBE, Tarih Ana Bilim Dalı, Y.L. Tezi, Gaziantep, 2016.

ARIKAN, Serdar, “Türkiye Azerbaycan Enerji Birlikteliğinde TANAP Örneği”, İstanbul Ü., SBE, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Y.L Tezi, İstanbul, 2014.

ARIKOĞLU-ÜNDÜCÜ, Cemile, “Uluslar arası Sistemin Aldığı Yeni Biçimin Türk Dış Politikasına Etkileri/Kıbrıs Örneği”, Dokuz Eylül Ü., SBE., Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, İzmir, 2010.

ARTUNAY, Mehmet, “Türkiye-Özbekistan Ekonomik İlişkileri”, İstanbul Ü., Yeni Türk Cumhuriyetleri Çalışma Sorunları ve Sosyo-Ekonomik Yapısı Ana Bilim Dalı, Y.L. Tezi, İstanbul, 2001.

ASHİMOVA, Zuura, “Türkiye’nin Kırgızistan İle Dış Ticaretinin Yapısal ve Sektörel Analizi”, Sakarya Ü., SBE, İktisat Ana Bilim Dalı, Y.L Tezi, Sakarya, 2015.

BABA-ZADA, Aynur, “Türkiye-Azerbaycan Diplomatik İlişkiler: 1918-2014”, İnönü Ü., SBE, Y.L Tezi, Malatya, 2017.

BEİSBEKOVA, Anar, “Kazakistan’ın Ekonomik Yapısı ve Türkiye ile Dış Ticaret İlişkileri”, İstanbul Ü., SBE, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Y.L. Tezi, İstanbul, 2011.

BİRSEL, Haktan, “Küresel Güç Mücadelesinde Türkistan Jeopolitiği ve Özbekistan (1991-2005)”, Süleyman Demirel Ü., SBE, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Y.L Tezi, Isparta, 2005.

BULUT, Ahmet, “Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinin Güvenlik Boyutu ve Geleceği”, Genel Kurmay Başkanlığı, Harp Akademileri Komutanlığı, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Y.L. Tezi, İstanbul, 2007.

ÇAKIR, Güzide, “Soğuk Savaş Sonrası Kıbrıs Sorunu (1990-2015)” Trakya Ü. SBE., Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Y.L. Tezi, Edirne, 2016.

ÇAKMAK, Büşra, “Siyasi, Kültürel ve Ekonomik Yönleriyle Kıbrıs (1974-2004)”, Yeditepe Ü., Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Ens., Y.L. Tezi, İstanbul, 2003.

ÇELİK, Salih, “Özbekistan’ın Sosyo-Ekonomik Yapısı”, İstanbul Ü., SBE, Yeni Türk Cumhuriyetleri’nin Çalışma Sorunları ve Sosyo-Ekonomik Yapısı Ana Bilim Dalı, Y.L. Tezi, İstanbul, 2002.

ÇİĞİR, Erman, “Özbekistan’da Demografik Yapı”, Marmara Ü., Türkiyat Araştırmaları Ens., Türk Dünyası Coğrafyası Ana Bilim Dalı, Y.L. Tezi, İstanbul, 2010.

DALKILIÇ, İlknur, “Azerbaycan’ın Bağımsızlık Süreci ve Türkiye-Azerbaycan İlişkileri (1991-2000)”, Dokuz Eylül Ü., Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Ens., Y.L Tezi, İzmir, 2015.

DOĞAN, Yeşim, “1990 Sonrası Türk Dış Politikasında Dış Türkler Faktörü”, Gazi Ü., SBE, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Y.L. Tezi, Ankara, 2009.

EKİN, Tufan, “Ekonomi ve Enerji Politikaları Kapsamında Türkiye-Azerbaycan İlişkileri (1991-2005)”, Hacettepe Ü., Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Ens., Ankara, 2007.

EYVAZOV, Elnur, “NATO ve Azerbaycan”, Ankara Ü, SBE, Ankara, 2004.

FARZALİ, Fariz, “XX. Yüzyılda Azerbaycan-Türkiye İlişkileri”, Erciyes Üniversitesi, SBE, Doktora Tezi, Kayseri, 2011.

FİDAN, Serdal, “Türk Dünyasında Sosyo-Kültürel Bütünleşme”, Kırıkkale Ü., SBE, Sosyoloji Ana Bilim Dalı, Y.L. Tezi, Kırıkkale, 2004.

GANİYEY, Rovshan, “Siyasal Özellikleri ve Devlet Açısından Azerbaycan Halk Cumhuriyeti (1918-1920)” Hacettepe Ü., SBE, Tarih Ana Bilim Dalı, Y.L. Tezi, Ankara, 2004.

GHAREHAYAGHİ, Djabbar, “Yeni Azerbaycan Devleti (Sosyo-Ekonomik ve Siyasal Boyutuyla)”, İstanbul Ü., SBE, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Y. L. Tezi, İstanbul, 2003.

GÜLERER, Çağrı, “Bağımsızlık Sonrası Türkmenistan ve Kırgızistan’ın Siyasi Sistemlerinin Karşılaştırılması”, Yalova Ü., SBE, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Y.L. Tezi, Yalova, 2018.

GÜRLER, Tolga, “Azerbaycan-Türkiye İlişkileri (1991-2003): Siyasi, Askeri, Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Açından”, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Ü., SBE, Tarih Ana Bilim Dalı, Y.L Tezi, Nevşehir, 2015.

GÜRSES, Baran, “Avrupa Birliği Sürecinde Kıbrıs Meselesi”, Gazi Ü., SBE, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Y.L. Tezi, Ankara, 2004.

JUMAEY, Ergash, “19. Yüzyıl Sonu ile 20. Yüzyıl Başında Özbekistan’ın Sosyal ve Ekonomik Tarihi”, Marmara Ü., SBE, İktisat Ana Bilim Dalı, Y. L. Tezi, İstanbul, 2010.

KARA, Abdulvahap, “Kazakistan’da Almatı Olaylarının İyüzü ve Etkileri”, Mimar Sinan Ü., SBE, Y.L. Tezi, İstanbul, 1997.

KARA, Füsün, “Sovyetler Birliği Döneminde Kırgızistan”, Fırat Ü., SBE, Tarih Ana Bilim Dalı, Y.L. Tezi, Elazığ, 2010.

KARAMAN, Celal Cemil, “Bağımsızlık Sonrası Türkiye-Azerbaycan İlişkileri”, Beykent Ü., SBE, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Y.L. Tezi, İstanbul, 2012.

KARIMOV, Bahadır, “Haydar Aliyev Döneminde Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Dış Politikası”, İstanbul Ü., SBE, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Y.L. Tezi, İstanbul, 2007.

KAYIKÇI, Murat, “Bağımsızlık Sonrası Özbekistan’da Siyasal ve Anayasal Yapılanma”, Kocaeli Ü., SBE, Kamu Hukuku Ana Bilim Dalı, Y. L. Tezi, Kocaeli, 1997.

LEVENT, Zeynel, “Kıbrıs Sorunu Ekseninde Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri”, Ufuk Ü., SBE, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Y.L. Tezi, Ankara, 2012.

MASSADIKOV, Khairulla, “Türkiye-Kazakistan Dış Ticaret İlişkilerinde SSCB Sonrası Gelişmeler”, İstanbul Ü., SBE, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Y.L. Tezi, İstanbul, 2012.

MENĞİ, Savtekin, “Türkiye-Kazakistan Ticari İlişkileri (1992-2014)”, Marmara Ü., Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dünyası Coğrafyası Ana Bilim Dalı, Y.L. Tezi, İstanbul, 2015.

ÖZDEMİR, Yavuz, “Kazakistan, Azerbaycan, Türkmenistan ve Özbekistan’ın Enerji Potansiyelleri ve Politikaları”, Atılım Ü., SBE, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Y.L. Tezi, Ankara, 2007.

RAHMANOV, Azat, “Türkiye-Türkmenistan İlişkileri”, Karadeniz Teknik Ü., SBE, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Y.L. Tezi, Trabzon, 2004.

SARI, Burak, “Safarmurat Türkmenbaşı Dönemi Türkmenistan-Türkiye İlişkileri”, Giresun Ü., SBE., Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Y.L Tezi, Giresun, 2018.

SINAV, Orhan, “Kazakistan’ın Sosyo-Kültürel ve Sosyo-Ekonomik Yapısı”, İstanbul Ü., SBE, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Ana Bilim Dalı, Y.L Tezi, İstanbul, 2006.

TALİBOV, Ramin, “Azerbaycan Petrol Politikası ve Türkiye ile İlişkileri: 1991-2004”, İstanbul Ü., SBE, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, İstanbul, 2005.

TAMÇELİK, Soyalp, “Avrupa Topluluğu-Kıbrıs ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti”, Gazi Ü., SBE, Tarih Ana Bilim Dalı, Y.L. Tezi, Ankara, 1995.

ULUKUŞ, Büşra, “Nursultan Nazarbayev’in Ailesi, Siyasi Hayatı ve Faaliyetleri”, Giresun Ü., SBE, Avrasya Araştırmaları Ana Bilim Dalı, Y.L Seminer Çalışması, 2018.

ÜNSAL, Melih, “Kıbrıs-Avrupa Birliği İlişkileri Çerçevesinde Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Ekonomisi”, Kadir Has Ü., SBE, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Y.L. Tezi, İstanbul, 2008.

YILBAT, Bekir, “XIX. Yüzyıl Seyyahlarına Göre Türkmenistan Tarihi”, Ankara Ü., SBE., Tarih Ana Bilim Dalı, Y. L. Tezi, Ankara, 2001.

Gazeteler

“6 Milyar Dolarlık İmza”, **Hürriyet Haber**, 19.11.1999, http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/6-milyar-dolarlik-imza-39114240?fbclid=IwAR1minq2SV5FCp_pPdS2k3INkGAROOLPAKV5vmwP_0j1PVIJnYmGVqbgcEI, (Erişim Tarihi:09.10.2018).

“Ankara’da Ortak İrade Zirvesi”, **Cumhuriyet Haber**, 30.10.1992, <https://www.cumhuriyetarsivi.com/monitor/index.xhtml> (Erişim Tarihi: 09.10.2018).

“Antalya’da Türk Kurultayı”, **Milliyet Haber**, 22.03.1993, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/yQnpxG5Aq6lMBkeT3Oragg_x3D_x3D_, s.15, (Erişim Tarihi: 09.10.2018).

“Azerbaycan Türkiye Bütünleşecek”, **Milliyet Haber**, 04.05.1992, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/Ofifn9IdJei90AgXGU0umw_x3D_x3D_, s.12, (Erişim Tarihi: 09.10.2018).

“Ceyhan Dünya Petrol Merkezlerinden Biri Oluyor”, **Milliyet Haber**, 11.04.1993, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/jk93fZwIT_x2F_oQ_x2B_DvIKyUm6g_x3D_x3D_, s.5, (Erişim Tarihi:09.10.2018).

“Cumhurbaşkanı Sezer Özbekistan’da” **NTV Haber**, 16.10. <http://arsiv.ntv.com.tr/news/37385.asp#BODY>, (Erişim Tarihi:14.11.2018).

“Çillerin Petrolde Büyük Adımı”, **Milliyet Haber**, 16.08.1995, s.7, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/gBbHjU0fkWZL7A84JoiEdQ_x3D_x3D_, (Erişim Tarihi: 14.10.2018).

“Demirel Azeri Meclisinde”, **Milliyet Haber**, 08.12.1995, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/tr_x2B_1Tujr6DxuJd6OVGemqg_x3D_x3D_ (Erişim Tarihi: 10.10.2018).

“İşgali Kabul Edemeyiz”, **Cumhuriyet Haber**, 06.04.1993, <https://www.cumhuriyetarsivi.com/monitor/index.xhtml>, (Erişim Tarihi:10.10.2018).

“İzgi-Türkmenbaşı Görüşmesi”, **TBMM Bülteni**, https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MECLIS%20BULTENI/2469_2001_0000_0082_0000/0018.pdf (Erişim Tarihi:26.12.2018).

“Kayseri Nalçık’le ‘Kardeş Şehir’i Taçlandırdı”, **Yeni Şafak Gazetesi**, 06.10.2009, <https://www.yenisafak.com/yerel/kayseri-nalcikle-kardes-sehiritaclandirdi-215220> (Erişim Tarihi:02.01.2019).

“Kazakistan’a Destek Sözü”, **Milliyet Haber**, 14.06.1995, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/gBbHjU0fkWZL7A84JoiEdQ_x3D_x3D_, (Erişim Tarihi: 14.10.2018).

“Kazakistan’da Güney Kazakistan Eyaletinin Adı Türkistan Eyaleti Olarak Değiştirildi”, **AA Haber**, 19.06.2018, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kazakistanda-guney-kazakistan-eyaletinin-adi-turkistan-eyaleti-olarak-degistirildi/1179026>, (Erişim Tarihi: 21.09.2018).

“Kerimov Türkiye’de Muhalif İstemiyor”, **Milliyet Haber**, 25.06.1994, s.17, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/NfA6ysbfoYztAISFB_x2B_5AAw_x3D_x3D_ (Erişim Tarihi: 08.11.2018).

“Kerimov’dan Buzları Kırma Ziyareti”, **Milliyet Haber**, 24.06.1994, s.17, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/M0001tIHFRLATO1ZoPGmUQ_x3D_x3D_ (Erişim Tarihi:09.11.2018).

“Kırgızistan’da Halk Darbesi”, **Milliyet Haber**, 08.04.2010, <http://www.milliyet.com.tr/kirgizistan-da-halk-darbesi/dunya/haberdetay/08.04.2010/1222128/default.htm>, (Erişim Tarihi:30.09.2018).

“Kırgızistan’ı Tanıdık”, **Milliyet Haber**, 23.12.1991, s.16, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/BQbM_x2F_yq3r5r0HYrfcC6XBA_x3D_x3D_ (Erişim Tarihi:21.12.2018).

“Kopenhag Kriterleri Nelerdir”, **Hürriyet Haber**, 25.05.2002, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/kopenhag-kriterleri-nedir-74275> (Erişim Tarihi:27.12.2018).

“Koski Mehmet Paşa Camii İbadete Hazır”, **Türkiye Gazetesi**, 30.08.2001, <https://www.turkiyegazetesi.com.tr/Genel/a122196.aspx> (Erişim Tarihi:02.01.2019).

“Mehmetçik Orta Asya’da”, **Milliyet Haber**, 16.09.1997, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/gAo7GT_x2F_5XNWPuN18v4J1sQ_x3D__x3D_ (Erişim Tarihi: 15.10.2018).

“Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete** 09.01.1992, Sayı:21106 <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21106.pdf> (Erişim Tarihi:25.12.2018).

“Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete** 25.01.1992, Sayı:21112 <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21122.pdf> (Erişim Tarihi:25.12.2018).

“Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, 19.12.1997, Sayı:23205, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/23205.pdf> (Erişim Tarihi:22.12.2018).

“Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, 22.09.1996, Sayı:22765, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/22765.pdf> (Erişim Tarihi:22.12.2018).

“Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, 01.02.1999, Sayı:23598, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/23598.pdf> (Erişim Tarihi:29.12.2018).

“Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, 01.08.1993, sayı: 21655, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21655.pdf>, (Erişim Tarihi: 16.11.2018).

“Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, 01.08.1993, Sayı:21655, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21655.pdf> (Erişim Tarihi:21.12.2018).

“Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, 02.03.1998, Sayı:23274, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/23274.pdf> (Erişim Tarihi:26.12.2018).

“Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, 02.08.1997, Sayı:23068, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/23068.pdf> (Erişim Tarihi:29.12.2018).

“Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, 03.08.1997, sayı:23069, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/23069.pdf>, (Erişim Tarihi:11.10.2018).

“Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, 04.01.1993, sayı:21455, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21455.pdf> (Erişim Tarihi: 20.12.2018).

“Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, 04.08.1997, sayı:23070, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/23070.pdf>, (Erişim Tarihi:12.11.2018).

“Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, 05.05.1996, sayı:22602, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/22602.pdf> (Erişim Tarihi:19.12.2018).

“Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, 05.07.1998, Sayı:23339, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/23393.pdf> (Erişim Tarihi:30.12.2018).

“Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, 05.09.1997, Sayı:23101, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/23101.pdf> (Erişim Tarihi:27.12.2018).

“Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, 06.01.2000, Sayı:23928, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/23928.pdf> (Erişim Tarihi:28.12.2018).

“Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, 06.01.2000, Sayı:23928, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/23928.pdf> (Erişim Tarihi:30.12.2018).

“Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, 06.04.1996, sayı:22603, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/22603.pdf>, (Erişim Tarihi: 16.11.2018).

“Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, 06.08.1996, Sayı:22719, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/22719.pdf> (Erişim Tarihi:22.12.2018).

“Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, 07.01.1996, sayı:22516, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/22516.pdf>, (Erişim Tarihi: 16.11.2018).

“Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, 07.07.1993, sayı:21630, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21630.pdf>, (Erişim Tarihi:15.10.2018).

“Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, 07.07.1993, sayı:21630, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21630.pdf> (Erişim Tarihi:19.11.2018).

“Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, 07.07.1993, Sayı:21630, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21630.pdf> (Erişim Tarihi:26.12.2018).

“Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, 07.11.1997, sayı:23163, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/23163.pdf> (Erişim Tarihi:19.12.2018).

“Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, 09.01.1996, Sayı:22518, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/22518.pdf> (Erişim Tarihi:21.12.2018).

“Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, 09.01.1996, Sayı:22518 <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/22518.pdf> (Erişim Tarihi:26.12.2018).

“Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, 09.02.1998, Sayı:23253, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/23253.pdf> (Erişim Tarihi:28.12.2018).

“Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, 09.07.1995, Sayı:22338, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/22338.pdf> (Erişim Tarihi:26.12.2018).

“Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, 09.10.1997, Sayı: 23135, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/23135.pdf> (Erişim Tarihi:22.12.2018).

“Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, 10.01.1998, sayı:23226, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/23226.pdf> (Erişim Tarihi:19.12.2018).

“Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, 10.05.2000, sayı:24025, http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/24045_1.pdf, (Erişim Tarihi:14.10.2018).

“Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, 10.06.1994, sayı:21956, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21956.pdf>, (Erişim Tarihi:15.10.2018).

“Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, 10.06.1997, Sayı:23015, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/23015.pdf> (Erişim Tarihi:01.01.2019).

“Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, 11.01.1999, Sayı:23580, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/23580.pdf> (Erişim Tarihi:22.12.2018).

“Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, 11.01.2000, Sayı:23930, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/23930.pdf> (Erişim Tarihi:26.12.2018).

“Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, 11.02.1995, sayı:22199, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/22199.pdf>, (Erişim Tarihi:12.10.2018)

“Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, 12.02.1995, sayı:22200, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/22200.pdf>, (Erişim Tarihi:14.11.2018).

“Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, 12.02.1995, Sayı:22200, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/22200pdf> (Erişim Tarihi:21.12.2018).

“Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, 12.03.1997, Sayı:22931, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/22931.pdf> (Erişim Tarihi:29.12.2018).

“Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, 12.08.1997, sayı:23078, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/23078.pdf>, (Erişim Tarihi:10.10.2018).

“Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, 12.09.1997, sayı:231108, http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/23108_1.pdf (Erişim Tarihi:19.12.2018).

“Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, 12.11.1997, sayı:23168, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/23168.pdf>, (Erişim Tarihi:15.10.2018).

“Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, 13.01.1998, Sayı:23229, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/23229.pdf> (Erişim Tarihi:30.12.2018).

“Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, 13.05.1996, Sayı:22610, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/22610.pdf> (Erişim Tarihi:26.12.2018).

“Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, 14.01.1994, Sayı:21818, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21818.pdf> (Erişim Tarihi:26.12.2018).

“Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, 14.09.1993, sayı:21698, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21698.pdf>, (Erişim Tarihi:15.10.2018).

“Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, 15.01.1995, Sayı: 22172, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/22172.pdf> (Erişim Tarihi:25.12.2018).

“Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, 15.04.1993, Sayı:21553, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21553.pdf> (Erişim Tarihi:22.12.2018).

“Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, 15.04.1998, Sayı:23314, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/23314.pdf> (Erişim Tarihi:30.12.2018).

“Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, 15.05.1993, sayı:21555, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21553.pdf>, (Erişim Tarihi:14.10.2018).

“Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, 15.05.1993, sayı:21553, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21553.pdf> (Erişim Tarihi:19.11.2018).

“Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, 15.05.1993, Sayı:21553, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21553.pdf> (Erişim Tarihi:26.12.2018).

“Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, 15.06.1997, Sayı:23020, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/23020.pdf> (Erişim Tarihi:26.12.2018).

“Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, 15.06.1997, Sayı:23020, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/23020.pdf> (Erişim Tarihi:01.01.2019).

“Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, 15.07.1998, sayı: 23403, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/23403.pdf> (Erişim Tarihi:21.12.2018).

“Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, 16.05.2000, sayı:24051, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/24051.pdf>, (Erişim Tarihi:17.11.2018).

“Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, 16.10.1992, Sayı:21377, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21377.pdf> (Erişim Tarihi:25.12.2018).

“Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, 17.07.1995, sayı:22346, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/22346.pdf>, (Erişim Tarihi:15.10.2018).

“Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, 18.10.1997, sayı:23144, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/23144.pdf> (Erişim Tarihi:10.10.2018).

“Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, 20.04.1998, Sayı:23319, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/23319.pdf> (Erişim Tarihi:23.12.2018).

“Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, 20.12.1998, sayı:23559, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/23559.pdf>, (Erişim tarihi:15.10.2018).

“Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, 21.02.1992, sayı:21149, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21149.pdf>, (Erişim Tarihi: 14.11.2018).

“Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, 21.02.1995, Sayı:22209, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/22209.pdf> (Erişim Tarihi:26.12.2018).

“Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, 21.03.1993, sayı:21531, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21531.pdf>. (Erişim Tarihi:21.12.2018).

“Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, 21.07.1993, sayı:21644, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21644.pdf> (Erişim Tarihi:20.12.2018).

“Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, 22.12.1997, sayı:23208, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/23208.pdf>, (Erişim Tarihi: 16.11.2018).

“Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, 23.07.1992, Sayı:21293, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21293.pdf> (Erişim Tarihi:30.12.2018).

“Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, 23.09.1994, Sayı:22060, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/22060.pdf> (Erişim Tarihi:30.12.2018).

“Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, 24.01.1993, sayı:21475, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21475.pdf>, (Erişim Tarihi:15.10.2018).

“Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, 24.02.1998, Sayı:23268, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/23268.pdf> (Erişim Tarihi:30.12.2018).

“Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, 24.07.1992, Sayı: 21294, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21294.pdf> (Erişim Tarihi:09.10.2018).

“Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, 26.12.1994, sayı:22153, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/22153.pdf>, (Erişim Tarihi:14.10.2018).

“Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, 27.01.1992, sayı:21124, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21124.pdf>, (Erişim Tarihi: 14.11.2018).

“Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, 27.05.1998, sayı:23325, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/23325.pdf>, (Erişim Tarihi:15.10.2018).

“Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, 27.06.1994, sayı:21973, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21973.pdf>, (Erişim Tarihi:15.10.2018).

“Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, 27.06.1997, Sayı: 23032, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/23032.pdf>, (Erişim Tarihi:09.10.2018).

“Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, 28.05.1992, Sayı:21241, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21241.pdf> (Erişim Tarihi:29.12.2018).

“Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, 28.05.1995, sayı:22418, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/22418.pdf>, (Erişim Tarihi:10.11.2018).

“Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, 28.09.1995, Sayı:22418, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/22418.pdf> (Erişim Tarihi:01.01.2019).

“Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, 28.12.1997, sayı:23214, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/23214.pdf> (Erişim Tarihi:19.12.2018).

“Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, 29.03.1997, Sayı:22948, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/22948.pdf> (Erişim Tarihi:26.12.2018).

“Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, 3.07.1995, sayı:22352, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/22352.pdf> (Erişim Tarihi:19.11.2018).

“Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, 30.05.1994, Sayı: 21945, <http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21945.pdf&main=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21945.pdf>, (Erişim Tarihi:10.10.2018).

“Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, 30.05.1994, sayı:21945, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21945.pdf>, (Erişim Tarihi: 10.10.2018).

“Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, 30.06.1997, Sayı:23035, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/23035.pdf> (Erişim Tarihi:21.12.2018).

“Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, 30.07.1991, Sayı:20945, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/20945.pdf> (Erişim Tarihi:27.12.2018).

“Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, 30.12.1999, Sayı:23922, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/23922.pdf> (Erişim Tarihi:29.12.2018).

“Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, 31.07.2002, sayı:24832, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2002/07/20020731.htm#1> (Erişim Tarihi:17.11.2018).

“Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, 31.08.1998, Sayı:23449, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/23449.pdf> (Erişim Tarihi:01.01.2019).

“Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, sayı:21655, 01.08.1993, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21655.pdf>, s.4, (Erişim Tarihi:12.10.2018)

“Milletlerarası Anlaşma”, **T.C Resmi Gazete**, sayı:22811, 08.11.1996, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/22811.pdf>, (Erişim Tarihi:14.10.2018).

“Milletlerarası Anlaşma”, **T.C. Resmi Gazete**, 23.01.1993, sayı:21474, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21474.pdf>, (Erişim Tarihi: 10.10.2018).

“Milletlerarası Anlaşması”, **T.C Resmi Gazete**, 27.11.1999, sayı:23889, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/23889.pdf>, (Erişim Tarihi:12.10.2018).

“Özal’a Türkmenistan’dan ‘at’”, **Milliyet Haber**, 03.12.1991, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/8LJwpEQaBDZRjhvyE_x2B_IgNA_x3D_x3D_ (Erişim Tarihi:24.12.2018).

“Özbekistan Cumhuriyeti’ne Kredili Şeker Satışı Hakkında Karar”, **T.C Resmi Gazete**, sayı:21316, 15.08.1992, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21316.pdf>, (Erişim Tarihi: 16.11.2018).

“Özbekistan’da Gizli Kriz”, **Milliyet Haber**, 13.06.1994, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/cskcqLyRAfsB2eQvVs_x2F_lEW_x3D_x3D_ (Erişim Tarihi: 08.11.2018).

“Özbekistan’la İnışli Çıkışlı İlişkiler”, **AljazeraaTurk**, 01.09.2016, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/ozbekistanla-inisli-cikisli-iliskiler>, (Erişim Tarihi: 08.11.2018).

“Özbekistan”, **AA Haber**, 06.09.2017, <https://www.aa.com.tr/tr/ulke-profilleri/ozbekistan/902420>, (Erişim Tarihi: 24.09.2018).

“Sovyetler’de Geriye Dönüşün Gecikmiş İlanı”, **Evrensel Haber**, 25.12.2017, <https://www.evrensel.net/haber/341521/sovyetlerde-geriye-donusun-gecikmis-ilani-25-aralik-1991>, (Erişim Tarihi:17.09.2018).

“Sovyetlerin Dağılması Türkiye’yi Büyüttü”, **Milliyet Haber**, 24.02.1992, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/CwmZrSQ_x2F_XtgqK6GkK1pxvg_x3D__x3D_, s.10, (Erişim tarihi: 09.10.2018).

“Tanınmak İstiyoruz”, **Milliyet Haber**, 25.11.1991, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/y26pRwPwOF4AAGHL6FT2vA_x3D__x3D_ (Erişim Tarihi:24.12.2018).

“TİKA’dan Kırım’a 1000 Konut”, **Türkiye Gazetesi**, 24.07.2005, <https://www.turkiyegazetesi.com.tr/Genel/a254749.aspx> (Erişim Tarihi:02.01.2019).

“Türk Birliğine Doğru”, **Milliyet Haber**, 29.10.1992, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/XXM83jBJkpFa6HN2TZfWMA_x3D__x3D_, s.15, (Erişim Tarihi: 09.10.2018).

“Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı (TİKA) ile Özbekistan Cumhuriyeti Dış Ekonomik İlişkiler Bakanlığı Arasında İşbirliği Protokolü’nün Onaylanması Hakkında Karar”, **T.C Resmi Gazete**, sayı: 24856, 24.08.2002, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2002/08/20020824.htm#1>, (Erişim Tarihi: 17.11.2018).

“Türkiye Cumhuriyeti Hazine Müsteşarlığı ike Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Merkez Bankası Arasında İmzalanan Protokol’ün Onaylanması Hakkında Karar”, **T.C Resmi Gazete**, Karar Sayısı:2000/1528, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2000/12/20001205.htm#1> (Erişim Tarihi:29.12.2018).

“Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Hükümeti Arasında İmzalanan Karma Parlamento Komisyonu Kurulmasına İlişkin Anlaşma’nın Onaylanması Hakkında Karar”, **T.C Resmi Gazete**, Karar sayısı:2002/5084, T.C Resmi Gazete, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2003/01/20030111.htm> (Erişim Tarihi:28.12.2018).

“Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Sahil Güvenlik Alanında İşbirliği Anlaşması'nın Onaylanması Hakkında Karar”, **T.C Resmi Gazete**, Karar Sayısı:2003/5400, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2003/04/20030414.htm#2> (Erişim Tarihi:30.12.2018).

“Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Rusya Federasyonu Tataristan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Eğitim Alanında İşbirliği Anlaşması'nın Onaylanması Hakkında Karar”, **T.C Resmi Gazete**, Karar Sayısı:2002/3616, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2002/02/20020216.htm#2> (Erişim Tarihi:01.01.2019).

“Türkiye Cumhuriyeti ile Kırgız Cumhuriyeti Arasında Uzun Vadeli Ticari ve Ekonomik İşbirliği Programının Onaylanması Hakkında Karar”, Karar sayısı:2002/4082, **T.C Resmi Gazete**, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2002/05/20020529.htm#3> (Erişim Tarihi:21.12.2018).

“Türkiye Cumhuriyeti ile Özbekistan Cumhuriyeti Arasındaki İlişkilerin İlke ve Amaçları Hakkında Anlaşmanın Onaylanmasının Uygun Bulduğuna Dair Kanun”, **T.C Resmi Gazete**, Sayı:21531, 21.03.1993, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21531.pdf>, (Erişim Tarihi: 08.11.2018).

“Türkiye Çok Özel”, **Milliyet Haber**, 27.06.1994, s.19, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/WSDerPjjGG8dk7PFLmpaDw_x3D_x3D_ (Erişim Tarihi: 09.11.2018).

“Türkiye'den Gövde Gösterisi”, **Milliyet Haber**, 28.02.1992, s.12, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/WAyoKtaAqLYi2Nn7rg49Ig_x3D_x3D_, (Erişim Tarihi:08.10.2018).

“Türkiye-Türkmenistan Doğalgaz Alım, Satım Anlaşması İmzaladı”, **Hürriyet Haber**, 21.05.1999, <http://arsiv.hurriyetim.com.tr/hur/turk/99/05/21/sondakika.htm> (Erişim Tarihi:26.12.2018).

“Ukrayna’ya Türk Camisi”, **Türkiye Gazetesi**, 24.03.2005, <https://www.turkiyegazetesi.com.tr/Genel/a240690.aspx> (Erişim Tarihi:02.01.2019).

“Unuttuğumuz Vatan Çuvaşistan -2-“, **Türkiye Gazetesi**, 01.02.2000, <https://www.turkiyegazetesi.com.tr/Genel/a41637.aspx> (Erişim Tarihi:02.01.2019).

“Yüzyılın İmzası”, **Milliyet Haber**, 19.11.1999, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/V4MIu3sFnI4NDZ7xsipLlw_x3D__x3D_, s.11, (Erişim Tarihi: 09.10.2018).

Bilal Şimşir, “İşe Koyulma Yılı Geldi”, **Milliyet Haber**, 28.12.1991, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/XtTBUpS_x2B_zVxBDW72BhBMTg_x3D__x3D_ (Erişim Tarihi:21.12.2018).

Fikret Bila, “Orta Asya Ayakta Durabilmeli”, **Milliyet Haber**, 28.04.1992, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/jodSeX_x2B_2msHmjMeg2Y5R6g_x3D__x3D_ (Erişim Tarihi: 08.11.2018).

Hülya Aydoğan, “KKTC’de YÖK Denetimi”, **Milliyet Gazetesi**, 27.05.1998, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/o_x2B_rfauh6M6vEkITowwUPyQ_x3D__x3D_ (Erişim Tarihi:30.12.2018).

Nilüfer Yalçın, “KKTC’yi Tanıtma Kampanyası”, **Milliyet Haber**, 21.01.1992, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/_x2B_X5qdd4nd1rPr5cm2oHb7g_x3D__x3D_ (Erişim Tarihi:29.12.2018).

Nuray Tarhan, “Kazak Petrolü Türkiye’yi Petrol Cenneti Yapacak”, **Milliyet Haber**, 15.06.1995, s.9, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/vwtajOSce6zbE0U2yhjZBg_x3D__x3D_ (Erişim Tarihi:14.10.2018).

Orta Doğu Teknik Üniversitesi’nin KKTC’de Bir Kampüs Kurmasına İlişkin Çerçeve Protokol’ün Onaylanması Hakkında Karar, **T.C Resmi Gazete**, Karar Sayısı:2001/3024, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2001/10/20011023.htm#1> (Erişim Tarihi:30.12.2018).

Rıdvan Akar, “Kardeşler Kötü Niyetli Çıkarsa!”, **Milliyet Haber**, 27.06.1992,

http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/CZd7l6_x2B_P9vqQfPMM_x2B_VpjcQ_x3D__x3D_ (Erişim Tarihi:26.12.2018).

Sami Kohen, “Kırgızistan ile Özel İlişkiler”, **Milliyet Haber**, 10.04.1993, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/0oW3f1Pd0diUgN2_x2F_I0MuMg_x3D__x3D_ (Erişim Tarihi:21.12.2018).

Sami Kohen, “Terörün Her Cinsi”, **Milliyet Haber**, 17.03.1999, s.22, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/CLMCjsleeOAJl8dUG7xBfw_x3D__x3D_ (Erişim Tarihi:12.11.2018).

Sema Emiroğlu, “Çetin Akayev ile Görüştü”, **Milliyet Gazetesi**, 18.07.1992, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/7b10ws0xzDa9GauMxi5Qgw_x3D__x3D_ (Erişim Tarihi:21.12.2018).

Şükrü Elekdağ, “Şaşkınlığın Daniskası”, **Milliyet Haber**, 27.06.1993, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/fYFPRhCYxZcNJ04XfYUjew_x3D__x3D_, s.13, (Erişim Tarihi:10.10.2018).

Şükrü Elekdağ, “Yanlış Politika”, **Milliyet Haber**, 18.04.1993, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/3ndrHx1IIEJLvC7qgd8wtA_x3D__x3D_, (Erişim Tarihi:10.10.2018).

Taha Akyol, “Kazakistan Notları”, **Milliyet Haber**, 15.08.1995, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/UMraqmflcO0oAvoYbLY3wA_x3D__x3D_, (Erişim Tarihi: 14.10.2018).

Taha Akyol, “Özal’a Saygı”, **Milliyet Haber**, 22.04.1993, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/RaQ4MY6CODzrbOqAWfCnDg_x3D__x3D_, s.15, (Erişim Tarihi: 11.10.2018).

Taha Akyol, “Petrolde Büyük Müjde“, **Milliyet Haber**, 31.05.1994, s.15, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/UB0ArEd_x2F_nKDLuwFizaa8Gg_x3D__x3D_, (Erişim Tarihi: 12.10.2018).

Taha Akyol, “Petrolde En Büyük Siyasi Adım Atıldı”, **Milliyet Haber**, 14.06.1995, s.1, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/NPvXg0Mm7f1bCz9aojEymQ_x3D__x3D_, (Erişim Tarihi: 14.10.2018).

Temuçin Tüzecan, “Kazakistan ve Kırgızistan Halkının Umudu Türkiye: “Atamız Bir, Dilimiz Bir, Yurdumuz Bir, Orta Asya Demirel’i Konuşuyor”, **Milliyet Haber**, 13.05.1992, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/b66mMS2_x2B_8NkHh5Kyihq2tw_x3D__x3D_, (Erişim Tarihi: 12.10.2018).

Türkiye Cumhuriyeti ile Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Arasında İmzalanan Turizm Alanında İşbirliğine İlişkin Mutabakat Belgesinin Onaylanması Hakkında Karar, **T.C Resmi Gazete**, Karar Sayısı:2001/3098, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2001/10/20011023.htm#3> (Erişim Tarihi:30.12.2018).

Ümit Bektaş, “Petrolde Ciddi Adım”, **Milliyet Haber**, 11.09.1997, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/DTNxWQZpCSewd7GQFePyww_x3D__x3D_, (Erişim Tarihi: 14.10.2018).

YİNANÇ, Barem, “Ankara ‘Tanımada’ ” **Milliyet Haber**, 02.12.1991, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/eCsNTv2YsArqFfVihBnw9w_x3D__x3D_ (Erişim Tarihi:24.12.2018).

Elektronik Kaynaklar

“Kırgızistan’ın Siyasi Görünümü”, **T.C Dışışleri Bakanlığı**, <http://www.mfa.gov.tr/kirgizistan-siyasi-gorunumu.tr.mfa>, (Erişim Tarihi: 31.09.2018).

“Azerbaycan Ülke Künyesi”, **T.C Dışleri Bakanlığı**, <http://www.mfa.gov.tr/azerbaycan-kunyesi.tr.mfa>, (Erişim Tarihi: 18.09.2018).

“Azerbaycan’ın Siyasi Görünümü”, **T.C Dışleri Bakanlığı**, <http://www.mfa.gov.tr/azerbaycan-siyasi-gorunumu.tr.mfa> , (Erişim Tarihi: 18.09.2018).

“Çuvaşistan Cumhuriyeti”, **T.C Kazan Başkonsolosluğu**, <http://kazan.bk.mfa.gov.tr/Mission/ShowInfoNote/192793> (Erişim Tarihi: 04.10.2018).

“Gagavuz Türkleri -3-“, **TR Dergisi**, <http://trdergisi.com/gagavuz-turkleri-3/> (Erişim Tarihi:02.01.2019).

“İHH’den Doğu Türkistan Raporu”, **Doğu Türkistan Haber ve Araştırma Merkezi**, 4.11.2016 <http://www.dogu-turkistan.net/2016/11/04/8730/>, (Erişim Tarihi:06.10.2018).

“Karlar İçinde Kalmış Bir Türk Devleti: Saha-Yakut Özerk Cumhuriyeti”, **Rusya Araştırmaları Enstitüsü**, 08.06.2018, <http://www.rusen.org/rusenhaber-karlar-icinde-kalmis-turk-devleti-saha-yakut-ozerk-cumhuriyeti/> (Erişim Tarihi: 04.10.2108).

“Kazakistan Ülke Künyesi”, **T.C Dış İşleri Bakanlığı**, <http://www.mfa.gov.tr/kazakistan-kunyesi.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 21.09.2018).

“Kazakistan’ın Siyasi Görünümü”, **T.C Dış İşleri Bakanlığı**, <http://www.mfa.gov.tr/kazakistan-siyasi-gorunumu.tr.mfa>, (Erişim Tarihi: 20.09.2018).

“Kıbrıs Meselesinin Tarihçesi, BM Müzakerelerinin Başlangıcı”, **T.C Dışleri Bakanlığı**, http://www.mfa.gov.tr/kibris-meselesinin-tarihcesi_-bm-muzakerelerinin-baslangici.tr.mfa (Erişim Tarihi:29.12.2018).

“Kırgızistan Genel Bilgiler”, **T.B.M.M.**, https://www.tbmm.gov.tr/dostluk_gruplari/kirgizistan/genel_bilgiler.htm, (Erişim Tarihi: 31.09.2018).

“Kırgızistan Tarihi”, **T.B.M.M.**,
https://www.tbmm.gov.tr/dostluk_gruplari/kirgizistan/tarih.htm, (Erişim Tarihi: 30.09.2018).

“Kırgızistan Ülke Künyesi”, **T.C Dışışleri Bakanlığı**,
<http://www.mfa.gov.tr/kirgizistan-kunyesi.tr.mfa>, (Erişim Tarihi: 31.09.2018).

“Kopenhag Zirvesi (12-13 Aralık 2002), **T.C Dışışleri Bakanlığı**,
<http://www.mfa.gov.tr/kopenhag-zirvesi-12-13-aralik-2002.tr.mfa> (Erişim Tarihi:28.12.2018).

“Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Ekonomik ve Sosyal Göstergeler 2016”,
Devlet Planlama Örgütü İzleme ve Koordinasyon Dairesi,
<http://www.devplan.org/Ecosos/EXCEL-TUR/SEG-TUR.zip> (Erişim Tarihi:29.12.2018).

“Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, **T.C Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı**,
<https://www.csqb.gov.tr/diyih/contents/ulkekunyeleri/kkktc/>, (Erişim Tarihi: 04.10.2018).

“Mustafa Kemal Atatürk Kütüphanesi”, **TRT Avaz**, 16.12.2015,
<https://www.youtube.com/watch?v=Cer61VRpNC4> (Erişim Tarihi:02.01.2019).

“Özbekistan Ülke Künyesi”, **T.C Dışışleri Bakanlığı**,
<http://www.mfa.gov.tr/ozbekistan-kunyesi.tr.mfa>, (Erişim Tarihi: 24.09.2018).

“Özbekistan’ın Siyasi Görünümü”, **T.C Dışışleri Bakanlığı**,
<http://www.mfa.gov.tr/ozbekistan-siyasi-gorunumu.tr.mfa>, (Erişim Tarihi: 25.09.2018).

“R.F Başkurdistan Cumhuriyeti”, **T.C Kazan Başkonsolosluğu**,
<http://kazan.bk.mfa.gov.tr/Mission/ShowInfoNote/238424>, (Erişim Tarihi: 05.10.2018).

“R.F Tataristan Cumhuriyeti”, **T.C Kazan Başkonsolosluğu**,
<http://kazan.bk.mfa.gov.tr/Mission/ShowInfoNote/237670>, (Erişim tarihi: 05.10.2018).

“Siyasi Kriterler”, **T.C Dışışleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı**, https://www.ab.gov.tr/siyasi-kriterler_45869.html (Erişim Tarihi:27.12.2018).

“Tarihçe”, **TRT**, <http://www.trt.net.tr/Kurumsal/Tarihce.aspx?yil=1992>, (Erişim Tarihi: 10.10.2018).

“Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanının Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’ni Ziyareti Sırasında Lefkoşa’da Basına Yaptığı Açıklama, 30 Mart 1998”, **T.C Dışışleri Bakanlığı**, http://www.mfa.gov.tr/turkiye-cumhuriyeti-disisleri-bakaninin-kuzey-kibris-turk-cumhuriyeti_ni-ziyareti-sirasinda-lefkosa_da-basina-yaptigi-aciklama_-30-mart-1998.tr.mfa (Erişim Tarihi:27.12.2018).

“Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanının Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’ni Ziyareti Sırasında Lefkoşa’da Basına Yaptığı Açıklama, 30 Mart 1998”, **T.C Dışışleri Bakanlığı**, http://www.mfa.gov.tr/turkiye-cumhuriyeti-disisleri-bakaninin-kuzey-kibris-turk-cumhuriyeti_ni-ziyareti-sirasinda-lefkosa_da-basina-yaptigi-aciklama_-30-mart-1998.tr.mfa (Erişim Tarihi:30.12.2018).

“Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı’nın AB Lüksemburg Kararı ile ilgili Açıklaması, 14 Aralık 1997”, **T.C Dışışleri Bakanlığı**, http://www.mfa.gov.tr/turkiye-cumhuriyeti-_disisleri-bakanliginin_-ab-luksemburg-karari-ile-ilgili-aciklamasi_-14-aralik-1997.tr.mfa (Erişim Tarihi:27.12.2018).

“Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Askeri Eğitim İşbirliği Anlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun Tasarısı ve Milli Savunma ve Dış İşleri Komisyonları Raporları”, **TBMM**, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c034/tbmm19034092ss0297.pdf>, (Erişim Tarihi:10.10.2018).

“Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Türkmenistan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Eğitim, Bilim, Kültür ve Spor Alanlarında İşbirliği Anlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun Tasarısı”, **TBMM**, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c045/tbmm19045036ss0229.pdf> **TBMM**, (Erişim Tarihi:26.12.2018).

“Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Azerbaycan Doğal Gazının Türkiye Cumhuriyeti’ne Sevkiyatına İlişkin Anlaşmasının Onaylanmasına Uygun Bulunduğuna Dair Kanun Tasarısı ve Dışişleri Komisyonu Raporu” **TBMM,**

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d21/c081/tbmm21081044ss0780.pdf>, (Erişim Tarihi:09.10.2018).

“Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Dostluk, İşbirliği ve İyi Komşuluk Anlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun”, **TBMM,**

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc076/kanuntbmmc076/kanuntbmmc07603889.pdf, (Erişim Tarihi:09.10.2018).

“Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Dostluk, İşbirliği ve Karşılıklı Yardımlaşma Protokolünün Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun”, **TBMM,**

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc078/kanuntbmmc078/kanuntbmmc07804028.pdf, (Erişim Tarihi: 10.10.2018).

“Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında İşbirliği ve Dayanışma Anlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun”, **TBMM,**

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc076/kanuntbmmc076/kanuntbmmc07603905.pdf, (Erişim Tarihi:09.10.2018).

“Türkiye Cumhuriyeti-Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Ortak Açıklaması, 20 Temmuz 1997”, **T.C Dışişleri Bakanlığı**, http://www.mfa.gov.tr/turkiye-cumhuriyeti---kuzey-kibris-turk-cumhuriyeti_ortak-aciklamasi_-20-temmuz-1997.tr.mfa (Erişim Tarihi:27.12.2018).

“Türkiye ile Ticaret”, **T.C Ticaret Bakanlığı**, <https://ticaret.gov.tr/yurtdisiteksilati/orta-asya/kazakistan/ulke-profil/turkiye-ile-ticaret>, (Erişim Tarihi:14.10.2018).

“Türkiye ile Ticaret”, **T.C Ticaret Bakanlığı**, <https://ticaret.gov.tr/yurtdisitekilati/orta-asya/kirgizistan/ulke-profilu/turkiye-ile-ticaret>, (Erişim Tarihi:22.12.2018).

“Türkiye-ABD İlişkilerinde KKTC’nin Rolü ve Annan Planı”, **TASAM**, 21.06.2011, https://tasam.org/tr-TR/Icerik/2339/turkiye_-_abd_iliskilerinde_kktenin_rolu_ve_annan_plani (Erişim Tarihi:27.12.2018).

“Türkiye-Özbekistan İş Konseyi”, **Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu**, <https://www.deik.org.tr/turkiye-avraya-is-konseyleri-turkiye-ozbekistan-is-konseyi?pm=66>, (Erişim Tarihi:18.11.2018).

“Türkmenistan Ülke Künyesi”, **T.C Dışişleri Bakanlığı**, <http://www.mfa.gov.tr/turkmenistan-kunyesi.tr.mfa>, (Erişim Tarihi: 02.10.2018).

“Türkmenistan’ın Siyasi Görünümü”, **T.C Dışişleri Bakanlığı**, <http://www.mfa.gov.tr/turkmenistan-siyasi-gorunumu.tr.mfa>, (Erişim Tarihi: 02.10.2018).

“Türkoloji Projesi”, **TİKA**, https://www.tika.gov.tr/upload/oldpublication/turkoloji_tr.pdf (Erişim Tarihi:02.01.2019).

AKGÜN, Sibel, “Kosova Türklerinin Tarihten Bugüne Kimlik Mücadelesi”, **Karadeniz Araştırmaları Merkezi**, s.26, http://www.karam.org.tr/Makaleler/1279882704_003akgun.pdf (Erişim Tarihi:02.01.2019).

ASLANLI, Araz, “Türkiye-Azerbaycan Ekonomik İlişkileri”, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/458499>, s.17, (Erişim Tarihi:09.10.2018).

ATEŞ, Şükrü, “Kazakistan Ülke Raporu” https://www.academia.edu/3814273/KAZAK%C4%B0STAN_%C3%9CLKE_RAPORU?auto=download, s.4, (Erişim Tarihi: 20.09.2018).

ATEŞ, Şükrü, “Türkmenistan Ülke Raporu”
https://www.academia.edu/3814285/T%C3%9CRKMEN%C4%B0STAN_%C3%9CLKE_RAPORU, (Erişim Tarihi: 02.10.2018).

AYDINGÜN, Ayşegül-TÜFEKÇİOĞLU, Hayati, “Avrasya’nın Merkezinden Dünyaya Açılan Ülke: Kazakistan”,
https://www.academia.edu/31692712/Avrasyan%C4%B1n_Merkezinden_D%C3%B Cnyaya_A%C3%A7%C4%B1lan_%C3%9Clke_-_Kazakistan?auto=download, (Erişim Tarihi: 11.10.2018).

Ayrıntılı bilgi için bkz: Vehbi Koçu, “Hoca Ahmet Yesevi Türbesi Restarosyunu”,
<http://acikerisim.fsm.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11352/1104/Ko%C3%A7u.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (Erişim Tarihi: 15.10.2018).

BOZKURT, Giray Saynur, “Kırgızistan’ın Küresel ve Bölgesel Güçler İle İlişkilerine Genel Bakış”, **Türk Asya Stratejik Araştırmalar Dergisi**, 17.12.2013,
https://tasam.org/Files/Icerik/File/Saynur_BOZKURT.pdf_20a23391-37d5-428d-8596-e2cf05824253.pdf (Erişim Tarihi:23.12.2018).

ÇAPÇIOĞLU, İhsan, “Kırgızistan’da Dini Hayat: Sosyo-Kültürel ve Teolojik Bakış”, http://tfij.net/Makaleler/1146226781_43_ihsan_capcioglu.pdf, (Erişim Tarihi: 31.09.2018).

DOĞAN, Soner, “Irak Türkmenleri”,
https://www.academia.edu/36948771/IRAK_T%C3%9CRKMENLER%C4%B0, s.3. (Erişim Tarihi: 08.10.2018).

DUMAN, Selçuk, “Birleşik Kıbrıs İsteyenlere Kanlı Noel Hatırlatması”,
https://www.academia.edu/30574829/B%C4%B0RLE%C5%9E%C4%B0K_KIBRIS_%C4%B0STEYENLERE_KANLI_NOEL_HATIRLATMASI, s.2. (Erişim Tarihi: 03.10.2018).

DUMAN, Selçuk, “Elçibey Dönemi Türkiye Azerbaycan İlişkileri (7 Haziran 1992-Haziran,Ağustos 1993), <https://kafkassam.com/elcibey-donemi->

turkiye-azerbaycan-iliskileri-7-haziran-1992-haziran-agustos-1993.html, (Erişim Tarihi: 09.10.2018).

DUMAN, Selçuk, “Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’ne Dikkat”, https://www.academia.edu/29606946/KUZEY_KIBRIS_T%C3%9CRK_CUMHUR%C4%B0YET%C4%B0NE_D%C4%B0KKAT, s.1. (Erişim Tarihi: 02.10.2018).

EROL, Mehmet Seyfettin, “Türkmenistan Cumhuriyeti”, **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi (ASAM) Türkistan Araştırmaları Masası**, <https://docs.google.com/viewerng/viewer?url=http://www.altayli.net/wp-content/uploads/2016/06/T%C3%9CRKMEN%C4%B0STAN-CUMHUR%C4%B0YET%C4%B0.pdf&hl=tr>, s.1186, (Erişim Tarihi:01.10.2018).

GÜNAYDIN, Kenan, “Türkiye Özbekistan’da Ne Arıyor?” **Haksöz Dergisi**, Sayı:116/117, Kasım, 2000, <https://www.haksozhaber.net/okul/turkiye-ozbekistanda-ne-ariyor-2892yy.htm>, (Erişim Tarihi:14.11.2018).

<http://tuik.gov.tr/Start.do> (Erişim Tarihi:22.12.2018).

KARAAĞAÇLI, Abbas, “Kırgızistan’da İstikrarsızlık”, **TURANSAM**, <https://www.turansam.org/makale.php?id=1575> (Erişim Tarihi:22.12.2018).

KAPAĞAN, Enver, “Türkiye ve Kazakistan Arasındaki Eğitim İlişkilerinin Temelleri ve Üniversiteler Arası İşbirliklerinin Önemi”, https://www.academia.edu/12770121/T%C3%9CRK%C4%B0YE_VE_KAZAK%C4%B0STAN_ARASINDAK%C4%B0_E%C4%9E%C4%B0T%C4%B0M_%C4%B0L%C4%B0C5%9EK%C4%B0LER%C4%B0N%C4%B0N_TEMELLER%C4%B0_VE_%C3%9CN%C4%B0VERS%C4%B0TELER_ARASI_%C4%B0C5%9EB%C4%B0RL%C4%B0KLER%C4%B0N%C4%B0N_%C3%96NEM%C4%B0_25.10.2013_Alat%C4%B1_Abay_%C3%9Cniversitesinde_Ger%C3%A7ekle%C5%9Fen_Sempozyum_Bildiri_Metni, (Erişim Tarihi:14.10.2018).

KEMALOĞLU, İlyas, “Gagavuz Özerk Bölgesi ve Bölgedeki Bazı Sorunlar”, **ORSAM**, 09.10,2013, <http://orsam.org.tr/tr/gagavuzya-ozerk-bolgesi-ve-bolgedeki-bazi-sorunlar/>, (Erişim Tarihi:06.10.1995).

KÖKSAL, Rafet, “Gagavuzlar”, **Türk Yurdu Dergisi**, Yıl:103, Sayı:318, Ankara, Şubat, 2014, <https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=102> (Erişim Tarihi:06.10.2018).

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Ülke Künyesi, **T.C Dış İşleri Bakanlığı**, <http://www.mfa.gov.tr/kkctc-kunyesi.tr.mfa>, (Erişim Tarihi: 04.10.2018).

MARUFOĞLU, Sinan, “Irak Türkleri”, <https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=358846&Irak-T%C3%BCrkleri/-Yrd.-Do%C3%A7.-Dr.-Sinan-Maruf%C4%9Flu->, (Erişim Tarihi: 09.10.2018).

MERDANOĞLU, Süleyman, “Türkiye-Özbekistan Siyasi İlişkileri”, **TURANSAM**, 12.12.2008, <http://www.turansam.org/makale.php?id=106>, (Erişim Tarihi:12.11.2018).

ORAN, Baskın, “Balkan Türkleri Üzerine İncelemeler (Bulgaristan, Makedonya, Kosova)”, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/460/5238.pdf>, s.131, (Erişim Tarihi:07.10.2018).

ÖZEY, Ramazan, “Türkiye’nin Türk Dünyası İçindeki Yeri ve Önemi”, <http://www.ekodialog.com/Makaleler/turk-dunyasi-ve-topluluklari.html>, (Erişim Tarihi:16.09.2018).

SHAUYENOV, Didar, “Kazakistan’da Din ve Dini Hayat”, **Türk Yurdu Dergisi**, Yıl:99, Sayı:274, Haziran, 2010 <https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=1977>, (Erişim Tarihi: 21.09.2018).

TOPÇU, Yılmaz, “Elçibey Dönemi Türkiye Azerbaycan İlişkileri”, **KAFKASSAM**, <https://kafkassam.com/elcibey-donemi-turkiye-azerbaycan-iliskileri.html>, (Erişim Tarihi: 09.10.2018).

Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi, “Ankara Bildirisi”, http://www.turkkon.org/Assets/dokuman/11_AnkaraBildirisi1992_1.DevletBaskanlariZirvesi_20140418_104048.pdf, (Erişim Tarihi: 09.10.2018).

Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi, “Bakü Bildirisi”, http://www.turkkon.org/Assets/dokuman/06_BakuBildirisi2000_6.DevletBaskanlariZirveBildirisi_20140418_103714.pdf, (Erişim Tarihi:11.10.2018).

ULUER, Halil, “Siyasi İlişkiler”, <http://www.haliluluer.com/tr/sayfa/%C4%B0kili-%C4%B0li%C5%9Fkiler/Siyasi-%C4%B0li%C5%9Fkiler-.html>, (Erişim Tarihi:11.10.2018).

YILMAZ Serdar, “Bağımsızlığın 25. Yılında Kazakistan: Bozkırım Rasyonel Çocuğu”, https://www.academia.edu/30397549/Ba%C4%9F%C4%B1ms%C4%B1zl%C4%B1%C4%9F%C4%B1n%C4%B1n_25._Y%C4%B1l%C4%B1nda_Kazakistan_Bozk%C4%B1r%C4%B1n_Rasyonel_%C3%87ocu%C4%9Fu, (Erişim Tarihi: 20.09.2018).

YILMAZ, Beytullah,-GYLCHMYRADOV, Vepa, “Geçmişten Günümüze Türkiye-Türkmenistan İlişkileri”, https://www.academia.edu/34761545/GE%C3%87M%C4%B0%C5%9ETEN_G%C3%9CN%C3%9CM%C3%9CZE_T%C3%9CRK%C4%B0YE-T%C3%9CRKMEN%C4%B0STAN_%C4%B0L%C4%B0%C5%9EK%C4%B0LE_R%C4%B0 (Erişim Tarihi:26.12.2018).

YILMAZ, Meşküre, “İnsan Hakları ve Türkiye Özbekistan İlişkileri”, **21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü Dergisi**, <https://21yyte.org/tr/merkezler/bolgesel-arastirma-merkezleri/orta-asya-arastirmalari-merkezi/insan-haklari-ve-turkiye-ozbekistan-iliskileri>, (Erişim Tarihi:09.11.2018).

YILMAZ, Serdar, “Kazakistan’ın Savunma Gücü ve Kazakistan-Türkiye Askeri İlişkileri”, https://www.academia.edu/38007878/KAZAK%C4%B0STANIN_SAVUNMA_G%C3%9CC%C3%9C_VE_KAZAK%C4%B0STAN-T%C3%9CRK%C4%B0YE_ASKER%C4%B0_%C4%B0L%C4%B0%C5%9EK%C4%B0LER%C4%B0, (Erişim Tarihi: 15.10.2018).

ÖZGEÇMİŞ

17 Ekim 1995 tarihinde İstanbul'un Bakırköy ilçesinde dünyaya gelen Büşra Ulukuş, 1999 yılında asıl memleketi, Gaziantep'in Nizip ilçesine yerleşmiştir. İlk ve orta öğrenimini Nizip Cumhuriyet İlköğretim Okulunda tamamlamış ve lise eğitimini yine bu ilçeye bağlı Nizip Cumhuriyet Lisesi'nde bitirmiştir. 2013 yılında Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler bölümünü kazanmış, 2017 yılında mezun olmuştur. Ara vermeden aynı üniversitede Avrasya Araştırmaları Tezli Yüksek Lisans Programını kazanmıştır. Yükseköğretim aldığı dönemlerde birçok sempozyum ve konferanslara katılmış, çeşitli öğrenci toplulukları yönetiminde aktif rol oynamıştır.